

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**SELÇUKLU ÇAĞINDA TRABLUŞSAM'DA AMMÂROĞULLARI
HÂKİMİYETİ (462-502/1070-1109)**

**AHMED ALDAHROUJ
TARİH ANA BİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN
Doç. Dr. Halil İbrahim GÖKBÖRÜ**

KIRIKKALE, 2023

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**SELÇUKLU ÇAĞINDA TRABLUŞSAM'DA AMMÂROĞULLARI
HÂKİMİYETİ (462-502/1070-1109)**

**AHMED ALDAHROUJ
TARİH ANA BİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN
Doç. Dr. Halil İbrahim GÖKBÖRÜ**

KIRIKKALE, 2023

Ahmed ALDAHROUJ tarafından hazırlanan “Selçuklu Çağında Trablusşam’da Ammâroğulları Hâkimiyeti (462-502/1070-1109)” adlı tez çalışması, aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir

Danışman: Doç. Dr. Halil İbrahim GÖKBÖRÜ
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Başkan: Prof. Dr. Süleyman ÖZBEK
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Prof. Dr. Hamit PEHLİVAN
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Prof. Dr. Rafet METİN
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Prof. Dr. Mustafa UYAR
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum.

Tez Savunma Tarihi: 27/01/2023

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

.....
Doç. Dr. Abdussamed YEŞİLDAĞ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYANI

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

Bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Ahmed Aldahrouj

İmza

ÖNSÖZ

H. 5. yüzyıl/M. 11. yüzyıl Bilâdü's-Şâm siyasi tarihinin en kargaşalı ve çalkantılı yüzyıllarından biri olarak kabul edilmektedir. Zira Deylemliler ve Arap kabilelerin Büveyhilere karşı başlattığı devrimler ve doğu bölgelerinin çoğunun ellerinden, ortaya çıkan bir doğu devleti lehine kaybedilmesi sonucunda Abbasi devleti zayıf bir duruma düşmüş. Buna, Abbasi hilafetini sona erdirmeyi ve elindeki bölgeleri kontrol etmeyi amaçlayan bir Fâtımî hırsı eşlik etmiştir. Ama Fâtımî devleti de çok geçmeden zayıf duruma gelmiş. Bunun nedeni de emirlerin çatışması, Arapların baş kaldırmaları ve Nil'in yetersizliğidir. Aynı zamanda Bizans tehlikesi bölgeyi kuzeyden tehdit etmekteydi. Çünkü Bizanslılar Bilâdü's-Şâm'da kaybettikleri bölgelerin kontrolünü yeniden kazanmayı arzulamaktaydı. Bu nedenle Haçlılar bölgeye geldiğinde, Bizans devletinin Bilâdü's-Şâm'da kaybettiği bölgeleri geri vermesi karşılığında onlara yardım elini ilk uzatan Bizanslılar olmuştur. Bu sırada Doğu'da ortaya çıkan Selçuklular, İslami Doğu'yu kendi hakimiyetlerine tabi kılmayı başarmış ve Sultan Tuğrul Bey, Abbasi Halifesi el-Kâ'im'in daveti üzerine 447/1055'te Bağdat'a girmiştir. Bu tarihten itibaren Selçuklular, sadece Bilâdü's-Şâm'da değil, Mısır'da da Fâtımî varlığını sona erdirmek için çalışmışlar.

Bilâdü's-Şâm'da merkezi bir gücün olmaması ve kargaşanın yayılması, birçok yarı bağımsız Arap emirliğinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Zira yerel emirler hem Abbasi Halifeliği'nin hem de Fâtımî devletinin yaşadığı zayıflıktan yararlanarak, değişen şartlara göre bazen Fâtımîlere, bazen de Abbasilere (Selçuklular) biat eden bağımsız emirlikler kurmuşlardır. Trablusşam'daki Ammâroğulları emirliği de Bilâdü's-Şâm'da ortaya çıkan emirliklerden biriydi.

Ammâroğulları, Benü Tay' Arap kabilesine mensuptur. Bu aile H. 5. yüzyılın başında/M. 11. yüzyılda Trablusşam'a gelmiştir. Başlangıçta Ammâroğulları, Trablusşam'da kadı olarak çalışmış. Kadılık görevi, validen sonra en önemli ve en yüksek dereceli işlerden biriydi. Bundan sonra Fâtımîlere bağlı olarak Trablusşam'ın valileri olmuşlar. Zira emirliğin kurucusu Ebû Tâlib Abdullah b. Ammâr, belirli dönemde aynı zamanda Trablusşam'ın valisi ve kadısı olmuştur.

el-Müstansırîyye'nin şiddeti ve bir dizi yerel emirin Fâtımîlerden bağımsızlık ilanı sonucu Fâtımî devletini etkileyen zayıflık durumu teşvik edince kadı Ebû Tâlib bağımsızlığını ilan etmiştir. Böylece Selçuklularla mektuplaşıp onlara hediyeler

göndererek onlarla yakınlaşmaya başlamış ve komşu emirliklerle iyi ilişkiler kurmuştur. Aynı zamanda onlardan bağımsız olmasına rağmen Fâtımîlere saygı göstermeye devam etmiştir.

Ölümünden sonra amcası Ebû Tâlib'in yerine geçen Celâlmülk, amcasının izlediği yolu takip ederek Selçuklularla yakınlaşınca Trablusşam emirliğini yönetmek için Sultan Malikşah'tan Menşurlar almıştır. Ayrıca Bizanslıların elinde olan Cebele'yi ilhak ederek emirliğin sınırlarını genişletmeye çalışmış, emirliğin durumunu iyileştirmiş ve şehrin kütüphanesini genişletince Trablusşam, her alimin ve ilim talebesinin hedefi olmuştur. Ancak Haçlıların bölgeye gelmesi ve Trablusşam'ı kontrol etme girişimlerinin başlaması nedeniyle refah dönemi uzun sürmemiştir. Celâlmülk'ün halifesi olan Fahrülmülk, Haçlıların karşısında durmuş, yıllarca savaşmış ve Sultan Muhammed Tapar ile görüşmek için Bağdat'a giderek ondan Haçlılar ile savaşmak için bir İslam ordusu göndermesini istemiştir. Sultan ise bu isteğini kabul etmiştir. Ancak o zamanki siyasi koşullar, bu ordunun Trablusşam'a hareket etmesini engellemiş ve bu da 502/1109'da Haçlıların eline geçmesine neden olmuştur. Böylece Trablusşam'ın ele geçirilmesiyle Bilâdü's-Şâm tarihinde önemli bir siyasi ve kültürel rol oynayan en önemli emirliklerden birinin tarihi sona ermiştir.

Selçuklu döneminde Bilâdü's-Şâm tarihinde emirliğin oynadığı önemli role rağmen, siyasi tarihi tek bir araştırmada bilimsel olarak incelenmemiş. Ancak bazı bilimsel makalelerde veya Trablusşam veya genel olarak Lübnan tarihini ele alan araştırmalar içinde emirlik tarihini incelemekle sınırlandırılmıştır. Buradan hareketle “**Selçuklu Çağında Trablusşam'da Ammâroğulları Hâkimiyeti**” konusu, bu emirliğin siyasi tarihi, özellikle Selçuklu devleti komşu devletler ve emirlikler ile olan ilişkileri ve Dârü'l-İlm olarak adlandırılana kadar oynadığı medeniyet rolü hakkında daha fazla bilgi edinmek amacıyla seçilmiştir.

Ammâroğulları emirliğinin siyasi ve kültürel tarihini inceleyen, İslami kaynaklarda emirlik hakkında bilgi çok az olup bu kaynaklar arasında büyük İslam şehirlerinde olduğu gibi (Örneğin, İbnü'l-Adîm'in *Zübdetü'l-haleb fî târîhi Haleb* ve İbn Asâkir'in *Târîhü Medîneti Dimaşk* kitabı) Trablusşam'ın tarihini ele alan bir kaynak bulunmadığından, siyasi ve kültürel tarihi ile ilgili bilimsel bilgiler elde etmede zorluk yaşamaktadır. Ayrıca 688/1289'da Memlükler'in Haçlılardan kurtardıktan sonra eski şehri yıkmaları, şehrin medeni yönünün aydınlatılabileceği tüm arkeolojik kalıntıların kaybolmasına neden olmuştur.

Araştırma giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Araştırmacı, **V. / XI. YÜZYILDA ORTADOĞU’NUN SİYASİ DURUMU** başlığı altında çalışmaya bir girişle başlamıştır. Burada Bizans, Abbasi ve Fâtımî devletlerinin koşullarından ve Irak ve Bilâdü’ş-Şâm’daki en önemli bağımsız emirliklerden bahsetmiştir. Araştırmacı ayrıca Ammâroğulları Emirliği’nin coğrafi uzantısını ve Trablusşam’ın adını da tanımlamıştır.

AMMAROĞULLARI VE FÂTİMÎLER başlıklı birinci bölümde araştırmacı, Ammâroğulları’nın kökenini incelemiş ve Araştırmacıların bahsettiği gibi Kütâme kabilesine değil, Ammâroğulları’nın Tay’ Arap kabilesine ait olduğunu kanıtlamıştır. Ardından Trablusşam’ın Fâtımî yönetimini, onu yöneten valileri ve bu yönetim süresince gerçekleşen en önemli olayları anlatmıştır. Bunun yanı sıra Ammâroğulları’nın Trablusşam’ın Fâtımî yönetimi altındaki rolüne de ışık tutmuştur.

AMMÂROĞULLARI EMİRLİĞİ YÜKSELİŞ DEVRİ (462-492/1070-1099) başlıklı ikinci bölümde araştırmacı, Ebû Tâlib Abdullah b. Ammâr’ın bağımsızlığını ilan etmesinden ölümüne kadarki hükümdarlık dönemini anlatmış. Ardından Celâlmülk hükümdarlık döneminden ve Selçuklular başta olmak üzere emirlikler ve çevre ülkelerle olan ilişkilerinden bahsetmiş. Bunun yanı sıra Süleyman Şah’ın Tarsus’u fethettikten sonra Sünni olmasına rağmen neden Şii olan Celâlmülk’ten Tarsus’a kadı ve vaiz göndermesini istediğini öğrenmeye çalışmış. Ayrıca Atsız’ın, araştırmacıların zikrettiği gibi Trablusşam’ı fethetmediğini, ancak hükümdarıyla bir antlaşma imzaladığını da kanıtlamış. Zira Atsız’ın Doğu Akdeniz kayısına yaptığı askeri seferden bahseden Sıbt İbnü’l-Cevzî, Atsız’ın Trablusşam’ı *Hefâra* olarak aldığından bahseder. Çünkü *Hefâre*, terimi: fetih anlamına değil, antlaşma, gözetme ve koruma anlamlarına gelmektedir. Araştırmacı ayrıca Celâlmülk’ün Haçlıların bölgeye gelişine tanık olanın ve onlarla müzakere edenin birçok araştırmacının inandığı gibi Fahrülmülk değil, Celâlmülk olduğunu kanıtlamıştır.

AMMÂROĞULLARI EMİRLİĞİNİN ÇÖKÜŞ DEVRİ (492-502/1099-1109) başlıklı üçüncü bölümde araştırmacı, Fahrülmülk’ün hükümdarlığı döneminden ve şehrin Haçlıların eline geçmesine kadar beraberinde gelen olaylardan, bu çöküşün sebeplerinden ve emirliğin dağılmasından sonraki Fahrülmülk’ün akıbetinden bahsetmiştir. Üçüncü bölüm, Ammâroğulları’nın Selçuklulara bağlı olduğunu ve birçok araştırmacının inandığı gibi bağımsız olmadığını kanıtlayan çeşitli kanıtlar sunarak Ammâroğulları’nın bağıllığı sorununa ışık tutarak sona ermiştir.

Araştırmacı çalışmasını **AMMAROĞULLARI EMİRLİĞİNDE UYGARLIK** başlıklı dördüncü bölümde sonlandırmıştır. Bu bölümde araştırmacı, Trablusşam hükümdarına emirliği yönetmede yardımcı olan en önemli idari görevlerden bahsetmiştir. Ayrıca Trablusşam şehrine ve emirlik halkına genel olarak ışık tutmuştur. Daha sonra kültürel hayattan bahsetmiş ve Trablusşam'ı ziyaret eden ve orada öğrenen veya öğreten en önemli alimlerden bahsetmesinin yanı sıra o dönemde İslam dünyasının en büyük kütüphanelerinden biri olarak geniş bir üne sahip olan Trablusşam kütüphanesinden bahsetmiştir.

Daha sonra araştırmacı, tarımdan ve Trablusşam'ın ünlü olduğu en önemli mahsullerden, özellikle şeker kamışı ekiminden bahsetmiştir. Ardından şeker, kâğıt ve kar imalatları başta olmak üzere en önemli imalatlara ışık tutmuştur. Zira Trablusşam bu imalatlarda büyük ün kazanmıştır. Araştırmacı konuyu, Trablusşam Suriye'nin denize açılan iç kapısı olduğu için ticaret hareketine ve önemine değinerek bitirmiştir.

Sözümü İmâd el-İsfahânî'nin şu ifadesiyle bitiriyorum: *"hiçbir insan yoktur ki, bugünün yazdığı bir kitap için yarın, bu değiştirilse daha güzel olurdu, şunun eklenmesi daha tercih edilirdi, o öne alınsaydı daha iyi olurdu ve o bırakılsaydı daha güzel olurdu demesin. Bu da en büyük ibretlerden biridir"*.

ÖZET

SELÇUKLU ÇAĞINDA TRABLUŞŞAM'DA AMMÂROĞULLARI HÂKİMİYETİ (462-502/1070-1109)

Kırıkkale Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Tezi

Danışman Doç. Dr. Halil İbrahim GÖKBÖRÜ

Ocak 2022, 223 Sayfa

Kaynaklarda Bilâdü’ş-Şâm olarak geçen Suriye-Filistin bölgesi, H. 5. yüzyılda /MS 11. yüzyılın büyük güçleri olan Abbasi ve Fâtımî halifelikleri ile Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans)’nın bu toprakların kontrolü üzerindeki mücadelesinden kaynaklanan bir kargaşa ve parçalanma durumunu yaşamıştı. Bunlardan bölgenin kontrolünü elinde tutmakta olan Abbasi Devleti, Bilâdü’ş-Şâm’daki nüfuzunu korumaya çalışıyordu. Fâtımî Devleti de Abbasilerin elindeki yerleri elde etmek için var gücüyle çalışırken, Bizans Devleti de o bölgede kaybettiklerini geri almak için her türlü çabayı gösteriyordu. Bu durum, yerel emîrlerin değişen koşullara göre bazen Abbasilere bazen de Fâtımîlere bağlı yarı bağımsız yönetimler (emîrlik) kurmalarının yolunu açan bir parçalanma durumuna neden olmuştur. Trablusşam’daki Ammâroğulları Emirliği, H. 5./ MS 11. yüzyılın ikinci yarısında Bilâdü’ş-Şâm’da kurulan bu emirliklerden biriydi.

Arapların Benû Tayy kabilesine mensup bir aile olan Ammâroğulları, Trablusşam’a H. 5. / MS 11. yüzyılın başında gelmişti ve burada ailenin ileri gelenleri, şehrin kadısı olarak görev yapmıştı. Bundan sonra Ammâroğulları Trablusşam vilayetini yönetmişlerdir. Zira emirliğin kurucusu Ebû Tâlib Abdullah b. Ammâr, belirli bir dönemde Trablusşam’ın yöneticisi olup aynı zamanda kadılığını da yapıyordu. Fâtımî halifesi el-Müstansır döneminde Mısır halkının yaşadığı ekonomik buhran, iç karışıklıklar ve büyük sıkıntıların yaşandığı dönem kastedilerek söylenen “eş-Şiddetü’l-Müstansırıyye” zamanında bir dizi yerel emirin Fâtımîlerden bağımsızlık ilan etmesi sonucu Fâtımî Devleti zayıflık gösterince kadı Ebû Tâlib de bağımsızlığını ilan etmiştir. Kadı Ebû Tâlib böylece Selçuklularla mektuplaşıp hediyeler göndererek onlarla yakınlaşmaya başlamıştır. Ayrıca komşu emirliklerle de iyi ilişkiler kurmuştur.

Aynı zamanda onlardan bağımsız olmasına rağmen Fâtımîlere saygı göstermeye de devam etmiştir.

Ölümünden sonra Ebû Tâlib'in yerine geçen yeğeni Celâlülmülk, amcasının izlediği yolu takip ederek Selçuklularla yakınlaşınca Trablusşam Emirliği'ni yönetmek için Sultan Melikşah'tan “menşûr” almıştır. Ayrıca Bizanslıların elinde olan Cebele'yi ilhak ederek emirliğin sınırlarını genişletmeye çalışmış, emirliğin durumunu iyileştirmiştir. Bunun yanı sıra Trablusşam kütüphanesini genişleten Celâlülmülk, yönetimi sırasında Trablusşam'ı birçok alimin ve ilim talebesinin ilgisini çeken bir ilim ve kültür merkezi haline getirmiştir. Ancak Haçlıların bölgeye gelmesi ve Trablusşam'ı kontrol etme girişimlerinin başlamasıyla refah dönemi sona ermiştir. Celâlülmülk'ün yerine geçen Fahrülmülk, Haçlıların karşısında yıllarca başarıyla direnmiştir. Haçlıların baskısı yoğunlaşınca da Sultan Muhammed Tapar ile görüşmek için Bağdat'a giderek ondan Haçlılara karşı savaşmak için bir İslam ordusu göndermesini istemiştir. Sultan onun bu isteğini kabul etmiştir. Ancak o zamanki siyasi koşullar, bu ordunun Trablusşam'a hareket etmesini engellemiştir. Bu yüzden Trablusşam 502/1109'da Haçlıların eline geçmiştir. Böylece Trablusşam'ın ele geçirilmesiyle Bilâdü's-Şâm tarihinde önemli bir siyasi ve kültürel rol oynayan en önemli emirliklerden birinin tarihi sona ermiştir.

Bu araştırmada o dönemde Ammâroğulları emirliğinin siyasi durumu, coğrafi sınırları Trablusşam adının menşei, Ammâroğulları ailesinin tarihsel kökleri, bu arada Orta Doğu'nun politik durumu ortaya konmaya çalışılmaktadır. Bu çerçevede özellikle araştırmacıların farklı yaklaşımlar gösterdiği, ailenin mensup olduğu kabilenin durumu hakkında bu araştırma vesilesiyle yapılan tespitler son derece dikkat çekicidir. Bunun yanı sıra Fâtımî döneminde Trablusşam kentinin siyasi ve tarihi olduğu kadar sosyo-ekonomik koşullarına ve Trablusşam'ın Fâtımî yönetimi sırasındaki Ammâroğulları'nın rolüne de ışık tutulmaktadır. Ardından Ammâroğulları'nın Fâtımîlerden bağımsızlığını kazanması ve çevre ülkelerle özellikle Büyük Selçuklular ve Suriye Selçukluları ile olan ilişkilerinden ve Haçlıların bölgeye gelip Trablusşam'ı kontrol edebilmesine kadar devam eden olaylardan bahsedilmektedir. Çalışma, emirliğin idari mekanizmasından, halkın durumundan, Trablusşam'ın ün kazanmasına sebep olan kültürel yaşamından bahsettiği kadar ekonomik durumundan da söz etmektedir. Bu çerçevede üretimin temelini oluşturan şeker kamışı ve zeytin başta olmak üzere tarımdan bahsedilmektedir. Bunun yanı sıra devrin ticari ve sosyal

yaşamında son derece önemli yer tutan kâğıt, şeker ve buz imalatı gibi sanayi ürünlerinin durumundan söz edilmektedir. Bu suretle Suriye'ye açılan bir ticaret kapısı olan Trablusşam'ın genel ticari durumu ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ammâroğulları, Selçuklular, Celâlmülk, Fahrülmülk, Haçlılar.

ABSTRACT

BANŪ ‘AMMĀR’S RULE IN TRĪPOLĪ DURING THE SELJUK ERA (462-502/1070-1109)

Kirikkale University

Social Sciences Institute

History Department, PhD Thesis

Supervisor: Assoc. Dr. Halil İbrahim GÖKBÖRÜ

January 2023, 223 Page

In the fifth century AH / eleventh century AD, the region of Syria and Palestine, known in historical sources as Bilād al-Shām, experienced a state of turmoil and disintegration, as a result of the struggle of the great powers, the Abbasids and the Fatimids, with the Eastern Roman Empire [Byzantium] over control of its lands. The Abbasid state, which controlled the region, was trying to maintain its influence in Bilād al-Shām, the Fatimid state was working hard to control what was in the hands of the Abbasids, and the Byzantine state was sparing no effort to restore what it lost in that region. This situation caused a state of disintegration, which paved the way for the local princes to establish semi-independent administrations [emirates], which owed allegiance at times to the Abbasids and at other times to the Fatimids, according to changing circumstances. The Emirate of Banū ‘Ammār in Tripoli was one of these emirates that was established in Bilād al-Shām in the second half of the fifth century AH / eleventh century AD.

Banū ‘Ammār, an Arab family belonging to the Arab tribe of Banū Ṭayy, arrived in Tripoli at the beginning of the fifth century AH / eleventh century AD, where its members served as judges for the city. After that, Banu Ammar ruled the state of Tripoli, so the founder of the emirate, Abū Ṭālib ‘Abd Allāh ibn ‘Ammār, was governor of Tripoli and a judge for it at the same time in a period of the period. The state of weakness that afflicted the Fatimid state as a result of Al-Mustansiriya distress [which is a sign of economic depression, internal unrest, and the general nation experienced by the Egyptian people], and the declaration of a number of local princes of independence from the Fatimids encouraged Judge Abū Ṭālib to independence, so he declared his independence. He approached the Seljuks by sending them letters and

gifts, and established good relations with the neighboring emirates, at the same time he continued to show respect for the Fatimids despite his independence from them.

Jalāl al-Malik succeeded his uncle Abū Ṭālib after his death, so he followed the same approach that his uncle had drawn, so he got closer to the Seljuks, and he obtained a resolution [Manshūr] from Sultan Malik-Shah to rule the Emirate of Tripoli. He also worked to expand the emirate's borders, annexing Jableh, which was in the hands of the Byzantines. He controlled the emirate, improved its condition, and expanded its library, so it flourished during his reign, and Tripoli became a center for science and culture, attracting scholars and students. But the period of prosperity did not last long, as the Crusaders arrived in the region, and their attempt to control Tripoli began. Fakhr al-Malik, the successor of Jalāl al-Malik, stood up to them and resisted them for years. And when the pressure of the Crusaders intensified on him, he traveled to Baghdad to meet Sultan Muhammad Tabar, asking him to send an Islamic army to fight the Crusaders, and the Sultan answered him for that. But the political circumstances at that time prevented that army from moving to Tripoli, which led to its fall into the hands of the Crusaders in 502/1109 and ended with its fall the history of one of the most essential emirates that played an important political and cultural role in the history of Bilād al-Shām.

In this research, we try to reveal the political status of the Banū ‘Ammār emirate, by defining its geographical borders, the origin of the name Tripoli, the historical roots of the Banū ‘Ammār family, and the political situation in the Middle East at that time. In this context, the results he reached in this study about the tribe to which Banū ‘Ammār belongs are completely different from what the researchers reached. We also shed light on the political, historical, as well as social, and economic conditions of the city of Tripoli during the Fatimid era, and the role of Banū ‘Ammār during the Fatimid rule of Tripoli. After that, we talk about the independence of Banū ‘Ammār from the Fatimids, their relationship with the surrounding countries, especially the Great Seljuks and the Seljuks of the Bilād al-Shām, and the events that followed until the Crusaders arrived in the region, and they were able to control Tripoli. The study talks about the administrative mechanism of the Emirate, the conditions of the population, and the cultural life that made Tripoli famous, in addition to its economic situation. In this context, we are talking about agriculture, especially sugar cane and olives, which formed the basis of production. Then we talk about industrial products such as the

production of paper, sugar, and ice. Then we discuss the general trade situation, as Tripoli was Syria's open commercial gateway.

Keywords: Banū ‘Ammār, Seljuks, Jalāl al-Malik, Fakhr al-Mulk, Crusaders.

TEŞEKKÜR

İlk olarak, bu tezi tamamlamak için bana güç ve sabır veren yüce Allah'ıma binlerce kez şükrederim.

Değerli yardım ve katkılarıyla doktora tez çalışmalarım esnasında bana desteklerini esirgemeyen, danışman hocam Doç. Dr. Halil İbrahim GÖKBÖRÜ' a teşekkürlerimi sunarım.

Doktora sürecinde destelerini esirgemeyen Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI ve Prof. Dr. Rafet METİN hocalarıma ve bu günlere gelmemde üzerimde emeği olan bütün Kırıkkale Üniversitesi hocalarıma teşekkür ederim.

Ayrıca bu Doktora tez çalışması boyunca olduğu kadar hayatımdaki her aşamada bana destek veren ve bu günlere gelmemde büyük emeği geçen, maddi ve manevi hiçbir desteği eksik etmeyen sevgili Annem, Babam, Kardeşlerim ve Refikama de en kalbi duygularla teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak bana her zaman destek veren ve her zaman yanımda bulunan D. Fatma GÖNEN, Alyaman ALMUHAMMED, D. Ahmet YUSUF, D. Mahmut MER'Î, Rawad GEFERCÎ, D. Saffet GENGİZ ve İlhan DİNLİ'ye de sevgi ve teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	vii
ABSTRACT.....	x
TEŞEKKÜR.....	xiii
İÇİNDEKİLER	xiv
KISALTMALAR	xviii
KAYNAK ANALİZİ	xix
1. GİRİŞ.....	1
1.1. V. / XI. Yüzyılda Ortadoğu'nun Siyasi Durumu	1
1.1.1. Bizans Devleti	1
1.1.2. Abbasi Halifeliği	6
1.1.3. Büveyhîler Devleti	9
1.1.4. Selçuklular.....	11
1.1.5. Abbasi Devrinde Mahalli Emirlikler	13
1.1.5.1. Ukaylîler (346-489/996-1096)	13
1.1.5.2. Mervânîler (373-478/983-1085)	15
1.1.5.3. Mezyedîler (387-588/997-1163)	16
1.1.6. Fâtımî Halifeliği	17
1.1.7. Fâtımîler Döneminde Suriye'de Mahalli Emirlikler	19
1.1.7.1. Cerrâhîler (IV-V/X-XI).....	20
1.1.7.2. Mirdâsîler (414-472/1023-1079).....	21
1.1.7.3. Akîlîler (455-482/1063-1089).....	23
1.2. Trablusşam Hakkında.....	24
1.3. Trablusşam'ın Coğrafi Uzantısı	26
2. AMMAROĞULLARI VE FÂTİMÎLER	32
2.1. Ammâroğullarının Kökeni Meselesi	32
2.2. Trablusşam'da Fâtımî Hâkimiyeti ve Valiler.....	43
2.2.1. Reyân el-Hâdim.....	44
2.2.2. Nezzâl el-Ğûrî	48
2.2.3. el-Mazhar b. Nezzâl	52
2.2.4. Ceyş b. es-Samsâme.....	55
2.2.5. Ali b. Ca'fer b. Felâh.....	56

2.2.6. Kâdı Alî b. Abdülvâhid b. Haydere.....	56
2.2.7. Meysûr el-Hâdim.....	57
2.2.8. Emîr Ebu's-Se'âde	58
2.2.9. Mühtârüddevle Muhammed b. Nezzâl	59
2.2.10. Bizans'ın Müdahalesi ve Son Valinin Kimliği	60
2.3. Ammâroğullarının Fâtımî Devletinde Siyasi Rolü	63
2.3.1. Emînüddevle Ebû Tâlib Abdullah b. Ammâr'ın Valilik Dönemi	63
2.3.2. Bizans'ın Trablusşam Kuşatması	64
2.3.3. 455/1063 Depremi.....	66
2.3.4. Hanoğlu Harun'un Trablusşam'a Gelişi	66
2.3.5. Ebu'l-Fetih Oğullarının İsyanı	68
2.3.6. Ebû Tâlib'in Mirdâsîler ve Fâtımîler Arasında Arabuluculuğu	70
3. AMMÂROĞULLARI EMİRLİĞİ YÜKSELİŞ DEVRİ (462-492/1070- 1099).....	73
3.1. Emînüddevle Ebû Tâlib Abdullah B. Ammâr'ın Bağımsızlığını İlan Etmesi.....	73
3.1.1. Ebû Tâib b. Ammâr'ın Menkıbeleri.....	77
3.2. Celâlmülk Ebu'l-Hasan Ali B. Muhammed B. Ammâr (464- 492/1072-1099).....	78
3.2.1. Celâlmülk ve Fâtımîler.....	81
3.2.2. Celâlmülk ve Mirdâsîler.....	85
3.2.3. Celâlmülk ve Münkızıoğulları	86
3.2.4. Celâlmülk ve Bizanslar	86
3.2.5. Celâlmülk' ve Anadolu Selçukluları.....	88
3.2.6. Celâlmülk ve Suriye Selçukluları.....	92
3.2.6.1. Ammâroğulları ve Atsız.....	92
3.2.6.2. Ammâroğulları ve Tutuş	95
3.2.6.3. Trablusşam Kuşatması ve Selçuklu Komutanları	98
3.2.7. Celâlmülk ve Haçlılar	102
4. AMMÂROĞULLARI EMİRLİĞİNİN ÇÖKÜŞ DEVRİ (492-502/1099- 1109).....	114
4.1. Fahrülmülk Döneminin Başlangıcı	114
4.1.1. Fahrülmülk'ün Cebile ve Antartûs'u Yeniden İlhak Etmesi	118

4.2.	Fahrülmülk ve Raymond de Saint Gilles	124
4.2.1.	Raymond ve 494/1101 Yılı Haçlı Seferi	126
4.2.2.	Raymond'un Antartûs'u Ele Geçirmesi	127
4.2.3.	Raymond ve Trablusşam'ı Ele Geçirme Çabaları.....	128
4.2.4.	Raymond de Saint Gilles'in Sonu	134
4.3.	Fahrülmülk ve Guillaume Jordain.....	136
4.3.1.	Müslüman Güçlerin Guillaume Jordain'in Trablusşam'daki Kuşatmasını Kırma Girişimleri	138
4.3.2.	Fahrülmülk'ün Bağdat'a Gitmesi ve Sultan Muhammed Tapar ile Görüşmesi (501/1108).....	144
4.3.3.	Trablusşam'ın Fâtımîlerin Egemenliğine Geçmesi.....	147
4.3.4.	Guillaume Jordain'in 'Arka'yı Ele Geçirmesi	148
4.4.	Bertrand ve Trablusşam'ın Düşüşü	149
4.4.1.	Guillaume Jordain ve Bertrand Arasındaki Rekabet.....	150
4.4.2.	Trablusşam'ın Düşüşü	152
4.4.3.	Trablusşam'ın Ele Geçirilmesindeki Etkenler	155
4.4.3.1.	Doğu İslam Cephesinin Dağılması ve Meşgul Olması ..	156
4.4.3.2.	Fâtımîlerin Zaafları ve İhmali	157
4.4.3.3.	Cenevizlilerin Haçlılara Yardımı	158
4.4.3.4.	Mârûnîler'in Haçlılara Yardımı	159
4.4.4.	Haçlıların Tüm Emirliğin Kontrolünü Ele Geçirmesi	159
4.5.	Emirliğin Kaybından Sonra Fahrülmülk'ün Durumu	161
4.5.1.	Ammâroğulları ve Bağlılık Sorunu	163
5.	AMMAROĞULLARI EMİRLİĞİNDE UYGARLIK.....	169
5.1.	Emirlikteki İdari Organizasyon.....	169
5.1.1.	Nâip	169
5.1.2.	Kadı	169
5.1.3.	Kâtip	170
5.1.4.	Mütevelli	171
5.1.5.	Darphane Müfettişi.....	171
5.1.6.	Amiral (Sâhibü's-Sâhil)	171
5.1.7.	Ordu Komutanı (Emîrû'l-Ceyş)	171
5.1.8.	Kütüphane Nazırı	172
5.2.	Şehir ve Halk.....	172

5.2.1. Şehir	172
5.2.2. Halk	174
5.3. Kültürel Hayat	177
5.4. Trablusşam Kütüphanesi	183
5.5. Tarım	185
5.6. Sanayi	186
5.7. Ticaret	190
6. SONUÇ	193
KAYNAKLAR	198
EKLER.....	218
Ek-1: Ammaroğulları'nın Aile Seceresi.....	218
Ek-2: Doğu Akdeniz Kıyı	219
Ek-3: Ammâroğulları Emirliği	220
Ek-4: Birinci Haçlı Seferi.....	221
Ek-5: Amaroğulları Dönemi Sikkeleri	222
ÖZGEÇMİŞ.....	223

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
H/AH.	: Hicrî
MÖ	: Milattan önce
MS/AD.	: Miladi
Yy	: Yüzyıl
çev./trc.	: Tercüme, tercümesi, tercüme eden
thk.	: Tahkik
Dr.	: Doktor
TDVİA.	: Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Vb.	: Ve benzeri
Tz.	: Tarihsiz

KAYNAK ANALİZİ

Trablusşam'daki Ammâroğulları Emirliği'nin Selçuklu dönemi tarihini araştıran bir kimse, bu emirliğin siyasi ve uygarlık tarihi hakkında ilgili kaynaklarda bilgi eksikliğinin farkına varır. Ayrıca çağdaş tarihçiler, bu şehrin önemine rağmen büyük İslam şehirlerinde olduğu gibi, örneğin, İbnü'l-Adîm'in *Zübdetü'l-haleb fî Târîhi Haleb*, İbn Asâkir'in *Târîhü Medineti Dimaşk* veya Hatib Bağdadî'nin *Tarihu Bağdad* adlı kitabı gibi Trablusşam'ın tarihi hakkında müstakil bir kitap yazmamışlardır.

Ammâroğulları emirliğini inceleyen araştırmacılara gelince, araştırmaları ya dergilerdeki bilimsel makaleler ya da genel olarak Trablusşam ya da Lübnan tarihi anlatımı içinde ya da Selçuklular döneminde Suriye tarihini ele alan araştırmalar içinde yer almıştır. Bu çalışmanın hazırlanması için birçok kaynağa ve araştırmalar başvurmak gerekmiştir. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

Arapça Kaynaklar:

Antâkî: Antâkî, Ebü'l-Ferec Yahyâ b. Saîd b. Yahyâ, 458/1066, *Târîhü'l-Antâkî* (*Târîhü Yahyâ b. Saîd el-Antâkî*) adlı kitabı.²³ Tarihini yazdığı dönemin çağdaşıydı ve o dönemin olaylarını yakından yaşamıştır. Olayları yazarken dürüstlüğü ile öne çıkmış. Zira İskenderiye patriği olmasına rağmen taassup göstermemiş, aksine gerçekleri ve olayları olduğu gibi ortaya koymuş ve kaleme aldığı her konuda tarafsızlık göstermiştir. Araştırmacı, özellikle Fatımilerin Trablusşam'ı yönettikleri dönemde giriş ve birinci bölümde bu kitaptan yararlanmıştır.

İbnü'l-Kalânîsî: Ebû Ya'lâ Hamza b. Esed b. Alî ed-Dimaşkî, 555/1160, *Târîhü Dimaşk* adlı kitabı.²⁴ Kalânîsî 465/1073 yılında Dimaşk'ta doğmuş ve İslami ilimler ve edebiyat tahsilini bitirdikten sonra Dîvânü'l-inşâ ve Dîvânü'l-harâc'ta çalışmış. Görevi sayesinde hükümet belgelerine vakıf olmuş, Bilâdü's-Şâm tarihinin bu kritik döneminde siyasetin sırlarını öğrenmiştir. İbnü'l-Kalânîsî'nin tarih kitabı, Fâtımîlerin Bilâdü's-Şâm'a gelişinden Selâhaddîn-i Eyyûbî'ye kadar geçen süreyi kapsadığı için bize tam olarak ulaşan tek tarih kitabıdır. Kitap, *Târîhu Dimaşk* adını taşısa da sadece şehrin tarihi ile sınırlı kalmayıp İslam dünyasında meydana gelen önemli olaylara da değinmektedir. Bu eser 2015 yılında “*Şam Tarihine Zeyl: 1. ve 2. Haçlı Seferleri*

²³ thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Trablus: Jarrous Press, 1990.

²⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhü Dimaşk*. thk. Süheyl Zekkâr. Dimaşk: Dâru Hassan, 1983/1403.

*Dönemi*²⁵ ismiyle Onur Özatağ tarafından Türkçeye tercüme edilerek yayımlanmış, ancak mütercim yaptığı hatalar sonucunda bu tercüme önemli iki çalışma²⁶ tarafından ilmi tenkite maruz kalmıştır. Araştırmacı, tüm bölümlerde el-Kalânîsî'nin kitabından yararlanmış ve Bilâdü's-Şâm'da Selçukluların hüküm sürdüğüne dair haberlerin birçoğunda temayüz etmiştir.

Azîmî: Muhammed b. Alî, 556/1160, *Târîhü Haleb* adlı kitabı.²⁷ 483/1090'da Halep'te doğup büyümüş ve oranın medreselerden birinin müdürlüğünü yapmıştır. Dımaşk'ta İbn Asâkir ve Bağdat'ta es-Sem'ânî ile tanışmıştır. Kitabı, Bilâdü's-Şâm'ın kuzeyinin tarihi üzerine zamanında yazılan en önemli kitap olarak kabul edilmektedir. Ancak bize yalnızca kısaltılmış hali ulaşmıştır. İbn Ebî Tayy, İbnü'l-Adîm ve İbnü'l-Furât kendisinden nakillerde bulunmuşlardır. Azîmî'nin kitabı, ayrıntılarına değinilmeden olayların başlıkları ile sınırlandırılmış olsa da olayların tarihinin tespitindeki doğruluğu başta olmak üzere çalışmanın tüm bölümlerinde araştırmacıya fayda sağlamıştır.

İbnü'l-Esîr: Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvâhid eş-Şeybânî, 630/1233, *el-Kâmil fi't-târîh* adlı kitabı.²⁸ Üç erkek kardeş bu isimle tanınmıştır. Bunların en büyüğü, Kur'an, hadis ve nahiv çalışmaları ile ünlü olan Mecdüddîn Ebu's-S'âdât idi. Küçük erkek kardeş, edebi kitaplarıyla ünlü Ziyâ'uddîn Ebû'l-Feth Nasrullah'tır. Bunların ikisi de devlet işlerinde çalışmıştır. Tarihçi İbnü'l-Esîr'e gelince, o onların ortancasıdır. İbnü'l-Esîr, önce Musul'da ilim tahsil etmiş, sonra Bağdat, Kudüs, Halep ve Dımaşk'a gitmiştir. Sonra Musul'a dönerek kendini yazmaya adanmıştır. İbnü'l-Esîr, Musul Atabekleriyle olan ilişkisi ve ilim arayışında yaptığı pek çok seyahat sayesinde derlemelerinde yararlandığı önemli tarihi bilgiye sahipti. Onun *el-Kâmil* kitabı, yaratılışın başlangıcından kendi dönemine kadar İslam tarihinde yazılan en önemli kitaplardan biri sayılmaktadır. İbnü'l-Esîr'in kitabı, İbn Hamdûn ve İbnü'l-Cevzî gibi tarihçilerin Irak tarihinde, İmâdüddîn el-İsfahânî'nin İran tarihinde ve İbnü's-Şeddâd es-Sanhâcî'nin Mağrip tarihinde yazdıklarından yararlanarak, İslam dünyasının Doğu ve Batı'daki olaylarını kapsayan bilimsel

²⁵ İbn Kalanisi, *Şam Tarihine Zeyl: 1. ve 2. Haçlı Seferleri Dönemi*, Çev. Onur Özatağ, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015).

²⁶ Halil İbrahim Gökbörü, "Arapça Tarih Kaynaklarının Tercüme Problemine Bir Örnek: İbn Kalânîsî Şam Tarihine Zeyl", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2020; (12):51-70; Suat Kaymak, "İbn Kalânîsî, Şâm Tarihine Zeyl-I ve II. Haçlı Seferleri Dönemi-", Türkçe trc. Onur Özatağ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, IX+236s", *Edebali İslamiyat Dergisi*, C.2, S.4, 2018, s.229-235.

²⁷ Azîmî, *Târîhü Haleb*. thk. İbrahim Ze'rûr. Dımaşk, 1986.

²⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.

bilginin doğruluğu ve bolluğu ile üstün bir eser olmuştur. Kitabını açık ve kolay bir nesir üslubuyla yazdığı için büyük bir değere sahip olmuş, bu da onu tarihçiler için ana kaynak haline getirmiştir. İbnü'l-Esîr, Trablusşam'daki Ammâroğulları Emirliği'nin ve Bilâdü's-Şam'daki Selçukluların haberlerini detaylandıran tarihçilerden biri olarak kabul edilir ve araştırmacı bu konuda ondan çok istifade etmiştir.

Sıbt İbnü'l-Cevzî: Şemsüddîn Ebü'l-Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu b. Abdullah, 654/1256, *Mirâtü'z-Zaman fî Tevârihi'l-A'yân* adlı kitabı.²⁹ 582/1186 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Bağdat ve ardından Musul'da ilim tahsil etmiş sonra Dımaşk'a yerleşerek burada vaizlik yapmıştır. Çalışması sırasında fıkıh, hadis, tefsir ve tarih alanlarında geniş bilgi sahibi olmuştur. *Mirâtü'z-Zaman fî Tevârihi'l-A'yân* adlı kitabı, yıllık olarak yazdığı genel bir tarih kitabı olup her yılın sonunda en önemli biyografilerden ve ölüm tarihlerinden bahsetmektedir. Özellikle H. 5. yüzyıl / MS 11. yüzyıl olayları bakımından bu kitabın tarihi bir değeri vardır. Çünkü Sıbt İbnü'l-Cevzî tarihi bilgisini bize ulaştırmayan tarihi kaynaklardan aktarmıştır. Prof. Ali Sevim, bu kitabın Selçuklu tarihi ile ilgili kısmını tercüme etmiş ise de³⁰ çalışmanın konusuyla ilgili diğer kayıtlar tercüme edilmediği için çalışma sırasında Arapça nüshasından yararlanılmıştır.

İbnü'l-Cevzî de Trablusşam'daki Ammâroğulları Emirliği'nin haberlerini detaylandırmış, bölgenin Fâtımî ve Selçuklu hakimiyetindeki Bilâdü's-Şam haberlerini de detaylı bir şekilde aktarmış ve araştırmacı bu konuda ondan istifade etmiştir.

Makrîzî, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkadir, 845/1442, *İtti'âzü'l-Hünefâ' bi-Ahbâri'l-E'immeti'l-Fâtımîyyîn el-Hülefâ*,³¹ adlı kitabı. Fâtımî tarihinin en önemli kitaplarından biridir. Kuruluşundan sonuna kadar Fâtımî devletinin tarihini yazmıştır el-Makrîzî bu kitabında İbn Zûlâk, İbn Tuvayr, İbnü'l-Mühezzeb, el-Müsebbihî vb. gibi çoğu yazılarını kaybetmiş ve bize ulaşamayan dönemin bazı çağdaş tarihçilerinin yazılarına dayanmıştır. Araştırmacı, tezin birçok bölümünde bu kitaptan yararlanmıştır. Ayrıca Makrîzî, Ammâroğulları'nın kökeninden ve Trablusşam

²⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman fî Tevârihi'l-A'yân*. thk. İbrahim el-zeybak. Dımaşk: er-Risâletü'l-Alemîyye, 2013.

³⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî. *Mirâtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.

³¹ thk. Muhammed Hilmi Muhammed Ahmed. Kahire: el-Meclisü'l-Ala li's-Suuni'l-İslamiyye, 1996.

Emirliği'nin düşüşünden sonra Fahrülmülk'ün haberinden bahseden tek tarihçi olarak kabul etmektedir.

Batılı Kaynakları:

Batılı kaynaklar, Haçlıların bölgeye gelişlerinden Trablusşam'ın ellerine geçmesine kadar geçen süre ve olaylar hakkında detaylı bilgiler vermiş ve araştırmacı bu bilgilerden büyük ölçüde yararlanmıştır. Bu kaynaklardan en önemlileri de şunlardır:

Anonim Haçlı Tarihi: *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem – Bound Pilgrims (Gesta Francorum)*³² kitabı. Bu eser (489-493/1095-1099) yıllarında yazılmış olup, Birinci Haçlı Seferi'nin görgü tanıklarından olmakla birlikte müellifin adı bilinmemektedir. Yazarın Latince ile yazdığı bu kitap İncil'den aktardığı alıntılar içermektedir. Bu kitap birkaç dile çevrilmiştir. Bu çalışmada İngilizce nüshasından yararlanılmıştır. Araştırmacı, Haçlıların Antakya'ya gelişlerinden 492/1099 yılında Kudüs'ün onların eline geçmesine kadar olan süreçte bu kitaptan istifade etmiştir.

Raymond of Aguilers: *Tarihü'l-Firance Güzâtü Beyti'l-Makdis*,³³ kitabının yazarıdır. Raymond çok kültürlü olamayan, ama çok fanatik, Hristiyanlığın nihai zaferi doktrinini özümsemiş ve metafiziğe inanan bir din adamıydı. Hiç hoşgörülü değildi, bu yüzden Müslümanların soykırımı ve ölü Müslümanların etinin yenmesi gibi Franklar tarafından yapılan en kötü eylemleri temize çıkarmıştır. Araştırmacı, Haçlıların Antakya'ya gelişlerinden 492/1099 yılında Kudüs'ün onların eline geçmesine kadar olan süreçte ve Kudüs'ün düşüşünü takip eden bazı olaylarda bu kitaptan yararlanmıştır.

Anna Comnena: *Alexiad*,³⁴ kitabının yazarı, Bizans İmparatoru Alexius Comnenus'un (473-512/1081-1118) kızıdır. Kitap, İmparator Alexius'un hüküm sürdüğü dönemden ve dönemde meydana gelen önemli olaylardan bahsetmektedir. Yazarının statüsü ve karar sahiplerine olan yakınlığı nedeniyle kitabı, Birinci Haçlı Seferi dönemi tarihi için önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Kitap “*ALEXIAD Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos*

³² *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem – Bound Pilgrims (Gesta Francorum)* The Earliest Chronicle of the First Crusades. Edited and translated by Nirmal Dass. United Kingdom: Rowman and Littlefield Publishers, 2011.

³³ Raymond of Aguilers, *Tarihü'l-Firance Güzâtü Beyti'l-Makdis*, trc. Hüseyin Muhammed Atiyye. Kahire: Dârü'l-Me'rifeti'l-Câmi'iyye, 1989.

³⁴ Anna Comnena, *The Alexiad*, translated by Elizabeth A. S. Dawes, Cambridge: Ontario, 2000.

*Döneminin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*³⁵ başlığı altında Türkçeye çevrilmiştir. Bu kitap, Raymond de Saint-Gilles'in ölümüne kadar Trablusşam'ı kontrol etme girişimleriyle ilgili haberlerde araştırmacıya fayda sağlamıştır.

Albert of Aachen: *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*,³⁶ kitabının yazarıdır. Albert, Birinci Haçlı Seferine katılmamış ve Kudüs'ü ziyaret etmemiştir. Ancak kitabını Birinci Haçlı Seferinden dönen Haçlılarla yaptığı görüşmeler ve o dönemin yazışmalarını okuyarak yazmıştır. Bu kitap, Clermont Konsili'nden 515/1121 yılına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Araştırmacı ikinci ve üçüncü bölümlerde bu kitaptan yararlanmıştır.

William of Tyre: *A History of Deeds Done Beyond the Sea*,³⁷ kitabının yazarıdır. Haçlı tarihçisi ve Sûr Başpiskoposudur. Daha sonra, vefatına (581/1186) kadar Kudüs krallarına müsteşar olarak görev yapmıştır. William'ın kitabı, Haçlı Seferleri tarihinin uzun bir dönemini kapsadığı için Haçlı Seferleri tarihi ile ilgili kitaplar arasında seçkin bir yer almıştır. William, Birinci Haçlı Seferi olaylarını detaylandırmış ve önceki tarihçilerin yazılarından yararlanıp gözlemlerini eklemiştir. Araştırmacı ikinci ve üçüncü bölümlerde bu kitaptan yararlanmıştır.

Araştırmalar:

Ön Asya ve münhasıran Suriye, Filistin bölgeleri ile Selçuklu devrine ışık tutan bazı Türkçe tarih araştırmaları Trablusşam'daki Ammâroğulları hakkında az da olsa bilgi sunmaktadır. Bunları incelemek, Ammâroğulları emirliğinin komşu bölgelerinde meydana gelen olayları anlamamız açısından kolaylaştırıcı bir etki yapmıştır. Ayrıca bu araştırmaların bir kısmı, özellikle Haçlıların bölgeye gelmesinden sonra Ammâroğulları'ndan bahsetmektedir. Bu kaynaklar arasında şunları zikredebiliriz:

Birsel Küçüksipahioğlu: *Trablus Haçlı Konluğu Tarihi*.³⁸ kitabının yazarıdır. Birinci Haçlı Seferi sırasında Trablusşam'ı ele alan önemli araştırmalardan biridir.

³⁵ Anna Komnena, *ALEXIAD Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Döneminin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*, Çev. Bilge Umar, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2021).

³⁶ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)* Edited and translated by Susan b. Edgington. Oxford: Clarendon Press, 2007.

³⁷ William Archbishop of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, Translated and annotated by Emily Atwater Babcock and A. C. Krey, New York: Morningside Heights Columbia University Press, 1943.

³⁸ Birsel Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Konluğu Tarihi*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007.

Araştırmacı, burada Haçlıların gelişinden onların eline geçmesine kadar geçen süreçte Trablusşam emirliği hakkında önemli bilgiler vermiştir.

Ali Sevim: *Suriye- Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*,³⁹ kitabının yazarıdır. Bu kitap, Selçukluların gelişinden Birinci Haçlı Seferi'ne kadar olan süreçte Suriye tarihini ve beraberindeki olayları ele alan önemli çalışmalardan biridir. Bu kitabı incelemek, o dönemdeki Suriye tarihi ile ilgili herhangi bir çalışmanın temelini oluşturmaktadır.

Coşkun Alptekin: *Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*,⁴⁰ kitabının yazarıdır. Bu kitap, Dimaşk Atabeklerinin tarihini, özellikle Tuğtekin dönemini ve birinci Haçlı seferini anlatan önemli kitaplardan biridir.

Steven Runciman: *Haçlı Seferleri Tarihi*,⁴¹ kitabının yazarıdır. Runciman'ın kitabı, Haçlı Seferleri tarihi üzerine yapılmış en önemli çalışmalardan biri olarak kabul edilmektedir. Yazarı, olaylara çağdaş en önemli batı ve doğu kaynaklarına dayanmıştır. Ammâroğulları Emirliği'nin tarihi ile özellikle Haçlıların gelişinden sonraki dönem hakkında önemli bilgiler vermiştir.

Ömer Abdüsselâm Tedmürî, *Târihu Trâblus es-Siyâsi ve 'l-Hadârî 'Abre 'l- 'Üsûr*,⁴² kitabı. Kitap, Genel olarak Trablusşam tarihini ve özellikle İslam dönemini ele alan araştırmalarından biridir. Bu araştırma, Ammâroğulları Emirliği hakkında pek çok önemli bilgi sağlamakta ve araştırmacıyı araştırmaya fayda sağlayan birçok İslami kaynağa da yönlendirmektedir.

Muhammed Muhammed Mürsî's-Şeyh, *el-İmârâtü 'l- 'Arabiyye fî Bilâdi 'ş-Şâm*.⁴³ Bu kitap, O dönemde Bilâdü's-Şâm'da ortaya çıkan Arap emirlikleri ve bu emirlikler arasındaki ilişki hakkında konuşan önemli kitaplar arasındadır.

William B Stevenson, *The Crusaders in The East*.⁴⁴ Bu kitap, Birinci Haçlı Seferi ile ilgili araştırmaları arasında seferin Avrupa'dan başlamasından Kudüs'e gelişine kadar ki seyri hakkında önemli bilgiler vermiştir

³⁹ Ali Sevim, *Suriye- Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

⁴⁰ Coşkun Alptekin, *Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayın, 1985.

⁴¹ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*. trc. Fikret Işıltan, bsk.4. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008.

⁴² Ömer Abdüsselâm Tedmürî, *Târihu Trâblus es-Siyâsi ve 'l-Hadârî 'Abre 'l- 'Üsûr: 'Asri's-Sıra 'i 'l-Arabî-el-Bîzantî ve 'l-Hürûbi's-Salîbiyye*, 2. Baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle; Trablus: Darü'l-İman, 1984/1404.

⁴³ Muhammed Muhammed Mürsî's-Şeyh, *el-İmârâtü 'l- 'Arabiyye fî Bilâdi 'ş-Şâm fî 'l-Karneyni 'l-Hâdî 'Aşer ve 's-Sânî 'Aşer el-Milâdiyyîn*. İskenderiye: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1980.

⁴⁴ William B Stevenson, *The Crusaders in The East*, Cambridge: at the University Press, 1907.

1. GİRİŞ

1.1. V. / XI. Yüzyılda Ortadoğu'nun Siyasi Durumu

H. V./XI. yüzyılın başında Ortadoğu üç ülke tarafından yönetiliyordu. Bunlar, Konstantinopolis'teki Bizans Devleti, Bağdat'taki Abbasi Halifeliği ve Kahire'deki Fâtımî Halifeliği gibi farklı koşullarda yaşamış olan ülkelerdir. Bu üç ülke arasındaki sahada oluşan iktidar mücadelesi Bilâdü's-Şâm'daki⁴⁵ siyasi durumu doğrudan etkilemiştir. Aynı zamanda Doğu'dan gelen ve tarihi olayların seyrini değiştiren Selçuklular, bölgenin siyasi tarihinde yeni bir aşama başlatmak için ortaya çıkan yeni bir güç olmuştur. Bölgedeki siyasi durumu anlayabilmek için, bu ülkelerin siyasi koşullarına ve bu durumların üstesinden gelebilen Ammâroğulları gibi pek çok emirliğin bağımsızlığını ilan etmesinde etkili olan Bilâdü's-Şâm (Suriye-Filistin) üzerindeki politikaların etkilerine ışık tutmak gerekir.

1.1.1. Bizans Devleti

MS. III. yüzyılda güç mücadeleleri, iç savaş ve kargaşadan yararlanan dış düşmanların saldırıları sonucunda İmparator I. Konstantinos (306-337), Roma'nın yerine imparatorluğun doğusunda yeni bir başkent kurmaya karar verdi. Seçimi Asya ve Avrupa'nın buluşma noktasına düştü ve Kostantinopolis (İstanbul) şehri siyasi, askerî ve ticari bir merkez olarak nitelendirildi. 330'da İstanbul'un kuruluşu Bizans Devleti'nin başlangıcı sayılır. Bu tarihten 1453'te Osmanlıların eline geçene kadarki süre arasında o topraklarda hüküm sürmüştür. Bu uzun süre zarfında hem içeride hem

⁴⁵ Bilâdü's-Şâm: Arapça'da Şam beldeleri demektir "[eş-Şe'm], Hududu, dikey olarak (*tûlen*) Fırat'tan el-Arîş'e kadar; genişlik olarak (*arzen*) da Tayy''ın iki dağından (Cebelyyü Tayy'), Rûm denizine kadardır. Burada büyük şehirler yer alır: Bunlar, Mebic, Haleb, Hamâ, Hıms, Dımaşk, Beytü'l-Makdis ve kıyı bölgesinde 'Akkâ, Sûr ve Âskalan'dır." Burası, aşağı yukarı Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün topraklarını kapsar. Bilâdü's-Şâm, İslâm tarihinde kullanılmış coğrafi bir isimdir. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, (Beyrut: Dâr Sâdir, 1997/1417), III: 312-313; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ' 'Alâ Esmâi'l-Emkine ve'l-Bika': Yâkût el-Hamevî'nin Mu'cemü'l-Büldân Adlı Eserinin Muhtasarı*, trc. H. İbrahim Gökbörü, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019/1441), II:266-267; Himyerî, *er-Ravzü'l-M'târ fi Haberi'l-Aktâr*, thk. İhsan Abbas, (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1984/1404), 335.

de dışarıda birçok savaş ve olay yaşanmıştır.⁴⁶ Bu araştırmanın konusu olan çağda yani H.V. / MS XI. yüzyılda Bizans Devleti'ne kısaca ışık tutmaya çalışacağız.

Bizans bu yüzyılda üç sülale tarafından yönetilmiştir. İlk olarak Makedon sülâlesi (253-448 / 867-1057), ikinci olarak Dükas sülâlesi (450-474 / 1059-1081) daha sonra Haçlıların gelişi sırasında bölgede var olan Komnenos sülâlesi (474-581 / 1081-1185) bu dönemde imparatorluğun yönetici aileleri olmuşlardır.

Makedon sülâlesi yaklaşık iki asır boyunca hüküm sürmüştü. Bu hanedanlığın ilk yarısı olan Bizans döneminde dört imparator bir asır boyunca tahtta kalmış ve imparatorluk tarihinde iktidarla iç içe olan bir aşamaya taşınarak yeni bir dönemin başlangıcı olmuştu. Bu sülâlenin tarihinin ikinci yüzyılı Bizans'ın, İslam fetihleri döneminden itibaren ilk kez İslam devletine saldırma politikasına geçtiği dönem olmuştur ve bu devre Makedon sülâlesinin gerçek büyüklüğünü temsil eder.

Bu sülâlenin en önemli imparatorları şunlardır: II. Nikephoros Phokas (352-358 / 963-969), I. İoannes Çimiskes (358-366 / 969-976) ve II. Basileios (366-416/976-1025). Daha sonra Makedon sülâlesi, zayıflama ve küçülme sürecine girmiş ve Isaakios Komnenos'un önderliğinde bir devrimle son bulmuştur. İmparator VI. Mikhail'in görevden alınıp (448-449/1056-1057) Isaakios Komnenos'un (449-451/1057-1059) İmparatorluk tahtına geçmesiyle devrim son bulmuştur.⁴⁷

İslam topraklarına birkaç askerî harekât gerçekleştiren bu sülâlenin, ikinci yüzyılda yaşayan imparatorları hakkında biraz açıklama yapmakta fayda vardır. İlk İslami fetihlerden sonra üç asırdan fazla savunma politikası izlenmişti. Bu sülale Bizans yönetiminde ilk kez Müslümanlara karşı saldırma politikası izlemeyi başarmıştır. Bilâdü's-Şâm ve Mezopotamya'nın üst kesimlerine doğru Bizans Devleti'nin sınırları genişlemiştir.⁴⁸ Görüldüğü üzere, Bizans'ın canlanmasına İslam cephesinin

⁴⁶ Işın Demirkent, "Bizans" *TDVİA*, (İstanbul: TDV yayınları, 1992), VI:230; Johan Haldon, *Bizans Tarih Atlası*, Trc. Ali Özdemir, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007), 35. Muhammed Mû'nîs 'Avad, *el-İmbaratûriyye el-Bîzantiyye dirâse fî Târîhi'l-Üseri'l-Hâkime 330-1453*, (Kahire: 'Ayn li'd-Dirâsât ve'l-Bühûsi'l-İnsânîyye ve'l-İctimâ'yye, 2007), 251.

⁴⁷ Ferdinand Chalandon, "The Earkier Comneni", *The Cambrige Medieval History*, Edited by J.R. Tanner and anther, (Cambrige: Cambrige at the university press, 1923), IV:320-321; A.A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, trc. Arif Müfid Mansel, (Ankara: Maarif Matbaası, 1943), I, 379-380; George Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, Translated by Joan Hussey, (Oxford: Basil Blackwell, 1968), 233; a.mlf., *Bizans Devleti Tarihi*, Türkçeye Çeviren Fikret Işıltan, 7. Baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011), 217-218; 'Avad, *el-İmbaratûriyye el-Bîzantiyye*, 251.

⁴⁸ Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, 283-286; a.mlf., *Bizans Devleti Tarihi*, 264-267; Muhammed Muhammed Mürsî's-Şeyh, *Târîhü'l-İmbaratûriyyeti'l-Bîzantiyye*, (İskenderiye Dârü'l-Ma'rife'l-Câmiyye, 1994), 227.

zayıflaması ve parçalanması eşlik etmiş, bu da Müslümanlara karşı bazı kazanımlar elde edilmesine yardımcı olmuştur.

Hepsinden önce II. Nikephoros Phokas (352-358/963-969), askeri becerisi, titizliği, lüksten ve ihtişamdan uzaklığı ile öne çıkıyordu. O, ilk olarak ona sadık olanları önemli mevkilere getirerek devlet işlerini düzenlemeye başlamıştır.⁴⁹

II. Nikephoros Phokas, Bizans'ın dışında özellikle Müslümanlara karşı elde ettiği zaferlerinden dolayı önemli bir isim haline gelmiştir. Adana, Masîsa⁵⁰ ve Tarsus'u kontrol altına aldığı Kilikya bölgesindeki muharebe ve ardından Yukarı Fırat'taki muharebe bunlardan bir kaçıdır.⁵¹ 357/968 yılında Suriye'ye girip birkaç şehri işgal etmiş, kontrol altına alamadığı Trablusşam'ın da etrafını ateşe vererek geri çekilmişti. Antakya'nın kuzeyine geldiğinde komutanlarına burayı kuşatmalarını ve fethetmelerini emredip Konstantinopolis'e dönmüştür. Aynı yıl komutanları Antakya'yı zaptetmiş⁵² ve kent 477/1084'te Süleyman Şah tarafından fethedilinceye kadar Antakya Bizans'ın elinde kalmıştır.⁵³

II. Nikephoros Phokas, Doğu'daki İslam beldelerinde savaşırken, Batı'daki birlikleri de zaferler kazanıyordu. Bizans'ın güçlü filosu Kıbrıs adasını 354/965'te zorlanmadan kontrol altına almışlardır. Daha sonra 352/964'te ona ait donanma, Kilâb kabilesine tâbi olan Müslümanların egemenliğindeki Sicilya adasını işgal etmeye kalkışmış ancak Müslümanlar onları yenmeyi başarıp Bizans tehdidini ortadan kaldırmışlardı.⁵⁴

II. Nikephoros Phokas'ın eşi Theophano, sevgilisi İoannis Çimiskes ile II. Nikephoros Phokas'u devirmek için plan kurarak onu öldürtmüş ve yerine tahta imparator I.

⁴⁹ Charles Oman, *the Byzantine Empire*, (London, T. Fisher Unwin, LTD., 1915), 229-230; John Julius Norwich, *A Short History of Byzantium*, (New York, A Division of Random House, 1999), 187-188.

⁵⁰ Masîsa: “Şâm suğûrunda Ceyhân kıyısında bir şehirdir. Antakya ile Bilâdu'r-Rûm [Anadolu] arasındadır. Müslümanların ilk yerleştiği mekânlardandır”. Bkz. bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V: 144-145; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, III: 271. Masîsa, günümüzde Adana yakınındaki Misis'tir.

⁵¹ İbn Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, thk. Ebü'l-Kâsım Emami, (Tahran: Dâr Suruş littib'a ve'n-Neşir, 2000), VI: 249-251; Albert Vogt, “The Macedonian Dynasty From 867 to 976 A.D.”, *The Cambridge Medieval History, The Cambridge Medieval History*, Edited by J.R. Tanner and another, (Cambridge: Cambridge at the university press, 1923), IV:74.

⁵² İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb min Târihi Haleb*, thk. Sâmî Dehhân, (Dimaşk: Institut Français de Damas, 1951), I:158; Oman, *the Byzantine Empire*, 231; Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, 390-391; Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, trc. A. Gike Bozkurt, (İstanbul: İlgi yayınları, 2006), 85.

⁵³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 189; Azîmî, *Târihü Haleb*, 352.

⁵⁴ İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-A'lâm fimen Büyi'a Kable'l-İhtilâmi min Mülûki İslâm ve mâ Yete'allekü bi-Zâlike mine'l-Kelâm*, thk. Seyyid Kesrevî, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002/1422), II, 346; Seyyid Bâz 'Arînî, *ed-Devletü'l-Bizantiyye:323-1081*, (Beyrut: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1982), 490-491; Norwich, *A Short History of Byzantium*, 192-193.

İoannis Hanna Çimiskes (358-365/969-976) geçmiştir. Çimiskes, Bulgaristan'da Ruslarla birkaç kez karşı karşıya gelmiş ve 361/972 yılında onları mağlup etmişti.⁵⁵ Daha sonra Doğu'daki Müslümanlarla çarpışmak için iki sefer düzenlemiştir. Birincisi 363/974 yılında el-Cezire bölgesinde olmak üzere Âmid'i⁵⁶ alıp Meyyâfârikîn'i⁵⁷ yağmalamış daha sonra Konstantinopolis'e dönmüştü. İkincisinde ise Bilâdü's-Şâm kıyılarına doğru Bizanslılar aleyhine genişleyen Fâtımîlerin hakimiyetinden dolayı bu yöreye 364/975 yılında sefer düzenlemiştir. Asi Nehri boyunca Suriye'nin iç kesimlerini ele geçirmiş, Humus ve Dimaşk halkı ona haraç ödemek zorunda kalmıştı. Bu askerî hamleyi kontrol edemediği için Trablusşam'ın surlarında sona ermiş, bu yüzden kenarlarını yıkmakla yetinip Konstantinopolis'e geri dönmüş, döndükten sonra da aniden ölmüştür.⁵⁸

İmparatorluğun meşru varisi olarak bilinen II. Basileios (365-416/976-1025) tarihinde tahta çıkmıştır. Ancak genç yaşından dolayı hem II. Nikephoros Phokas hem de Çimiskes onu koruyarak hüküm sürmesini sağlamışlardır. II. Basileios, Ruslarla özel bir bağ kurmuş, bu da Rusların Hristiyanlığa meyletmesini sağlamış böylece Rus kuvvetleri Bulgarlara karşı onunla savaşa katılmıştır. Basileios'un devrini ayrı tutan olay ise batı Bizans topraklarının geniş alanlarını kontrol etmeleri nedeniyle tehlikeleri ortaya çıktıktan sonra Bulgarlara karşı yürüttüğü savaşlardır. Bu tehlikeyi ortadan kaldırmak için Bulgarlara karşı savaşa girmiştir. Tarihçiler onu Bulgarlara karşı giriştiği şiddetli saldırılar nedeniyle "Bulgar katili" olarak adlandırmışlardır.⁵⁹

Fâtımîler Suriye'nin kuzeyini tehdit ederek Halep'i ilhak etmeye çalıştıklarında, II. Basileios Bilâdü's-Şâm'a iki kez sefer düzenlemiştir. 385/995 yılındaki ilk sefer sırasında Suriye'nin iç kesimlerine girmiş ve suru geçilemeyen Trablusşam'a kadar

⁵⁵ William Miller, "The Rise and Fall of The First Bulgarian Empire (679-1018)", *The Cambridge Medieval History*, Edited by J.R. Tanner and anther, (Cambridge: Cambridge at the university press, 1923), IV:240.

⁵⁶ Âmid: "İslâm coğrafyacısı Yâkût el-Hamevî bu ismin Rumca bir kelime olduğunu söyler. Burası eski, muhkem, güvenli bir belde olup, etrafı siyah taştan yüksek surla çevrilidir. Şehrin büyük bölümünü Dicle ırmağı bir hilâl gibi çevirir. Yakınlarda birçok su kaynağı çıkar". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I:56-57; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, I: 36.

⁵⁷ Meyyâfârikîn: "[Silvan] Diyâru Bekr'deki en meşhur şehirdir. Şehrin taştan binalarını Enûşirvân yaptırmıştır". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V: 235-238; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, III: 328.

⁵⁸ Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 148-149; Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, 85; Paul Lemerle, *Bizans Tarihi*, trc. Galip Üstün, (İstanbul: İletişim yayımları, 2005), 95-96.

⁵⁹ Miller, "The Rise and Fall of The First Bulgarian Empire", *The Cambridge Medieval History*, IV:240; Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, 88-89; Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, 301-310; a.mlf., *Bizans Devleti Tarihi*, 279-287.

ulaşmıştır. Burada Antartûs⁶⁰ Kalesi'ni alıp Konstantinopolis'e geri dönmüştür.⁶¹ İkinci sefer ise 389/999 yılında Fâtımîlerin lideri Hâkim Biemrillah (386-411 / 996-1020)'ın ilk yıllarında Bilâdûş-Şam'da yaşanan kargaşanın bir sonucu ortaya çıkmıştır. Bu yüzden Asî İrmağı boyunca yürüyüp Şeyzer'i⁶² ve Suriye'nin kuzeyinde bulunan birçok kalenin kontrolünü sağlamıştır. Daha sonra Trablusşam'a geçip kuşatma girişiminde bulunmuş ancak yine de hâkimiyet altına almayı başaramamıştır.⁶³ Neticede Antakya'da 392/1001 yılında Bizans ile Fâtımîler arasında barışı uzun süre sağlayacak olan bir ateşkes yapılmıştır.⁶⁴

II. Basileios'un 1025'e ölümünden sonra, 1057'ye kadar olan dönemde devlet içerde ve dışarda zayıf bir siyaset izlemiştir. İmparatorluğun gücü, feodal aristokrasinin iktidarından kurtulana kadar zayıf kalmıştır. Bu gruptan iki sınıf ortaya çıkmıştır. Birincisi vilayetlerdeki askerî aristokrasi, ikincisi başkentteki sivil aristokrasiydi. Bu iki grup arasındaki çatışma, yönetimi ele geçirmekten kaynaklanıyordu. Bu durum Makedon sülâlesinin hayatının geri kalan aşamasının tek özeliği haline gelmiştir. Bu dönem, 421/1030 yılında Kuzey Halep'te İmparator III. Romanos'un (419-425/1028-1034) yürüttüğü sefer gibiydi. Kuzey Suriye'ye yönelik Bizans tehdidi de devam etmekteydi, ancak nihayetinde başarısız olmuştur. Bu sülâlenin yönetimi, I. Isaakios Komnenos önderliğindeki bir devrimle sona ermiştir.⁶⁵

I. Isaakios Komnenos (449-451/1057-1059) döneminde güney İtalya ve Sicilya'yı kontrol eden Normanların gücü artmıştı. Aynı zamanda ülkenin doğusundaki topraklara akınlar başlatan Selçuklular da güçlerini hissettirmeye başlamışlardı. Macarlar da devlete karşı hamleler yapmıştı. Bunun yanı sıra içeride imparator ile Konstantinopolis Patriği; imparator ile ordunun ileri gelenleri arasındaki anlaşmazlıklar artmış ve bu çekişme sonucunda tahttan çekilmesine yol açmış, yerine arkadaşı X. Konstantinos Dukas'ı getirmiştir.⁶⁶

⁶⁰ Antartûs: "Şâm denizi (Bahrû's-Şâm) [Akdeniz] kıyısındaki beldelerdendir. Hıms'ın amelindendir. Trablusşam amelinden olduğu da söylenir". Bkz. Kazvînî, *Asârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, (Beyrut: Dâru Sadır, tz), 151; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ*, I:161.

⁶¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhü Dimaşk*, 73.

⁶² Şeyzer: "Şâm'da, bir kûreye bağlı olan bir kaledir. Humus bölgesindedir. el-Ma'arre yakınlarındadır. Hamâ ile arası bie gündür". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III:383; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ*, II:318; Himyerî, *er-Ravzü'l-Mi'târ*, 352.

⁶³ İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb*, I:192; Lemerle, *Bizans Tarihi*, 96.

⁶⁴ Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, 393-394.

⁶⁵ Chalandon, "The Earkier Comneni", *The Cambridge Medieval History*, IV:318; Oman, *the Byzantine Empire*, 244-248; Suheil Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, A Phd thesis, (London: University of London, 1969), 115-116; el-'Arînî, *ed-Devletü'l-Bîzantiyye*, 782-783.

⁶⁶ Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, 105; Norwich, *A Short History of Byzantium*, 233-235.

Konstantinos Dukas'ın (451-459/1059-1067) tahta çıkışı, iktidarı uzun sürmeyen ve daha ziyade yönetimi gerileme dönemine sokan yeni bir sülâlenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemi farklı kılan, orduyu paralı askerlerle yeniden donatan ve güçlendiren IV. Romanos Diogenes'in (459-463/1068-1071) egemenliğidir.⁶⁷ İmparatorluğu yeniden şevketli günlerine döndürmeye çalışan bu maksatla Mirdâsîler yönetimindeki Halep Emirliği (461/1068)'ne karşı bir sefer başlatarak Menbic ve 'Azez⁶⁸ şehrini ele geçiren⁶⁹ İmparator Diogenes, sonraki seferinde Malazgirt'te 463/1071 yılında Selçuklu sultanı Alparslan karşısında ezici bir yenilgi ile yüzleşerek esir düşmüştü. Sultan Alparslan imparatoru serbest bırakmasına rağmen, ona karşı muhalefet artmış, zorla imparatorluktan feragat ettirilen Romanos 464/1072'de ölmüştür.⁷⁰

Romanos'tan sonraki dönem, Selçukluların Bizans'ın elindeki Küçük Asya topraklarına doğru genişlediği bir çekişme ve devrimler dönemi olmuştur. Bu kaosu ortasında birden fazla kişi kendisini imparator olarak ilan etmiş ve vilayetlerde iç savaşlar patlak vermişken, I. Aleksios Komnenos'un (473-512/1081-1118) tahta çıkmasıyla yeni bir aşamaya geçilmiştir. Komnenoslar hanedanının bu kudretli imparatoru, I. Haçlı Seferini ve onu takip eden olayları yaşamıştır.⁷¹

1.1.2. Abbasi Halifeliği

Abbasi Halifelik Devleti, Ortadoğu'da ikinci büyük devlettir. İslam Halifeliği, 132/750 Büyük Zap Suyu Savaşı'nda Abbasilerin Emevilere karşı kazandığı zaferinden sonra Emevilerden Abbasilere geçmiştir; Ebü'l-Abbâs es-Saffâh (132-136/750-754) bu devletin ilk Abbasi halifesi olmuştur. Abbasi Halifeliği, Hârûnürreşîd (170-193/786-809) döneminde ihtişamını korumuş, ancak hükümdarlığının sonunda siyasi birliğini kaybetmeye başlamıştır.⁷² Hârûnürreşîd'den sonra Emeviler Endülüs'te halifeliği devam ettirmişlerdir. Bunun yanı sıra zamanla Abbasi halifeliği içinde ve özellikle

⁶⁷ Mürsî's-Şeyh, *Târihü'l-İmbaratûriyyeti'l-Bîzantiyye*, 312.

⁶⁸ 'Azâz: "Haleb'in kuzeyinde *rustâkı* ve kalesi olan küçük bir beldedir. Haleb ile arasında bir gündür. Havası güzel, suyu tatlı, toprağı bereketlidir". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV:118; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, II:430.

⁶⁹ Azîmî, *Târihü Haleb*, 247; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II, 13.

⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, VIII:388-389; Chalandon, "The Earkier Comneni", *The Cambridge Medieval History*, IV:325; Charles Oman, *the Byzantine Empire*, 253-257; Sevim, *Suriye- Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 15-16.

⁷¹ Oman, *the Byzantine Empire*, 256-257; Ostrogorsky, *History of the Byzantine State*, 347-350; a.mlf., *Bizans Devleti Tarihi*, 321-324; Lemerle, *Bizans Tarihi*, 108-109.

⁷² Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 16.

eyaletlerde Tolunoğulları (254-292/868-905), Sâ mânîler (204-395/819-1005), Saffârîler (247-393/861-1003), Gazneliler (351-555/962-1186) ve Büveyhîler (320-447/932-1055) gibi hanedanların bağımsızlıklarını ilan etmesi, Abbasi Halifeliği'nin parçalanmasını daha da hızlandırmıştır.⁷³ Abbasi ordusunun başında Türk komutanlar da yer almış, iktidar onlara geçene kadar ordunun yönetim kadrolarında bulunmuşlardır.⁷⁴

Türk komutanları, Halife Müstekfî Billâh'ın (333-334/944-946) iktidara gelmesi ve Büveyhîlerin ortaya çıkışına kadar Abbasi halifelerini yönetmeye devam etmişlerdir.⁷⁵ Büveyhîlerin Bağdat'a girmesi ve Selçukluların gelip nüfuzlarını sona erdirmesi, bir asırdan fazla süren Abbasi Halifeliği üzerindeki Büveyhîlerin kontrolündeki bu topraklarda yeni bir dönem başlamıştır. Bu tarihten itibaren Abbasi Halifeliği'nin 656/1258 yılında Moğolların eline geçmesine kadar halifelerin sadece ismi kalmış, herhangi bir yaptırım kalmamıştır. Nâsır Biemrillâh (575-622/1180-1226) gibi bazı halifelerin girişimlerine rağmen halifelik eski haline döndürülemedi, halifeliğin gücü ancak Irak ile sınırlı kalmıştı.⁷⁶

Abbasi Halifeliğinin en önemli özelliği, genel ve kapsamlı bir medeniyet ilerlemesidir. Bu ilerleme, Emevîler döneminde hemen hemen dini konularla sınırlı kaldıktan sonra, dini ve İlmi bilimleri de içine almıştır. O dönemde Müslümanlar, tüm bilim dallarında Yunan felsefesi üzerine kitaplar çevirerek yükseldiler. Ayrıca tıp, tabiat, kimya, astroloji ve matematik üzerine kitaplar tercüme ettiler. Buna araştırmalarının ve keşiflerinin bulgularını eklediler, böylece o asırda Müslümanlar yaptıkları çeşitli bilimsel çalışmalarla uygarlığın gelişmesinde büyük rol oynamışlardır.⁷⁷

⁷³ Sevim, *Suriye -Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 16; Saîd Abdülfettah 'Âşûr, *el-Harekâtü's-Salîbiyye: Safha Müşerrefe fî Târîhi'l-Cihâdi'l-İslâmî fî'l-'Üsûri'l-Vûstâ*, (Kahire: Mektebetü'l-Anglo el-Masriyye, 2010) 50.

⁷⁴ Ya'kâbî, *Târîhü'l-Ya'kâbî*, thk. Abdü'l-Emîr mühenne, (Beyrut: Dârü'l-El-Ü'lümî, 2010), II:457-459; Thomas Arnold, "Muslim Civilisation During the Abbasid Period", *The Cambrige Medieval History*, Edited by J.R. Tanner and anther, (Cambrige: Cambrige at the university press, 1923). IV:276.

⁷⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Ahmed Ata, Mustafa Abdülkadir Ata, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), XIV:42-43; Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsirî*, trc. Afaf es-Seyyid Zeydan, (Kahire, el-Merkezü'l-Kavmi li't-Terceme, 2013), I:237-238.

⁷⁶ Stanley Lane Poole, *The Mohammadan Dynasties*, (London: Westminster, A. Constable and company, 1894), 7-8.

⁷⁷ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", *TDVİA*, (İstanbul: TDV yayınlar, 1988), I:40-45; Emîne Bitâr, *Târîhü el-'Asri'l-Abbâsî*, (Dimaşk: Menşûrâtü Câmî'ti Dimaşk, 1997), 321.

Ammâroğlları Emirliği, Abbâsî halifelerinden üçü ile çağdaştır. Bunlar, el-Kâim Biemrillâh (422-467/1031-1075), Muktedî Biemrillâh (467-487/1075-1094) ve Müstazhir Billâh (487-512/1094-1118)'tır.

el-Kâim, adaleti ve insanların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çalışmalarıyla nam salmıştı. O, zahit, dindar ve çok sadaka veren bir kişi idi.⁷⁸ Onun hilafeti, İslam tarihinde birçok önemli olaya tanık olmuştur. Onun zamanında yaklaşık yüz yıl Abbasi Devleti'ni yöneten Büveyhîler Devleti dağılmıştır. Büveyhî komutanı Arslan el-Besâsîrî, 450/1058 yılında Fâtımîlerin desteğiyle, onu tahttan indirmiş ve Bağdat'ı kontrol altına alarak orada bir yıl boyunca Fâtımî halifesine hutbe okutmuştu. Bu sırada Doğu'da Selçukluların gücü artmaktaydı, bu nedenle Sultan Tuğrul Bey, el-Kâim'in daveti üzerine Bağdat'a gelmiş ve Besâsîrî'yi öldürüp halifeyi tekrar eski makamına getirmiştir.⁷⁹

el-Kâim'in tanık olduğu önemli olaylar arasında Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın Bizans İmparatoru IV. Romanos'u mağlup ettiği Malazgirt Muharebesi de 1071/463 vardır.⁸⁰ Malazgirt Muharebesi, Selçukluların Orta Anadolu'ya girmesine ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurulmasına yol açan İslam tarihinin en önemli savaşlarından biri olarak kabul edilmektedir.

el-Kâim'in 467/1075 yılında ölümünden sonra yerine torunu Muktedî Biemrillâh geçmiştir. Suyûtî'ye göre en iyi Abbasi halifelerinden biri sayılan Muktedî, devletin iç koşullarına olumlu yansıyan birçok reform yapmıştır.⁸¹ Muktedî, Selçuklu sultanlarından Sultan Melikşah (465-485/1072-1092) ile çağdaştı. Muktedî döneminde, Türk lideri Atsız'ın 468/1076'da Dimaşk'ı fethetmesinin ardından Abbasi hutbesi şehre tekrar iade edilmiştir.⁸² Aynı dönemde Süleyman Şah, 358/969 yılından beri Bizans'ın elinde bulunan Antakya şehrini 477/1084 yılında fethetmiştir.⁸³ Ayrıca Fas hükümdarı Yusuf b. Tâşfîn de Halife Muktedî'nin itaati altına girmiştir. Muktedî,

⁷⁸ Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, (Beyrut: Dâr İbn Hazım, 2003/1424), 329.

⁷⁹ İbn İmrân, *el-Enbâ fî Târihi'l-Hulefâ*, (Meşhed, Defter Neşir Kitâb, 1363 Ş.h), 153; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, VIII, 341-347; Bündârî, *Târihu Devleti Al-i Selçûk*, (Kahire: metbaatü el-Mevsû'at, 1900), 12-13; a.mlf., *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, trc. Kıvameddin Burslan, 2. Baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), 9-11.

⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, VIII, 388-389; Bündârî, *Târihu Devleti Al-i Selçûk*, 37-40; a.mlf., *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 37-41. İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb*, II:23-28; Muhammed el-Hüdarî Bek, *ed-Devletü'l-Abbâsîyye*, thk. Muhammed Osmânî, (Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1986/1406), 477-478.

⁸¹ Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, 333.

⁸² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihu Dimaşk*, 174-175; Azîmî, *Târihu Haleb*, 349.

⁸³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihu Dimaşk*, 190; Azîmî, *Târihu Haleb*, 352; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, VIII:435; Hüdarî Bek, *ed-Devletü'l-Abbâsîyye*, 480.

İbn Tâşfîn'in yönetiminde olan yerlerde onun hükümdarlığını tanımış ve ona Emîrül-mü'minîn unvanını vermiştir.⁸⁴

Muktedî'dan sonra yerine oğlu Müstazhir Billâh geçmiştir. Müstazhir'in, iyi ahlaklı, hayırsever ve ulemaya ihtimam gösteren biri olduğu söylenir.⁸⁵ Halife Müstazir dönemi Selçuklu sultanları şunlardır: Berkıyaruk (485-498/1092-1104), Muhammed Tapar (498-511/1105-1118) ve Sultan Sencer (511-552/1118-1157). Müstazhir'in hilafeti döneminde, çok sayıda kargaşa ve savaş meydana gelmiştir. Mesela Haçlıların Anadolu ve Bilâdu's-Şâm'daki birçok önemli bölgeyi ve şehri kontrol edebildikleri Birinci Haçlı Seferi olmuştur.⁸⁶ Batınîlik yayılmış ve daha sonra birçok Müslüman liderlere suikast düzenleyip ölümüne sebep olmuşlardır.⁸⁷ Sultan Berkıyaruk ile kardeşi Muhammed Tapar arasında, devletin Haçlılara karşı İslam cephesini birleştirmeye şiddetle ihtiyaç duyduğu bir dönemde ülkenin iç durumunu olumsuz yönde etkileyen birçok savaş meydana gelmiştir.⁸⁸ Trablusşam, 502/1109 yılında yıllarca süren bir kuşatmanın ardından Haçlıların eline geçmiştir.⁸⁹ Musul valisi Mevdûd, Haçlılarla savaşmak için bir İslam ordusuna liderlik etmiş ve bazı kazanımlar elde edebilmişti. Ancak projesini tamamlayamadı. Zira 507/1113 yılında Dımaşk'ta bir Batınî tarafından öldürülmüştür. Mevdûd, cömert, çok adaletli ve hayırlı sever biri olarak bilinirdi.⁹⁰

1.1.3. Büveyhîler Devleti

Büveyhîler, (320-447/932-1055) Abbasilerin temsil ettiği İslam Devleti'nin doğu kesimini kontrol etmeyi başaran İran kökenli ve Şii unsurlarından ibarettir. Deylem⁹¹ halkının maceracı askerlerinin komutanlarından Ali b. Büveyh Şîrâz'ı⁹² 322/934

⁸⁴ Suyûtî, *Târihü'l-Hulefâ*, 334.

⁸⁵ Suyûtî, *Târihü'l-Hulefâ*, 335.

⁸⁶ Azîmî, *Târihü Haleb*, 358-360.

⁸⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:36-40.

⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:26, 31, 46, 48.

⁸⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 262; Azîmî, *Târihü Haleb*, 364.

⁹⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 283-298; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:149-150; Suyûtî, *Târihü'l-Hulefâ*, 338.

⁹¹ Deylem: "Topraklarına adlarını veren bir kabiledir. Hazar Denizi'ne yakın bir bölgedir. Cılân yakınlarındaki dağlarda yaşarlar". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II:544; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ*, II:84; Kazvîni, *Asârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, 330-331.

⁹² Şîrâz: "Haccâc'ın kuzeni Muhammed b. el-Kâsim b. Abî 'Ukayl tarafından inşa edilmiş bir İslam şehridir. Büyük, meşhur, çok bahsi geçen bir beldedir. Burası, İran'ın güneyinde Fârs yöresinin kasabası olup, bölgenin ortasında alır". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III:380-381; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ*, II:316; Himyerî, *er-Ravzü'l-Mi'târ*, 351-352.

kontrol altına almış, aynı zamanda kardeşi Ahmed b. Büveyh, Kirmân'ı⁹³ işgal etmiş, batıya doğru ilerlemiş ve kardeşi Ali Fârs'ta, diğer kardeşi ise Hasan, Cibâl⁹⁴ Bölgesi'nde hüküm sürmüşlerdir.⁹⁵

Ahmed b. Büveyh 334/946 yılında Bağdat'a girdiğinde, Halife Müstekfî-Billâh (333-334/944-946), ona "Emîrû'l-Ümerâ" unvanı vermiştir. Daha sonra ona "Muizzüddeve, Ali Akkâdüddeve ve Hasan Rüknüddeve" unvanlarını verip dinar ile dirhemler üzerine bu isimlerin basılmasını emretmiştir⁹⁶. Bir süre sonra Ahmed b. Büveyh, Büveyhîlerin düşmanlarıyla teması bahanesiyle Halife Müstekfî-Billâh'dan kurtulmuştur. Ardından iktidardaki halifelere sikke ve hutbe dışında bir şey bırakmayan Büveyhîlerin elinde halifeler bir alet haline gelmişti. Bu dönemde Mutî'-Lillâh (334-363/946-974), Tâi'-Lillâh (363-381/974-991), Kâdir-Billâh (381-422/991-1031) ve Kâim-Biemrillâh (422-467/1031-1075) iktidar olmuştur.⁹⁷

Büveyhîler, Deylemler ve Arap kabilelerinin artan isyanlardan dolayı güçlerini koruyamamıştır. Ayrıca bir süre sonra Büveyhî Devleti'ni kuran üç kardeşin torunları mirasa itiraz etmiş, Büveyhî Devleti de doğuda yükselen ülkeler sebebiyle oradaki sınırlarını kaybetmeye başlamıştır. Sonunda Irak'ta geri kalan topraklar ise Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in 447/1055 kontrolüne girmiştir.⁹⁸

Tuğrul Bey'in 447/1055'te Bağdat'a girişiyle Abbasi Devleti tarihinde tamamen farklı bir dönem başladı. Selçukluların Sünni olmaları sebebiyle siyasetleri öncekilerden tamamen farklıydı. Onlar, Abbasi Halifeliği'ni korumak için çaba göstermişler ve Anadolu'daki İslami fetihlerini canlandırmışlardır. Ayrıca Fâtımîlerin genişlemesini engelleyen güç haline gelmişlerdir. Selçuklular, sadece Irak ve Doğu Akdeniz'de

⁹³ Kirmân: "[Kermân] Fâris, Mükran Sicistân, Horasân arasında, Mükran'ın doğusunda meşhur bir vilâyet, köyleri, Şehirleri ve yerleşim yerleri olan geniş, bayındır bir nâhiyedir. El-Belûs'un öte taraflarında, Mükran ile Bahreyn arasındaki kısım çöldür. Batısı, Fâris toprağıdır. Kuzeyinde Horasân çölü; güneyinde Fâris deniz yer alır". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV:454-456; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, III:147.

⁹⁴ Cibâl: "Cebel kelimesinin çoğulu: Bugün Irâku'l-Acem diye bilinen bölgenin (*bilâd*) özel adıdır. Burası, Isfahan, Zencân, Kavîn, Hemedân, Dînever, Karmîsîn ve Rey arasında, büyük kürelerin ve güzel beldelerin ortasındadır". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II:99; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, I:353; Kazvînî, *Asârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, 341-347.

⁹⁵ Carl Brockelmann, *Târihü's-Şü'ûbi'l-İslâmiyye*, trc. Nebih Emin Faris, Münir Ba'albeki, (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayîn, 1967), 244-245.

⁹⁶ İbn Miskeveyh, *Tecaribü'l-Ümem*, VI:115-116; İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam*, XIV:42-43; İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî fi'l-Âdâbi's-Sültâniyye ve'd-Düvelü'l-İslâmiyye*, (Beyrut: Dâru Sadır, tz), 287.

⁹⁷ Cûzcânî, *Tabakâtu Nâsirî*, I:237-239; İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî fi'l-Âdâbi's-Sültâniyye*, 287-288; Brockelmann, *Târihü's-Şü'ûbi'l-İslâmiyye*, 245.

⁹⁸ Philip K. Hitti, *History of the Arabs*, (London: Macmillan co. LTD, 1951), 472-473; a.mlf., *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, trc. Salih Tuğ, (İstanbul: Boğaziçi yayınları, 1989) III:742-744; Brockelmann, *Târihü's-Şü'ûbi'l-İslâmiyye*, 246.

değil, Mısır'da da Fatimî varlığını sona erdirmeye çalıştılar. Selçuklular, Ammâroğulları Emirliği, Haçlı Seferleri ve sonrasına da tanık olmuştur.

1.1.4. Selçuklular

V./XI. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan Selçuklular, Oğuz kabilelerinden biri olan Kınık boyuna dayanmaktadır.⁹⁹ Oğuz Yabgu Devleti'nde, Yabgu adı verilen hükümdarın nezdinde siyasi ve askerî bir pozisyonda olan Kınık kabilesinin başında Dukak vardı. Dukak'ın ölümünden sonra oğlu Selçuk, kabilenin önderliğini almış, asil soydan geldiğinden Yabgu onu yanına alarak ordunun komutanı ve subaşılığa atamıştır. Çok geçmeden Selçuk ile Yabgu arasında çıkan kavga neticesinde Selçuk, Türkistan'ı terk edip boyu ile Cend'e¹⁰⁰ yerleşmiştir.¹⁰¹ Selçuk, Cend'de küçük bir beylik kurmuş ve kabilesi ile İslam'ı seçtiğini ilan etmiştir. İslam'a girmeleriyle birlikte kâfirlere karşı cihat başlamış ve kabilenin tarihinde önemli bir aşamaya geçilmiştir.¹⁰²

Mâverâünnehir'deki siyasi durum, Selçuk ve kabilesinin, Sâmânîler ile Karahanlılar arasındaki üstünlük mücadelesinden dolayı siyasi arenaya dâhil olması için uygundu. Selçuk bu arenada, Müslüman olan Sâmânîlerin lehine mücadele ediyordu. Selçuk, hayatının sonuna kadar Cend'de kalmış,¹⁰³ vefat edince yerine oğlu Arslan geçmiştir. Bu esnada Musa İnanç Bey, Yınallar, Tuğrul Bey ve Çağrı, Mâverâünnehir'in Nûr bölgesine taşınmış, burada Sâmânîler Gaznelilerin lehine hareket etmeyi sona erdirene kadar Sâmânîler ile ittifaklarını sürdürmüşlerdir.¹⁰⁴

⁹⁹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, (Ankara: Ötüken Neşriyat A.Ş., 2008), 54-55; Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilât, Kültür)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995), 15.

¹⁰⁰ Cend: "Türkistân'da büyük bir şehrin adıdır. Hârezm ile arası 10 gündür. Mâverâünnehir'deki Türk ülkesinin karşısında, Seyhûn nehrinin yanındadır. Halkı, Müslüman olup, Ebû Hanîfe'nin mezhebindedir". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II:168-170; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, I:395.

¹⁰¹ İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî fi'l-Âdâbi's-Sültâniyye*, 292; Hüseyinî, *Zübdetü't-Tevârih: Ahbârü'l-Ümerâ' ve'l-Mülûkü's-Selcûkiyye*, thk. Muhammed Nureddin, (Beyrut: Dâru İkra', 1985), 23-24; Sevim-Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 15-16.

¹⁰² V.V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi –Dersleri-*, Yayıncı Hazırlayan Hüseyin Dağ, (Ankara, Çağlar Yayınları, 2004), 92; Sevim ve Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 16.

¹⁰³ Makrizî, *es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*. Thk. Muhammed Abdulkadir 'Atâ. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1997/1418), I:136; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, 69.

¹⁰⁴ Sevim ve Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 18.

Selçuklular, Sultan Mahmud Gaznevî (388-421/998-1030) döneminde Horasan'a taşınıp orada bir müddet sessizliğe bürünmüştür¹⁰⁵. Mesud b. Mahmûd Gaznevî'nin (421-432/1030-1040) hükümdarlığı sırasında, Tuğrul Bey ve kardeşi Çağrı Bey'in gücü, Gaznelileri çeşitli savaşlarda yenebildikleri için ortaya çıkmıştır. Daha sonra Tuğrul Bey, Nîşâbur'u kontrol altına alıp¹⁰⁶ Sultan Mahmûd'un tahtına oturmuş ve Selçuklu Devleti'nin kuruluşunu ilan etmiştir. Böylece Abbasi Halifesi onu Horasan bölgesinin hükümdarı olarak tanımıştır.¹⁰⁷

Sultan Mesud, Horasan'daki Selçukluları ortadan kaldırmaya karar vermişti. Belh ve Nîşâbur şehrini geri alan büyük ordunun başında Gazne'den¹⁰⁸ 429/1038 yola çıkmış ancak Tuğrul Bey ve Çağrı Bey ordularını toplayıp Dandânakân'da¹⁰⁹ onun ordusuyla çarpışmış ve onu yenmeyi başarmışlardır. Dandânakân Savaşı (Ramazan 431/Mayıs 1040)¹¹⁰ Selçukluların bölgeyi yönetecek büyük bir güce sahip olduğunun ispatı olduğundan Selçuklu tarihinin en önemli savaşlarından biridir.

Dandanakan Savaşı'ndan sonra Selçuklular Horasan bölgesini kontrol etmiş ve daha da güçlenmiştir. 434/1042 yılında Taberistan, Gürcân¹¹¹, Hârezm¹¹² ve 442/1050 yılında Tuğrul Bey'in başkent yaptığı İsfahan fethedilmiştir¹¹³. Böylece Horasan ve Fars'ta büyük Selçuklu Devleti'nin kurulması ve ordularının Irak'a girmesi mümkün olmuştur.

O dönemde Bağdat'ın iç durumuna istikrarsızlık hâkim olmuştu. Karışıklığın ve kaosu gölgesinde kalan Bağdat, Selçukluların girmesine ve Irak'ı ilhak etmesine zemin hazırlamıştı. Abbasi Halifesi el-Kâim Biemrillâh (422-467/1031-1075),

¹⁰⁵ Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, trc. İbrahim eş-Şevâribî, Abdülmünim Haseneyn ve Fuâd as-Sayâd, (Kahire, el-Meclisü'l-Alâ li's-Sekâfe, 2005), 154.

¹⁰⁶ Bûndârî, *Târîhu Devleti Al-i Selçûk*, 6; a.mlf., *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 3-4.

¹⁰⁷ Hüseyinî, *Zübdetü't-Tevârih*, 37-43; Sevim- Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 23-24.

¹⁰⁸ Ğazne: "Ğazne'nin bulunduğu yörenin tamamına Zâbulistân derler. Ğazne ise bu bölgenin kasabasıdır. Horasân tarafındadır. Horasân ile Hind arasında sınırdır". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, VI: 211; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, II:482; Kazvînî, *Asârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, 428.

¹⁰⁹ Dandânakân: "Mervü's-Şâhicân dolaylarında, çölden 10 *fersah* mesafede, küçük bir yerleşim yeridir. Yâkût diyor ki: Burası şu anda haraptır. Bir ribât ve bir minareden başka bir şey kalmıştır". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II, 477-478; El-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, II, 44.

¹¹⁰ Beyhakî, *Târîhü'l-Beyhakî*, terceme ile'l-Arabiyye Yahyâ el-Haşşâb, Sadık Neşat, (Kahire: Darü't-Tibaati'l-Hadîse, tz), 663-690; Hüseyinî, *Zübdetü't-Tevârih*, 43-45; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, 162-164; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi*, 103-104.

¹¹¹ Cürcân: "Taberistân ile Horasân arasında büyük ve meşhur bir şehirdir. Burası iki bölümdür. İlki şehir (el-medine), ikincisi Bekir Âbâz'dır. Aralarında, gemilerin hareket edebildiği büyük bir ırmak vardır. Burada zeytin, hurma, ceviz, şeker kamışı, nar ve turunç yetişir". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II:119-122; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, I:367.

¹¹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII:255-258.

¹¹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII:293.

Büeyvhilerin askeri valisi Arslan el-Besâsîrî'nin Bağdat'ı işgal edip kendisini hapse atmasıyla Selçuklulara bel bağlamıştır. Bu yüzden Halife el-Kâim, Tuğrul Bey'e Besâsîrî konusunda yardım etmesi için Bağdat'a gelmesi konusunda bir mektup yazmıştır. Tuğrul Bey ordusuyla Bağdat'a yürüyünce bunu haber alan Besâsîrî Bağdat'tan ayrılmıştır. Tuğrul Bey 1055/447 Bağdat'a girip Halife'yi yeniden tahta geçirmiş ve ismi halifenin yanında Bağdat'ta cuma hutbesinde zikredilmiştir.¹¹⁴

Tuğrul Bey, Bağdat'a girerek Abbasi halifeliğini ve Sünni mezhebini kurtarmayı başarmış aynı zamanda ihtiyaç duyduğu İslam dünyası için birlik elde etmiştir. Böylece Horasan, Fars ve Irak, Selçukluların hâkimiyetine girmiş; Abbasiler de halifelik makamını ellerinde tutmayı sürdürmüşlerdir¹¹⁵. Tuğrul Beyden sonraki Selçuklu yöneticileri devletin birliğini korumaya ve sınırlarını genişletme yolunda devam etmiştir. Büyük Selçuklu Devleti, Alparslan (456-465/1064-1072) ve oğlu Melikşah'ın (465-485/1072-1092) hükümdarlığı döneminde en yüksek dönemini yaşamış, doğuda devlet sınırları Mâverâünnehir'e uzanmış ve Türkistan'daki Karahanlılara boyun eğdirmişlerdir. Batıdaki sınırlar ise Gürcistan'a uzanmış, ayrıca Fâtımîleri Bilâdü's-Şâm'ın en önemli şehirlerinden çıkarıp yerine Türk yönetimini tesis etmişlerdir. Anadolu'ya gelince; Türkler Malazgirt 463/1071 Savaşı'yla Bizans'ı yenip Anadolu'nun kapılarını açarak Türkiye Selçuklu Devleti'ni kurmuşlardır.¹¹⁶

1.1.5. Abbasi Devrinde Mahalli Emirlikler

Abbasi Halifeliği döneminde Irak'ta kurulan ve tarihte önemli rol oynayan önemli emirliklere değinmekte fayda vardır. Bu Emirlikler şunlardır:

1.1.5.1. Ukaylîler (346-489/996-1096)

Ukaylîler, Mudar kabilesinin Kilâb koluna mensup büyük Arap kabilelerinden biridir¹¹⁷. Ukaylîler İslam'dan önce Kuzey Yemen ve Necd'de yaşamışlar, buralardan

¹¹⁴ Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, 168-170; İbnü't-Tıktakâ, *el-Fahrî fi'l-Âdâbi's-Sültâniyye*, 287-288.

¹¹⁵ Chalandon, "The Earkier Comneni", *The Cambridge Medieval History*, IV:304-305.

¹¹⁶ Clifford E. Bosworth, *el-'Üsrâtü'l-Hâkime fi't-Târihi'l-İslâmî*, trc. Süleyman İbrahim el-Askerî, 2.Baskı (Kuveyt: müsessesetü's-Şirâ'l-Arabî, 1995), 169.

¹¹⁷ Poole, *The Mohammadan Dynasties*, 116.

çeşitli bölgelere yayılmışlardır. Hicrî IV., miladi X. Yüzyılda el-Cezîre bölgesine göç etmiş olup, Musul'u yöneten Hamdânîlere tâbi olmuşlardır.¹¹⁸

369/979 yılından sonra zayıflayan Hamdânî Devleti, yıkılmasına sebep olan iki emirliğe miras kalmıştır. Bunlardan biri Diyarbakır'daki Mervânîler, diğeri ise Musul'daki Ukaylîlerdi. 380/990 yılında Diyarbakır ve Meyyâfârikîn'in hâkimi Bâz b. Düstek, Ebû Tâhir ve kardeşi Hüseyin b. Hamdân'ın hâkimiyetindeki Musul'a saldırmıştı. Hamdânîler de Ukaylî Emiri Muhammed b. el-Müseyyeb'den yardım istemiştir. Mervânîlere karşı kendilerine katılmaları karşılığında da Nusaybin, Beled¹¹⁹ ve Cezîretü İbn 'Ömer'in¹²⁰ verilmesini şart koşmuştur. Bu şart kabul edilmiş ve onunla ittifak yapıp Mervânîleri yenerek liderleri Bâz öldürülmüştür.¹²¹

Daha sonra Hamdânîler, Mervânîler Emirliği'ni ele geçirmeye çalışmış ancak Bâz'ın ölümünden sonra yerini alan Hasan b. Mervân, Hamdânîleri ağır yenilgiye uğratmıştır. Muhammed b. el-Müseyyeb el-Ukaylî, Hamdânîlerin yenilgisinden yararlanmış, Hamdânîleri ve yöneticilerini esir alarak Musul'u ele geçirmiş, Irak'ın yönetimini elinde bulunduran Büveyhîler de bu durumu kabullenmiştir (380/990).¹²²

Büveyhîler 382/992 yılında Musul'u Muhammed b. el-Müsayyeb el-Ukaylî'den geri almış ancak bu durum uzun sürmemiştir. Çünkü Mukallid b. el-Müsayyeb 386/996 yılında Musul'u tekrar almış, Ukaylî emirliğini bir daha ilan etmiş ve Abbasi halifesi Kâdir-Biemrillâh'tan onu Musul emiri olarak tanmasını istemiştir.¹²³

Emir Mukallid'den sonra Musul ve yöresinin hâkimiyeti 391-442 / 1000-1050 tarihleri arasında hüküm süren ve Fâtımîler ile Abbasiler arasında sıkı bağ kuran oğlu Karvâş'a geçmiştir. Onun hükümdarlığının son dönemlerinde de o bölgelere Oğuz Türkmenleri ulaşmıştır¹²⁴. Emir Müslim b. Kureyş'in döneminde ise Ukaylîlerin Bağdat'tan

¹¹⁸ Gülay Ögün Bezer, "Ukaylîler", (İstanbul, *TDVİA*, 2012), XLIII:59.

¹¹⁹ Beled: "Farsçada *Sehrabâz*. Musul'un yukarısında, Dicle kıyısında çok eski bir şehirdir. Onunla Musul arasında 7 fersah, Nusaybin ile arasında yirmi 3 fersah vardır". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I:481; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, I:260.

¹²⁰ Cezîretü İbn 'Ömer: "Musul'un yukarı taraflarında bir beldedir. Araları üç gündür. Verimli rustâkları vardır. Dicle tarafından çevrilir. Sadece hilâle benzeyen bir yönü dışarıda kalır. Hendek kazılarak içine su verilmiştir. Dolayısıyla etrafı suyla çevrilidir". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II:138; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, I:377. Günümüzde Türkiye sınırları içinde bulunan Cizre şehridir.

¹²¹ Rüzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, ed. Henry Frederick Amedroz, (Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, tz), III: 176-178.

¹²² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VII: 444-445.

¹²³ Poole, *The Mohammadan Dynasties*, 117; Ali Muhammed Ali 'Avde Ğâmidî, *Bilâdü's-Şam Kübeyle'l-Ğazvi's-Salibi: 463-491/1070-1098*, (Mekke: el-Mektebetü'l-Faysaliyye, 1984), 235.

¹²⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam*, XV:327; Hâşî' el-Me'âzîdî, *Devletü Benî 'Ukayl fi'l-Mevsil*, (Bağdad: Matb'atü Şefîk, 1968), 58; Bezer, "Ukaylîler", XLIII:60.

Halep'e kadar uzanan gücü zirveye ulaştırmıştır. Alparslan'dan sonra Melikşah ile ittifak kuran Müslim, Süleyman Şah b. Kutalmış ile bir anlaşmazlığa girmiş ve sonu, Süleyman şah ile yaptığı savaş sırasında öldürülmesi olmuştur. Her şeye rağmen Ukaylîler, Musul'daki egemenliklerini Tutuş gelip hâkimiyetlerine son verinceye kadar Musul'u bir süre ellerinde tutmuştur.¹²⁵

1.1.5.2. Mervânîler (373-478/983-1085)

Marvânî Emirliği'nin tarihi Bâz (Bâd) b. Düstek'e kadar gitmektedir. Bâz, 373/985 yılında askeri bir güç kurmayı başarmış ve 'avâsım¹²⁶ topraklarını istila etmiş, Ermenistan'a girip Erciş¹²⁷ şehrinin kontrolünü ele geçirmişti. Güç kazandıkça Diyarbekir'e yönelip buranın da kontrolünü ele geçirdikten sonra Âmid'ı almış, ardından Meyyâfârikîn'i ve Nusaybin'i zaptetmiştir. Büveyhîler Mervânîleri ortadan kaldırmaya çalışmış ama girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Daha sonra Bâz önce Musul'u,¹²⁸ 374/986 senesinde de Bağdat'ın kontrolünü ele geçirip Büveyhîleri buradan çıkarmak istemiş ancak Büveyhîlerin karşısında mağlup olmuştur. Musul ve el-Cezîre'nin bazı şehirleri geri alınmıştır.¹²⁹ Bâz'ın sonu ise yukarıda belirtildiği gibi Hamâdânîler ve Ukaylîler ittifakı ile mümkün olmuştur.

Ebû Ali el-Hüseyin b. Mervân, Bâz'dan sonra hâkimiyeti devralmış, Bağdat'taki Büveyhîlere bağlılığını ilan etmiştir. Ebû Ali el-Hüseyin'den sonra Kahire'deki Fâtımî Halifesi'ne bağlılığını bildiren dört emir onun yerine geçmiştir. Sınırlar genişledikçe mimari yapılar da artmıştır. Nasrüddevle (402-453/1011-1061) ve oğlu Nizâmeddin (453-472/1061-1079) döneminde emirlik, gücünün zirvesine ulaşmıştı. Ancak daha sonra bu emirlik, Halife'nin veziri Fahrüddevle b. Cüheyr'in 478/1085'te Selçuklu ordusuyla burayı işgal edip Melikşah mülküne katmasıyla son bulmuştur.¹³⁰

¹²⁵ İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb*, II:91-92; Bosworth, *el-Üsrâtü'l-Hâkime fi't-Târîhi'l-İslâmî*, 90.

¹²⁶ 'Avâsım: Hudut, sınır bölgesi anlamına gelen bir kelimedir. " 'Asım kelimesinin çoğulu: Halep ve Antakya ile çevrelenen ve çoğu dağlarda yer alan müstahkem kaleler ve vilayetlerdir. Muhtemelen bu suğûr el-Masîsa, Tarsûs da dâhildir. Halep bu şehirlerden değildir. Yezîd b. Muâviye, Menbic'i de bu şehirlere dâhil etmiştir". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV:165-166; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttlâ'*, II:459-460; Himyerî, *er-Ravzü'l-Mi'târ*, 422.

¹²⁷ Erciş: "Büyük Ermeniye nevâhîsinden eski bir şehirdir. Ahlat yakınlarındadır. Halkının çoğu Hristiyan Ermeni'dir". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I:114; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttlâ'*, I:85.

¹²⁸ Rüzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, III:84; İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Târîhü'l-Fârikî*, thk. Bedevi Abdüllatif Avvad, (Kahire: el-hey'etü'l-Âmme lişüunî'l-Matabi'l-Emiriyye, 1959), 49-54; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VII:415-416.

¹²⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VII:418.

¹³⁰ Bosworth, *el-Üsrâtü'l-Hâkime fi't-Târîhi'l-İslâmî*, 88.

1.1.5.3. Mezyedîler (387-588/997-1163)

Benî Esed kabilelerinden olan Mezyedîler, Yemen'den göç ederek Kûfe ile Hît¹³¹ arasında yaşamışlardır.¹³² Ebû el-Hasan Senedüddевle Ali b. Mezyed, Büveyhîlerin valisiydi. 387/997 yılında Bahâüddевle el- Büveyhî'den ayrılıp sonra tekrar hizmetine girmiş,¹³³ 403/1012'de tekrar bağımsızlığını ilan etmiş ve Benî Mezyed Emirliği'ni kurmuştur.¹³⁴ Aralarında “Arapların Kralı” (ملك العرب) adıyla bilenen de olmak üzere sekiz emir başa gelmiştir. Bunlar ikisi en meşhurlarıdır:

İlki, Selçuklu Sultanı Berkyaruk (485-498/1092-1104) döneminde öne çıkan ve etkili olan Melikü'l-Arap unvanına sahip Seyfüddevle Sadaka b. Mansûr'dur (479-501/1086-1107). Ancak Sultan Muhammed Tapar (498-511/1105-1118) ile aralarında savaşa neden olan bir çekişmeye girmiş, bu sebeple Sultan Muhammed onu mağlup etmiş ve öldürmüştür.¹³⁵

İkincisi, ülkesinden defalarca sürülen Dubeys b. Sadaka (501-529/1107-1135) olup 529/1135'te Sultan Mesud (528-547/1134-1152) tarafından öldürülmüştür.¹³⁶ Hille'de 532/1137'de öldürülen Dubeys'in oğlu II. Sadaka yerine geçmiş ve kardeşi Muhammed onun ardından iktidara gelmiştir. Ancak üçüncü kardeşi Ali 540/1145 yılında ona saldırıp Hille'yi ele geçirmiştir. Baz rivayetlere göre ardından zehirlenerek 445/1150 yılında ölmüştür. 558/1162 yılında Abbasi Halifesi Müstencid-Billâh (555-566/1160-1170), 4 bin askerinin ölmesiyle neticelenen Fırat nehrini çevreleyen topraklarda dağılmış olan Benî Esed aşiretine karşı şiddetli bir saldırı başlatmıştır.¹³⁷

¹³¹ Hît: “Burası çok sayıda doğal güzellikleri ve hurma bahçeleri bulunana el-Enbâr'ın yukarısında ancak biraz içeride yer alan bir beldedir”. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V:420-421; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, III:455.

¹³² İbn Düreyd, *el-İştikâk*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, (Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1991), 501; Yusuf Kerkuş Hillî, *Târîhü'l-Hille: fî'l-Hayâtî's-Siyâsiyye*, (Necef: Menşurat el-Mektebetü'l-Hayderiyye, 1965), I:13.

¹³³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, VII:492.

¹³⁴ Poole, *The Mohammadan Dynasties*, 119.

¹³⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâi'z-Zaman*, (Beyrut: Dâru Sadır, tz), II:490; Bosworth, *el-'Üsrâtü'l-Hâkime fî't-Târîhi'l-İslâmî*, 86; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi* (498-511/1105-1118), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990), 45-50.

¹³⁶ Halil İbrahim Gökbörü, *İbn Hallikân'ın Selçuklu Biyografileri ve Çağdaş Simalar*, (Ankara: Altınordu yayınları, 2022), 154-157.

¹³⁷ Abdülcebbâr Nâcî, *el-İmâratü'l-Mezîdiyye*, (Basra: Dârü't-Tıbbâ'ti'l-Hadîse, 1971), 45-50; Hillî, *Târîhü'l-Hille*, I:33-46; Poole, *The Mohammadan Dynasties*, 119.

1.1.6. Fâtımî Halifeliği

Fâtımî Devleti, Bizans ve Abbasilerden sonra Ortadoğu'daki üçüncü mühim devlettir. Fâtımîler, Hz. Ali'nin karısı, Hz. Muhammed (as)'ın kızı Hz. Fâtıma'ya mensupturlar. Bu soyun doğru olup olmadığı, bilginler arasında tartışma konusudur.¹³⁸ Devletin kuruluşunda etkin rol oynayan İsmâîlî dâîsi Ebû Abdullah eş-Şii Hüseyin b. Ahmed, Fâtımî davasını Mağrip ülkelerine yaymayı başarmıştır. Bundan sonra, Kuzey Afrika üzerindeki (Tunus) nüfuzunu genişletmeye başlamış ve birkaç şehir onun eline geçmiş ve etkisi gün geçtikçe genişlemeye başlamıştır.¹³⁹ Ebû Abdullah işleri yoluna koyduğunda, İmam Ubeydullah b. el-Hüseyin b. Ahmed el-Mehdî'yi davet etmişti. el-Mehdî, bir tüccar kılığına girerek Fas'a gitmiştir. Ona Sicilmâse'de¹⁴⁰ biat edildi. Bundan sonra o ve tâbileri, Rakkâde¹⁴¹ kentine yürüyüp ele geçirdiler. Onun adına ilk hutbe, Rebiulahir 297/910'da okundu. Kendisine "Emirü'l-Mü'minîn el-Mehdî" denilmiş ve böylece Kuzey İfrîkiyye'de Fâtımî Halifeliği kurulmuştur.¹⁴²

Fâtımîler, hâkimiyetlerinin başında Mehdiyye'yi¹⁴³ başkent olarak kullanmıştır.¹⁴⁴ Tunus'ta devletlerinin kurulmasından yaklaşık yarım asır sonra Halife Muizz-Lidînillâh (341-365/953-975) döneminde ordu komutanı Cevher es-Sıkkî tarafından 358/969 yılında İhşîdîlerin yönetimi altındaki Mısır'ı ilhak etmişlerdir.¹⁴⁵ Halife Muizz-Lidînillâh, 363/974 yılında taşındığı Kahire şehrini kurup geliştirmiş ve kent bu tarihten yıkılışa kadar Fâtımî Halifeliği'nin başkenti olarak kalmıştır.¹⁴⁶

¹³⁸ Eymen Fuâd Seyyid, 'Fâtımîler', *TDVİA* (İstanbul, TDV Yayınlar, 1995), XII:228.

¹³⁹ Muhammed Cemâleddîn Sürûr, *Târîhü'd-Devleti'l-Fâtımiyye*, (Kahire: Dârü'l-Fikrî'l-Arabî, 1994), 23-24.

¹⁴⁰ Sicilmâse: "Mağrib'in güneyinde Sûdân yönünde yer aşan bir şehirdir. Fâs ile arası güney hizasından 10 gündür. Deren Dağı'nın kenarındadır. Zerûd çölünün ortasındadır. Kuzeyden Ceded ile komşudur. Arazisinden büyük bir nehir geçer. Nehir boyunca gözü görüldüğü yerler bahçeler ve hurmalıklar ile ağaçlandırılmıştır. 4 fersah mesafede Der'a denilen bir rustak vardır. Burası bir akarsu üzerindedir. Burada çok tatlı üzümler yetişir". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III:192; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, II:192; Himyerî, *er-Ravzü'l-Mi'târ*, 305-307.

¹⁴¹ Rakkâde: "İfrîkiyye'de, Kayravân ile arası 4 mil olan ce çok sayıda bahçeleri bulunan büyük bir belde idi. İfrîkiyye'de ondan daha güzel bir havaya ve daha yumuşak bir melteme sahip olan yer yoktur. Ancak şu anda harap vaziyettedir". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III:55-56; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, II:125; Himyerî, *er-Ravzü'l-Mi'târ*, 271-272.

¹⁴² Kudâî, *Tarihü'l-Kudâî (Kitâbü'Üyûnü'l-M'ârif ve Fünûnü AHBÂRİ'l-Halâ'f)*, thk. Cemîl Abdullah Muhammed el-Mısri, (Mekke: Câmî'atü Ümmi'l-Kürâ, 1995/1415), 556; İbn Hammâd es-Sanhâcî, *Ahbâru Mülûki Benî Übeyd ve Siretihi*, thk. E't-Tihâmî Nakre ve abdülhalîm Uvays, (Kahire: Dârü's-Sahva li'n-Neşir, tz), 35-41; Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ'*, I:27-28.

¹⁴³ Mehdiyye: "İfrîkiyye'dedir. El-Kayrevân'ın arası güneyden 2 merhaledir. [Bu, el-Mehdî'ye nispet edilen bir şehirdir. Sûsî ve Mehdevî elbiseleri buraya aittir. Bu şehir el-Mehdî çizmiştir.....]". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V:229-231; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, III:325

¹⁴⁴ Poole, *The Mohammadan Dynasties*, 70.

¹⁴⁵ Antâkî, *Târîhü'l-Antâkî*, 132; el-Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ'*, I:97.

¹⁴⁶ Antâkî, *Târîhü'l-Antâkî*, 132; İbn Hammâd es-Sanhâcî, *Ahbâru Mülûki Benî Übeyd*, 88.

Siyasi ve askeri gereklilik, Mısır'ın fethinden sonra Fâtımîlerin yüzlerini Bilâdü's-Şâm'a çevirmesini gerektirdi. Cevher es-Sıkkîlî, Kûtame lideri Ca'fer b. Felâh'ı bir ordunun başında Bilâdü's-Şâm'a göndermiş ve güney Suriye'yi kontrol altına alarak Dımaşk 'a 359/970 girmiştir. Şehirler birbiri ardına düşmeye başlamış ve bu tarihten itibaren Bilâdü's-Şâm, 381/991 yılına kadar nüfuzlarının dışında kalan Halep hariç, Fâtımî devletinin bir parçası olmuştur.¹⁴⁷

Azîz-Billâh b. Muiz (365-386/975-996) döneminde Fâtımîlerin otoritesi zirveye ulaşmıştı. Atlantik Okyanusu ile Kızıldeniz arasındaki tüm ülkelerde ve Yemen, Hicaz ve Bilâdü's-Şâm'da bu halifeye hutbe okunmuştur.¹⁴⁸ Ancak Hâkim-Biemrillâh (386-411/996-1020) döneminde başlayan ve Halife ez-Zâhir-Lii'zâzîdînillâh'ın (411-427/1020-1035) hâkimiyeti sırasında devam eden yönetimdeki zayıflık, farklı bölgelerde birkaç kanlı devrimin patlak vermesi, bu bölgelerin Mısır'daki merkezi yönetim tarafından kesintiye uğramasına neden olmuştur.¹⁴⁹

Müstansır'ın (427-487/1035-1094) dönemi, hüküm sürdüğü sürenin uzunluğu ve hâkimiyeti sırasında yaşadığı olaylar nedeniyle en önemli dönemlerden biri olarak kabul edilir. Devletin etkisi, Abbasi Halifeliği'nin başkenti Bağdat'a ulaşana kadar genişlemiş ve orada birkaç yıl boyunca (Besâsîrî olayları olarak bilinen) etkisini gösterecek olan propagandalar yapmıştır.¹⁵⁰ İsmâilî dâîlerinin faaliyetleri, Müstansır döneminde Yemen ve Hindistan'a ulaşmıştır.¹⁵¹ Bununla birlikte Mısır, el-Müstansır döneminde müreffeh bir hayat yaşamıştır. Mısır'ı 439/1047'de ziyaret eden seyyah Nâsır Hüsrev, Fâtımî sarayının zenginliğini, ihtişamını ve o zamanda gördüğü Kahire'deki rahatlığı ve refaha şahit olmuştur.¹⁵²

Ancak bu refahın etkisi, ülkede baş gösteren yedi yıllık zorluklar (457-464/1064-1071) sırasında azalmaya başlamıştır. Bunun nedeni, saltanatın zayıflığı, krallık koşullarının bozulması, prenslerin devleti ele geçirmek istemesi, kabileler arası çekişmeler ve Nil

¹⁴⁷ Antâkî, *Târîhü'l-Antâkî*, 143; El-Makrîzî, *İtti'âzü'l-hunefâ*, I:122; Poole, *The Mohammadan Dynasties*, 70.

¹⁴⁸ Hitti, *History of the Arabs*, 619-620

¹⁴⁹ Sevim- Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 5.

¹⁵⁰ İbn Dokmak, *el-Cevherü's-Semîn fî Sîyeri'l-Hülefa' ve'l-Mülûki ve's-Selâtîn*, thk. Saîd Abdülfettah Aşur, (Mekke: Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, 1982), 209-210; Makrîzî, *el-Mevâiz ve'l-İtibâr bi-Zikri'l-Hitati ve'l-Âsâr (el-Hitatu'l-Makrîziyye)*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), II:194-195.

¹⁵¹ Sevim- Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 5.

¹⁵² Nâsır Hüsrev, *Sefernâme*, trc. Yahya el-Haşşâb, (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1993), 104-108.

Nehri'nin gerilemesidir¹⁵³. Şiddet olaylarından dolayı halk topraklarından göç etmiş, kıtlık yayılmış ve ölümler çoğalmıştır. Bu da Halife'nin ülkedeki meseleleri kontrol edememesine neden olmuştur. Bu yüzden 465/1073'te Akkâ valisi Bedr el-Cemâlî'yi vezirliğe getirmiştir. ¹⁵⁴ Bedr el-Cemâlînin 466/1074'te ülke işlerinin dizginlerini devralmasıyla birlikte, Mısır ve Bilâdü's-Şâm'daki Fâtımî hâkimiyeti yeni bir safhaya geçmiş oldu. Bu dönemden itibaren vezirler devlet işlerini devralmış, Fâtımî halifelerinin sadece isimleri kalmıştı. Bu uygulama Fâtımî yönetimini halifenin yetkisi sınırlandırıldığı için Büveyhîlerin Abbasi halifelerine uyguladığı statü ile aynı hale getirmiştir¹⁵⁵ Aşağıda görüleceği üzere, Fâtımî devletinin bu şiddete maruz kalması ve bundan kaynaklanan yönetim zaafiyeti, Trablusşam kadısı İbn Ammâr'ın Trablusşam Emirliği'nde bağımsızlığını ilan etmesine yardımcı olan en önemli nedenlerden biri olmuştur.

487/1094 Bedr el-Cemâlî'nin ölümünden sonra Müstansır'ın son günlerinde Efdal b. Bedr el-Cemâlî vezir olmuştur. Efdal, 515/1121 yılındaki ölümüne kadar, Halife Müsta'li-Billâh (487-495/1094-1101) ve Âmir-Biahkâmillâh'ın (495-524/1101-1130) zamanlarında etkin olmuştur. Efdal dönemi, Selçuklu - Fâtımî çatışmasının zirve noktası, Birinci Haçlı Seferi'nin ve ardından birçok şehrin Fâtımîlerin ellerinden çıktığı bir süreç olmuştur.¹⁵⁶

1.1.7. Fâtımîler Döneminde Suriye'de Mahalli Emirlikler

Burada, özellikle Suriye bölgesi yukarıda bahsedilen üç büyük ülke arasındaki bölgesel çatışmaların bir parçası haline geldiği için ve yöredeki olaylar Trablusşam Emirliği'nin siyasi tarihinin ayrılmaz bir parçası olması münasebetiyle bu dönemde Bilâdü's-Şâm'ın koşullarına kısaca ışık tutmalıyız. Görüldüğü üzere Fâtımîler Mısır'ın zaptından sonra Bilâdü's-Şâm üzerindeki kontrollerini genişletmişti. Ancak Fâtımîler, Bilâdü's-Şâm'ın kontrolünü ele geçirdilerse de bu yöredeki nüfuzları konusunda gelgit

¹⁵³ İbn Saîd el-Mağribî, *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Hüla Hazreti'l-Kahire: el-Kısmü'l-Hâsü bi'l-Kahire min Kitâbi el-Mu'rib fî Hüla'l-Mağrib*, thk. Hüseyin Nassar, (Kahire, Vizaretü's-Sekâfe, 1970), 77-78; El-Makrîzî, *İğâsetü'l-Ümme bi-keşfi'l-ğümme*, thk. Kerem Hilmi Ferhât, (Kahire, Ayn li'd-Dirâsât ve'l-Bühûs'l-İnsâniyye ve'l-İctimâ'yye), 2007, 98.

¹⁵⁴ İbn Müyesser, *el-Müntekâ min Ahbâri Mısır*, thk. Eymen Fuad Seyyed, (Kahire: institut Français D'Archeologie Orientale, 1981), 39-40; Hitti, *History of the Arabs*, 622.

¹⁵⁵ Suyûtî, *Hüsni'l-Mühâdara fî Târîhi Mısır ve'l-Kâhire*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, (Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1967), 609.

¹⁵⁶ İbn Müyesser, *Ahbâru Mısır*, 54, 79-81; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, II:448-451; Hitti, *History of the Arabs*, 622-623.

uzanan güçlüklerle karşılaştılar ve bu yüzden de genel olarak hâkimiyetleri zayıflamıştır.

Bu zorluklar arasında Karmatîlerle mücadele ve savaşlar¹⁵⁷ önemli yer tutmuştur. Bağdat'tan askerleriyle hareket ederek Dimaşk'a yürüyen Karmati lideri Türk kökenli Alptekin birçok şehri Fâtımîlerin elinden almayı başarmıştı. Buna mukabil Fâtımî Halifesi Aziz 367/977 yılında onun üzerine yürüyerek mağlup etmiş ve Bilâdü's-Şâm üzerindeki Fâtımî kontrolünü yeniden sağlamıştır.¹⁵⁸

Öte yandan bölgedeki Fâtımî otoritesinin çöküşünde halkın tutumu da etkili olmuştur. Nitekim Bilâdü's-Şâm ahalisi arasında özellikle Dimaşk halkının inançlarındaki farklılıklar ve bunlar üzerlerindeki valilerin kötü davranışları tebanın Fâtımîlerden nefret etmesine yol açmıştır.¹⁵⁹

Bir başka husus ise çeşitli Arap kabilelerinin başında yer alan emirlerin, Fâtımî hâkimiyetinde bulunan Bilâdü's-Şâm'daki konumlarıdır. Burada bulunan kimi emirlikler, Fâtımîlerden bağımsızlığı elde etmeyi amaçlayarak hareketlere girişmiş ve bunda da başarılı olmuşlardır. Nitekim bu şekilde kurulmuş olan emirliklerden bazıları şunlardır:

1.1.7.1. Cerrâhîler (IV-V/X-XI)

Cerrâhîler, Tay kabilesinden bir Arap ailesidir. Arabistan çölünün kuzey bölgelerine yerleşmiş olan kabile, daha sonra ilk devir İslam döneminde dağılmış ve Hicaz, Bilâdü's-Şâm ve Irak'taki İslam'ın yayılışına eşlik etmiştir. Bazıları Filistin'e yerleşmişti. Bunlardan bir grup Müferric b. Dağfel'in liderliğinde Güney Bilâdü's-Şâm Emirliği'ni kurmuş ve Remle'yi¹⁶⁰ kendilerine başkent yapmışlardı. Cerrâhîler 358-433/969-1042 arasındaki dönemde bölge tarihinde önemli bir rol oynamışlardır.¹⁶¹

¹⁵⁷ İzzeddin Hezbânî, *Târîhü İbn Ebî'l-Heycâ*, thk. Subhî Abdülmün'im Muhammed, (Kahire: riyâzü's-Sâlihîn li't-Tiba'a ve'n-Neşir, 1993), 51-52.

¹⁵⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhü Dimaşk*, 22-43.

¹⁵⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhü Dimaşk*, 30.

¹⁶⁰ Remle: "Reml kelimesinin tekilidir: Filistin'de bir şehirdir. Filistin [deki küre]'in kasabası idi. Burası Müslümanların bir ribâtı idi. Remle ile Beytül-Makdis arası 12 mildir. Filistin'e bağlı bir küredir". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III: 69-70; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İtlâ'*, II:133.

¹⁶¹ Muhammed Süheyl Takkûş, *Târîhü'l-Fâtımîyyîn fî Şimali İfrîkîyye ve Mısır ve Bilâdi's-Şam*: 297-567/ 910-1171, (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 2001), 241.

Cerrâhî liderlerinden Müferric b. Dağfel, Güney Bilâdü's-Şâm'daki düzeni istikrarsızlaştırmak için çaba göstermişti. Fakat Fâtımî Halifesi Azîz Müferric ordusuyla onun üzerine yürüdü. Fâtımî ordusu Remle'yi kuşattığında, Kays ve diğer kabilelerden gelen Araplar orada toplandıysa da Müferric yenilip Antakya'ya sığınmıştır¹⁶². Cerrâhîler, V./XI. yüzyılın başlarında Fâtımîlerin nüfuzunu tehdit etmeye devam etmiştir. Hasan b. Müferric b. el-Cerrah, Fâtımî Halifesi Hâkim-Biemrillâh'a (386-411/996-1021) isyan etmiş ve Tay kabilesi, Bilâdü's-Şâm'ın çoğunu ele geçirmiştir. Hâkim, Cerrâhîlerle savaşıması için Ali b. Cafer b. Felâh liderliğinde büyük bir ordu göndermiş, Tay'ın birçok kalesini ele geçirmeyi başarmıştır. Hassân b. Müferric, çöle kaçmak zorunda kalmış fakat bir süre sonra Halife el-Hâkim tarafından affedildiği için Bilâdü's-Şâm'a dönebilmiştir.¹⁶³

Cerrâhîler ile Fâtımîler arasında savaş yeniden başladığında, Hassan b. Müferric, Fâtımîleri Bilâdü's-Şâm'dan kovmak amacıyla Kilâb oğulları emiri Salih b. Mirdas ve Kelb oğulları emiri Sinan b. Alyân ile ittifak kurmuştur¹⁶⁴. Halife ez-Zâhir lii'zâzidîmillâh (411-427/1020-1035) zamanında 420/1029 yılında Anûşteğîn ed-Dizberî liderliğindeki bir Fâtımî ordusu müttefikleri yenmeyi başarmıştır. Bu savaşta Salih b. Mirdâs öldürülmüş, Hassân b. Cerrâh Bizans'a kaçmış ve Fâtımîler Filistin ve Güney Suriye'nin kontrolünü yeniden ele geçirmiştir¹⁶⁵.

1.1.7.2. Mirdâsîler (414-472/1023-1079)

Mirdâsîler, Müdar Araplarından Kilâb kabilesine mensupturlar. Arabistan Yarımadası'ndan Bilâdü's-Şâm'a taşınıp Suriye'nin kuzey mntıkasında Fırat havzasına (Fırat Ceziresi/Cezîretü'l-Furâtiyye) yerleşmişlerdir.¹⁶⁶ Bu kabile, liderleri Salih b. Mirdâs zamanında birtakım siyasi faaliyetlere girişmiştir. Salih b. Mirdas, kendisine bağlı topluluk ile birlikte 412/1011 yılından itibaren Halep çevrelerine hâkim olmuştu. 414/1024 yılında Halep halkı Fâtımîlere karşı ayaklanarak Salih'in Halep'e girmesini sağlamıştır. Salih b. Mirdas, yukarıda bahsedildiği üzere 420/1029

¹⁶² Muhammed Kürd Ali, *Hitatü's-Şâm*, 3. Baskı (Dimaşk: Mektebetü'l-Nûrî, 1983), I, 208.

¹⁶³ Rüzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, III:238-239; Ali Gamidi, *Biladü's-Şam kubeyle'l-gazvi's-salibi*, 62-64.

¹⁶⁴ İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb*, I:223; Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 390.

¹⁶⁵ İbnü'l-Kalânî, *Târihü Dimaşk*, 118-119; Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 410-412; el-Makrîzî, *İtti'âzü'l-hunefâ*, I:179.

¹⁶⁶ Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Ma'rifeti Ensâbi'l-Arab*, thk. İbrahim el-Ebiyârî, (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Lübnanî, 1980), 407; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü Kabâ'ili'l-Arabi'l-Kadime ve'l-Hadise*, 8. Baskı (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982), III: 989.

yılında Cerrâhîler ile birlikte Fâtımîlere karşı savaşmış ve bu savaşta öldürülene kadar Halep'i yönetmişti.¹⁶⁷

Salih'ten sonra oğlu Nâsır b. Salih, Halep'in yönetimini ele almıştır. Fakat Fâtımîler Haleb'ten vaz geçmemişlerdi. Nitekim 429/1038'de Anûşteğîn ed-Dizberî komutasındaki Fâtımî ordusu Haleb'e girerek Nâsır'ı yenip öldürmüştür.¹⁶⁸ Halep, beş yıl boyunca Fâtımîlerin elinde kalmıştır. Sonra er-Rahba hükümdarı Simâl b. Sâlih ayaklanıp Halep'i kurtarmış ve Fâtımîleri oradan kovmayı başarmıştır. Ancak Haleb'i 450/1059 yılında tekrar onlara teslim etmek zorunda kalmış, buna karşın Akkâ, Beyrut, Cübeyl¹⁶⁹ ve bazı kıyı kentleri kendisine verilmiştir.¹⁷⁰

Bu dönemde Halep'in Fâtımî kontrolü uzun sürmemiştir. Çünkü Mahmûd b. Nâsır b. Sâlih 453/1061 yılında kabilesinin üyelerini toplayıp Halep'e saldırmış ve orayı kontrol etmeyi başarmıştır. Fâtımî Halifesi Müstansır'ın Halep'i geri alma çabaları ise başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹⁷¹ Bu yüzden Müstansır, Simâl b. Sâlih'in yönetimindeki Akkâ, Beyrut ve Cübeyl eyaletlerini valiliğini geri almış ve Simâli, Halep'e giderek orayı Mahmûd b. Nâsır'dan almakla görevlendirmiştir. Simâl, 453/1061'de Halep'i kontrol altına alabilmiş ve 454/1062 ölünceye kadar Halep'i yönetmiş ve ölümünden sonra da kardeşi Atiyye onun yerine geçmiştir.¹⁷²

Mahmûd b. Nâsır, amcası Atiyye'ye Halep yönetimi konusunda itiraz ediyordu. Bu yüzden 456/1064 yılında Halep'e yürüyerek ele geçirmeye çalışmıştır. Ancak amcasının yanında Türkmenler olduğu için başarısız olmuştur.¹⁷³ Ancak Atiyye'nin Türkmenlerle bozuşması onları Mahmûd'un yanında yer almaya itmiştir. Böylece Mahmud, Türkmenlerin yardımıyla 457/1065 yılında Halep'i amcası Atiyye'den almayı başarmıştır.¹⁷⁴ Selçuklular ortaya çıktığında Mahmûd, 462/1080'de onların itaatine girdiğini ilan etmiştir.¹⁷⁵ Bundan sonra Halep'teki Mirdâsilerin otoritesi, bir

¹⁶⁷ İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb*, I:227-228; Poole, *The Mohammadan Dynasties*, 114.

¹⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII:183, 228; İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb*, I:237-251.

¹⁶⁹ Cübeyl: "Doğu Akdeniz kayısında meşhur bir yerleşim yerdur. Beyrut'un doğusunda, 8 fersah mesafededir". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II:109-110; El-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttulâ*, I:358.

¹⁷⁰ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman fi Tevârihi'l-A'yân*, XIX:56; Poole, *The Mohammadan Dynasties*, 114.

¹⁷¹ Suheil Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, 156-157.

¹⁷² İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb*, I:281-283; Suheil Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, 161-165; Emin Kırkıl, *Selçuklu Döneminde Halep*, (Fırat Üniversitesi, Doktora tezi, 1999), 18-19.

¹⁷³ İbnü'l-Adim, *Zübdetü'l-Haleb*, I:291-295; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 18-19; Kırkıl, *Selçuklu Döneminde Halep*, 19-20.

¹⁷⁴ Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 246.

¹⁷⁵ Ali Gamidi, *Biladü's-Şam kubeyle'l-gazvi's-salibi*, 220.

yandan Türkmenler diğer yandan Kilâb aşireti mensupları arasındaki çatışmalar nedeniyle zayıfladı. 468/1076'da iki kardeş Sâbık ve Visâb arasında savaş çıktı. Çatışmalar neticesinde Sâbık, Halep'i Musul Emîri Müslim b. Kureyş'e 472/1079'de teslim etmiştir. Böylece Mirdâsîler Halep'teki Emirliği sona ermiştir.¹⁷⁶

1.1.7.3. Akîlîler (455-482/1063-1089)

XI. yüzyılın ikinci yarısında Bilâdü's-Şâm'da ortaya çıkan bu emirlik, kadı Aynüddevele Ali b. Abdullah b. Ebî Akîl tarafından Sûr'da¹⁷⁷ kurulmuştur. Kadı Aynüddevele, Bilâdü's-Şâm'daki Fâtîmî yönetimi bozulmaya başlayınca, 455/1063 yılında otorite zaafından yararlanarak Halife Müstansır'a itaatten vaz geçip Sûr kentinde bağımsızlığını ilan etmiştir.¹⁷⁸ Fâtîmî veziri ve ordu komutanı Bedr el-Cemâlî birkaç kez Sûr'u geri almaya çalıştıysa da Türkmenlerin Sûr kadısına yardım etmeleri nedeniyle bunu başaramamıştır.¹⁷⁹

Aynüddevele, 465/1073 ölünceye kadar Sûr'u yönetmeye devam etmiştir. Daha sonra oğlu Nefis ve iki erkek kardeşiyle birlikte onun yerine geçmiştir. Aynüddevele'nin oğulları Bilâdü's-Şâm'daki çatışan güçlerden uzakta Sûr'da bağımsız kalmıştır. Ancak Sûr kenti, 480/1087 yılında Tâcüddevle Tutuş'un eline geçmiştir. İki yıl sonra Sûr Tutuş'un elinden çıkmıştır, çünkü Bedr el-Cemâlî'nin Bilâdü's-Şâm'ın kıyı bölgelerini yeniden ele geçirmek amacı ile askeri bir birlik göndermiş ve Sûr'u almıştır.¹⁸⁰

Yukarıda bahsedilen hususlar, Bilâdü's-Şâm'da Fâtîmîlerin zayıflamasına yol açan gelişmelerle ilgiliydi. Sonraki süreçte, bölgeye önce Selçukluların sonra Haçlıların gelişleri de bu çöküşü hızlandırmıştır. Bu yeni sürecin olaylarına aşağıda

¹⁷⁶ Bosworth, *el-Üsrâtü'l-Hâkime fi't-Târihi'l-İslâmî*, 93.

¹⁷⁷ Sûr: "Müslümanların suğûr bölgesindeki öneml, meşhur ve çok değerli bir şehirdir. Şam denizdeki nâzır olup, bir kol üzerindeki el gibi denize girmiştir. Her taraf denizle çevrilidir. Sadece bir yönünde karayla bağlantısı vardır. Burada bir kapı yer alır. Çok müstahkem bir şehir olup, Kendi kendine teslim olmadığı takdirde alınması mümkün değildir. 'Akka ile arası 6 fersaktır'. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III:433-434; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İtlâ'*, II:348.

¹⁷⁸ İbn Şeddâd, *el-A'lakü'l-Hatîre fi Zikri Ümerai's-Şâm ve'l-Cezîre: Târihü Lübnan ve'l-Ürdün ve Filistin*, thk. Sâmî ed-Dehhân, (Dimaşk: Institut Français d'Etudes Arabes de Damas, 1962), II.II: 165.

¹⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII:384; Ali Gâmidî, *Bilâdü's-Şâm kübeyle'l-Ğazvi's-salîbî*, 279-281.

¹⁸⁰ Azîmî, *Târihü Haleb*, 354; İmâdüddîn el-İsfahânî, *el-Büstânü'l-Câmî' Licemî' Tevârih Ehli'z-Zamân*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2002), 302; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII:460; İbn Şeddâd, *el-A'lakü'l-Hatîre: Târihü Lübnan ve'l-Ürdün ve Filistin*, II.II: 165-166.

değınilecektir. Zira Bilâdü's-Şâm'daki bütün bu tarihi hadiseler, doğrudan Trablusşam'daki Ammâroğulları Emirliği ile ilgilidir.

1.2. Trablusşam Hakkında

Trablusşam kenti, kuruluşundan günümüze kadar birçok isimle adlandırılmıştır. Kentin tarihi ve adının kökeni hakkında çok sayıda araştırma olmasına rağmen, bu şehrin ne zaman kurulduğu ve ilk adının ne olduğu hakkında kesin bir delil yoktur. İngiliz bilim insanı Prested, MÖ XV. yüzyılın ilk yarısında var olan, "Yenoam", "Nuges" ve "Herenkeru" olarak bilinen üç köyün varlığından bahsetmiştir.¹⁸¹ Daha sonra bu köylere "Mihlât", "Mîsâ" ve "Hâîsâ" gibi yeni isimler verilmiş ve MÖ 870 yılında II. Aşurnasirpal (MÖ 883-859) kontrol altına aldığında bu isimlerle kayda geçmiştir.¹⁸² Trablusşam şehrinin, üç Fenike topluluğu olan Saydalılar, Surlular ve Arvâdîler'den oluşması ihtimali de vardır. Ancak Tellû'l-Amâra mektuplarında bahsedilenlere göre, Üstad Emin Reyhânî "*Dürüblî*" adını tercih etse de araştırmalar Fenikelilerin şehre verdiği isme yer vermemiştir.¹⁸³ Aynı zamanda, bazı araştırmacılar MÖ VII. yüzyılda olduğunu söylese de Fenikelilerin bu şehri ne zaman inşa ettiğı de tam olarak bilinmeyenlerin arasındadır.¹⁸⁴

MÖ IV. yüzyılda, Pers Kralı III. Artaserhas'ın (359-338) hükümdarlığının ilk yılında, Fenike şehir devletleri birleşmiş ve Trablus'u kendilerine merkez olarak belirlemişlerdi. MÖ 189-188 yıllarına ait bazı sikkelerde de bu ismin yanında şehre "Eser" veya buna benzer bir isim verildiğı anlaşılmaktadır.¹⁸⁵ Şehir, üç Fenike kentini temsil eden ve yaklaşık üç yüz üyenin katıldığı Genel Fenike Konferansı'nın merkezi konumundaydı.¹⁸⁶ Makedonlar Suriye kıyılarına ulaştıklarında bu üç şehre üç şehir anlamına gelen "Tripolis" adını vermişlerdir.¹⁸⁷ Bu güne kadar bütün şehirler Yunanca

¹⁸¹ Emin Reyhânî, *Kalbü Lübnan*, (Beyrut: Metâb' Sâdie Reyhânî, tz), 481.

¹⁸² Filib dî Tarrâzî, *Asdaku mâ Kâne 'an Târihi Lübnan ve Safhatün min Ahbâri's-Süryan*, (Beyrut: Metâb' Josef Selîm Sıkallî, 1948/1368), I:25.

¹⁸³ Reyhânî, *Kalbü Lübnan*, 482.

¹⁸⁴ Abdülazîz Sâlim, *Trablusşam fî 't-Târihi'l-İslâmî*, (İskenderiye: Müessesetu Şebabi'l-Câmia, tz), 6; Muhammed Beyyumi Mehrân, *el-Müdünu'l-Finîkiyye Târihi Lübanân el-Kadîm*, (Beyrut: Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1994/1414), 175.

¹⁸⁵ Philip Khuri Hitti, *Târihu Lübnan minzü Akdemi'l-'Usûri 't-Târihiyye ilâ 'Asrinâ'l-Hâdir*, trc. Enis Feriha, (Beyrut: Dârü's-Sekâfe, 1985/1405), 188-189.

¹⁸⁶ Abdülazîz Sâlim, *Trablusşam Târihihâ ve Âsârühâ fî el-'Asri'l-İslâmî*, (İskenderiye: Metbaati Câmî'ati el-İskenderiye, 1963/1382), 45.

¹⁸⁷ Tarrâzî, *Asdaku mâ Kâne 'an Târihi Lübnan*, I: 25; Emin Vâsîf, *el-Fehrest Mu'cemü'l-Harîtati't-Târihiyye lil'Memâlik el-İslâmiyye*, (Kahire: Müessesetu Hindâvî li't-T'alîm ve's-Sakâfe, 2015/1436),

isimlerini Sami isimleri ile değiştirmesine rağmen (*Beroea* şehri bugün *Halep*, *Chalcis* şehri ise ‘*Encer*¹⁸⁸) Trablus hala yunanca adını korumuştur.¹⁸⁹

Başka bir görüşe göre, Trablus adının Yunanca olmadığı, üç şehir anlamına gelmediği ve daha çok “*Tur-Bil*” (tanrının dağı) eki ile şehrin Fenike olarak isimlendirildiği düşünülmektedir. Trablus halkı bunu kuruluşundan beri biliyordu, daha sonra Yunanca “s” eki eklenmiştir. Bu düşünceye sahip olanlar, Trablus yakınlarında “*Turbil*” (Tanrı’nın dağı) adında bir dağın olduğuına dair önemli bir coğrafi hakikat üzerine dayanıyorlardı.¹⁹⁰

Abdülaziz es-Sâlim’e göre “*Turbil*” in Trablus şehrinin asıl eski adı olduğu göz ardı edilemez; çünkü “*Tur*” kelimesi Fenike dilinde “dağ” anlamına gelmektedir. Arapçada ise ağaçlarla kaplı dağ anlamına gelen *Tûri Sînâ* gibi “*Tûr*” kelimesi buna karşılıktır. Belki de “*Tur Bil*” veya “*Tırbil*” adı Yunanlılar zamanında Fenike’nin üç kenti olan Sûr, Sayda ve Arvâd’ı isimleriyle temsil eden üç mahalle, tahrif edilip Yunanca “s” eki eklenmiştir. Telaffuz olarak Tırbil’e benzeyen Yunanca Tripolis kelimesi, üç mahallesi olan şehir anlamına gelmektedir. Daha sonra kelime Trablus’a dönüşerek Arapçalaşmıştır.¹⁹¹

Belki de son görüş gerçeği yansıtmaktadır ama çalışmada bu görüş tercih edilmemiştir. Bunun sebebi, eğer Yunanca “s” eki Tırbil’e eklenseydi, “*Tripolis*” değil “*Tırbils*” olurdu. Aslında, kentin Fenikece adı hakkında bahsedilenlerin hepsi, somut bir delile bağlı olmayan görüşlerdir. Tripolis kelimesi Yunanca üç şehir anlamına gelen bir kelimedir, bu terim üç şehirden oluşan diğer şehirler için kullanılmıştır. Örneğin Batı’daki Trablus şehri coğrafyacılar tarafından doğrulanmıştır.¹⁹²

Gelişmiş coğrafi kaynakların çoğuunda “Trablus” isminin başına hemze eklenerek “Etrablus” haline geldiği dikkati çekmektedir.¹⁹³ Yâkût el-Hamevî’ye göre bunun

56; Philip Hitti, *History of Syria including Lebanon and Palestine*, (London: Macmillan co. LTD, 1951), 225.

¹⁸⁸ ‘Encer: “Aynu’l-Cerr el-Kâ’ olarak bilinen bir yer. Ba’albek ile Dımaşk arasındadır”. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Büldân*, IV:177; el-Bağdâği, *Merâsidü’l-İttılâ’*, II:467.

¹⁸⁹ Hitti, *History of Syria*, 253.

¹⁹⁰ Enîs Füreyye, *Mu’cemü Esmâi’l-Müdüni ve’l-Kürâ’l-Lübânîyye ve Tefsîr M’ânihâ*, (Beyrut: Mensûrât küliyyetü’l-‘Ulûmi ve’l-Âdâb, el-Câmi’atü’l-Amrîkiyye, 1956/1375), 207.

¹⁹¹ Abdülaziz Sâlim, *Trablusşam fi’t-Târîhi’l-İslâmî*, 7.

¹⁹² Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Büldân*, IV: 25.

¹⁹³ Belâzûrî, *Fütûhu’l-Büldân*, tlk. Abdullah ve Ömer Tabâ’, (Beyrut: Müessesetü’l-M’arif li’t-Tibâati ve’n-Neşir, 1978/1398), 173; Ya’kûbî, *Kitâbü’l-Büldân*, (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, tz), 164; İbnü’l-Fakîh el-Hemedânî, *Kitâbü’l-Büldân*, thk. Yusuf Hadi, (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1996/1416), 156; İstahrî, *Kitâbu’l-Mesâlik ve’l-Memâlik*, (Leiden: E.J. Brill, 1927/1345), 61; İdrîsî, *Nüzhetü’l-Müştak fi İhtirâki’l-Âfâk*, (Kahire: Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, 2002/1422), 372; Ebü’l-Fida,

nedeni, hemzenin Bilâdü's-Şâm'da bulunan Trablus ile batıda (Libya'da) bulunan Trablus'u ayırt etmek içindir.¹⁹⁴ Ancak es-Sem'ânî bu konuda onunla aynı fikirde değildir: "Bilâdü's-Şâm'daki "Trablus" hemze olmadan, Batı'daki "Trablus" hemze eklenerek yazılır" demiştir.¹⁹⁵ İbnü'l-Esir de bu görüşü desteklemiştir.¹⁹⁶

Doğu ve Batı'daki iki şehrin isimleri konusunda tartışmaya mahal vermemek için, ilkine "eş-Şam" kelimesi eklenmiş, böylece Bilâdü's-Şâm'daki konumu itibariyle "Trablusşam" olmuştur. İkincisine de "Garp" kelimesi eklenerek konum olarak Mağrip de bulunması itibariyle "Trablusgarp" denmiştir.¹⁹⁷ Dımaşk î'nin kitabında bu şekilde belirttiği gibi, büyük ihtimalle Trablusşam'ın adlandırılması Memlûkler döneminde başlamıştır.¹⁹⁸ "Trablusgarp" kelimesi ise Osmanlı döneminde kullanılmaya başlanmıştır.¹⁹⁹

1.3. Trablusşam'ın Coğrafi Uzantısı

Coğrafyacılar, İslam fetihleri yayıldığı andan itibaren bilhassa Suriye, Filistin ve Lübnan havalisini kapsayan Bilâdü's-Şâm'ı *cünd* (Asker) adını verdikleri beş askeri bölgeye ayırmışlardır. Bunlar, Filistin Cündü, Ürdün Cündü, Dımaşk Cündü, Hıms Cündü ve Kınnesrîn²⁰⁰ Cündü'dür.²⁰¹

Takvîmü'l-Büldân, (Paris: Dârü't-Tibâ'ti's-Sültâniyye, 1840/1255), 252; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I: 216.

¹⁹⁴ Yâkût el-Hamevî, *el-Müşterik Vad'an ve'l-Müşterikü Sak'an*, haz. Ferdinand Wüstenfeld, (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1986/1406), 25.

¹⁹⁵ Sem'ânî, *el-Ensâb*, (Kahire: El-Fârûk el-Hadîse li't-Tibaati ve'n-Neşir, 1977/1397), I:299.

¹⁹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, (Beyrut: Dârü Sâdır, 1980/1400), I:72.

¹⁹⁷ Hikmet Şerif Bey, *Târihü Trâblus eş-Şâm min Akdemi Ezmânihâ ilâ Hâzihi'l- Eyyâm*, thk. Müna Haddad Yeke, Marun İsa el-Huri. (Trablusşam: Dârü'l-İman, 1987/1407), 17; Muhammed Kâmil Baba, *Trâblus fî't-Târih*, thk. Fazıl el-Mükaddim ve Ömer Abdüsselâm Tedmürî, (Trablus: Jarrous Press, 1995/1415), 18.

¹⁹⁸ Dımaşkî, *Kitâbü Nühbetü'd-Dehr fî 'Acâ'ibi'l-Ber ve'l-Bahr*, (Petersburg, Academie Imperiale des Science, 1865/1281), 207.

¹⁹⁹ Ahmet Kavas, "Trablusgarp" *TDVİA*, VI:288.

²⁰⁰ Kınnesrîn: "Haleb ile arası bir merhale olan bir şehirdir. Bayındır, kalabalık bir şehirdi. Romalılar, 351/962-963 yılında Haleb'i ele geçirdikleri zaman Kınnesrîn halkı çok korktu ve şehir terk ederek ülkenin çeşitli bölgelerine dağıldı". Bkz. Anonim, *Hüdûdü'l- 'Âlem mine'l-Meşrik ilâ'l-Mağrib*, thk: Yusuf El-Hâdî, (Kahire: ed-Dârü's-Sekafiyye linneşir, 1999/1419) 130; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV:404-403 ; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, III:112-113.

²⁰¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I:38, 103-104; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, I:62.

Filistin Cündü: Batıdan Bilâdü’ş-Şâm’ın ilk cündüdür, uzunluğu Refah’tan el-Leccûn’a²⁰² kadar olup, genişliği Yafa’dan Erîhâ’ya²⁰³ kadar uzanmaktadır.²⁰⁴ Bu cündün merkezi Remle şehridir. Diğer önemli şehirleri Kudüs, Beyt Cibrîn,²⁰⁵ Gazze, Mimâs,²⁰⁶ Askalân, Yafa, Kaysâriyye, Nablus, Erîhâ ve Amman’dır.²⁰⁷

Ürdün Cündü: Merkezi Taberiyye’dır.²⁰⁸ En önemli şehirleri Sûr, Beysân,²⁰⁹ Ezra’ât ve (Dera)’dır. Ayrıca bunların arasında küçük yerleşim yerleri de vardır.²¹⁰

Dımaşk Cündü: Merkezi Dımaşk’dır. En önemli şehirleri Banyâs,²¹¹ Sayda, Beyrut, Trablus, ‘Arka,²¹² Bekaa, Baalbek,²¹³ Havran, Golan ve Basra’dır.²¹⁴

²⁰² el-Leccûn: “Ürdün’de Taberiyye ile arası 20 mil, Remele ise 40 mil olan bir beldedir”. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-Büldân*, V:13; el-Bağdâdî, *Merâsidü’l-İttılâ’*, III:186.

²⁰³ Erîhâ: “İbranîce bir terimdir. el-Ğavr’daki el-Cebârîn şehridir. Beytü’l-Makdis [Kudüs] ile arası bir gündür”. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-Büldân*, I:165; el-Bağdâdî, *Merâsidü’l-İttılâ’*, I:96-97.

²⁰⁴ İstahrî, *Kitâbu’l-Mesâlik ve’l-Memâlik*, 59; İbn Havkal, *Sûretü’l-Arz*, (Beyrut: Menşûrat Mektebetü’l-Hayat, 1992/1412), 157.

²⁰⁵ Beyt Cibrîn: “Cibrîl’le alaklı bir terim: Beytü’l-Makdis ile Ğazze arasında küçük bir yerleşim”. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-Büldân*, I:519; el-Bağdâdî, *Merâsidü’l-İttılâ’*, I:283.

²⁰⁶ Mimâs: “Askalân’dan yirmi mil uzakta, Filistin kıyısındaki şehirlerden biridir”. Bkz. İdrîsî, *Nüzhetü’l-Müşâtâk*, 357; Himyerî, *er-Ravzü’l-Mi’târ*, 510.

²⁰⁷ Ya‘kûbî, *Kitâbü’l-Büldân*, 166-168; İbn Havkal, *Sûretü’l-Arz*, 157-159.

²⁰⁸ Taberiyye: “Kendi adıyla maruf göle nazır küçük bir beldedir. Burası Ürdün a’mâlindendir. el-Ğavr tarafındadır. Dımaşk ile arası 3 gündür. Yebi Beytü’l-Makdis ile de arası aynı şekildedir. Dikdörtgen şeklinde olmakla birlikte genişliği (‘arz) kız olup küçük bir dağda son bulur. Bu civarda başka bir yerleşim yeri daha vardır. Burada sıcak su kaynakları bulunur”. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-Büldân*, IV: 17-20; El-Bağdâdî, *Merâsidü’l-İttılâ’*, II: 371-372.

Bunların üzerine hamamlar yapılmıştır. Bu suyun ısınması için yakıtı ihtiyaç yoktur.

²⁰⁹ Beysân: “Ürdün’de Şâm Ğur’unda bir şehirdir. Bunun, Havrân ile Filistin arasında bir yerin dili olduğu söylenir”. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-Büldân*, I:527-528; El-Bağdâdî, *Merâsidü’l-İttılâ’*, I:287.

²¹⁰ Makdisî, *Ahsenü’t-Tekâsîm fî Ma‘rifeti’l-Ekâlîm*, 3 Baskı (Kahir: Mektebetü Medbûlî, 1991/1411), 154; Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-Büldân*, I:147.

²¹¹ Bânyâs: “Dımaşk yakınlarında bir beldenin veya bir köyün adıdır. Burası Dımaşk’ın batısında, tepesinde kar görülen bir dağın etegindedir. Orada limon ve turuncgiller bulunur”. Bkz. El-Bağdâdî, *Merâsidü’l-İttılâ’*, I:196; Himyerî, *er-Ravzü’l-Mi’târ*, 74.

²¹² ‘Arka: “Trablusşam’ın doğusunda bir beldedir. Trablusşam ile arası 4 fersaktır. Bir dağın etegindedir. Deniz ile arası yaklaşık bir mildir. Dağında bir kalesi vardır”. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-Büldân*, IV:109; el-Bağdâdî, *Merâsidü’l-İttılâ’*, I:425.

²¹³ Ba’albak: “Dımaşk ile arası üç gün süren bir şehirdir. İçinde, dünyada misli görülmemiş tuhaf yapılar, büyük eserler, mermer sütunlardan yapılmış saraylar vardır”. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-Büldân*, I:453-454; el-Bağdâdî, *Merâsidü’l-İttılâ’*, II:250.

²¹⁴ İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve’l-Memâlik*, (Leiden: E.J. Brill, 1889/1306), 77; İbnü’l-Fakîh el-Hemedânî, *Kitâbü’l-Büldân*, 156; İbn Havkal, *Sûretü’l-Arz*, 159-163; Makdisî, *Ahsenü’t-Tekâsîm*, 145.

Hıms Cündü: Merkezi Hıms'dır. En önemli şehirleri Resten, Hama, Selemiye, Tedmür, Hunâsıra,²¹⁵ Kefertâb,²¹⁶ Lazkiye, Cebele,²¹⁷ Antartûs (Tartûs), Bülünâyâs²¹⁸ ve Havâbî²¹⁹ Kalesi'dir.²²⁰

Kınnesrîn Cündü: Merkezi Halep'tir. En önemli şehirleri Antakya, Samandağ, Menbic, Kınnesrîn, Maraş ve İskenderun'dur.²²¹

Yukarıda bahsedilenler, her cündü oluşturan en önemli şehirlerden sadece birkaç tanesidir. Farklı kaynaklarda bazı şehirlerde bir cünnden diğerine farklılıklar bulunabilmektedir. Bunun sebebi coğrafyacıların farklı çağlarda yaşamalarından kaynaklanmaktadır. Bilâdü's-Şâm'daki sınırlar, siyasi durumların değişmesiyle değişiklik göstermiştir. Bilindiği üzere Bilâdü's-Şâm tarih boyunca büyük güçlerin mücadelesinde merkezî konum olmuştur. Şehirlerin yönetimi bir devletten diğerine geçirdi; bu nedenle Cünd'ün veya eyaletin durumu bir dönemden diğerine değişiklik göstermiştir. Bu durum daha çok çatışmaların doruğa ulaştığı H. IV.-V. yüzyıllarda (M. X-XI. yy) Fâtımî, Abbasi ve Bizans döneminde belirgin olmuştur.

Ammâroğulları döneminde, Trablusşam Emirliği'nin coğrafi sınırlarından bahsetmeden önce, Bilâdü's-Şâm'ın Müslümanlara tabi olmasıyla Trablusşam bölgesi ve ona bağlı şehirlerin iki Cünd'e ayrıldığını belirtmekte fayda var. Fâtımîler Bilâdü's-Şâm'ın kontrolünü ele geçirdikten sonra Trablusşam'ı kendi başına bir eyalet yapıp, üzerine Kahire ile doğrudan bağlantılı bir vali atamışlardır.²²² Nasır-ı Hüsrev'e göre

²¹⁵ Hunâsıra: "Haleb a'mâlinden küçük bir yerleşim yeridir. Kınnesrin hizasında, çöl istikametindedir. Burası, el-Ehass küresinin kasabasıdır. Burayı kuranın adı verilmiştir". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II:390; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, I:525.

²¹⁶ Kefer Tâb: küçük şehir Hıms Cündündedir. Halep batısında üç *merhaledir*. Ma'arretü'n-Nu'mân ile Şeyzer arasındaki yol üzerindedir ve onunla Ma'arretü'n-Nu'mân arasında on iki *mil* vardır. Bkz. Mühellebî, *el-Kitâbü'l-A'ziz el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, cem'ü. Teyşir Halef, (Dımaşk: et-Tekvîn, 2006), 102; Kazvîni, *Asârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, 248; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Smâ'ati'l-İnşa*, (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Masriyye, 1922/1340), IV:129.

²¹⁷ Cebele: "Şâm sahilinde [Doğu Akdeniz kıyısı] meşhur bir kaledir. Haleb a'mâlinden olup Lazkiye yakınlarındadır". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II: 105; El-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, I: 357.

²¹⁸ Bülünâyâs: Küçük bir şehir ve Doğu Akdeniz'de bir kaledir. Denizden dört mil uzaktadır. Meyve ve tahıllarla doludur. Bkz. İdrîsî, *Nüzhetü'l-Müşâtâk*, 644; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I: 489.

²¹⁹ Havâbî: Antartûs'un (Tartûs) kuzeydoğusundaki dağların tepesinde bulunur ve 15 mil uzaklıktadır. Bkz. İdrîsî, *Nüzhetü'l-Müşâtâk*, 375.

²²⁰ Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân*, 160-163; İbnü'l-Fakîh el-Hemedânî, *Kitâbü'l-Büldân*, 161; Makdisî, *Ahsenü't-Tekasîm*, 154.

²²¹ İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-Memalik*, 75; Makdisî, *Ahsenü't-Tekasîm*, 154.

²²² İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-Hatîre: Târihü Lübnan ve'l-Ürdün ve Filistî*, II.II: 106; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî finûni'l-Edeb*, thk. Necîb Mustafa Fevvâz ve Hikmet keşlî Fevvâz, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), XXXI:35.

Trablusşam'ın eyalet yapmasının sebebi Bizans orduları tarafından sürekli saldırıya maruz kalması ve düşmandan koruma amacı ileydi.²²³

Fâtımîler sonrası Ammâroğulları döneminde Trablusşam emirliğinin sınırlarına gelince: Sonradan gelen modern coğrafyacılar ve seyyahlar şehirler, köyleri ve idari işlerde kullanılan kaleleri tarif etmişlerdir. Coğrafyacılar ve seyyahların en eskisi, H. V./M XI. yüzyılın ortalarında Trablusşam'ı ziyaret eden seyyah Nasır-ı Hüsrev olarak tahmin edilmektedir. O, kırsal bölgelerin ve köylerin Trablusşam'a ait olduğuna dikkat çekmiştir.²²⁴ Ancak ne yazık ki o şehirlerin ve köylerin isimlerini aktarmamıştır. İdrîsî ise Enfû'l-Hacer,²²⁵ Kalemûn Kalesi,²²⁶ Ebî'l-'Ads Kalesi ve Ertûsiye (Nehrû'l-Bârid) gibi bazı kale ve hisarların Trablusşam'a ait olduğunu belirtmiştir. En önemli köyleri ise Şefikîye, ez-Zeytûniyye, er-Râ'ibîyye, Hades ve Emiyûn olarak öne çıkmaktadır.²²⁷

Müteahhir coğrafyacılar, Trablusşam'ın idari sınırları hakkında daha fazla açıklama yapmıştır. İbn Fazlullah el-Ömerî Trablusşam'ın sınırlarını güneyde Lübnan Dağı, doğuda Asi Nehri, kuzeyde Dava kaleleri ve batıda deniz kıyısı şeklinde belirlemiştir.²²⁸

Dımaşk î'ye göre Trablusşam'a ait en önemli şehirler ve kaleler arasında şunlar vardır: Betrûn, Enfe,²²⁹ Antartûs, Arka Kalesi, Halbâ Kalesi, Merakiyye,²³⁰ Bşerrî, Kûre, Hades, Rafeniyye,²³¹ 'Akkâr Kalesi,²³² Ekrâd Kalesi,²³³ Hevâbî Kalesi, Kehf Kalesi,

²²³ Nâsır Hüsrev, *Sefernâme*, 58; a.mlf., Nâsır-I Husrev, *Sefernâme*, trc. Abdülvehhab Tarzî, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1994, 19.

²²⁴ Nâsır Hüsrev, *Sefernâme*, 58; a.mlf., Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, (Türkçe metin) 19.

²²⁵ Enfû'l-Hacer: "Bu şehir ve Trablusşam arası 8 mil vardır". Bkz. İdrîsî, *Nüzhetü'l-Müşâtâk*, 372.

²²⁶ Kalemûn kalesi: "Enfû'l-Hacer ve Trablusşam arasında, denizde bulunan bir kaledir". Bka. İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, 153; İdrîsî, *Nüzhetü'l-Müşâtâk*, 371.

²²⁷ İdrîsî, *Nüzhetü'l-Müşâtâk*, 373.

²²⁸ İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-Müstalahi's-Şerîf*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988/1408), 235.

²²⁹ Enfe: "Şâm deniz kıyısında, Cübeyl'in doğusunda yer alan küçük bir dağ". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I: 271; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, I:161

²³⁰ Marakiyye: "Marak kelimesine mensubiyettir: Hıms sahillerinde (Doğu Akdeniz kıyısında) bir kaledir". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V:109; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, III: 249.

²³¹ Rafeniyye: "Şâm sahillerinden Trablusşam civarında bir beldedir". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III:55; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, II:124.

²³² 'Akkâr kalesi: "Trablusşam'ın yaklaşık 25 mil kuzeydoğusunda yer almaktadır. Trablusşam Emirliği'nin kuzey savunmasının bir parçasıdır". Bkz. Wolfgang Muller- Wiener, *el-Kilâ'ü Eyyâmü'l-Hürûbi's-Salîbiyye (Castles of the Crusaders)*, trc. Muhammed Valid el-Cellâd, bak.2, (Dımaşk: Dârü'l-Fikir, 1984/1404), 60

²³³ Ekrâd kalesi (Hısnu'l-Ekrâd): "Hıms'ın karşısındaki dağın üzerinde yer alan müstahkem bir kaledir. Bu dağın, Ba'albek ile Hıms arasındaki Lübnan dağına bitişen büyük bir dağ olduğu söylenir". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II:264; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, I:449.

Ulleyka Kalesi, Müneyka Kalesi, Rüsâfe Kalesi, Ebû Kübeys Kalesi, Misyâf,²³⁴ Belâtünüs Kalesi, Merkab Kalesi, Sihyevn²³⁵ Kalesi, Lazkiye, Banyâs ve Bükay'a.²³⁶

İbn Fazlullah el-Ömerî de bunlara ilave olarak Cübbetü'l-Müneytır, Dinnîn Bölgesi ve Cübeyil²³⁷, Kadmûs Kalesi'ni eklemiştir.²³⁸ Bu şehirlerin yanında el-Bağdâdî zamanında Trablusşam'a bağlı olan Cûniye²³⁹ şehrinden de bahsedilmiştir.²⁴⁰

Ö. Abdüsselam Tedmürî, Ammâroğulları emirliğinin sınırlarını şöyle belirtmiştir: Güneyde Cûniye, Müneytır Kalesi, Âkûra Dağları, Hadsü'l-Cübbe, Beşerrî, Kûre; bunlara karşılık deniz kıyısında bulunan şehirler Cübeyil, Betrûn, Enfe, Kalemûn'dur. Doğu ve Kuzeyde ise: Zâviye Bölgesi, Dinnîn, Akkâr ve Bükay'a'dır. Bunlara karşılık deniz kıyısında bulunan şehirler ise Ades Kalesi, Ertûsiyye (Nehrü'l-bârid), Arka, Halbâ, Küley'ât, en-Nehrü'l-Kebîr, Antartûs, Cebele'dir.²⁴¹ Ancak başka bir araştırmada bu sayılanlara Nusayri Dağları, Havâbî Kalesi, Kehf Kalesi, Müneyka Kalesi, Kadmûs Kalesi, Misyâf Kalesi, Ekrâd Kalesi, Ulleyka Kalesi ve Refniyye Emirliği eklemiştir.²⁴²

Ammâroğulları Emirliği'nin Trablusşam'daki tarihine bakıldığında, emirliğin sınırlarının o dönemdeki siyasi koşullara göre daralıp genişlediği ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Lazkiye, Ekrâd Kalesi, Ebû Kübeys Kalesi, Misyâf ve yukarıda belirtilen şehirlerden bazıları, Ammâroğulları döneminde Trablusşam'a bağlı değildi. Memlûkler döneminde sonradan ilave edildiği tahmin edilmektedir. Bu durum İbnü's-Şahne tarafından teyit edilmiştir.²⁴³ Trablusşam'daki Ammâroğulları Emirliği'nin

²³⁴ Misyâf: "Tarblusşam yakınlarında, sahilde, İsmailîlere ait meşhur kalelerden biridir". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V:144; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ*, III:271.

²³⁵ Sihyevn: "[Sahyûn] Şam denizi kıyısında, Hıms a'mâlinde müstahkem bir kale olup, hendekleri geniş, derin ve korkutucu vâdileri vardır". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III:436-437; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ*, II:351.

²³⁶ Dımaşkî, *Kitâbü Nühbetü'd-Dehr*, 207-209.

²³⁷ İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-Müstalahi's-Şerîf*, 236. Cübeyl: "Doğu Akdeniz kıyısında meşhur bir yerleşim yeridir. Beyrut'un doğusunda, 8 fersah mesafededir". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II: 109-110; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ*, I:358.

²³⁸ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988/1408), III:371.

²³⁹ Cûniye: "Trablusşam a'mâlinde olup, Douğu Akdeniz kıyısında bulunan bir şehirdir". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II:189; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ*, I:405.

²⁴⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihü Medîneti's-Selâm*, Thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, 4. Baskı (Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslami, 2001/1421) II:195.

²⁴¹ Ömer Abdüsselâm Tedmürî, *Lübnan mine's-Sîfyâdeti'l-Fâtümiyye hatta's-Sükûti bi-Eydi's-Salibiyyîn*, (Trablus: Dârü'l-İman, 1994/1414) II:55-56.

²⁴² Ömer Abdüsselâm Tedmürî, "Selçuklular ve Trablusşam'daki Benî Ammâr ile İlişkileri", Çeviren Abdulhamit Dündar, *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, II:1, 2018, Haziran, 202.

²⁴³ İbnü's-Şihne, *ed-Dürrü el-Müntehab fî Tarihi Memleketi Haleb*, (Dımaşk: Dârü'l-Kitâb el-Arabî, 1984/1404) 267.

güney sınırının Cübeyil dâhil olmak üzere güneyde Cûniye’de bitmesi, Kuzey sınırının ‘Arka, Antartûs ve Havâbî Kalesi dâhil olmak üzere Cebele’de sona ermesi kaynaklarda açıkça belirtilmiştir. Diğer şehirler ve kaleler ise araştırmacıların tahminleri göz önünde bulundurularak aktarılmıştır. Böylece bu şehirler arasında bulunan yerlerin de emirliğe ait olduğu anlaşılmaktadır.

Trablusşam şehrinin deniz tarafında boyutları ve kıyıya uzaklıkları değişiklik gösteren çok sayıda adanın var olduğunu belirtmek gerekir. Günümüzde bu adalar, nüfus ve şehirleşmeden dolayı yedi küçük ada olarak varlığını korumaktadır. Bunlardan bazıları Orta çağ’da iskân edilmiştir.²⁴⁴ İdrisî bu adaların dördünden şu şekilde bahsetmiştir: Kara tarafında ilki küçük ve boş olan Nercîs Adası, el-Ümde Adası, er-Râhib Adası ve Erzekûn Adası şeklinde birbirini takip etmektedir.²⁴⁵ İdrisî son üç adanın boş olup olmadığını belirtmediği için onun zamanında iskân edildiğini var sayıyoruz. Dımaşk î, bu adalardan daha uzakta olan en-Nehle adlı başka bir adanın varlığından bahsetmiştir.²⁴⁶ İbnü’l-Furât da bu adaya tekne dışında ulaşımın olmadığını belirtmiştir.²⁴⁷

²⁴⁴ Tedmürî, *Târihu Trâblus*, I:42.

²⁴⁵ İdrisî, *Nüzhetü’l-Müşâk*, 373.

²⁴⁶ Dımaşkî, *Kitâbü Nühbetü’d-Dehr*, 142.

²⁴⁷ İbnü’l-Furât, *Târihu İbni’l-Furât*, thk. Kostantin Züreyk, (Beyrut: American University in Cairo, 1932/1357), VIII:80.

2. AMMAROĞULLARI VE FÂTIMÎLER

2.1. Ammâroğullarının Kökeni Meselesi

Ammâroğulları hakkında inceleme yapan bazı tarihçiler, Arapların soy merakı ve bu konudaki şöretlerine rağmen dönemin müelliflerinin Ammâroğullarının kökenleri üzerinde durmadıklarını ve önemine rağmen emirliklerinin tarihi hakkında bilgi bile vermediklerini belirtmişlerdir. Bunun nedeni de hala meçhuldür. Belki de bunun sebeplerinden birisi, o dönemde yaşayan İbn Zûlâk (386/997),²⁴⁸ İbnü'l-Mühezzebe (387/998),²⁴⁹ Müsebbihî (420/1029),²⁵⁰ İbn Zürayk (509/1115)²⁵¹ ve İbn Ebî Tayy

²⁴⁸ İbn Zûlâk: Hasan b. İbrahim b. Hasan, İbn Zûlâk olarak bilinen, 387/919 yılında doğmuş, 387/997 yılında vefat etmiştir. Mısır'ın en önemli tarihçilerinden biri olarak kabul edilen İbn Zûlâk, birçok tarihi kitap yazmıştır, bunlardan en önemlileri şunlardır: “*et-Târihü'l-Kebîr 'Alâ's-Sinîn*”, “*Fadâilü Mısır*”, “*Siratü'l-Mü'z*”, “*Siyetü'l-'Azîz*” ve değerleri. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ'İrşâdû'l-Erîb ile Me'rîfetü'l-Edîb*, thk. İhsân Abbâs, (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1993) II:806-807; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, II:91-92; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, (Beyrut: Dârü'l-Beşâir el-İslâmiyye, 2002/1422), III:21-22; Eymen Fuâd Seyyid, “İbn Zûlâk”, *TDVİA*, (İstanbul: TDV yayınları, 1999), XX: 468-469.

²⁴⁹ İbnü'l-Mühezzebe: Ebû Gâlib Hümâm b. el-Fadıl b. Ca'fer, 430/1039 yılından yaklaşık olarak 490/1097 yılına kadar yaşamıştır. İbnü'l-Adîm'in bir nüshasını gördüğü adını bilmediğimiz bir tarih kitabı yazmış. Kitabı doğruluk ve tarihsel farkındalık ile ayırt edilmiştir. Bkz. İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb fî Târihi Haleb*, thk. Süheyl Zekkâr, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1988), I:480; Şâkir Mustafa, *et-Târihü'l-'Arabî ve'l-Mü'rrihûn*, 2. Bak, (Beyrut: Dârü'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1987), II:230-231; İhsân Abbâs, *Şezerâtün min Kütüben Mefkûde fî't-Târih*, (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 93.

²⁵⁰ Müsebbihî: Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. İsmail b. Abdülaziz. 366/977 yılında Mısır'da doğmuş, 420/1029 yılında orada da vefat etmiştir. Müsebbihî, Fâtımî Halifesi Hâkim Biemrillâh'ın yakınlarından birdir. Hâkim 411/1020'nin öldürülmesinden sonra Müsebbihî emekli olmuş ve zamanını evinde yazarak geçirmiştir. Müsebbihî, en önemlileri 13.000 sayfadan oluşan İslam tarihinin önemli kitaplarından biri olan “*et-Târihü'l-Kebîr*” olmak üzere otuzdan fazla kitap bırakmıştır. Bkz. İbnü'l-Esir, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, III:207; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, IV:377-378; Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ'*, thk. Şuayb el-Arnaut, Hüseyin el-Esed, 3. bs. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985/1405), XVII:361-362; Eymen Fuâd Seyyid, “Müsebbihî”, *TDVİA*, (İstanbul: TDV yayınları, 2006), XXXII: 81-82.

²⁵¹ İbn Zürayk: Yahyâ b. Ali b. Muhammed b. Abdüllatîf, İbn Zürayk. 442/1051 yılında Ma'arretü'n-Nü'mân'da doğmuş ve 509/1115 civarında vefat etmiştir. Zamanının en önemli Suriyeli tarihçilerinden biri olarak kabul edilen İbn Zürayk eserine “*Ta'rîhü's-Şâm*” [Suriye Tarihi] adını vermiştir. Bu eser Selçuklu devletinin başlangıcından Haçlıların çıkışı ve Bilâdü's-Şâm'ı ele geçirmelerine kadar geçen olayları, yıl sırasına göre anlatan bir kitaptır. İbn Zürayk haber aktarımındaki dürüstlüğü ile ayırt edilmiştir. Bkz. İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dımaşk*, thk. Mühibüddîn el-'Umerî. Dımaşk: Dârü'l-Fikir, 1998/1418, LXIV:346; Selefî, *Mu'cemü's-Sefer*, thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî, (Beyrut: Dârü'l-Fikir, 1414/1993), 447; İbn Nokta, *Tekmiletü'l-İkmâl*, thk. Abdulkayyûm Rabbünnebi, (Mekke: Câmi'atü Ümmü'l-Kürâ, 1414/1993), V:596; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I:261.

(630/1232),²⁵² gibi önemli birçok tarihçinin kitaplarının ulaşmamış olmasıdır. Bununla birlikte kısmen talihli bir şekilde müteahhir tarihçiler bu çağdaş müelliflerin eserlerini okumuş ve onlardan alıntı yapmışlardır.

Günümüzde Ammâroğulları Emirliği'nin Trablusşam'daki tarihini inceleyen araştırmacıların, Ammâroğulları ailesinin kökeninin ve hangi kabileye mensup olduklarının belirlenmesi konusunda farklı görüşler ileri sürdükleri tespit edilmektedir. Ammâroğullarının kökeniyle ilgili bu görüşleri birkaç başlıkta toplamak mümkündür:

İlkin çoğu araştırmacı, Ammâroğullarının Fâtımîlerle birlikte Mağrip'ten gelen Kûtâme kabilesine²⁵³ mensup Şii bir aile olduğuna inanmaktadır. Soyları, Fâtımî Halifesi Aziz Billâh'ın (344-386/955-996) kâtibi ve Hâkim Biemrillâh'ın (386-411/996-1020) veziri Hasan b. Ammâr'a kadar uzandığına inanmaktadır.²⁵⁴

İkinci görüşü savunan araştırmacılar ise Ammâroğullarının Mağrip'ten Mısır'a göç eden Berberi kabilelerinden birinin soyundan geldikleri ihtimalini, hangi kabileye mensup olduklarından bahsetmeden ileri sürmüşlerdir.²⁵⁵

²⁵² İbn Ebî Tayy: Yahyâ b. Hamîd Zâfir b. en-Necâr b. Ali. İbn Ebî Tayy olarak bilenen müellif, 575/1179 yılında doğmuş, 630/1232 yılında vefât etmiştir. İbn Ebî Tayy, önemli tarihçilerden biri olarak kabul edilir. Birçok tarihi eser yazmış olmasına rağmen, kitaplarından hiçbirini günümüze ulaşmamıştır. Belki de İbn Ebî Tayy Şii olduğu için kitapları bilerek yok edilmiştir. İbn Ebî Tayy, fıkıh, edebiyat, gramer, belagat, hal tercümesi ve tarih üzerine kitaplar yazmıştır. En önemli tarih kitapları şunlardır: “*Me’âdinü’z-Zeheb fî Tarihi’l-Mülûk ve’l-Hülefâ’ ve Zevî’r-Rüteb*” birkaç cilttir. “*Havâdisü’z-Zemân ‘alâ Hürüfi’l-Mü’cem*”, Beş ciltlik bir tarih ansiklopedisidir. “*Kenzü’l-Müvahidîn fî Sîrati Salâhüddîn*”, “*Tarihü Mısır*”, “*Selkü’n-Nizâm fî Tarihi’s-Şâm*” “*Sîratü Mülûki Haleb*”, “*Mühtârü Târihi’l-Meğreb*”, ve diğerleri. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Üdebâ’*, VII:2940-2941; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü’l-Mizân*, II:267.VIII:453-454; Şâkir Mustafa, *et-Târihi’l-Arabî ve’l-Mü’rrihûn*, II:252-253.

²⁵³ Kûtâme: Mağrib’taki Berberi kabilelerinden biri ve bunların en güçlüsü olup, onlar Kûtâm b. Bürens’e bağlıdır. Bkz. Anonim, *Mefâhirü’l-Berber*, thk. Abdülkadir Bûbâye, (Ribât: Dâr Ebî Rakrâk li’t-Tibâati ven’Neşir, 2005/1425), 143; Sem’anî, *el-Ensâb*, XI:43; İbnü’l-Esir, *el-Lübâb fî Tehzîbi’l-Ensâb*, III: 83; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn (Kitâbü’l-İber ve Divânü’l-Mübtede’ ve’l-Haber fî Eyyâmi’l-Arab ve’l-Acem ve’l-Berber ve men ‘Âsarahüm min Zevî’s-Sultânî’l-Ekber)*, thk. Halil Şihâde, (Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1979/1399), VI:195; Kalkaşendî, *Nihâyetü’l-Ereb*, 405.

²⁵⁴ Süleyman Zâhir, *Târihi’s-Şi’a es-Sîyâsi ve’s-Sekâfi ve’d-Dînî*, thk. ‘Abid Süleyman Zâhir, (Beyrut: Müessesetü’l-Elme’î lilmethbû’ât, tz), 309; Hasan Habeşî, *Nûreddin ve’s-Salîbiyyûn Hareketü’l-İfâka ve’t-Tecemm’ü’l-İslâmî fî’l-Karnî’s-Sâdis*, (Kahire: Dârü’l-Fikr el-’Arabî, tz), 13, dipnot:2; Abdülaziz Mahmud Abdüddâyim, *İmâratü Trablus es-Salîbiyye fî’l-Karnî es-Sânî ‘Aşar*, (Mekke: Yüksek Lisans Tezi, Ümmü’l-Kurra Üniversitesi, 1971/1391), 17; Mühsin el-Emîn, *A’yânü’s-Şi’a*, (Beyrut, Dârü’l-Me’arif li-lmatbû’ât, 1983/1403), V:217; Tedmürî, *Lübnan mine’s-Siyâdeti’l-Fâtümiyye*, I:143; Hasan el-Emîn, *el-Vatanü’l-İslâmî beyne’s-Selâcika ve’s-Salîbiyyîn*, (Beyrut: Dârü’l-Ğadîr, 1996/1416), 268; Muhammed Ali ed-Dâvî, *‘Avdetü’z-Zâkire ilâ Târihi Trablus ve’l-Mentika*, (Trablus: Dârü’l-İmân, 1998), 25; Muhammed Hemâde, *Târihi’s-Şi’a fî Lübnan ve’c-Cezîre fî’l-Kürûni’l-Vüstâ*, trc. Mahmûd Zeyn, (Ba’albek: Dârü Behâ’dîn el-’Amilî linneşir, 2013), 285.

²⁵⁵ Abdülkerim Özeydin, “Ammâroğulları”, *TDVİA* (İstanbul, TDV Yayınları, 1991), III: 77; Nadir Karakuş, “Trablus’ta Bir Emirlik Benû Ammâr”, *İstem*, Yıl: XVI, Sayı: XXXI, (2018), 83.

Üçüncü görüşün sahiplerine göre Ammâroğullarının hangi kabileye ait olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte birkaç olasılıktan bahseden bu görüşe göre Ammâroğulları, ünlü Fâtımî lideri Hasan b. Ammâr'ın da mensup olduğu Kütâmîler kabilesinden geliyor olabilirler. Yine bunlara göre doğudaki Arap kabilelerinden biri olan Necd kabilelerinden ed-Devâsir'e; Arap Yarımadası'nın güneyindeki Zeydîlere; Kuzey Suriye kabilelerinden biri olan Benû Sa'id'e de mensup olabilirler.²⁵⁶

Dördüncü görüş sahipleri, Ammâroğullarının Benû Esed kabilesine mensup olduklarını belirtmiştir. Bunlar, Abbasî Halifesi Râzî Billâh (322-329/934-940) döneminde Taberiye'deki²⁵⁷ Abbasi ordusunun liderlerinden olup, 328/939 yılında şair Mütenebbî tarafından birkaç şiirle övülen Bedr b. Ammâr b. İsmail el-Esedî et-Taberistânî'nin soyundan geldiklerini söylemiştir.²⁵⁸

Diğer bir gurup araştırmacı ise Trablusşam'daki Ammâroğullarının kökenleri hakkında konuşmaktan kaçınmışlar ve kökenlerine değinmeden emirliğin kurucusu kadı Ebû Tâlib ile ailesi hakkında bilgi vermişlerdir.²⁵⁹

Ancak bu görüşlerin hiçbirine meyilli değiliz. Zira onları destekleyecek sağlam bir kanıt bulunmamaktadır. Bunlar sadece araştırmacıların içtihatlarıdır; bunu kanıtlamak için bir delil olabilecek herhangi bir tarihi eser de mevcut değildir. Ayrıca, ilgili tarihi kaynaklar inceledikten sonra, araştırmacıların düştüğü birkaç tarihi hatayı da tespit etmiş bulunuyoruz. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

Birincisi: Birçok araştırmacının Trablusşam'daki Ammâroğullarının soyundan geldiğini düşündüğü Hasan b. Ammâr, Kûtâme'ye değil, Arap Kelb kabilesine mensuptur.²⁶⁰ Benî Kelb, en önemli Arap kabilelerinden biridir ve birkaç dalı vardır.²⁶¹

²⁵⁶ Muhammed Muhammed Mürsî's-Şeyh, *el-İmârâtü'l-'Arabîyye fî Bilâdi's-Şam fî'l-Karneyni'l-Hâdî 'Aşer ve's-Sânî 'Aşer el-Milâdiyyîn*, (İskenderiye: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1980), 28.

²⁵⁷ Taberiyye: "kendi Adıyla maruf Göle nazır küçük bir *beldedir*. Ürdün *a'mâlinde*dir. El-Ğavr tarafındadır. Dimaşk ile arası 3 gün dür". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV:17-20; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, II: 371.

²⁵⁸ Ahmed 'Arif ez-Zeyn, "Benû Ammâr fî't-Târîh", *Mecelletü'l-İrfân*, XIII/IV (1927):961-962.

²⁵⁹ E. De. Zambaur, *Manuel De Genealogie et de Chronologie Pour L'Histoire de L'Islam*, Orient-Buchhandlung Heins Lafair, Hannover, 1927, 102; G. Wiet, "Banû 'Ammâr", *The Encyclopaedia of Islam*, (Leiden: E.J Brill, 1986), I: 448.

²⁶⁰ Makrîzî, *el-Mükaffâ'l-Kebîr (et-Târîhü'l-Mükaffâ, el-Mükaffâ fî Terâcimi Ehli Mısır ve'l-Vâridine İleyhâ)*, thk. Muhammed el-Ye'lâvî, (Beyrut: Darü'l-Garb, 1991/1411), III:434; Mûsâ İkbâl, *Devrî Kûtâme fî Târîh'l-Hilâfeti'l-Fâtımîyye münzû T'sisihâ ile Müntesafî'l-Karnî'l-Hâmisi'l-Hicrî*, (Cezayir: eş-Şerike'l-Vataniyye li'n-Neşri ve't-Tevzî', tz), 507.

²⁶¹ Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, thk. Nacî Hasan, (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1986/1407), 311-312; İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, thk. Abdüsselam Muhammed Harûn, 5. bs. (Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1982), 455-458; Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 407-408.

Kütâme ise Mağrip'teki Berberi kabilelerinden biridir.²⁶² Belki de araştırmacıların onun Kütâme kabilesine mensup olduğuna inanmalarının nedeni, tarihçilerin onu Kütâme Şeyhlerinden biri olarak tanımlamalarıdır.²⁶³ Ama bu da doğru değildir. “Kütâme şeyhlerinden biri” deyiimi, Berberi kabilesi ile Arap ailesi arasındaki bir bağlılık biçimini ifade eder.²⁶⁴ Yani onların Kütâme'ye bağlılıkları vardır. Hasan b. Ammâr'ın kökeni, Sicilya ve Kıllevriye'de²⁶⁵ Fâtımîlere birçok hizmette bulunan dedesi “Ali b. Ebî'l-Hüseyin el-Kelbî”ye dayanır.²⁶⁶ Ali b. Ebî'l-Hüseyin'den sonra iki oğlu Hasan ve kardeşi Ammâr, başta Ebû Yezîd en-Nükkârî'ye²⁶⁷ karşı yürüttükleri savaşlar olmak üzere birçok askerî görevde başarıları ve ona karşı kazandıkları zaferle şöhret kazanmışlardı.²⁶⁸ Ebû Yezîd en-Nükkârî'ye karşı yaptığı savaş sırasında Hasan b. Ali, Kütâme kabilesine liderlik etmişti.²⁶⁹ Bu arada Hasan b. Ali'nin Kütâme'deki liderliği, birçok tarihçinin Kelbîleri Kütâme şeyhlerinden biri olarak adlandırmasına yol açmış görünüyor. Öte yandan Ammâr'ın oğlu Hasan, 351/962 yılında Tabermin'in²⁷⁰ fethine katılmış ve liderliğinde, 352/963'te Ramette²⁷¹ şehrini fethetmiştir.²⁷² Ardından Mısır'a gitmiş olan Hasan b. Ammâr, Halife Azîz Billâh'ın

²⁶² Anonim, *Mefâhirü'l-Berber*, 143; Sem'anî, *el-Ensâb*, XI:43; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, III: 83; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, VI:195; Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 405.

²⁶³ Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 237; Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, III:222; İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 75; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-tarih*, VII:479; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, V:374; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kahire*, (Kahire: el-Müessesetü'l-Mısıriyyetü'l-Amme, tz), IV:122.

²⁶⁴ Makrîzî, *el-Mükaffâ'l-Kebîr*, III:434, dipno.2.

²⁶⁵ Kıllevriye: “Sicilya adasının doğusunda bir adadır. Çok sayıda şehir ve büyük yerleşim yerleri vardır”. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV:392; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, III:106.

²⁶⁶ Makrîzî, *el-Mükaffâ'l-Kebîr*, III:433-434; Ferhât Deşrâvî, *el-Hilâfetü'l-Fâtımîyye bi'l-Mağrib*, trc. Hammâd es-Sâhilî, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994/1414) 549.

²⁶⁷ Ebû Yezîd en-Nükkârî hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Abbâr, Ebî Abdullah b. Ebî Bekr el-Kudâî, 658/1260, *el-Hilletü's-Serrâ'*, thk. Hüseyin Mü'nîs, (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1985/1405), II:388; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Mugrib fî Ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, thk. Beşşâr 'Avvâd Me'rûf ve Mahmûd Beşşâr 'Avvâd, (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2013/1434), I:231; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, VII:18-22; Makrîzî, *İti'âzü'l-Hünefâ'*, I:76-82; De Lacy O'Leary, D.D, *A Short History of the Fatimid Khalifate*, Kegan paul, Trench, Trubner and co., LTD, London, 1923, P.89; Ethem Ruhi Fıçlalı, “Ebû Yezîd en-Nükkârî”, *TDVİA*, İstanbul, 1994, X:259-260.

²⁶⁸ İbn Hayyûn, *el-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*, thk. Habîb el-Fıkkî, İbrahim Şebbûh ve Muhammed el-Ye'lâvî, (Beyrut: Dâru'l-Müntezir, 1996/1416), 164-165; İdrîs İmâdüddin, *Uyûnü'l-Ahbâr (Târihü'l-Hilâfeti'l-Fâtımîyye bi'l-Mağrib)*, thk. Muhammed el-Ye'lâvî, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1985/1405), 278, 281, 326, 331, 487, 582-583; İbn Ebî Dînâr, *el-Mü'nîs fî Ehbâri İfrîkiyye ve Tunus*, (Tunus: Metba'tü'd-Devleti't-Tûnûsiyye, 1870/1286), 59; Hüseyin Algül, “*Hasan b. Ali el-Kelbî*”, *TDVİA*, (İstanbul: 1997), XVI: 288.

²⁶⁹ İdrîs İmâdüddin, *Uyûnü'l-Ahbâr*, 83-384.

²⁷⁰ Tabermin: “Sıkılıyye [Sicilya]’da müstahkem bir kaledir”. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV:17; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, II:371.

²⁷¹ Ramte: “Sıkılıyye adasında [Sicilya] denizden uzak, bir dağın üzerindeki müstahkem bir kalenin Arapça olmayan ismidir”. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III:68; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, II:132.

²⁷² Cevzerî, *Sîratü'l-Üstâz Cevzer*, thk. Muhammed Kâmil Hüseyin ve Muhammed Abdülhâdî Şe'ra, (Kahire, Dâru'l-Fikr el-Arabî, tz), 70; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, VII:275-276; İbnü'l-Hatîb,

(344-386/955-996) en büyük kâtiplerinden biri olmuştur. Halife Azîz ona “Emînüddevle” lakabı vermiş; o böylece Fâtımî Devleti’nde lakap alan ilk kişi olmuştur.²⁷³ Hasan b. Ammâr, Hâkim Biemrillâh’ın (386-411/996-1020) hilafetinin başlangıcında 386/996 yılında vezir olarak atanmıştır.²⁷⁴

Kelbîler ve onların rolü hakkındaki bu basit kısa bilgiden sonra, Hassan b. Ammâr’ın Kelb kabilesinden olduğuna dair hiçbir şüphe kalmamıştır ve bu husus, birçok araştırmacının söylediklerini geçersiz kılmaktadır.

İkincisi: Fâtımî veziri Hasan b. Ammâr ile Trablusşam’daki Ammâroğulları arasında bir akrabalık olduğuna dair ilgili tarihi kaynaklarda tek bir işaret yoktur. Trablusşam’daki Ammâroğullarının, Hâkim Biemrillah’ın veziri Hasan b. Ammâr ile bir akrabalık bağının olduğunu söyleyen araştırmacılar, bu iddialarını herhangi bir tarihi kaynağa dayandıramamış olup, sadece bir görüş olarak belirtmişlerdir.

Üçüncüsü: Bazı araştırmacılar, Fâtımî veziri Ra’sürrü’sâ’ Hatîrûlmülk Ebî’l-Hasan Ammâr b. Muhammed’in Trablusşam’a taşınmadan önce Ammâroğulları ailesinin üyelerinden biri olduğuna söylemektedirler.²⁷⁵ Tarihi kaynaklara göre bu Hatîrûlmülk, Halife Hâkim Biemrillah döneminde İslâm ülkelerinde devletin iç ve dış yazışmalarından sorumlu daire olan Dîvânü’l-İnşâ’yı devralmış,²⁷⁶ sonra vezirliği üstlenmiş ve Halife ez-Zâhir Lîlî’zâzîdînillâh’ın (411-427/1020-1035) hilafetinin başlangıcına kadar orada kalmıştır. Halife ez-Zâhir onu ayrıca Maşrikîler ve Türkler arasında arabuluculuk yapmakla görevlendirmişti. Ancak durum uzun sürmemiş, Zilkade 412/Şubat 1022’de ez-Zâhir onu azledip tutuklamış ve ardından Fecc’de idam ettirmiştir.²⁷⁷ Bu üzücü sonun nedenini bilemiyoruz, ancak Hâkim Biemrillah’ın kız kardeşi Sittûlmülk tarafından öldürtülen kurbanlar arasında yer aldığını tahmin

A’mâlü’l-A’lâ, II:352; Aziz Ahmad, *History of Islamic Sicily*, Edinburgh university press, Edinburgh, 1975, p.30-31.

²⁷³ İbnü’l-Kalânîsî, *Târîhü Dimaşk*, 36,75.

²⁷⁴ İbnü’s-Sayrafî, *el-İşâre ilâ men Nâle’l-Vezâre*, thk. Abdüllah Mühlis, (Kahire: institut Français D’Archeologie Orientale, 1924), 26; İbn Müyesser, *Ahbâru Mısır*, 177.

²⁷⁵ Süleyman Zâhir, “Benû Ammâr Kûdâtü Trablus -2-”, *Mecelletü’l-Delîl*, IX (1946): 481; Tedmürî, *Târîhu Trâblus*, I:338.

²⁷⁶ İbnü’s-Sayrafî, *el-İşâre ilâ men Nâle’l-Vezâre*, 33; Makrîzî, *İtti’âzü’l-Hünefâ*, II:128;

²⁷⁷ Antâkî, *Târîhü’l-Antâkî*, 274; İbnü’s-Sayrafî, *el-İşâre ilâ men Nâle’l-Vezâre*, 33-34; İbnü’d-Devadârî, *Kenzü’l-Dürer ve Câmi’ü’l-Ğurer: el-Fâ’ik Sihâhü’l-Cevherî min Kısmeti Feleki’l-Müşterî: ed-Dürretü’s-seniyye (mudiyye) fî Ahbâri’d-Devleti’l-Fâtımiyye*, thk. Selâhaddin el-Müneccid. (Kahire: Otto Harrassowitz, 1961/1380), VI:313; Makrîzî, *İtti’âzü’l-Hünefâ*, II:129; Makrîzî, *el-Mevâiz ve’l-İ’tibâr*, II:191.

edebiliriz. Çünkü Sittülmülk, Hâkim Biemrillah'ın ölümünün sırrını bilen herkesi tasfiye etmiştir.²⁷⁸ Belki Hatîrûlmülk de bu sırrı öğrenenler arasındaydı.

Hatîrûlmülk ile ilgili kaynaklarda sadece bunlar zikredilmiştir. Trablusşam'daki Ammâroğulları ve Hatîrûlmülk arasında, hatta Hatîrûlmülk ve Hasan b. Ammâr Kelbî arasında bile bir akrabalık belirtisi yoktur. Bu sadece araştırmacıların içtihadıdır.

Dördüncüsü: Kimi tarihçiler Ammâroğullarının ed-Devâsir kabilesinden, kimisi Necd kabilelerinden veya Arap Yarımadası'nın güneyindeki Zeydîlerden kimisi de Suriye'nin kuzeyindeki kabilelerden biri olan Benî Sa'îd'den olma ihtimalinden bahsetmiştir. Oysa böyle bir iddia ancak Ammâroğullarının bu kabilelerden birine mensup olduğuna dair kesin bir kanıt varsa bir mana ifade eder. Birçok Arap kabilesinin kollarında Ammâroğulları adı geçmektedir.²⁷⁹ Tarihsel kaynaklarda geçen tüm Ammâroğullarının, Trablusşam'daki Ammâroğulları ile bir bağlantısının olması da gerekli değildir. Bu hata, araştırmacıların biri tarafından Ammâroğullarının bilimsel şöhretinden bahsederken yapılmıştır.²⁸⁰ Araştırmacı, “*es-Sülûk fî Tabakâti'l-Ulema ve'l-Mülûk*”²⁸¹ adlı kitaba dayanmış ve bu kitapta adı geçen İbn Ammâr'ı Trablusşam'ın Ammâroğullarından biri saymıştır. Araştırmacı böylece Trablusşam'ın Ammâroğullarının soyunu, Yemen'de Resûlîler döneminde Ta'izz²⁸² şehrinin valisi Alemüddîn Sencer'in kâtibi ve 682/1283'te vefat eden Şeyh Ebû Bekir b. Ammâr²⁸³ ile karıştırmıştır. Şeyh Ebû Bekir b. Ammâr'ın, Ammâroğulları ile ne yakından ne de uzaktan hiçbir ilgisi yoktur.

Bu görüşlerin ve Ammâroğulları ile diğer şahsiyetlerin karıştırılmasının nedeni, İslam tarihçiliğinde ortaya çıkan Arap ailelerinin soy kütüğü hakkında verilen detaylı bilgiye mukabil, maalesef bu aile hakkında ayrıntılı bilgi verilmemiş olması ve onların kökenine götürecek açık bilimsel kaydın tarihi kaynaklarda bulunmamasıdır. Bununla

²⁷⁸ Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, II:129.

²⁷⁹ Mehmud Şâkir Elûsî, *Târîhü Necd*, thk. Muhammed Behcet el-Eserî, (Kahire: Mektebetü Medbûlî, tz), 89; Ahmed Vasfî Zekerîyyâ, *'Aşâ'rü's-Şam*, 2. bs. (Dimaşk: Dârü'l-Fîkr, 1983/1403), 558; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü Kabâ'ili'l-Arab*, II:821; Abbâs 'İzzâvî Mühâmî, *'Aşâ'rü'l-İrak*, (Beyrut: ed-Dârü'l-Arabiyye lilmevsû'ât, 2005/1425), I:183.

²⁸⁰ Nadir Karakuş, Trablus'ta Bir Emirlik Benû Ammâr, 83, dipnot:111.

²⁸¹ Bahâüddîn el-Cündî, *es-Sülûk fî Tabakâti'l-Ulema ve'l-Mülûk*, (San'a: Mektebtü'l-İrlâd, 1995), II:566.

²⁸² Ta'izz: “Yemen'in büyük bir kalesidir. Burada, günümüzde hükümet sarayı (*darü'l-mülk*) bulunmaktadır”. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II:34; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İtlâ'*, I:310.

²⁸³ Hazrecî, *el-Ukûdû'l-Lü'lü'yye fî Târîhi'd-Devleti'r-Resûliyye*, thk. Muhammed Besyuni 'Asel, (Kahire: Matbaatü'l-Hilâl, 1911/1329), I:94,227-228; el-Hadramî, *Kılâdü'n-Nehir fî Vafiyâti Â'yânî'd-Dehr*, (Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2008/1428), V:403.

birlikte bu araştırma sırasında Arapça kaynakların dikkatli bir şekilde incelenmesi, Trablusşam'daki Ammâroğullarının soy bakımından Arap Tayy²⁸⁴ kabilesine mensup oldukları sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu hususa işaret eden müelliflerin ailenin ilk ferdine götürecek soy zincirini zikrettikleri görülür. Nitekim Memlûk dönemi müelliflerinden Makrîzî, emirliğin kurucusu olan kadı Ebû Tâlib'i Arap Tayy kabilesine bağlamış ve adını şu şekilde zikretmiştir: Abdullah b. Hüseyin b. Kandes b. Abdullah b. İdris b. Ebî Yusuf et-Tâî.²⁸⁵ Makrîzî'den önce eserini kaleme almış olan Sıbt İbnü'l-Cevzi'de de benzer bir isim zinciri vardır: Abdullah b. Muhammed b. Ammâr b. Hüseyin b. Kandes.²⁸⁶ Fakat Sıbt İbnü'l-Cevzi'nin zikrettiği isim Kandes ile bitiyor; bu yüzden bize Ebû Tâlib'in ait olduğu kabilenin adını söylememiştir. Bu durumda Makrîzî'nin zikrettiği soy zinciri daha tutarlı görünmektedir. Çünkü Makrîzî'nin kitabını okuyanlar, onun, bahsettiğimiz dönemin hemen hemen çağdaşları olan kayıp İbn Zûvlâk, Müsebbihî, İbnü'l-Tuveyr ve İbn Ebî Tayy'ın yazılarına dayandığını fark ederler.

Ayrıca Trablusşam'da Ammâroğullarıyla çağdaş, onlar zamanında yaşayan ve birçok manzum metinde onları öven şair İbnü'l-Hayyât²⁸⁷ *Divan*'ında, Ammâroğullarından bahsederken, onları Arap Tayy kabilesine nisbet eden iki beyit kaleme almıştır. Birinci beyit, İbnü'l-Hayyât'ın Celâlmülk'e hitaben ondan meşhur fasık Yahudi el-Mevrîd'e son vermesini istediği bir şiirinde geçmektedir; şöyle demiştir:

²⁸⁴ Tay: el-kahtâniyye'den Kehlân'a kadar uzanan bir Arap kabilesi. Evleri Yemen'de idi, sonra Hicaz'a gitmişler. Daha sonra İslam fetihlerinden sonra başta Irak, Bilâdü's-Şam ve Mısır olmak üzere birçok bölgeye yayılmışlardır. Bkz. İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtubi, 328/940, *el-İkdü'l-ferid*, thk. Abdülmecid et-Terhîni (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983/1404), III:347; İbn Düreyd, *el-İştikak*, 380; Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-Ereb fi ma'rifeti ensâbi'l-Arab*, 326.

²⁸⁵ Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, II:307.

²⁸⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX: 257.

²⁸⁷ İbnü'l-Hayyât: Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Yahya b. Sadaka et-Tağlibi, daha çok İbnü'l-Hayyât ed-Dimaşkî olarak bilinir. Zamanının en büyük ve en ünlü şairlerinden biridir. 450/1058 yılında Şam'da doğmuş, 517/1123 yılında orada vefat etmiştir. Birçok ülkeyi gezerek zamanının hükümdarlarını övmüştür. Şair İbn Hayyûs ile Halep'te görüşmüş ve İbn Hayyûs ona bu sanatı seven Trablusşam'daki Ammâroğullarına gitmesini tavsiye etmiştir. Bunun üzerine Trablusşam'a gitmiş ve orada yaklaşık on yıl boyunca Ammâroğullarının emirleri ve devlet adamlarını överek kalmış, sonra Şam'a dönmüştür. Daha sonra 487/1094 yılında Tutuş'un veziri Hibetullah Bedî' İsfahânî ile birlikte Rey'e sonra Horasan'a gitmiştir. Fars şehirlerindeki ikameti uzun sürmemiş, ancak aynı yıl Şam'a dönmüş ve ölünceye kadar hükümdarları, beyleri ve ileri gelenleri övdüğü şiirler yazarak orada kalmıştır. (Bkz. İbnü'l-Hayyât, *Divânü İbnü'l-Hayyât*, thk. Halil Merdem bek, (Dimaşk: el-Matbaatu'l-Hâşimiyye, 1958), 5-14; Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, XIX:476-481; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefiyât*, thk. Ahmed ernevût ve Türkî Mustafa, (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, 2009/1430), VIII:45-47.

Tay'ın kılıçları kınında uyuyor mu? Yoksa duygusal kadınların nesli mi kesilmiştir?

Yani, bu ahlaksızlığa neden sabrediyorsunuz? Ey Tayyoğulları, kılıçlar kınında mı uyudu? Yoksa acımızı hisseden, bizim için erkek doğuran duygusal kadınlarınız kalmadı mı? Felaketimiz bu ahlaksızlıktan dolayı büyüktür.

İkinci beyite gelince: İbnü'l-Hayyât, Celâlmülk'den sonra Trablusşam'ın hükümdarı olan Fahrülmülk'ü öven bir şiirinde şöyle demiştir:

زَاكِي العُرُوقِ لَهُ مِنْ طِيٍّ حَسْبٌ

لو كان لفظاً لكان النظم والخطباً²⁸⁹

Asil ve Tayy'n özelliklerini taşır. Adı söz olsaydı ondan şiir ve nutuklar yapardık

Yani ey Fahrülmülk, sen asil bir kökene sahipsin ve Tayy kabilesinde bulunan iyi nitelikler sende vardır. Ey emir, senin adın söz olsaydı, ondan hem şiir hem de söylevler yapardık.

İbnü'l-Hayyât'ın Trablusşam'daki Ammâroğullarını, Benû Tayy'a isnat etmesi ve onlara bu şekilde hitap etmesi, onların başka bir Arap kabilesine veya Berberi kabilelerinden birine mensupken mümkün değildir. Buna dayanarak diyoruz ki: Ammâroğulları, Arap Tayy kabilesine mensup bir Arap ailesidir. Ammâroğullarının Tay'dan olması şaşırtıcı değildir. Kalkaşandî, Benû Tayy'ın Irak ve Bilâdüş-Şam'da geniş bir bölgeye yayıldığını ve bu bölgelerde hükümdar olduklarını belirtmiştir.²⁹⁰

İbnü'l-Hayyât'ın *Divan*'ının el yazmasını tahkik eden Halil Merdem Bek'in de Trablusşam'daki Ammâroğulları Emirliği'nin kurucusu kadı Ebû Tâlib hakkında bilgi verirken, Ammâroğullarını Benû Tayy kabilesine atfettiğini de belirtmek gerekir.²⁹¹

Esasen Ammâroğullarının Trablusşam hükümdarlığına tam olarak ne zaman ulaştığını bilmiyoruz. Elimize, Trablusşam kadısı Ebû Tâlib Abdullah'ın kardeşi olduğuna inanılan "İmam Muhammed b. Ammâr" yazılı, H.V./M.XI. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Trablusşam'da basılmış bir sikke ulaşmıştır.²⁹² Bunun yanı sıra Trablusşam'daki Ammâroğullarının ailesinden iki isim dikkati çekmektedir.

²⁸⁸ İbnü'l-Hayyât, *Divânü İbnü'l-Hayyât*, thk. Halil Merdem bek, (Dımaşk: el-Matbaatu'l-Hâşimiyye, 1958), 42.

²⁸⁹ İbnü'l-Hayyât, *Divânü İbnü'l-Hayyât*, 67.

²⁹⁰ Kalkaşandî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 326.

²⁹¹ İbnü'l-Hayyât, *Divânü İbnü'l-Hayyât*, 22, dipnot: 2.

²⁹² Tedmürî, *Târîhu Trâblus*, I:338.

Bunlardan ilki Ebu'l-Ketâib olarak bilinen "Ahmed b. Muhammed b. Ammâr", ikincisi ise el-Kâdî'c-Celîl Abû Tâlib olarak bilinen "Abdullah b. Muhammed b. Ammâr"dır. Kerâcükî,²⁹³ 436/1044 yılında Trablusşam'da bulunduğu sırada,²⁹⁴ Ebu'l-Ketâib için birincisi "*Nehcü'l-Beyân*" ve ikincisi "*ed-Detü'l-Basîr*" olmak üzere iki kitap;²⁹⁵ Ebu Tâlib için de "*el-Büstân*" adlı bir kitap yazmıştır.²⁹⁶

Böylece yukarıda bahsedilenlerden hareketle, Ammâroğullarının H.V./MS.XI. yüzyılın ilk yarısında Trablusşam'da oldukları anlaşılmaktadır. İbn Hacer el-Askalânî, bu hususu teyit eden İbn Ebî Tayy'dan önemli bir rivayet nakletmiştir. Bu kayda göre İbn Katân el-Bağdâdî Trablusşam'a gittiğinde reis Ebû Tâlib Muhammed b. Ahmed ile görüşmüş, çocuklarına ders vermiş ve onun için fıkıh üzerine dört ciltlik "*eş-Şâmil*" kitabını telif etmiştir. Bu kayıtlar, Ammâroğullarının 420/1029 yılında Trablus'da bulunduğunu göstermektedir.²⁹⁷ Başka bir tarihçi, 441/1049 civarında Trablusşamdaki hükümetin başında Ebû Tâlib'in olduğunu ileri sürer.²⁹⁸

İbn Hacer el-Askalânî'nin bahsettiği isim, kadı Ebû Tâlib adıyla neden uyuşmuyor diye sorulabilir. Bu hususu şu şekilde izah edebiliriz: Ammâroğulları ailesinin isimlerinin yazılmasında İslâm kaynakları, genel olarak çok farklı şekiller uygulamışlardır. Bu durum tarihçilerin kayıtlarıyla açığa çıkmaktadır. Mesela Ebû Tâlib adı hakkında, müelliflerden Sıbt İbnü'l-Cevzî ve İbn Tağrıberdî ile modern zamanlardaki araştırmacılardan Zettersteen ondan "Emînüddeve Ebû Tâlib Abdullah b. Muhammed b. Ammâr"²⁹⁹ şeklinde; İzzeddin Hezbânî "Emînüddeve Abdullah b. Ammâr"³⁰⁰ şeklinde; İbn Şeddâd, Nüveyrî ve İbnü'l-Furât "Emînüddeve Ebû Tâlib el-Hasan b. Ammâr"³⁰¹ şeklinde; İbnü'l-Esîr, Zehebî ve Ebû'l-Fidâ "Ebû Tâlib b.

²⁹³ Kerâcükî: Ebu'l-Fetih Muhammed b. Alî b. Osman el-Kerâkücî. Şii bir din adamı, fakih, filolog, astronom ve tıp bilginidir. Birçok kitabı vardır. 449/1057 yılında Sûr'da vefât etmiştir. Bkz. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, (Beyrut: Dârü'l-Mesîre, 1979/1399), III:283; Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefiyât*, IV:96; Muhammed Ağa Büzürg Tahrani, *Tabakâtü A'lâmi's-Şî'a*, (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, 2009/1430), II:177.

²⁹⁴ Kerâcükî, *Kitâbü't-Tefdîl*, (Tahrân: Müessesetü dârü'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1329 h.ş), 8.

²⁹⁵ Ağa Büzürg Tahrani, *Tabakâtü A'lâmi's-Şî'a*, II:12,132.

²⁹⁶ Ağa Büzürg Tahrani, *ez-Zeri'a ilâ Tasanîfi's-Şî'a*, (Beyrut: Dârü'l-Edva, 1983/1403), III: 105; Ağa Büzürg Tahrani, *Tabakâtü A'lâmi's-Şî'a*, II:109.

²⁹⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, II:267.

²⁹⁸ K. V. Zettersteen, *Beitrage Zur Geschichte der Mamlûkensultane in den Jahren 690-741 der Hıgra nach Arabischen Handschriften*, (Leiden: E. J. Brill, 1919), 246.

²⁹⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX: 257; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, V:89; Zettersteen, *Geschichte der Mamlûkensultane*, 246.

³⁰⁰ İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ'*, thk. Sübhî abdülmünim Muhammed, (Kahire: Riyazü's-Sâlihine littiba'ti ve'n-Neşir, 1993/1413), 120.

³⁰¹ İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-Hatîre: Târihü Lübnan ve'l-Ürdün ve Filistin*, II-II:107; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXXI:35; İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât*, VIII:77.

Ammâr³⁰² şeklinde; İbnü'l-Verdî “Ebû Tâlib b. Muhammed b. Ammâr³⁰³ şeklinde ve son olarak el-Makrîzî “Emînüddevele Ebû Tâlib Abdullah b. Ammâr b. el Hüseyin b. Kündüs b. Abdullah b. İdrîs b. Abî Yûsuf et-Tâî” olarak bahsetmiştir.³⁰⁴

Ebû Tâlib'in halefî “Celâlmülk”e gelince; İbnü'l-Kalânîsî ondan “Celâlü'l-Mülk b. Ammâr³⁰⁵; Sıbt İbnü'l-Cevzî “Ebu'l-Hasan b. Ahmed³⁰⁶; İbnü'l-Adîm “Alî b. Ammâr³⁰⁷; İbnü'l-Esîr ile Zettersteen “Ebu'l-Hasan b. Ammâr³⁰⁸; İbn Şeddâd biraz genişleterek “Ebî'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Ammâr³⁰⁹ şeklinde bahsetmiştir. Öte yandan Celâlmülk'ün çağdaşı olan şair İbnü'l-Hayyât'ın şiirlerinde onun adı “Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Ammâr³¹⁰ olarak geçmiş, bunu aynı şekilde İbnü'l-Furât da nakletmiştir.³¹¹ Biz İbnü'l-Hayyât'ın zikrettiği gibi Celâlmülk adını tercih ediyoruz. Çünkü İbnü'l-Hayyât Trablusşam'da emirlik tarihinin çağdaşı olarak yaşamış, Ammâroğullarıyla yakınlaşmış, onlar hakkında birçok şiir yazmıştır.

Emirliğin üçüncü hükümdarı olan “Fahrülmülk”ün adıyla ilgili olarak İbnü'l-Hayyât, İbnü'l-Kalânîsî, İbnü'l-Esîr, ez-Zehebî, en-Nüveyrî, İbnü'l-Furât ve Zettersteen ondan “Ebî Alî Ammâr b. Muhammed b. Ammâr³¹² şeklinde; Sıbt İbnü'l-Cevzî ve İbn Tağrîberdî “Fahrülmülk b. Ammâr³¹³ şeklinde; İbnü'l-Adîm, Ebu'l-Fidâ ve İbnü'l-Verdî “Ebû Alî b. Ammar³¹⁴ şeklinde; İbn Şeddâd “Ammâr b. Muhammed³¹⁵ şeklinde; son olarak Makrîzî “Abî Alî Ammâr b. Muhammed b. el-Hüseyin b. Kündes b. Abdullah b. İdrîs b. Ebî Yusuf et-Tâî” şeklinde bahsetmişlerdir.³¹⁶ Bu bakımdan tarihçilerin çoğunluğu ve özellikle çağdaş müellifler bu adlandırmada hemfikir

³⁰² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VII:392; Ebû'l-Fidâ', *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, (Kahire: el-Matbaatü'l-Hüseyniyye el-Masriyye, tz), II:188; Zehebî, *Târihü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tadmürî, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1994/1414), XXXI:15.

³⁰³ İbnü'l-Verdî, *Târihu İbni'l-Verdî*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996/1416), I:363.

³⁰⁴ Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, II:307.

³⁰⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 162.

³⁰⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:310.

³⁰⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:35.

³⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VII:392; Zettersteen, *Geschichte der Mamlûkensultane*, 246.

³⁰⁹ İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-Hatîre: Târihü Lübnan ve'l-Ürdün ve Filistin*, II-II:108.

³¹⁰ İbnü'l-Hayyât, *Dîvânü İbnü'l-Hayyât*, thk. Halil Merdem bek, (Dimaşk: el-Matbaatü'l-Hâşimîyye, 1958/1376), 22.

³¹¹ İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât*, VIII:77.

³¹² İbnü'l-Hayyât, *Dîvânü İbnü'l-Hayyât*, 54; İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 226; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IV:35; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXV:7; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXXI:106; İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât*, VIII:77; Zettersteen, *Geschichte der Mamlûkensultane*, 246.

³¹³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:497; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, V:180.

³¹⁴ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb fi Târihi Haleb*, X:4532; Ebû'l-Fidâ', *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*; II:223; İbnü'l-Verdî, *Târihu İbni'l-Verdî*, II:19.

³¹⁵ İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-Hatîre: Târihü Lübnan ve'l-Ürdün ve Filistin*, II-II:108.

³¹⁶ Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, III:42.

oldukları için “Ebû Alî Ammâr b. Muhammed b. Ammâr” biçimini tercih etmek daha isabetlidir.

Ayrıca kaynaklar bize Trablusşam’daki aile üyelerinin isimlerinin bir kısmını da ulaştırmışlardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- a) H. V./ MS XI. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen bir sikke üzerinde adı yazılı olan İmam Muhammed bin Ammâr.³¹⁷ Bu, muhtemelen Fâtımîler döneminde Trablusşam valisi olarak görevlendirilmişti.
- b) Ebu’l-Fetih, Celâlmülk ve Fahrülmülk’ün amcasıdır.³¹⁸
- c) Bazı rivayetlere göre Ebu’l-Menâkıb, Fahrülmülk’ün amcasıdır³¹⁹; bazılarında ise Fahrülmülk’ün kuzeni olarak geçmektedir.³²⁰ Göreceğimiz gibi Ebu’l-Menâkıb, Fahrülmülk’ün Bağdat’a gittiği zaman yerine tayin edeceği kişidir.
- d) Cemâlmülk, bazı kaynaklara göre, Ammâroğulları ailesinin emîrlerinden biridir³²¹; diğer kaynaklara göre Celâlmülk’ün kendisidir.³²² Bazı araştırmacılar onun Celâlmülk ve Fahrülmülk’ün kardeşi olduğunu belirtmişlerdir.³²³
- e) Celâlüddeve Ebu’l-Kâsim Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ammâr, İskenderiye kadısıdır. Müsta’li Billâh’ın Nizâr yerine halifelik görevini üstlenmesi üzerine 487/1094’te öldürülmüştür.³²⁴ Bu konu aşağıda ele alınmaktadır.
- f) Trablusşam’da İbnü’l-Hayyât tarafından övülen Şerefüddeve b. Fahrülmülk³²⁵.
- g) Şemsülmülk Ebu’l-Ferec Muhammed b. Emînüddeve Ebî Tâlib. Şair İbnü’l-Hayyât, oğlu Abdullah’ın doğumu üzerine onu tebrik eden bir şiir yazmıştır.³²⁶

³¹⁷ Tedmürî, *Târîhu Trâblus*, I:338.

³¹⁸ Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mirâtü’z-Zaman*, XIX, 257.

³¹⁹ İbnü’l-Hayyât, *Dîvânü İbnü’l-Hayyât*, 49; Azîmî, *Târîhu Haleb*, 263; Zettersteen, *Geschichte der Mamlükensultane*, 247.

³²⁰ İbnü’l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk*, 257; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, IV:120; Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mir’âtü’z-Zaman*, XX:23; İbn Şeddâd, *el-A’lâkü’l-Hatîre: Târîhu Lübnan ve’l-Ürdün ve Filistin*, II:109; İzzeddin Hezbânî, *Târîhu İbn Ebî’l-Heycâ*, 160; İbnü’d-Devadârî, *Kenzü’d-Dürer ve Câmi’ü’l-Ğurer: Zehrü’l-Mürûc min Kısmeti Feleki’l-Burûc: ed-Dürretü’z-Zekiyye fi Ahbâri Devleti (Mülûki)’t-Türkiyye*, thk. Ulrich Haarmann, (Kahire: Schwarz, 1971/1391), VIII:285; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, XXXV:7; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, XXXI:36; İbnü’l-Furât, *Târîhu İbni’l-Furât*, VIII:77.

³²¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-A’yân*, II:448; Zehebî, *Siyerü A’lâmi’n-Nübelâ*, XIX:81.

³²² Makrîzî, *el-Mükaffâ’l-Kebîr*, II:394; İbn Hacer el-Askalânî, *Raf’ü’l-İsr ‘An kûdâti Mısır*, thk. Ali Muhammed Ömer, (Kahire: Mektebetü’l-Hanci, 1998/1418), 91.

³²³ Zambaur, *Manuel De Genealogie et de Chronologie*, 102; Muhammed Mürî’l-Şeyh, *el-İmârâtü’l-Arabiyye*, 204.

³²⁴ Makrîzî, *İtti’âzü’l-Hünefâ*, III:334.

³²⁵ İbnü’l-Hayyât, *Dîvânü İbnü’l-Hayyât*, 77,80.

³²⁶ İbnü’l-Hayyât, *Dîvânü İbnü’l-Hayyât*, 83.

2.2. Trablusşam'da Fâtımî Hâkimiyeti ve Valiler

Tarih kaynakları, Fâtımîlerin Suriye (Şam) üzerindeki hâkimiyetlerini detaylı bir şekilde anlatmalarına karşın, Trablusşam ve Doğu Akdeniz'deki kıyı şehirlerini nasıl kontrol ettiklerine dair hiçbir şey söylemezler. Araştırmacılar arasında Fâtımîlerin güçlü bir deniz filosuna sahip oldukları için Trablusşam'ın fethini kolayca gerçekleştirdiklerini öne sürenler olmasına karşın,³²⁷ Bizans'ın kıyı sınırlarından çok uzak olmayan sahildeki bu kentin Fâtımîler tarafından nasıl olup da kontrol alınabildiğine ilişkin bir cevap verilebilmiş de değildir. İlgili kaynaklar, Trablusşam halkının kendilerine zulmeden İhşîdîler hükümdarı Ahmed b. Nehrîr Ergâlî'ye karşı isyan ettiğini ve onu şehirden kovduğunu nakletmektedirler. Bu olay, İmparator II. Nikephoros Phocas'ın Bilâdü's-Şâm'daki seferi sırasında, yani 357/968'in sonunda Trablusşam'a varmasından önce gerçekleşmiş idi.³²⁸

Bu kayıttan, Trablusşam'ın Fâtımîlerden önce İhşîdîlere bağlı olduğunu, ancak Fâtımîlerin Bilâdü's-Şâm'a hâkim olmaya başladığı sıralarda Trablusşam'da bir İhşîdî yöneticisinin bulunmadığını anlıyoruz. Çünkü Mısır'a yönelik Fâtımî tehdidinin ciddiyeti nedeniyle Mısır'da artık Trablusşam'a yeni bir İhşîdî yönetici atayan kimse yoktu. Nitekim Fâtımîler 358/969'dan itibaren Mısır'ı kontrol etmeye başarmışlardır. Trablusşam'ın Fâtımî egemenliğinin başlangıcında, Lübnan kıyılarına bakan dağlarda ve kıyı kentlerinin doğusunda yer alan İklîmülgarp (إقليم الغرب) hükümdarlarının denetiminde ve Tanûhî emirleri tarafından yönetildiği daha muhtemeldir. Cafer b. Felâh 359/970'te Şam'ın kontrolünü ele geçirdikten sonra, İklîmülgarp hükümdarı emir Seyfûddeve Münzir et-Tanûhî Dimaşk'a gelip Fâtımîlere biatını ilan etmiştir. Cafer; Beyrut, Trablusşam ve Sayda da dâhil olmak üzere İklîmülgarb'da Seyfûddeve'ye ikta edilmiştir.³²⁹ Karmatîler ve onların Arap müttelikleri tarafından Cafer'in kuvvetlerinin yenilgiye uğratılması ve Bilâdü's-Şâm'dan Fâtımî etkisinin azalmasına rağmen, Seyfûddeve et-Tanûhî, Fâtımîlere sadık kalmıştır. 361/972'de

³²⁷ Ali İbrahim et-Trabulsî, *et-Teşeyu' fi Trablus ve Bilâdü's-Şam – Adûâ' alâ devletü Benî Ammâr-*, (Beyrut: Dâru's-Sâkî, 2007), 48-49.

³²⁸ Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 126.

³²⁹ Tanûs eş-Şedyâk, *Ahbârü A'yâni Cebeli Lübnan*, (Beyrut: mektebtü'l-İrfân, 1954/1373), II:286; Muhammed 'İzze Derûze, *el-'Arab ve'l-'Ürûbe min'l-Karni'l-Sâlis hattâ el-Karni'l-Râbi'i'l-Hicrî*, (Dimaşk: el-Yakazetü'l-Arabiyye lit'Te'lîfi ve't-Tercüme ve'n-Neşir, 1959/1378), I:177; İsâm Muhammed şebârû, *Târihü Beyrut min Akdemi'l-'Usûr hatta'l-Karni'l-'İşrîn*, (Beyrut: Dâru'l-Misbâhi'l-Fikr, 1987/1407), 56.

Karmatîler tarafından Dımaşk emiri Ahmed b. Mestûr,³³⁰ emir Seyfûddevl'e yazıp, ondan Karmatîlere itaat etmeyi teklif etmiş, fakat o bu isteğini reddetmiştir.³³¹ 362/973'te Emir Seyfûddevl Münzir'in ölümüyle yerine oğlu Temîm bölgenin valisi olmuştu.³³² Bu bakımdan büyük olasılıkla, İklîmülgarb'ın Tanûhî hükümdarları, Fâtımîlerin 363/974 Ramazan'ında Şam'ı geri almasına kadar Trablusşam'ı yönetmeye devam etmişlerdir.

Fâtımîler, daha önceki İslami yönetimler dönemi boyunca Şam eyaletine bağlı olan Bilâdü's-Şâm'ı ikinci kez geri aldıktan sonra Trablusşam'ı başlı başına bir eyalet haline getirmişlerdir. Muiz Lidînillâh, Trablusşam vilayetini komutan Reyyân el-Hâdim'e (363-370/974-980) emanet etmiş ve böylece Trablusşam'ın ilk Fâtımî idarecisi o olmuştur.³³³ Fâtımî yöneticilerin Trablusşam üzerindeki egemenliği, Bilâdü's-Şâm'daki birtakım önemli olaylarla doğrudan bağlantılıydı. Bu yöneticilerden ve yaşanan en önemli olaylardan bahsetmekte yarar vardır.

2.2.1. Reyyân el-Hâdim

Halife el-Muizz Lidînillâh, komutanlarından Reyyân el-Hâdim'e çok güveniyordu ve onu zor görevlerin adamı olarak görüyordu. 364/975 yılında Dımaşk sakinleri ile Mağribliler arasında bir çekişme meydana gelmiş; yağma, öldürme ve soygunlar artmış, Dımaşk valisi Ceyş b. es-Samsâme ve Fâtımî ordusunun komutanı olan amcası Ebû Mahmud,³³⁴ bu çekişmeyi engelleyememiştir. Bunun üzerine Halife, komutan Reyyân el-Hâdim'e Şam'a gitmesini, halkın işlerine bakmasını ve komutan Ebû Mahmud'u şehirden kovmasını emretmiştir. Reyyân Dımaşkr'a gelip çekişmeyi durdurmuş ve Ebû Mahmud'a şehirden çıkmasını bildirmiştir. Ebû Mahmud birkaç askeriyle birlikte Remle'ye gitmiş ancak askerlerin önemli bir kısmı Reyyân'la kalmıştır.³³⁵

³³⁰ Safedî, *Ümerâ'ü Dımaşk fi'l-İslâm*, 2. Baskı (Beyrut: Dâru'l-Kitâbü'l-Cedîd, 1983/1403), 26-27.

³³¹ eş-Şedyâk, *Ahbârü A'yâni Cebeli Lübnan*, II:286.

³³² Sûzî Hammûd, *Lübnan fi'l-'Asri'l-Vasît münzü'l-'Ahdi'r-Râşidî ile Nihâyeti 'Ahdi'l-Memâlik (13-922/634-1516)*, 2. Baskı (Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 2010/1431), 41.

³³³ İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-Hatîre: Târihü Lübnan ve'l-Ürdün ve Filistin*, II-II:106; İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât*, VIII:76.

³³⁴ Safedî, *Ümerâ'ü Dımaşk*, 44.

³³⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 75; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, VII:345-346; İbnü'd-Devadârî *Kenzü'd-Dürer:(ed-Dürretü's-Seniyye fi Ahbâri'd-Devleti'l-Fâtumiyye)* VI:169; Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, I:214.

Komutan Reyyân Hâdim Dimaşk'ta kendisine verilen görevi bitirir bitirmez Şaban 364/Mayıs 975'te İmparator I. Ioannes Çimiskes (358-365/969-975) liderliğindeki bir Bizans askerî birliğinin Suriye içlerinden, kıyıya doğru ilerlediği haberini almıştır.³³⁶ Reyyân Trablusşam'ın Bizanslıların eline geçmesinden korktuğu için ordusunu toplayarak hızla Trablusşam'a hareket etmiştir. Şehir halkıyla birlikte Bizans ordusunu karşılamaya hazırlanarak tedbirler almıştır. Buna uygun olarak şehrin doğusunda, sağlam surların yanında kara tarafında bir körfez kazdırmıştır.³³⁷ Fâtımî donanmasına ait birkaç parça geminin de limana yakın yerlerde bulunması şehrin savunmasını güçlendiriyordu.³³⁸ Bizans İmparatoru geldiğinde, komutan Reyyân savaşıma hazır idi. Burada kenti kuşatmaya girişen Bizans ordusuna karşı şiddetli bir savaş verilmiş neticede Bizans ordusundan çok sayıda asker öldürülmüştür. Bizans birliklerinin Trablusşam kuşatması kırk günden fazla sürmüştür. İsteddiği sonucu elde edemeyen imparator, bu sıralarda komutanlarından birinin kendisine verdiği bir zehir sonucu hastalanıp kuzeye çekilmek zorunda kalmıştır.³³⁹ İmparator geri çekilmeden önce bütün bağların, zeytinliklerin ve meyve bahçelerinin yok edilmesini ve her yerin yıkılıp harap edilmesini emretmişti.³⁴⁰ Yolda Bânyâs, Cebele, Berzûye³⁴¹ Sahyûn kalelerini de alıp bu kalelere kendisine bağlı valiler atamayı da ihmal etmemiştir. İmparatorun Konstantinopolis'e döndükten kısa bir süre sonra öldüğü kaydedilir.³⁴²

Çimiskes'in seferinden kısa bir süre sonra Trablusşam yeniden yeni bir Bizans saldırısına maruz kalmıştır. Yeni imparator II. Basileios (365-416/975-1025) iktidara gelmesinden sonra, hâkimiyetinin ilk yılında Antakya valisi komutan Mihail el-Bürcî'ye Müslümanlara baskın yapılması talimatını vermişti. Mihail de Trablusşam'a bir baskın düzenlemiş ve kentin çevresini yağmalamıştır. Şehri ele geçiremeyen Mihail Antakya'ya dönmek zorunda kalmıştır.³⁴³

³³⁶ İbnü'd-Devadârî, *Kenzü'd-Dürrer:(ed-Dürretü's-Seniyye fî Ahbâri'd-Devleti'l-Fâtımiyye)*, VI:169.

³³⁷ Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, I:220.

³³⁸ Tedmürî, *Târihu Trâblus*, I:269.

³³⁹ Rüzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, III:13; İbnü'l-Kalânîsî, *Târihu Dimaşk*, 26-27; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XVII:471; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVIII:93; Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, I:222.

³⁴⁰ Mettâ'r-Ruhâvî [Urfalı Mateos], *Târihu Mettâ'r-Ruhâvî [Veqayi-Nâmesi]*, trc. Mehmed Muhammed er-Rüvaydî ve Abdürrahîm Mustafâ, (İrbid: Müessesetü Hemâde liddirâsâti'l-Câmi'iyye ve'n-Neşir, 2009/1430), 56.

³⁴¹ Berzûye: "Şam sahilleri yakınlarında bir kaledir (*hısn*). Çok yüksek bir dağın ucundadır. Bütün Frank kaleleri içinde müstahkemlik yönden örnek gösterilir. Etrafı her yönden vâdilerle çevrilidir". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I:383; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ*, I:224.

³⁴² Antâkî, *Târihu'l-Antâkî*, 162-163; Mettâ'r-Ruhâvî, *Târihu Mettâ'r-Ruhâvî*, 56-57; Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, 85; Lemerle, *Bizans Tarihi*, 95-96.

³⁴³ Antâkî, *Târihu'l-Antâkî*, 166.

Öte yandan Fâtımîlerin Bilâdü's-Şâm'daki hâkimiyetini istikrarsızlaştırmada büyük etkisi olan bir diğer önemli olay, Türk komutanı Haftekîn'in³⁴⁴ Şam'a gelişi idi. Onun bu bölge üzerindeki etkisine işaret etmek gerekir. Reyyân el-Hâdim, Suriye kıyılarından yaklaşan Bizans seferinin haberini alarak Dimaşk'tan ayrıldıktan sonra, Şaban 364/Mayıs 975 sonunda, Abbasilerin Türk komutanlarından Haftekîn üç yüz sipahi ile Dimaşk'a gelmiş ancak bölgede Fâtımî ordusundan hiç kimseyi bulamamıştı.³⁴⁵ Muhtemelen Reyyân el-Hâdim, Bizans kuvvetlerinin büyüklüğü karşısında tüm Fâtımî kuvvetlerini yanına almıştı. Haftekîn, şehrin ileri gelenleriyle mutabık kaldıktan sonra Dimaşk'a girip Fâtımî halifesi Muiz adına hutbeyi kesip Abbasi Halifesi Tâi' Lillâh (363-381/974-991) adına okutmuştur. Bundan sonra, Şam sakinleri ile Mağribliler arasındaki çekişmelerden etkilenen şehri iyi hale getirmek için çalışmaya başlamıştır. Böylece yerli muhafızlara (*Ahdâs*) bir son verip yozlaşmayı engellemiştir. Şam'ın muhtelif yörelerinde yaşayan Araplar ona bağlılıklarını belirtmişlerdir.³⁴⁶

Haftekîn, Dimaşk'da kaldığı sırada Bizans İmparatoru Çimiskes'in Ba'albek'i işgal ve halkını esir ettiği haberini almıştır. Bizans ordusunun karşısında duracak gücünün olmadığını bilen Haftekîn, imparatorla bizzat görüşmek için yanına gidip onunla, Şam halkının taarruza maruz kalmaması şartıyla, ödenecek vergi karşılığında barış yapmıştır. İmparator Dimaşk'dan uzaklaşıp güneye yönelip oradan da bahsettiğimiz gibi sahile gitmiştir. Şam halkı, Haftekîn'in davranışından ve iyi politikasından etkilenmiştir.³⁴⁷

Fâtımîler, Bizans imparatoru ile yaptığı görüşmeler sırasında Haftekîn'in Dimaşk'da yokluğundan yararlanmaya çalışmışlardır. Bu nedenle o sırada Taberiyye'de bulunan Fâtımî komutanı Ebû Mahmud, Ceyş b. es-Samsâme önderliğinde iki bin kişilik bir orduyu ile Şam'ı almak için göndermiştir. Bu haber Haftekîn'e imparatorla görüşmesinden dönerken ulaşmıştı. Haftekîn bu haberi aldıktan sonra Ceyş b. es-Samsâme'nin peşine düşmüştür. İbn es-Samsâme, Hıms ve Dimaşk arasındaki Senir Dağı (*Kalamûn*) yakınlarına kadar kaçmıştır. Orada Haftekîn'in müttefiki Semâl b.

³⁴⁴ Haftekîn, Beğtekîn ve Alfetekîn farklı kaynaklarda farklı şekillerde isimlendirilmiştir.

³⁴⁵ İbnü'd-Devadârî, *Kenzü'd-Dürer:(ed-Dürretü's-Seniyye fî Ahbâri'd-Devleti'l-Fâtîmiyye)*, VI:169.

³⁴⁶ Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 161; İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 22; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman*, XVII:470; Safedî, *Ümerâ'ü Dimaşk*, 108-109; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVIII:96; Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, I:220.

³⁴⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman*, XVII:470-471; İbnü'd-Devadârî, *Kenzü'd-Dürer:(ed-Dürretü's-Seniyye fî Ahbâri'd-Devleti'l-Fâtîmiyye)*, VI:170; Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, I:221.

Ma'rûf el-Ukaylî ile karşılaşmış yapılan savaş sonucunda yakalanıp Haftekîn'e teslim edilmiştir. Haftekîn de onu 'Aynu'l-Cerr³⁴⁸ (*Ancer*)'de bulunan İmparator'a teslim etmiştir.³⁴⁹

Haftekîn'in Dimaşk'daki başarısına ve oradaki Fâtımîlerin etkisini ortadan kaldırmasına rağmen, Fâtımî güçlerinin kendisine tekrar saldıracağına inandığı için Fâtımi halifesi Muiz Lidînillâh'ı kazanmaya karar vermiştir. Bunun üzerine Muiz'e bir mektup yazarak ona itaat etmiş ve Muiz, ona pay vermek ve görevinin yüksekliğini kabul etmek için yanına davet etmiştir. Ama Haftekîn ona güvenmediği için, onun isteğine cevap vermemiştir. Muiz hazırlanıp askerleri toplamış, Haftekîn'e gitmek istemiştir fakat yakalandığı hastalık sonucu ölmüş ve dolayısıyla bu sefer gerçekleşmemiştir.³⁵⁰ Haftekîn, Muiz'in ölümünden yararlanarak, Fâtımîlerin egemenliğinde bulunan Doğu Akdeniz kıyısındaki şehirlerden Sayda'yı kuşatıp çevresini yağmalamış ve kendisine karşı çıkan Mağribli askerlerin çoğunu öldürmüştür. Daha sonra Akkâ'ya, oradan da Taberiyye'ye giden Haftekîn, Sayda'da yaptığı gibi bu yerleri yağmalayıp çarpışmalarda bulunmuş ve Şam'a dönmüştür.³⁵¹

Muiz'den sonra Fâtımi halifesi olan Azîz Billâh (365-386/975-996) Mısır'daki gücünü pekiştirmeyi tamamladığında, dikkatini Alpetkin'i ortadan kaldırmaya vermişti. Veziri Yakup b. Killis'e danışan halife, Yakup'un, Cevher es-Sıkillî'yi Şam'a bir orduyla göndermesini tavsiye etmesi üzerine, Cevher'i Suriye'ye yollamıştır. Dimaşk'a giden Cevher, Zilkade 365/ Temmuz 976'da şehri kuşatmış ancak Haftekîn ve Şam halkı ona şiddetle direnmişlerdir. Haftekîn bu sırada Karmatîlerin reisi Hasan b. Ahmed'den yardım istemiştir. el-Ahsâ'dan Dimaşk'a yürüyen Karmatî kuvvetleri karşısında Cevher es-Sıkillî, iki düşman arasında kalmak istemediğinden, Dimaşk'taki kuşatmayı kaldırarak Remle'ye dönmüştür. Öte yandan Haftekîn ile Karmati reisi Hasan b. Ahmed onu takip etmiş ve erzakları bitene kadar onu sıkıştırmışlardır. Sonunda Cevher para karşılığında onlardan kurtulmuş ve Kahire'ye dönebilmiştir.³⁵²

³⁴⁸ 'Aynu'l-Cerr: "el-Kâ' olarak bilinen bir yer. Ba'albek ile Dimaşk arasındadır". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV:177; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, II:467.

³⁴⁹ Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 161; İbnü'd-Devadârî, *Kenzü'd-Dürer:(ed-Dürretü's-Seniyye fî Ahbâri'd-Devleti'l-Fâtımiyye)*, VI:171-172; Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ'*, I:221; Makrîzî, *el-Mükaffâ'l-Kebîr*, III:118.

³⁵⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 22-23.

³⁵¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, VII:356; Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ'*, I:238-239.

³⁵² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, VII:356-357; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVIII:97; Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ'*, I:240-242.

Azîz Billâh, bu yenilgiden sonra da Bilâdü’ş-Şâm’daki Fâtımî nüfuzunu devam ettirmeye çalışmıştır. Nitekim yeni bir sefer düzenlemeye karar veren halife, büyük bir ordu kurup başına kendisi geçerek Suriye bölgesine yürümüştür. Cevher de yine ordunun ön saflarına yer alıp halifeyle birlikte Bilâdü’ş-Şâm’a yürümüştür. Remle’de, Bilâdü’ş-Şâm’daki Karmatîler ve bazı Arap kabileleri tarafından desteklenen Haftekîn ordusu ile Muharrem 367/Ağustos 977’de Azîz Billâh’ın kuvvetleri arasında şiddetli bir muharebe yaşanmıştır. Bu muharebe Fâtımîlerin kesin bir zaferiyle sonuçlanmıştır. Haftekîn tutsak edilmiş ve kendisi gibi esir edilen adamlarıyla birlikte Kahire’ye götürülmüştür. Ancak Aziz Billâh savaşta gösterdiği cesaret nedeni ile onu affetmiş, ona iyi davranmış ve orada ikamet etmesi için bir ev tahsis etmiştir.³⁵³

Haftekîn’in Dimaşk’ı ele geçirmesini takip eden olayların cereyanı sırasında görüldüğü üzere Trablusşam valisi Reyyân el-Hâdim’in nerede olduğu merak konusudur. Özellikle daha önce Dimaşk’daki olaylara müdahale etme tecrübesi olan Reyyan’ın yokluğu burada önemli hale geliyor. Alpektin’in ortaya çıkışının başlangıcında Reyyân el-Hâdim’in Bizans ordusuna karşı Trablusşam’ı savunmakla meşgul olduğu bilinmektedir. Ancak tehlike geçtikten sonra niçin komutan Ebû Mahmud’un yaptığı gibi müdahale edip Haftekîn’in karşısında durmadı? Öte yandan Cevher’in güçleri Haftekîn’le savaşmak için geldiğinde neredeydi? Gerçek şu ki, kaynaklarda Reyyân el-Hâdim’le ilgili olarak verilen haberler Bizans’ın Trablusşam’a yaptığı seferden sonra kesilmiştir. Dolayısıyla Haftekîn’in hareketi sırasında Reyyan’ın Trablusşam’da olup olmadığı bilinmemektedir. Büyük ihtimalle Trablusşam’da değildi, hatta hayatta bile değildi. Bazı araştırmacılar, Trablusşam’ın, o sıralarda İklîmûlgarb Emirliği’nin üssü olan Beyrut’ta ikamet eden Emir İzzeddevle Temim’e bağlı olduğunu ileri sürüyorlar.³⁵⁴ Bu da Reyyan’ın o sıralarda artık hayatta bulunmadığını göstermektedir.

2.2.2. Nezzâl el-Ğûrî

Bilâdü’ş-Şâm’daki meseleler Aziz Billâh lehine karara bağlandıktan sonra, Trablusşam vilayeti, Mağrib’in en önemli komutanlarından ve Fâtımî veziri Îsâ b.

³⁵³ Kudâî, *Târîhü’l-Kudâî*, 571; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, VII:357-358; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, XXVIII:97-98.

³⁵⁴ Derûze, *el-‘Arab ve’l-‘Ûrûbe*, 177; Sâlim, *Trablusşam fi’t-Târîhi’l-İslâmî*, 49-50.

Nestûros'a yakın olan komutan Nezzâl el-Ğûrî'ye verilmiştir.³⁵⁵ Nezzâl el-Ğûrî, Trablusşam yönetimi sırasında Bilâdü's-Şâm'ın siyasi yaşamında önemli bir rol oynamıştır. Nitekim onu olayların çoğunun başında görüyoruz. Görev süresinin başlangıcında, Bizans'ın Lazkiye idarecisi Kermerûk, Trablusşam ve banliyölerine bir baskın düzenlemiş ve bu bölgelerde yaşayanların birçoğunu öldürmüş birçoğunu da tutsak etmeyi başarmıştı. Ancak Fâtımîler boş durmadılar. es-Sinhâcî adlı bir komutan tarafından yönetilen Fâtımî kuvvetlerinin Antakya'nın çevrelerine saldırması üzerine, Kermerûk da mukabil saldırıda bulunmuş ve şehirleri yağmalayarak ganimetler almıştır. Nezzâl, Bizanslılarla bizzat yüzleşmek için karar vermiş ve 370/981 yılında Lazkiye'ye gelerek burayı kuşatmıştır. Kermerûk da Fâtımîlerle karşılaşmak maksadıyla kendi kuvvetleriyle harekete geçmiştir. Nihayet iki ordu karşılaştığında, Mağribli askerlerden biri Kermerûk'un atını bıçaklamayı başarmıştır. Kermerûk atından düşüp esir alınmış ve ardından Mısır'a götürülmüştür.³⁵⁶ en-Nüveyrî'nin kayıtları arasında Nezzâl'ın Bizanslılardan Lazkiye'yi aldığını, onlardan beş yüz esiri ele geçirip Kahire'ye götürdüğünü öğreniyoruz.³⁵⁷ Nezzâl bu sayıda Bizanslıyı yakalayıp Kahire'ye götürmüş olabilir; ancak onun Lazkiye'yi aldığı hususu gerçeği yansıtmıyor; zira başka hiçbir kaynakta Nezzâl'ın bu önemli şehri kontrol ettiğine dair bir kayıt yer almaz.

Halife Aziz Billah, 372/983 yılında Bekcûr'u Dımaşk valisi olarak atamıştır. Bundan önce Bekcûr, Halep valisi Ebu'l-Me'âlî Sa'd b. Seyfûddeve el-Hamdânî (356-381/967-991) tarafından Humus valisi olarak görevlendirilmişti. Humus'tayken Fâtımî Halifesi Aziz Billâh'a yakınlaşmış ve onun güvenini kazanmış olan Bekcûr, nihayet halifeden Dımaşk valiliğini elde edebilmiştir. Ancak Bekcûr, Şam eyaletine geldikten sonra vezir Yakup b. Killis'in taraftarlarına kötü davranmış, halka zulmetmiş ve mallarına da el koymuştur.³⁵⁸ Bekcûr'ın bu yaptıkları Mısır'a ulaşmış ama Aziz, 378/988 yılına kadar parmağını kıpırdatmamıştır. Vezir Yakup b. Kilis'in defalarca kınamalarından sonra Aziz Billâh onu görevden almaya karar vermiş ve Münîr el-Hâdim komutasında bir birlik hazırlayıp Dımaşk'a göndermiştir.³⁵⁹ Aynı zamanda

³⁵⁵ Rüzâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, III:209.

³⁵⁶ Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 194-195.

³⁵⁷ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVIII:98.

³⁵⁸ Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 201; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VII:403; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XVIII:60; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, I:177; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, II:123; Safedî, *Ümerâ'ü Dımaşk*, 37.

³⁵⁹ İbnü'd-Devadârî, *Kenzü'd-Dürer:(ed-Dürretü's-Seniyye fi Ahbâri'd-Devleti'l-Fâtımiyye)*, VI:220.

Trablusşam valisi Nezzâl'a, Münîr'e yardım etmek için altı bin savaşıdan oluşan ordusunu hareket ettirmesi emrini vermiştir. Bekcûr, Arapları toplayıp Dimaşk dışına çıkmış ve Dâriyyâ³⁶⁰ şehrinde Mısır ordusuyla karşılaşp onlarla savaşımış ancak yenilgiye uğrayıp Dimaşk'a dönmüştür. Nezzâl'ın Dimaşk yolunda olduğunu öğrenince, Fâtımî ordusu önünde duramayacağını anlayan Bekcûr, şehri onlara teslim etme teklifinde bulunmuştur. Teklifin kabul edilmesi üzerine Bekcûr bütün parasını toplayıp gizlice şehirden ayrılmış ve Mısırdan gelen ordunun onun izlerini bulmasına imkân vermeden Rakka'ya gidip orayı ele geçirmiştir. Münîr el-Hâdim Dimaşk'ı aldığıında halk onun vali olmasına sevinmiş görünüyor.³⁶¹ Esasen gerçek şu ki, Nezzâl el-Ğûrî, diğer Fâtımî ordularıyla birlikte savaşacak olmasına rağmen Bekcûr'a karşı savaşa katılmamıştır. Zira o geldiğinde her şey bitmiş ve şehir çoktan Münîr'in eline geçmişti.³⁶²

Bekcûr, Rakka'da kaldığı süre boyunca, Ebu'l-Me'âlî Sa'düddeve'ye bir mektup yazarak kendisini Hıms'a tayin etmesini istemiş, ancak talebi reddedilmiştir. Bunda ısrar eden Bekcûr bir süre sonra Sa'düddeve tarafından Hıms'a vali olarak tayin edilmiştir.³⁶³ Yakup b. Killis bunu öğrenince, Bekcûr ile Sa'düddeve'nin aralarına fitne sokmak için çalışmaya başlamıştır. Aralarında bir soğukluk oluşması ve birbirlerinden nefret edinceye kadar bu fitne siyasetini sürdürmüştür.³⁶⁴ Bu sıralarda vezir Yakub b. Killis, Zilhicce 380/Şubat 991'de ölmüş,³⁶⁵ yerine Ya'kûb'un politikasını sürdürerek Bekcûr'dan kurtulmaya çalışan Îsâ b. Nestûros geçmiştir. Bu sırada, Sa'düddeve'nin bazı komutanları Bekcûr'a haber göndererek ona: "*Halep'i almak için bizimle itifak kurun, Sa'düddeve'e karşı yanınızdayız*" demişlerdir.³⁶⁶ Bekcûr, Fâtımî halifesi Aziz'e, Halep'in önemini ve ilhakının kendisinden sonra Irak olduğunu hatırlatan bir mektup yazmış ve Halep'teki askerlerin ona itaat ve yardım için yazdığını bildirmiştir. Bunun üzerine Halife Aziz, onun için Trablusşam valisi Nezzâl'a bir mektup yazarak, Bekcûr istediği zaman Kahire'ye danışmadan ona

³⁶⁰ Dâriyyâ: "el-Ğûta'da Dimaşk'a bağlı büyük bir köydür". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II:431; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, II:15.

³⁶¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhü Dimaşk*, 52-53; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, VII:433-434; İbnü'd-Devadârî, *Kenzü'd-Dürer:(ed-Dürretü's-Seniyye fî Ahbâri'd-Devleti'l-Fâtımiyye)*, VI:222; İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî*, I:297.

³⁶² İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhü Dimaşk*, 53; İbnü'd-Devadârî, *Kenzü'd-Dürer:(ed-Dürretü's-Seniyye fî Ahbâri'd-Devleti'l-Fâtımiyye)*, VI:222.

³⁶³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhü Dimaşk*, 54.

³⁶⁴ İbnü'd-Devadârî, *Kenzü'd-Dürer:(ed-Dürretü's-Seniyye fî Ahbâri'd-Devleti'l-Fâtımiyye)*, VI:224.

³⁶⁵ Antâkî, *Târîhü'l-Antâkî*, 219; Makrîzî, *İttî'âzü'l-Hünefâ'*, I:268.

³⁶⁶ Rüzâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, III:209; İbnü'd-Devadârî, *Kenzü'd-Dürer:(ed-Dürretü's-Seniyye fî Ahbâri'd-Devleti'l-Fâtımiyye)*, VI:230.

yardıma gitmesini bildirmiştir. Ancak İsa, özellikle Nezzâl el-Ğurî kendisine yakın biri olduğu için bu fırsatı kaçırmayarak Nezzâl'a gizlice şunları yazmıştır: "*Bekcûr'a itaat et ve O, Sa'düddeve ile zor duruma düştüğünde, ona yardım etmeyi geciktir!*". Bekcûr, Nezzâl el-Ğurî'ye kendisi ile yürümesi için mektup yazdıktan sonra Rakka'dan Halep'e doğru yürüyüşe geçmiştir. Aralarındaki sözleşmeye göre belirlenen bir günde Halep'in civarında buluşacaklardı.³⁶⁷

Bekcûr, Muharrem 381/Nisan 991'de Halep'e yönelmişti. Halep yakınlarındaki Bâlis'i³⁶⁸ kuşattıysa da alamadı ve Halep'e yöneldi.³⁶⁹ Bu sırada Nezzâl el-Ğurî yavaş yürüyor ve Bekcûr'a yolda olduğunu yazıyordu. Öte yandan Sa'düddeve, Bizans imparatoru II. Basileios'e bir mektup yazarak, Antakya'daki valisi el-Bürçî'nin kendisine yardım etmesi için görevlendirmesini istemiştir. Basileios bunu el-Bürçî'ye yazmıştır.³⁷⁰ Ayrıca Sa'düddeve, Bekcûr'un yanında bulunan Araplarla anlaşarak onları kendi tarafına çekmeye başarmıştır. Bundan sonra Sa'düddeve, el-Bürçî'nin Bekcûr'u karşılamak için Antakya'dan getirdiği askerî güce ek olarak Kilâb oğulları kabilesinin de desteğini almıştır. Bu arada Nezzâl buluşma için belirlenen tarihte görünmeyince, onun geç kalmasından şüphelenen Bekcûr, Nezzâl'ın kendisine ihanet ettiğini fark etmiş ancak Sa'düddeve'nin ordusuyla yüzleşmekten başka seçeneği kalmamıştı. İki taraf arasında yapılan savaşta Bekcûr yenilmiş ve tutsak edilerek Sa'düddeve'ye teslim edilmiş ve orada öldürülmüştür.³⁷¹

Bekcûr hadisesinden sonra Nezzâl el-Ğurî askerleriyle birlikte Trablusşam'a dönmüştü. Bu sırada Kahire'den, tekrar Dimaşk'a giden Fâtımî ordusuna katılmasını isteyen yeni talimatlar ulaşmıştır.³⁷² Dimaşk valisi Münîr el-Hâdim'in bağımsız olmaya çalıştığı ve Bağdat'taki Abbasi Halifesi'ne mektup yazdığı haberi Kahire'ye ulaşmıştı. Bu nedenle Halife Aziz, Türk komutan Mencûtekîn liderliğinde bir orduyu Şaban 381/Ekim 991'de Bilâdü's-Şâm'a göndermiştir.³⁷³ Mencûtekîn Remle'ye

³⁶⁷ Rüzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, III:210; İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 58; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, VII:453.

³⁶⁸ Bâlis: "Şâm'da Haleb ile Rakka arasında bulunan bir beldedir. Fırat kayısında, nehrin batı tarafındadır. Fırat sahili ile arası çok yakındır. Sıffin'in aşağısındadır". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I: 328-329; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ*, I:194-195.

³⁶⁹ Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 220; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, I:178.

³⁷⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 58-59; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ*, 70-71.

³⁷¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 59-64; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XVIII:60-62; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, I:178-179; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ*, 71; İbnü'd-Devadârî, *Kenzü'd-Dürer:(ed-Dürretü's-Seniyye fi Ahbâri'd-Devleti'l-Fâtumiyye)*, VI:230; İbnü'l-Verdî, *Târihu İbni'l-Verdî*, I:300; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXVII:29-30.

³⁷² Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 221.

³⁷³ Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, I:269.

vardığında Nezzâl el-Ğûrî'ye tüm kuvvetleriyle Dımaşk'a gitmesi gerektiğini bildirmiştir. Nezzâl, Mercü 'Azrâ'ya³⁷⁴ ulaşana kadar hızla Dımaşk'a hareket etmiş, oradan Münîr'e şöyle yazmıştır: "*Ben sadece işlerinizi düzeltmek için geldim*". Münîr onun, Fâtımî ordusunun Remle'den gelmesine kadar kendisini oyalamak istediğini anlamıştı.³⁷⁵ Askerlerini toplayıp Merc A'zrâ'da bulunan Nezzâl'in üzerine yürüdü. 19 Ramazan 381/29 Kasım 991'de burada yapılan savaşta Münîr yenilmiş ve Halep'e kaçmıştır. Ancak Araplar onu yakalayıp Şam'da bulunan Nezzâl'a teslim etmişlerdir. Mencûtekîn, savaştan bir gün sonra Dımaşk'a girmiş ve Münîr'i teslim alarak Mısır'a götürmüştür. Kahire sokaklarında at sırtında gezdirilerek yaptıkları hatalar halka ilan edilip teşhir edilen Münîr bununla birlikte öldürülmemiş ve bir süre sonra affedilmiştir.³⁷⁶ Bu olaydan sonra Nezzâl'in valiliği de uzun sürmemiş ve aynı yıl içinde vefat etmiştir.³⁷⁷ Kendisinden sonra Trablusşam valiliğini oğlu el-Mazhar b. Nezzâl üstlenmiştir.

2.2.3. el-Mazhar b. Nezzâl

Mazhar'ın tam olarak ne zaman Trablusşam'a atandığını bilinmiyor. Ancak II. Basileios'ın 385/995 yılında Bilâdü's-Şâm'a karşı yürüttüğü sefer sırasında Trablusşam vilayetinin başında idi.³⁷⁸ Bununla birlikte Mazhar b. Nezzâl'ın bu tarihten daha önce mesela 381/991 yılında Trablusşam vilayetinde bulunduğunu ileri süren görüşler de vardır.³⁷⁹

Mazhar'ın Trablusşam'ı yönettiği dönem, Fâtımîlerin Halep'i ilhak etme girişimini ve bunun sonucunda İmparator II. Basileios'ın Bilâdü's-Şâm'da Trablusşam kapılarına ulaşan Bizans seferini ayırmaktadır. Bekcûr'un kısa bir süre içinde ortadan kaldırılmasından sonra Halep hâkimi Se'düddevle Hamdânî, Ramazan ayının sonunda 381/Kasım 991 hastalanıp ölmüştü. Halep'in başına oğlu Ebu'l-Fedâ'l Se'îdüddevle

³⁷⁴ Mercü 'Azrâ': "Dımaşk'ta Gûta'dadır". Bkz. el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, I:244.

³⁷⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 68-69.

³⁷⁶ Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 221; İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 69; İbnü'd-Devadârî, *Kenzü'd-Dürer:(ed-Dürretü's-Seniyye fî Ahbâri'd-Devleti'l-Fâtımiyye)*, VI:232-233; Safedî, *Tühfetü Zevî'l-Elbâb fî men Hakeme bi-Dımaşk mine'l-Hülefa'* ve 'l-Mülük ve'n-Nevvâb. thk. İhsan bint Sa'îd Hulûsî, Züheyr Hümejdân Samsâm, (Dımaşk: Vizaretü's-Sekâfe, 1992/1412), II:13; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVIII:100.

³⁷⁷ Azîmî, *Târihü Haleb*, 313.

³⁷⁸ Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 229.

³⁷⁹ Mesela Dr. Tedmürî, bu husustaki iddiasını kaynak göstermeden ileri sürmektedir. Bkz., Tedmürî, *Lübnan mine's-Siyâdeti'l-Fâtımiyye*, II:60.

geçmiş ve ordu komutanı Lü'lü' el-Kebîr es-Seyfî olmuştur.³⁸⁰ Halife el-Aziz Billah, Se'îdüddeve'nin genç yaşından yararlanmak ve Halep'i ilhak etmek istemiştir. Böylece Şam valisi Mencûtekîn'e Halep'e yürümesini ve orayı fethetmesini emretmiştir. Mencûtekin, 382/992'de Halep'e ulaşmış. Se'îdüddeve, Mencûtekîn'in Halep'ten ayrılması karşılığında para ödemeyi ve Fâtımîlere itaat etmeyi teklif etmiş ama Mencûtekîn reddetmiştir.³⁸¹ Kuşatmanın şiddeti karşısında Se'îdüddeve Bizanslılardan yardım istemiştir. Zira Hamdânîler ile Bizanslılar, Halep'e düşmanca bir saldırı olursa, İmparator'un ona karşı yardım göndereceği hususunda önceden anlaşmışlardı. Bu nedenle Bizans imparatorunun Antakya valisi el-Bürcî Halep'e yardım göndermiştir.³⁸² Mencûtekîn, Bizans kuvvetlerinin Halep'e yardım etmek için hareket ettiğini öğrendiğinde, kuvvetlerinin bir kısmını kuşatmada bırakarak Bizanslıları karşılamak için yürümüştür. Onlarla Demir Köprü'de (جسر الحديد) karşılaşan Mencûtekin, el-Bürcî'nin kuvvetlerini yenerek çok sayıda askerini öldürmüştür. Mecûtekîn, daha sonra Maraş'a kadar ileri harekâtına devam etmiş ve esir etme, yakma ve yağmalama eylemlerinde bulunarak Halep'teki ordugâhına geri dönmüştür.³⁸³ Bununla birlikte Halep'te daha fazla kalmayarak ordu ve hayvanlar için yem ve erzak kıtlığından dolayı ertesi yıl gelmek üzere Dimaşk'a avdet etmiştir.³⁸⁴

Ancak Halife Aziz, Mencûtekin'in Dimaşk'a geri çekilmesine kızdı. Ona ordusuyla Halep'e dönmesini ve Lü'lü'yü yakalamasını bildiren bir mektup gönderdi. Ayrıca Mısır'dan deniz yoluyla Trablusşam'a ve oradan da hayvanların sırtında Efâmiye'ye³⁸⁵ yiyecek gönderilmesini emretti.³⁸⁶ Muharrem 384/Mart 994'te Mencûtekin yeniden Halep'e yürüyüp kuşatınca, Halep hâkimi Se'îdüddeve ve komutanı Lü'lü' Bizanslılardan yardım istediler. Bizans valisi el-Bürcî askerleriyle er-Rûc'a³⁸⁷ hareket etmişti. Bu durumu lehine çeviren Mencûtekin de Bizans kuvvetleri üzerine gelerek

³⁸⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, I:181-185.

³⁸¹ Rüzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, III:217; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, I:186.

³⁸² İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhü Dimaşk*, 70; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VII:455; İzzeddin Hezbânî, *Târîhü İbn Ebî'l-Heycâ*, 72-73; Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, I:285; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire*, IV:118.

³⁸³ Rüzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, III:218-219; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhü Dimaşk*, 70-71; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, I:187-188; İzzeddin Hezbânî, *Târîhü İbn Ebî'l-Heycâ*, 73; Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, I:275,281-282.

³⁸⁴ Rüzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, III:219; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire*, IV:120.

³⁸⁵ Efâmiye: "Şam sahillerinde müstahkem bir şehir ve Hıms'ın kürelerinden biridir". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I: 227; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İtlâ'*, I:134.

³⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VII:456; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire*, IV:120.

³⁸⁷ Er-Rûc: "Halrb'in meşhur kürelerinden biridir. Batıda, Haleb ile el-Ma'arre arasındadır. Musul'da er-Ravca denilen bir köy vardır. Musul a'mâlindendir. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III:76; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İtlâ'*, II:137.

onları yenmeyi başarmıştır. Halep kuşatmasına geri dönen Mencûtekin halk açlıktan ölene kadar kuşatmayı devam ettirmiştir.³⁸⁸ On bir ay süren kuşatmanın şiddetiyle karşı karşıya kalan Se‘dûddeve ve Lü’lü, Bizans İmparatoru II. Basileios’a mektup yazarak ondan bir kez daha yardım istemişlerdir. İmparator, Rabiulevvel 385/Nisan 995’te on üç bin kişilik bir orduyla yola çıktı. Mecûtekîn, imparatorun ordusu karşısında duramayacağını anlayınca kuşatmayı bırakıp Dimaşk’a dönmüştür.³⁸⁹

Bundan sonra II. Basileios, Refeniyye³⁹⁰ ve Hıms’a yürümüş, oraları ele geçirerek yağmalamış ve yakmıştır. Sonra Trablusşam’a giden imparator orayı da kuşatmıştır. Trablusşam valisi el-Mazhar b. Nezzâl şehrin ileri gelenleriyle imparatorun huzuruna çıkarak itaat edeceklerini bildirdi. İmparator da onlara iyi davranmış ve hediyeler vermiştir. Fakat Mazhar ve adamları Trablusşam’a döndüklerinde kadı Ali b. Abdülvâhid b. Haydere şehir halkıyla birlik olarak kapıyı yüzlerine kapattı. Bu arada el-Mazhar b. Nezzâl’ın ailesini şehirden kovdularsa da el-Mazhar’ın kardeşini kendilerine yönetici yaptılar. Nezzâl de ailesini alarak Tartus’a gitmiş ve II. Basileios ile birlikte hareket etmiştir. II. Basileios Tartûs Kalesi’ni alınca orayı tamir ettirmiş ve Ermeni ahaliyle doldurmuştur. Daha sonra Antakya’ya dönen imparator oradan ülkesine gitmiştir.³⁹¹

Yukarıda anlatılanlardan, Trablusşam halkının Bizans ordusu şehre yaklaştıkça iki gruba ayrıldıkları anlaşılmaktadır. Vali Mazhar b. Nezzâl tarafından yönetilen ilk grup, Bizanslılarla uzlaşmayı ve onların itaatine girmeyi desteklemişken, şehir halkının çoğunluğunu oluşturan ikinci grup şehrin kadısı İbn Haydere tarafından yönetilerek, bu uzlaşmaya karşı çıkmış ve sonunda bu çabaları zafere ulaştırmıştır. Öte yandan Nezzâl’ın Bizans yanlısı tutumu niçin benimsediği de bilinmiyor. Zira kendisinin Fâtımîlere olan bağlılığı bahsi geçen olaylar sırasında açıkça görülmüştü. Belki de Bizans gücünün büyüklüğü onu korkutmuş ve imparatorun geçtiği şehirlerin başına

³⁸⁸ İbnü’l-Devadârî *Kenzü’l-Dürer:(ed-Dürretü’s-Seniyye fî Ahbâri’d-Devleti’l-Fâtımiyye)*, VI: 234-235.

³⁸⁹ İbnü’l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 73; İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l-Haleb*, I:190-191; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî’l-Heycâ*, 73; İbnü’l-Devadârî *Kenzü’l-Dürer:(ed-Dürretü’s-Seniyye fî Ahbâri’d-Devleti’l-Fâtımiyye)*, VI: 237; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü’z-Zâhire*, IV:120; Foord, *The Byzantine Empire*, (London: Adam and Charles Black, 1911), p.289; Warren Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, (California: Stanford University Press, 1997), 521.

³⁹⁰ Refeniyye: “Şâm sahillerinden Trablusşam civarında bir belde olduğu söylenir”. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-Büldân*, III:55; el-Bağdâdî, *Merâsidü’l-İtlâ*, II:124.

³⁹¹ Antâkî, *Târihü’l-Antâkî*, 228-230; Rüzâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi’l-Ümem*, III:221; İbnü’l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 73; Makrîzî, *İtti’âzü’l-Hünefâ*, I:286; Treadgold, *A History of the Byzantine*, 521.

gelenlerin Trablusşam'ın başına da gelmesine mani olmak istemişti. Nitekim özellikle de imparator, müellif Makrîzî'nin belirttiği gibi “*Kendisiyle sözleşme yaparlarsa onlara iyi davranacağına söz vermişti.*”³⁹²

2.2.4. Ceyş b. es-Samsâme

Ceyş b. es-Samsâme'nin Fâtımîler tarafından Dımaşk'ın valisi tayin edildiğini ve Muharrem 364/Eylül 974'te Dımaşk'dan Mağribliler ve Şam sakinleri arasında meydana gelen çekişme sonucunda azledildiğinden yukarıda bahsetmiştik.³⁹³ Ceyş'in Suriye'deki olaylar arasında, Şaban 364/Mayıs 975'te İmparator Çimiskes'in Bilâdü'ş-Şâm üzerine yaptığı sefer sırasında Bizanslılar tarafından ele geçirilerek tutsak edilmişti.³⁹⁴ Ancak o tutsaklıktan kurtularak Taberiye'de yaşayan dayısının yanına dönmeyi başarmış, ardından Kahire'ye gitmişti.³⁹⁵ Ceyş, II. Basileios'un 385/995'teki Bilâdü'ş-Şâm'a seferine kadar Kahire'de kalmıştır. Halife Aziz Billâh Bizans ordusunu karşılaması için onu büyük bir ordunun başında Bilâdü'ş-Şâm'a göndermiştir.³⁹⁶ 385-386/995-996 yılları arasında kısa bir süre Trablusşam'ı yönetmiş olan Ceyş, aralarında anlaşmazlık bulunan Şam valisi Selmân b. Ca'fer Felâh tarafından görevden alınmıştır. Selman, onun yerine kendi kardeşi Ali'yi Trablusşam'a vali olarak atamıştır. Ceyş de Kahire'ye gitmiştir.³⁹⁷

Trablusşam bu dönemde Bizanslıların Antakya'dan gelen saldırılarına maruz kalmıştır. Antakya hükümdarı Damian Dalassenus, 385/995 yılında Trablusşam'ı işgal etmiş, köylerini ele geçirmiş, bölge sakinlerinin çoğunu esir alıp Antakya'ya dönmüştür. Ardından üç ay sonra 'Irka'ya saldırıp bir grubunu esir etmiştir. Bir yıl sonra tekrar Trablusşam'a saldırıp birçok köyünü ele geçirmiş ve ardından Refeniyye, 'Aûc ve el-Lekme'a³⁹⁸ gitmiş ve esir etmiş yıkmış ve ülkesine dönmüştür.³⁹⁹

³⁹² Makrîzî, *İtti 'âzü'l-Hünefâ*, I:286.

³⁹³ Safedî, *Ümerâ'ü Dımaşk*, 44; Safedî, *Tühfetü Zevî'l-Elbâb*, I:391.

³⁹⁴ Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 161; İbnü'd-Devadârî *Kenzü'd-Dürer:(ed-Dürretü's-Seniyye fî Ahbârî'd-Devleti'l-Fâtîmiyye)*, VI: 171-172; Makrîzî, *İtti 'âzü'l-Hünefâ*, I:221; Makrîzî, *el-Mükaffâ'l-Kebîr*, III:118.

³⁹⁵ Makrîzî, *el-Mükaffâ'l-Kebîr*, III:119.

³⁹⁶ İbn Müyesser, *Ahbâru Mısır*, 172; Makrîzî, *İtti 'âzü'l-Hünefâ*, I:287.

³⁹⁷ Rüzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, III:224; İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 80; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî'l-Târih*, VII:479-480.

³⁹⁸ el-Lekme: “Şam sahillerinde, 'Irka yakın bir kaledir”. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V:22.

³⁹⁹ Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 230; Treadgold, *A History of the Byzantine*, p521.

2.2.5. Ali b. Ca'fer b. Felâh

Şam valisi Selmân, 386/996 yılında Doğu Akdeniz sahilinin işlerini organize ederken, Ceyş b. es-Samsâme'yi görevden almış ve yerine kardeşi Ali'yi atamıştır.⁴⁰⁰ Ali kısa bir dönem Trablusşam'ı yönetmiş görünmektedir. Bununla birlikte görevi iki yıl daha uzatılmış olmalıdır. Ancak müellif eş-Şedyâk, aynı yıl, yani 386/996'da İklîmülgarp [Batı Bölgesi] valisi Emir İzzeddevle Temîm et-Tenûhî'nin Dimaşk'a geldiğini ve Selmân'a biat ettiğini, Selmân'ın kendisini Trablusşam'a vali olarak atadığını belirtiyor.⁴⁰¹ Fakat, ilgili kaynaklarda Emir İzzeddevle Temîm'in bu dönemde Trablusşam'ı yönettiğine dair bir kanıt bulunmamaktadır. Bu konudan bahseden tüm araştırmalar, eş-Şedyâk'ın kitabında bahsettiği kayıtlara dayanmaktadır.⁴⁰²

2.2.6. Kâdı Alî b. Abdülvâhid b. Haydere

Bazı araştırmacılar, Meysûr el-Hâdim'den sonra Trablusşam'ın idaresini Kadı Ali b. Abdülvâhid'in aldığına inanıyorlar.⁴⁰³ Bunun doğruluğu şüphelidir; zira Kadı Ali b. Abdülvâhid, 387/997'de Hassan b. Ammâr'ın vezirlikten çıkarılmasıyla sonuçlanan, Meşrikliler ile Mağribliler arasında çıkan çatışma sırasında Trablusşam hâkimiydi. Bu hadise, Sûr hâkiminin Fâtimîlere itaatsizliğini ilan ettiği dönemde idi.⁴⁰⁴ Mısır'da meydana gelen kargaşa sonucunda "el-‘Allâka"(العلاقة) denilen Sûr hâkimi durumdan yararlanarak bağımsızlığını ilan etmiş ve İmparator Basileios'e itaati karşılığında yardım isteği göndermiş ve İmparator da ona askerlerle dolu 20 savaş gemisi yollamıştı.⁴⁰⁵

Bu gelişmelere karşılık Fâtimîler de Ceyş b. es-Samsâme komutasındaki bir kara ordusu ile İbn Hamdân ve Fâik el-Hâdim komutasındaki deniz tarafından kuşatma amacıyla bir donanma göndermişti.⁴⁰⁶ Kahire'den Trablusşam valisi Kadı Ali b. Haydere'ye, Trablusşam filosuyla Sûr'a yürümesi için emir verilmiştir.⁴⁰⁷ Buradan

⁴⁰⁰ Rüzrâverî, Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem, III:224; İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 80; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VII:470; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ*, 75.

⁴⁰¹ eş-Şedyâk, *Ahbârü A'yâni Cebeli Lübnan*, II:289.

⁴⁰² Sâlim, *Trablusşam fi't-Târihi'l-İslâmî*, 51; Tedmürî, *Târihu Trâblus*, I:291.

⁴⁰³ Sâlim, *Trablusşam fi't-Târihi'l-İslâmî*, 52; Tedmürî, *Lübnan mine's-Sîyadeti'l-Fâtımîyye*, II:62-63.

⁴⁰⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 83.

⁴⁰⁵ Rüzrâverî, Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem, III:226; İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 83; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVIII:108-109; Treadgold, *A History of the Byzantine*, p521.

⁴⁰⁶ Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 241.

⁴⁰⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 83.

Trablusşam'ın o dönemde deniz savaşına katılabilecek bir savaş filosuna sahip olduğu anlaşılmaktadır. Böylece Müslüman gemileri Bizans gemileriyle karşılaştı ve şiddetli bir savaş yaşandı. Müslümanlar galip gelerek Bizans gemilerinden birini ele geçirmeyi başarmışlardı. Diğer Bizans gemileri de geldikleri yere çekilmek zorunda kalmışlardır.⁴⁰⁸ Öte yandan kara ordusu Sur halkına karşı savaşı yoğunlaştırmıştı. Bu yüzden Surlular, teslim olmak zorunda kaldılar. İsyanı Sur hâkimi el-'Allâka da yakalanıp Mısır'a götürüldü. Onun canlı canlı derisinin yüzüldüğü ve çarmıha gerildiği kaydedilir.⁴⁰⁹

2.2.7. Meysûr el-Hâdim

Maşrıklılar ve Mağribliler arasındaki çekişmenin sona ermesinden sonra, Hâkim Biemrillâh, Meysûr el-Hâdim'in 388/998 yılında Trablusşam valisi olarak atanması da dâhil olmak üzere birtakım tayinler yapmıştır.⁴¹⁰ Meysûr, Trablusşam'daki görevine başlar başlamaz, Antakya valisi Damian Dalassenus'un Efâmiye'yi kuşattığı ve ele geçirmesine az kaldığı haberini almıştı. Bunun üzerine Efâmiye hâkimi Ceyş b. es-Samsâme'ye mektup yazarak ondan yardım istemiştir.⁴¹¹ Ceyş b. es-Samsâme büyük bir birlikle Meysûr el-Hâdim'in Trablusşam kuvvetlerine katılmıştır. İki ordu Recep 387/Temmuz 997 sonunda çarpışmış ancak Bizanslılar Fâtımî ordusunu yenmiş ve çok sayıda askerini öldürmüşlerdi. Fâtımîlerin geri çekildiği bir sırada Müslümanlardan bir asker, Damian'a ulaşarak onu öldürmeyi başarmıştır.⁴¹² Bunun üzerine Fâtımî ordusu Bizanslıların dağıldığını görerek geri dönmüş ve Bizanslılara saldırarak ağır kayıplar verdirmiştir. Antakya valisinin oğulları ile birlikte bir grup komutanları tutsak edilip Mısır'a götürülmüşlerdir. Bunlar daha sonra serbest bırakılarak Bizans'a geri dönmüşlerdir.⁴¹³

Bizanslıların Bilâdü's-Şâm'da maruz kaldığı bu tekrarlanan başarısızlıklar karşısında İmparator II. Basileos, bizzat başka bir askeri sefer düzenlemeye karar vermişti.

⁴⁰⁸ Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 241; Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, II:18.

⁴⁰⁹ Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 241; Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, III:226; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVIII:109.

⁴¹⁰ Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, II:18.

⁴¹¹ Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 243.

⁴¹² Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, III:227-228; İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 85-86; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ*, 75-76; Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, II:19.

⁴¹³ Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 243; Rûzrâverî, *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*, III:228; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ*, 75-76; Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, II:19; Makrîzî, *el-Mükaffâ'l-Kebîr*, III:119; Treadgold, *A History of the Byzantine*, p522.

Şevval 389/Eylül 999 başında imparator, Demir Köprü'ye varmış Şeyzer'e⁴¹⁴ giderek Fâtımî vâlisinin güvenlik talep etmesi üzerine onu kontrol altına almış⁴¹⁵ ve orayı Ermenilerle doldurmuştur. Sonra Ebû Kubey's⁴¹⁶ Kalesi'ne yürümüş ve orayı sulh yoluyla almış, oradan Misyâf'a⁴¹⁷ kadar olan bölgeyi kontrol etmiştir. Nihayet Refeniyye'yi yakıp halkını esir almış, sonra Hıms'a ulaşana kadar yakarak ve sabote ederek yürümüştü. Oradan Ba'albek'e, ardından da 'İrka (Arka)'ya yürüyerek kalesini yıkmış daha sonra Zilhicce 389/Aralık 999'da Trablusşam'a gitmiş ve çevresine bir hendek kazmıştır. Burada Bizanslılar ile Trablusşam halkı arasında karadan ve deniz savaşları yapılmıştır. Ancak bu savaştan sonuç alamayan imparator Muharrem 390/Ocak 1000'de Lazkiye üzerinden Antakya'ya hareket etmiştir.⁴¹⁸

2.2.8. Emîr Ebu's-Se'ade

Bu hadiseyi aktaran kaynaklarda yaklaşık on yıl Trablusşam ve yöneticilerine dair haberler kesilmektedir. 400/1009 yılında, Emîr Ebu's-S'ade, Trablusşam vilayeti'nin başındaydı. Bu sırada Halep, Hamdânî kölelerinden Mansûr b. Lü'lü'nün idaresi altındaydı. Halep halkı ve Benû Kilâb onun zulmü sonucu şehri Hamdânî ailesinin oğullarından birine teslim etmek istiyorlardı. Bunun üzerine daha önce Bizans İmparatorluğu'na sığınmış olan Ebu'l-Heycâ' b. Sa'deddevle Hamdânî'yi göndermesi için İmparator II. Basileios'da mektup yazdılar. Ebu'l-Heycâ' bir Bizans yardımcı kuvvetiyle Halep'e geldi ve Benû Kilâb da kendisine katıldı. Mansûr bu hareketten korkmuş ve Fâtımîlere itaat etmesi karşılığında Hâkim Biemrillâh'dan yardım istemiştir. Halife, ona Trablusşam valisi Ebu's-Se'ade ve şehir kadısı Ali b. Abdülvâhid b. Haydere'nin önderliğinde bir ordu göndermiştir. İki taraf en-Nekre'de karşılaştığında, Benû Kilâb'ın, Mansûr b. Lü'lü'nün kendilerine verdiği sözler üzerine geri çekilmesi üzerine Ebû'l-Heycâ' yenilmiş ve Bizanslar da ülkelerine geri dönmüştür.⁴¹⁹

⁴¹⁴ Şeyzer: "Şâm'da, bir küreye bağlı onları bir kaledir. el-Ma'arre yakınlarındadır. Hamâ şle arası bir gün". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III:382; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İtlâ*, II:318.

⁴¹⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, I:192; Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, II:32; Treadgold, *A History of the Byzantine*, p522.

⁴¹⁶ Ebû Kubey's: "Şeyzer'in karşısında yer alan bir kaledir". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I:80-81; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İtlâ*, I:50.

⁴¹⁷ Misyâf: "Trablusşam yakınlarında, sahilde, İsmâîlilere ait meşhur kalelerden biridir". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V:144; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İtlâ*, III:271.

⁴¹⁸ Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 245-246; Azîmî, *Târihü Haleb*, 315; Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, II:32; Treadgold, *A History of the Byzantine*, p522.

⁴¹⁹ Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 315-316; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, I:198-199.

Hâkim Biemrillâh 402/1012 yılında hastalanınca, Halep hâkimi Mansûr b. Lü'lü', onun öleceğini düşündüğünden hakimiyet sahasını genişletmeye çalışmıştır. Bizans'ın Antakya valisinden iki bin Ermeni okçu isteyen Mansûr, onları kardeşi Ebu'l-Ceyş liderliğindeki kuvvetleriyle Efâmiye'ye göndermiştir. Ebu'l-Ceyş yolda Maarretünnumân'ı⁴²⁰ kuşatma altına aldı. Bu yüzden Vali Sedîdüddevle Ali b. Ahmed ed-Dayf, Hıms valisi, Trablusşam valisi ve Fâtımî halifesi el-Hâkim'den yardım istedi. Hıms valisi bin yaya ve süvari ile; Trablusşam valisi de üç bin askerle birlikte gelmiştir. Ayrıca diğer kale valileri ile bölgedeki Arap kabileleri onun yardımına gitmiştir. Sedîdüddevle, Ebu'l-Ceyş ile çarpışmaya hazırlanırken, Halife el-Hâkim'in iyileştiği haberi geldi. Bunun üzerine Ebu'l-Ceyş İbn Lü'lü' Halep'e kaçmıştır.⁴²¹

2.2.9. Mühtârüddevle Muhammed b. Nezzâl

Mühtârüddevle Cemaziyelevvel 402/Kasım 1011'den Muharrem 406/Temmuz 1015'e kadar Dımaşk valiliği yapmıştır.⁴²² Bundan sonra Hâkim Biemrillâh, onu 406/1016'da Trablusşam'a atamış ve orada bir müddet kalmıştır. Bu dönemde Halep valisi Mansûr b. Lü'lü' ile Halep kalesinin işlerinin nazırı Fetih el-Kal'î arasında bir anlaşmazlık çıkmıştır. Bir gece, Fetih el-Kal'î kaleden trompet ve davul çalarak Halife el-Hâkim ve Sâlih b. Mirdâs'a olan bağlılığını ilan etmiştir. İbn Lü'lü', İbn Mirdâs'ın şehrin kontrolünü ele geçirdiğini düşünerek kardeşleriyle birlikte şehirden Antakya'ya kaçmıştır. Fetih el-Kal'î tımarların bir kısmında Sâlih b. Mirdâs ile anlaşarak Fâtımîlerin Efâmiye valisi Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-'Acemî'yi Halep işlerini devralması için çağırmıştır. el-'Acemî, Halep halkına iyilik etmiş ve onlara adil davranmıştır. Fetih el-Kal'î ayrıca Halife el-Hâkim'e Halep'te olan bitenler hakkında bir mektup yazmıştır. el-Hâkim de yaptığı şeyler için teşekkür etmiş ve ona "Mübâreküddevle ve Se'îdihâ" lakabını vermiştir. Halife el-Hâkim öte yandan Trablusşam valisi Mühtârüddevle'ye b. Nezzâl'a ile Sayda valisi Mürhafüddevle'ye

⁴²⁰ Maarretünnumân (Ma'arretü'n-Nu'mân): "Burası Haleb ile Hamâ arasında büyük bir şehirdir. Bol miktarda zeytin, incir, fıstık yetiştir. Geniş bir ameli vardır". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V:156; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, III:277-278.

⁴²¹ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XVIII: 221-202; İzzeddin Hezbânî, *Târîhü İbn Ebi'l-Heycâ'*, 82.

⁴²² İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhü Dımaşk*, 112; İbn Asakir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, thk. Mühibüddîn el-'Umerî, (Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 1998/1418), LII:148; Safedî, *Tühfetü Zevî'l-Elbâb*, II:23-24; Safedî, *Ümerâ'ü Dımaşk*, 95-96.

Halep'e giderek şehrin idaresinde yardımcı olmasını bilmiştir. Bunlar da el-Hâkim'in gönderdiği Halep'in yeni valisi Fâtik el-Hâkimî gelinceye kadar orada kalmışlardır.⁴²³

2.2.10. Bizans'ın Müdahalesi ve Son Valinin Kimliği

Daha önce belirtildiği üzere Bilâdü'ş-Şâm, H.V./MS.XI. yüzyılın ilk yarısının başında, Arap kabilelerinin Fâtımîler aleyhine etkilerini genişletmeye başladığı bir kargaşa dönemi yaşamıştı. Fâtımî Halifesi ez-Zâhir (411-427/1020-1035) Bizanslıların bu kargaşayı istismar edeceğinden korkmuş bu nedenle 415/1025'te Sûr, Trablusşam ve diğer Doğu Akdeniz'in kıyı şehirlerini kurtarmak için Mısır'dan askerî gemiler göndermiştir.⁴²⁴ Nihayet 418/1028'de Bizans İmparatoru VIII Konstantinos (416-419/1025-1028) ile ateşkes yaparak başarılı olmuştur.⁴²⁵ Ardından Halife ez-Zâhir 420/1029 yılında Fâtımîlere karşı Arap ittifakını yenmeyi başarmış ve Fâtımîler Bilâdü'ş-Şâm'da kaybettikleri bölgeleri Arap emirleri lehine geri almışlardır.⁴²⁶

Esasen Bizanslılarla barış yapılmasına rağmen, onlarla çatışmalar devam etmiştir. Antakya valisi Spondyle, Fâtımîlerle yaptığı savaşta Sâlih b. Mirdâs'ın öldürülmesinden yararlanmıştır. İmparator VIII. Konstantinos'dan bir emir almadan Halep'e yürümüş ve şehir kırsalında Kîbâr⁴²⁷ Kalesi'ne saldırmıştır. Bunun üzerine Sâlih'in oğulları Nesr ve Semâl onun karşısına çıkıp, Cemazeyilahir 420/Temmuz 1029'da onu bozguna uğratmışlardır.⁴²⁸ Daha sonra Sâlih'in oğulları Nesr ile Semâl'in kendi aralarında çıkan bir anlaşmazlık sonucu Nesr b. Sâlih, Bizans İmparatoru III. Romanos'tan (419-425/1028-1034) yardım istemiştir. İmparator ordusunu 421/1030 yılında Bilâdü'ş-Şâm'e gitmek için hazırlamıştı. Ancak kabile reisleri Nesr ve Semâl arasında arabuluculuk yapıp barış yapınca, Nesr imparatora geri dönmesi için bir mektup göndermiştir. Ne var ki imparator yola çıkmış bulunuyordu ve bu talebi reddetti. Hatta Nübbül'e ulaşana kadar Halep'e doğru yürüyüşünü sürdürmüş ve orada kamp kurmuştur. İmparator, tümenlerini Halep bölgelerine göndermiş ve civardaki Azâz'ı ilhak etmeye çalışmıştır. Ancak başarısız olan Bizans kuvvetleri Müslümanlar

⁴²³ Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 322-325; Azîmî, *Târihü Haleb*, 322; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, I:208-215; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ*, 83-84.

⁴²⁴ Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, II:155.

⁴²⁵ Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, II:176.

⁴²⁶ Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 410-412; İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 118-119; Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, II:178.

⁴²⁷ el-Kîbâr: "Antakya ile Suğur arasında bulunan bir kaledir". Bkz. el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttulâ*, III:123.

⁴²⁸ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, I:237.

tarafından mağlup edilmiş ve ağır kayıplar vermiştir. Bu yenilgiyle karşı karşıya kalan imparator amacına ulaşmadan ülkesine dönmek zorunda kalmıştır.⁴²⁹

İmparatorun yenilgisiyle ortaya çıkan şartlar Müslüman kuvvetlerinin Bizans topraklarına yönelik akınlarının yoğunlaşmasına yol açmıştır. Nitekim Bizans kalelerine yapılan İslam hücumları artmış ve Trablusşam valisi ile kadısının düzenlediği sefer neticesinde Marakiya kuşatılarak fethedilmiştir. Bu durum Antakya valisi Niketas'ın, Marakiya Hristiyanlarının yardımına gitmesine yol açmış görünüyor. Müslüman kuvvetleri geri çekildiyse de kalede önemli bir tahribat yapmayı ihmal etmemişlerdir. Bunun üzerine Niketas intikam almak üzere 'Arka'ya saldırmış ve çok sayıda Müslüman'ı esir etmiştir. Ayrıca bölgeyi yağmalayan Niketas'ın birlikleri köyleri yakıp yakmış ve Antakya'ya geri dönmüştür.⁴³⁰ Bu saldırılarla yetinmeyen Niketas, daha sonra Antakya'nın güneyindeki İslam kalelerinden Münayka'yı almak istemiştir. Ne var ki Bizans kuvvetleri kaleye hücum edip kuşattıysa da alamamıştır. Yeniden 'Arka'ya yönelen Niketas ve adamları bir grup insanı tutsak ettikten başka köylülerin koyunlarını çalıp Antakya'ya dönmüştür.⁴³¹

Latin kaynakları, Bizans imparatoru III. Romanos, Suriye'deki mahalli yöneticileri Fâtımî Halifeliği'ne karşı kışkırtmaya hevesli olduğundan bahsederler. Bunlardan birinde imparator, Trablusşam'ın önemini göz önünde bulundurarak, diğer Doğu Akdeniz kıyı limanlarının anahtarı olması nedeniyle Trablusşam valisini, Fâtımî Halifesi ez-Zâhir'e itaat etmemeye teşvik etmiştir. Buna göre imparator III. Romanos Trablusşam valisi ile bir antlaşma yapmıştır ve antlaşmada Trablusşam valisi, Bizans imparatoruna yıllık haraç ödemeyi taahhüt etmektedir. Nihayet bir yakınlaşmayı de içeren böyle bir antlaşma neticesinde Trablusşam valisinin çabaları, Azaz'da Halep güçleri tarafından esir edilmiş bulunan Bizans kuvvetlerinin komutanı Choïrosphakle'i serbest bırakmıştır.⁴³²

⁴²⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII:192; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, I:238-341; Seyyid Baz el-'Arîni, *ed-Devletü'l-Bîzantiyye*, 782-783; Chalandon, "The Earlier Comneni", *The Cambridge Medieval History*, IV:318, 320-321; Oman, *the Byzantine Empire*, 244-248; Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, 115-116.

⁴³⁰ Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 420-421.

⁴³¹ Antâkî, *Târihü'l-Antâkî*, 423; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, I:246

⁴³² Albert Vogt, "The Macedonian Dynasty from 976 To 1057 A.D", *The Cambridge Medieval History*, Edited by J.R. Tanner and another, (Cambridge: Cambridge at the university press, 1923) IV: 100. el-'Arîni, *ed-Devletü'l-Bîzantiyye*, 782; Esed Rüstem, *er-Rûm fi Siyasetihim ve Hadâretihim ve Dînihim ve Sekâfetihim ve Silâtihim bi'l-Arab*, (Beyrut: Dârü'l-Mekşuf, 1955) II:65; Treadgold, *A History of the Byzantine*, p522.

Fakat bu gelişmeler, Trablusşam'da başka önemli sorunlara yol açmış görünüyor. Zira Trablusşam valisinin Bizanslılar ile anlaşması Trablusşam halkı tarafından kabul görmemişti. Nitekim valiyi şehirden kovdukları anlaşılıyor. Ancak vali, Bizanslıların gönderdiği bir askeri yardım sayesinde şehre geri dönebilmiştir. Öte yandan bu sıralarda bir Bizans filosu, Mısır donanmasına saldırmış ve bazı kazanımlar elde ettikten sonra Konstantinopolis'e dönmüştür.⁴³³

Esasen bu son hadiseler hakkında Müslüman kaynaklarında bilgi bulunmamaktadır. Doğu Akdeniz kıyısının en önemli merkezlerinden biri olan Trablusşam için göz ardı edilemeyecek önemdeki bu olaylar hakkında Müslüman tarihçilerinin niçin bilgi vermedikleri şaşırtıcı bir durumdur. Bu arada dikkati çeken bir husus da Trablusşam valisinin, Fâtımî halifesinin güvenini kazandıktan sonra farklı bir siyaset izlemesidir. Bu konuda Fâtımî valisini bu hareketi yapmaya iten motivasyonun gerekçesini herhalde siyasi çıkar beklentisi olarak ileri sürmek yanıltıcı olmayacaktır.

Bununla birlikte bu olaylara tanık olan valinin adı konusu da tartışmalıdır. Zira bu hadiselerin yer aldığı kaynaklarda valinin adı geçmez. Konu üzerinde değerlendirmelerde bulunan bazı araştırmacıların kayıtları da bu hususu aydınlatıcı mahiyette değildir. Mesela Dr. Abdülaziz es-Sâlim, G. Wiet, Abdülkerim Özaydın ve Nadir Karakuş, Trablusşam'ı 462/1070 yılına kadar Mühtârüddevle'nin yönettiğini ileri sürmüşlerdir.⁴³⁴ Ancak kaynaklarda Mühtârüddevle'nin bu tarihe kadar hüküm sürdüğünü teyit eden hiçbir delil yoktur. Üstelik Mühtârüddevle'nin hayatını anlatan diğer kaynaklar da onun ne zaman öldüğünden bahsetmezler⁴³⁵.

Oysa elimizde başka bazı kayıtlar Trablus idaresinde farklı bir sürecin gerçekleştiğini bize gösteriyor. Buna göre H.V./MS XI. yüzyılın ilk yarısında Trablusşam'da Ammâroğullarının ilk valilik dönemi başlamıştır. Nitekim bu delillerden biri günümüze ulaşmış bir sikkedir. Bu sikke üzerinde "İmam Muhammed b. Ammâr" yazısı yer almaktadır.⁴³⁶ Muhtemelen İmam Muhammed, Ebû Tâlib Abdullah b. Muhammed Emirliğinin kurucusunun kardeşi idi. Müellif İbn Hacer el-Askalânî de tarihçi İbn Ebî Tayy'ın kayıp eserinden alıntı yaparak, 420/1029'daki Trablusşam

⁴³³ Mütrân Yâsuf Debs, *Târîhü Suriyye ed-Dîni ve 'd-Dünyevî*, 2. bs. (Beyrut: Dâru Nazir Abbud, 1994), II:65.

⁴³⁴ Sâlim, *Trablusşam fi't-Târîhi'l-İslâmî*, 53; G. Wiet, "Banû 'Ammâr", I: 448; Özaydın, "Ammâroğulları", III: 76; karakuş, "Tarblus'ta bir Emirlik", 70.

⁴³⁵ İbnü'l-Kalânîsi, *Târîhü Dimaşk*, 112; İbn Asakir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, LII:148; Safedî, *Tühfetü Zevî'l-Elbâb*, II:23-24; Safedî, *Ümerâ'ü Dimaşk*, 95-96.

⁴³⁶ Tedmürî, *Târîhu Trablus*, I:338.

reisinin Ebû Tâlib Muhammed b. Ahmed olduğunu kaydetmiştir.⁴³⁷ Alman tarihçi Zettersteen'in görüşü Arapça el yazmalarından naklen de 441/1049 civarında, Fâtımî halifesi Müstansır Billâh tarafından Kadı Ebû Tâlib Abdullah b. Muhammed'in Trablusşam valisi olarak atandığı yönündedir.⁴³⁸ Bunu da Makrîzî doğruluyor ve Ammâroğullarının Fâtımî halifeleri tarafından Trablusşam'ın valisi olarak görevlendirildiklerini ve ekonomik buhran ve iç karışıklıklar sonucu bağımsızlıklarını elde ettiklerini belirtmiştir.⁴³⁹

Bu delil, Mühtârüddeve'in 462/1070'e kadar Trablusşam valisi olarak devam etmediğini ve 441/1049'da Trablusşam vilayetinde kesin olarak bulunan kişinin Trablusşam kadısı Ebû Tâlib Abdullah b. Muhammed olduğunu ispatlamaktadır. Yani Mühtârüddeve, araştırmacılar Wiet, es-Sâlim, Özydın ve Karakuş'un ileri sürdüğü görüşün aksine, 462/1070'e kadar valiliğe devam etmemiştir. Bunlardan farklı olarak Dr. Tedmürî, önceki olaylar yaşandığı sırada vali olarak Mühtârüddeve'nin bulunduğunu ve şehrin kadısının da Ebû Tâlib olduğunu kabul etmektedir⁴⁴⁰. Onun bu dönemde şehrin kadısının Ebû Tâlib olduğu görüşüyle hemfikir olmamıza rağmen, valinin o sırada Muhtârüddeve olduğu düşüncesine katılmak mümkün değildir. Zira bu tarihlerde Muhtârüddeve'nin vali olduğunu gösteren hiçbir kayıt kaynaklarda bulunmaz. H.V./MS.XI. yüzyılın ilk çeyreğinden sonraki Trablusşam tarihinde, başlıca Ammâroğullarının rolü vardır. Bu husus emirliğin kurucusu kadı Ebû Tâlib Abdullah b. Muhammed b. Ammâr'ın şahsiyeti ve siyasi rolü ile doğrudan ilişkilidir. Onun hakkında aşağıda bilgi verilmektedir.

2.3. Ammâroğullarının Fâtımî Devletinde Siyasi Rolü

2.3.1. Emînüddeve Ebû Tâlib Abdullah b. Ammâr'ın Valilik Dönemi

Trablusşam'daki Ammâroğulları Emirliği'nin kurucusu olan Kadı Emînüddeve Ebû Tâlib'den bahseden araştırmaların çoğu, onun siyasi tarihinde önemli bir dönemi ihmal etmişlerdir. Bu dönem Trablusşam Vilayeti'nin Fâtımîler tarafından bir vali vasıtasıyla yönetildiği dönemdir. Araştırmacılar gördüğümüz gibi, Ebû Tâlib'in iktidarının,

⁴³⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, II:267.

⁴³⁸ Zettersteen, *Beitrage Zur Geschichte der Mamlûkensultane*, 246.

⁴³⁹ Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, III:78.

⁴⁴⁰ Tedmürî, *Târihu Trâblus*, I:314,319,323.

462/1070 yılında Trablusşam Valisi Mühtârüddevle'nin ölümünden sonra Fâtımîlerden bağımsızlığını ilan etmesiyle başladığını belirtiyorlar.⁴⁴¹ Ancak kadı Ebû Tâlib'in 441/1049 yılları civarında Fâtımî Halifesi Müstansır tarafından Trablusşam'ın valisi olduğunu ispatlayan kanıtlarımız mevcuttur ve tarihçi Zettersteen'in arapça el yazmalarından naklederek kitabında bahsettiği görüş de bu şekildedir.⁴⁴² Makrîzî, Ammâroğullarının Fâtımî halifeleri tarafından Trablusşam'ın valileri olduğunu ve ekonomik buhran ve iç karışıklıklar sonucu bağımsızlıklarını elde ettiklerini belirtmiştir.⁴⁴³

Kadı Ebû Tâlib, Trablusşam eyaletini yönetirken hem yargıçlık hem de valilik görevlerini beraber yürütmüştür. Kerâcükî'nin 436/1044 yılında Trablusşam'ı ziyareti sırasında Ebû Tâlib şehrin kadısıydı⁴⁴⁴ ve onun için "*el-Büstân*" adlı kitabını yazmıştır.⁴⁴⁵ Muhtemelen Ebû Tâlib, Trablusşam'daki görev süresi boyunca bir kadı olarak devam etmiştir. Aşağıda bahsi gelecek olan Ebû'l-Feth'in oğullarının Halife Müstansır'e isyanı sırasında, Ebû Tâlib Trablusşam kadısıydı (457/1065).⁴⁴⁶

2.3.2. Bizans'ın Trablusşam Kuşatması

Ebû Tâlib'in hâkimiyetinde Trablusşam, 448/1056 yılında Bizanslılar tarafından kuşatma altına alınmıştır.⁴⁴⁷ Bunun nedeni, 446/1054 yılında Mısır'da bir kuraklığın meydana gelmesi ve bu durumun halka ağır sonuçlar getirmesi olarak görünüyor.⁴⁴⁸ Nitekim İmparator IX. Konstantinos Monomakos (434-446/1042-1055) zamanında Fâtımîler ile Bizanslılar arasında önceden imzalanmış olan "dostluk ve yakınlık" antlaşması" 439/1047 yılında yenilenmişti.⁴⁴⁹ Halife Müstansır, Bizans imparatorundan buğday istemiş.⁴⁵⁰ Bunun üzerine imparator Mısır'a yüz bin *kafiz*⁴⁵¹

⁴⁴¹ Sâlim, *Trâblusşam fi't-Târihi'l-İslâmî*, 53; Mürsî's-Şeyh, *el-İmârâtü'l-'Arabiyye fî Bilâdi's-Şam*, 200; Gaston Wiet, "Banû 'Ammâr", I: 448; Özaydın, "Ammâroğulları", III: 76; karkuş: "Tarblus'ta bir Emirlik", 70.

⁴⁴² Zettersteen. *Beitrage Zur Geschichte der Mamlûkensultane*, 246.

⁴⁴³ Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, III:78.

⁴⁴⁴ Kerâcükî, *Kitâbü't-Tefdîl*, 8.

⁴⁴⁵ Ağa Büzürg Tahrani, Muhammed. *ez-Zeri'a ilâ Tasanîfi's-Şî'a*, III:105.

⁴⁴⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:179.

⁴⁴⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XVIII:506.

⁴⁴⁸ İbn Müyesser, *Ahbâru Mısır*, 13.

⁴⁴⁹ Rüstüm, *er-Rûm*, II:69; Treadgold, *A History of the Byzantine*, 587.

⁴⁵⁰ İbn Müyesser, *Ahbâru Mısır*, 13.

⁴⁵¹ Kafiz: Büyük ve küçük olmak üzere iki ölçü birimidir. Büyük olan yaklaşık 45 kg, küçük ise yaklaşık 24 kg buğday alırdı. Bkz. Walther Hinz, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, Türkçe terc. Acar Sevim, (İstanbul: Marmara Üni. Yay., 1990) 59-60.

buğday gönderilmesini emretmiştir. Bu durum, bazı rivayetlerde, Rum halkının tepkisini çektiği, imparatorun Müslümanlara yardım etmesini İslam'a meylettiği şeklinde değerlendirip onu öldürdükleri yorumlarına imkân vermiştir.⁴⁵² Ancak imparatorun ölümü, Makrîzî'nin belirttiği bu olaydan dolayı vuku bulmuş değildi. Esasen imparatorun politikasına karşı Bizans'ta yaygın bir muhalefet vardı ancak onun ölümü hastalık ve yaşlılık nedeniyle olmuştur.⁴⁵³

İşte İmparator Konstantinos'un ölümü üzerine yerine geçen İmparatoriçe Theodora (446-447/1055-1056), aralarındaki ittifakı yenilemek için Halife Müstansır'a istekte bulunmuştu. Ne var ki Müntasır ona cevap bile vermemiştir. Bu yüzden Theodora, Mısır'a tahlılın gönderilmesinin engellenmesini emretmiştir. Bu durumu, Bizanslıların ateşkesi bozması olarak gören Müstansır, Mekînüddeve Hasan b. Ali b. Mülhem'in önderliğinde bir ordu hazırlatmış ve kuşatması için Lazkiye'ye göndermiştir. Onları Emîr Saîd Leysüddeve liderliğindeki ikinci bir ordu ve ardından Müvaffaküddeve Hafız b. Fatik ve Ebu'l-Ceyş 'Asker b. Hüllî liderliğindeki üçüncü bir ordu izlemiştir. Ayrıca Bilâdüş-Şam'ın tüm bölgelerinde Bizans bölgelerine karşı cihat ilan etmiştir.⁴⁵⁴

Mekînüddeve İbn Mülhem, Efâmiye yakınlarındaki Kastûn'u kuşatmış, ardından Antakya yörelerine gidip yağmalamış ve çok sayıda esir almıştır.⁴⁵⁵ Haber İstanbul'a ulaştığında Fâtımîlere güçlü bir darbe indirmek isteyen İmparatoriçe Theodora, bunun için Trablusşam şehrine saldırmaya karar vermiştir. Bu maksatla seksen parça gemiden oluşan bir donanmayı Doğu Akdeniz kıyılarına göndermiştir. Deniz yoluyla sıkıştırılan ve kuşatılan Trablusşam'a Sûr kadısı Muhammed b. Ebî Ukayl, büyük bir orduyla yardım göndermiştir. Trablusşam önlerinde her iki taraftan çok sayıda askerin öldüğü birkaç savaş yaşanmıştır. İstedikleri neticesi alamayan Bizanslılar Trablusşam'dan çekilmiş ve Havâbî Kalesi ile Antartus'a yönelmişlerdir. Bizans askerlerinin bu bölgeleri yağmalayıp çok sayıda insanı öldürdükleri ve esir aldıkları anlaşılmaktadır.⁴⁵⁶ Esir edilenler arasında Fâtîmi komutanı İbn Mülhem de vardı. Ancak daha sonra bu esirler yapılan barış görüşmeleri ile birlikte Lazkiye'ye

⁴⁵² Makrîzî, *İtti 'âzü'l-Hünefâ*, II:227.

⁴⁵³ Foord, *the Byzantine Empire*, 314; Ernest Walter Brooks, "The Struggle with the Saracens (717-867)", *The Cambridge Medieval History*, Edited by J.R. Tanner and anther, (Cambridge: Cambridge at the university press, 1923), IV: 115; Treadgold, *A History of the Byzantine*, 596.

⁴⁵⁴ İbn Müeyesser, *Ahbâru Mısır*, 13; Makrîzî, *İtti 'âzü'l-Hünefâ*, II:227-228; Treadgold, *A History of the Byzantine*, 596-597.

⁴⁵⁵ İbn Müeyesser, *Ahbâru Mısır*, 13; Makrîzî, *İtti 'âzü'l-Hünefâ*, II:229; Makrîzî, *el-Mükaffâ'l-Kebîr*, III:425-426.

⁴⁵⁶ İbn Müeyesser, *Ahbâru Mısır*, 14; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XVIII: 506; Makrîzî, *el-Mükaffâ'l-Kebîr*, III:426.

dönmüşlerdir.⁴⁵⁷ İbn Mülhem'in uzun süre esaret altında kalmadığı görülüyor; çünkü 449/1057 yılında Halife Müstansır Halep'i Mirdâsîlerden aldıktan sonra onu orada görevlendirmiştir.⁴⁵⁸

2.3.3. 455/1063 Depremi

Trablusşam kenti, yapılan savaşların etkisinden henüz doğru düzgün kurtulmadan, bir süre sonra Bilâdü's-Şâm bölgesinde vuku bulan bir dizi depremin tesirine maruz kalarak tahrip olmuş görünüyor. Nitekim Şaban 455/Temmuz 1063'te bölgede meydana gelen büyük ve yıkıcı bir deprem Trablusşam surlarının yıkılmasına yol açmıştır.⁴⁵⁹ Bu tarihte surların yıkılması, kaynaklarda önemli bir hadise olarak geçmektedir. Trablus surları sağlamlığı ve üç metre genişliği⁴⁶⁰ ile en etkileyici yapılardan biri olarak görülüyordu. Haçlıların kuşatmasına direnerek şehrin kontrolünü birkaç yıl boyunca ele geçirmelerini engelleyen bu sağlam surların Ammâroğullarının kurucusu Trablusşam valisi Emînüddevle Ebû Tâlib tarafından inşa edildiği anlaşılmaktadır.

2.3.4. Hanoğlu Harun'un Trablusşam'a Gelişi

Suriye'nin önemli kentlerinden Halep'in yönetimi 456/1064 yılında Mirdâsîler arasında şiddetli bir mücadeleye konu olmuştu. Mahmud b. Nasr, amcası Atiyye tarafından yönetilen Halep'i kuşatmış; Atiyye de bunun için Türkmen beyi Hanoğlu Harun'dan yardım istemişti. Görünüşe göre Harun, kendisinden yardım isteyen Atiyye'nin talebini yerine getirmiştir.⁴⁶¹ Harun'un Türkmen birlikleriyle Halep'in savunmasında yardıma gelmesi, Mahmud'un kuşatmayı sonlandırmasını sağlamıştır. Hanoğlu Harun ve kendisini destekleyen Oğuzlar Halep civarına yerleşmişlerdir. Daha sonra bölgedeki Arap kabilelerinin bir araya gelmesi üzerine Atiyye, yeğeni Mahmud ile barışmıştır. Bu antlaşmaya göre Halep'in merkezi Atiyye'nin yönetiminde kalacak

⁴⁵⁷ İbn Müyesser, *Ahbâru Mısır*, 14; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XVIII: 506.

⁴⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII:70; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, I:274-275; İbn Müyesser, *Ahbâru Mısır*, 15.

⁴⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII:363; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:150; Ebü'l-Fidâ', *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beser*, II:184; İbnü'l-Verdî, *Târihu İbni'l-Verdi*, I:358; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXX:282; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, (Kahire: Hicr li't-Tibaa ve'n-Neşr, 1998/1419), XV:790.

⁴⁶⁰ İbnü'd-Devadârî *Kenzü'd-Dürrer: (ed-Dürretü'z-Zekiyye fi Ahbâri Devleti't-Türkiyye)*, VIII:284.

⁴⁶¹ Ali Sevim, *Suriye –Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 19.

ancak çevresi Mahmud'un kontrolünde olacaktı. Atiyye, işler düzeldikten sonra artık bölgeye gelip yerleşmiş bulunan Türklerle birlikte cihada çıkmıştır. Bu seferlerden birinde Kemnûn'u⁴⁶² fethetmiş olan Atiye, oranın halkını da esir almış, ganimetle Halep'e dönmüştür. Ancak bir süre sonra Atiyye ve Halep halkı güçlenmekte olan Hanoğlu Harun'dan korkmaya başlamıştır. Bu yüzden Atiyye yerli muhafızlarla (*Ahdâs*) iş birliği yaparak Hanoğlu aleyhinde ittifak yapmıştır. Bir gece Hanoğlu'nun karargâhına baskın düzenleyen Atiye'nin adamları, Oğuzların mallarını yağmalamış, bir grup insanı da öldürüp atlarını ve silahlarını ele geçirmiştir. Hanoğlu ise bu ihanet karşısında Atiyye'yi intikam almakla tehdit ederek Oğuzlarıyla Halep'i terk etmek zorunda kalmıştır.⁴⁶³

Hanoğlu Harun yeni şartlar karşısında bir süre önce mağlubiyetinde rol oynadığı Mahmud b. Nasr'a bir mektup göndererek amcası Atiyye'ya yardım etmekle yaptıklarından dolayı ondan özür dilemiştir. Görünüşe göre Mahmud b. Nasr, Hanoğlu'nun özrünü korkuyla kabul etmiş ve Aralarında bir anlaşmaya varılıp birlikte Trablusşam'a doğru yola çıkmışlardır.⁴⁶⁴ Bir süre sonra dönerek Halep'e yönelen müttefikler, 457/1065'te Halep'i kuşatmışlardır. Neticede Mahmud b. Nasr Halep'i Hanoğlu Harun ile Oğuzlarının yardımıyla ele geçirebilmiştir. Mahmud ödül olarak Hanoğlu'na Maarretünnumân'ı ikta etmiştir. Hanoğlu da 458/1066 yılında Maarretünnumân'a girmiştir.⁴⁶⁵

Bu olayı zikretmenin amacı, Mahmud b. Nasr ile Hanoğlu'nun niçin birlikte Trablusşam'a gittiklerini anlamaktır. Özellikle Halep'e yönelmeden önce onların Trablusşam'da bir süre kaldıkları anlaşılıyor. Araştırmacı Süheyl Zekkar'a göre muhtemelen Mahmud ve Hanoğlu Harun, Trablusşam'da kaldıkları süre boyunca burada Oğuzlardan bir ordu temin etmişlerdir. Eğer bu doğruysa, o zaman bu durum Trablusşam bölgesinde Oğuzların varlığının kanıtı olur.⁴⁶⁶ Süheyl Zekkar doğru söylüyor olabilir; zira dönemin önemli kaynağı Halebli tarihçi İbnü'l-Adim şöyle demiştir: “*Mahmud b. Nasr ve Hanoğlu, Halep'e doğru yola çıkmadan önce bir grup*

⁴⁶² Kemnûn: Halep'in kuzeyinde, Gaziantep ilçesine bağlı Telbâşir nahiyesine ait bir köydür. Bkz. Kamil Ğazzî, *Nehrü'z-Zeheb fî Târîhi Haleb*, (Halep: el-Matba'tül'l-Mârûniyye, t.z), I:450.

⁴⁶³ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, I:294-295; Suheil Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, 175; Ali Sevim, *Suriye –Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 19.

⁴⁶⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhü Dimaşk*, 155; Azîmî, *Târîhü Haleb*, 345-346; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:224.

⁴⁶⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhü Dimaşk*, 156; Azîmî, *Târîhü Haleb*, 346; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, I:396-397, II:9-10; Suheil Zakkar, *The Emirate of Aleppo*, 176.

⁴⁶⁶ Süheyl Zekkâr, *el-Mevsû'atü's-Şâmiyye fî Târîhi'l-Hürûbi's-Salibiyye*, (Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1995/1416) I:126.

Oğuz, Hanoğlu'ya katılmıştır".⁴⁶⁷ Büyük ihtimalle bu Oğuzlar Trablusşam bölgesinde bulunuyorlardı ve Mahmud b. Nasr ve Hanoğlu'nun Trablusşam'a gitmeleri onları toplamak amacını taşıyordu.

Konuyla ilgili araştırmada bulunan Şâkir Mustafa'nın yorumuna göre, Mahmud b. Nasr ile Hanoğlu'nun Trablusşam'a gitmeleri hem Trablusşam kadısı Ebû Tâlib aracılığıyla Fâtımî halifeliği nezdinde durumlarının meşruiyetini sağlamak hem de Suriye kuzeydoğudan gelen ticaretin güvenliğini temin etmek amacını taşıyordu. Zira bunlar bu ticaretin emniyet içinde yapılmasını sağlamak maksadıyla bir miktar para almış bulunuyorlardı.⁴⁶⁸ Ancak Trablusşam'da kaldıkları sürenin kısa olduğu göz önüne alındığında bu yorumlarda geçen ihtimallerin doğru olmadığı ortaya çıkar. Çünkü Fâtımîlerle olan anlaşmazlığı çözmek, Kahire ile yazışmayı gerektiriyordu ve bu da o zamanın şartları altında bir hayli süreyi icap ettiriyordu. kuzeydoğu ticaretinin güvenliğini sağlamaya gelince; bu bölge sadece Mirdâsîler elinde değildi, bölgede Ukaylîler ve Mervânîler gibi diğer kalabalık Arap kabileleri de bulunmaktaydı. Üstelik Mahmud'un bu ticareti müzakere edecek düzeyde bir güce malik olup olmadığı da tartışmalıdır; zira o sıralarda henüz Mirdâsîlerin emîrliğini üstlenmemiş bulunuyordu.

2.3.5. Ebu'l-Fetih Oğullarının İsyanı

Bu dönemde Trablusşam'ın yaşadığı tehlikeli olaylar arasında, haklarında fazla bilgi bulunmayan ancak Ebu'l-Fetih oğulları adıyla anılan bir grubun isyanı ve şehri ele geçirmeleri, bağımsızlıklarını ilan ederek Fâtımî Halifesi Müstansır'ın itaatinden ayrılmaları önemli bir yer tutuyor. Sıbt İbnü'l-Cevzi'ye göre, Ebu'l-Feth oğullarının Trablusşam'ı ele geçirdiğinde, Remle komutanı Hısnüddevle Haydere b. Minzû, 457/1065'te Trablusşam'ı Fâtımî itaatine döndürmek için müdahale etmiştir. Hısnüddevle, Trablusşam'a vardığında, halifeye bağlı olan şehir kadısı Ebû Tâlib, Ebu'l-Feth oğullarından biri ile Hısnüddevle'yi karşılamak ve onunla görüşmek amacıyla şehirden çıkmıştır. Hısnüddevle, Kadı Ebû Tâlib ile birlikte gelen Ebû'l-Fetih'in oğluna iyi davranarak onu aldatmaya çalışmıştır. Ancak Ebû'l-Fetih'in oğlu, Hısnüddevle'nin oyunu fark edip diğer kardeşlerine Hısnüddevle ve kadı Ebû Tâlib'in

⁴⁶⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, I:396.

⁴⁶⁸ Şâkir Mustafa, "Dühûlü't-Türkü'l-Ğuzi ile Bilâdî's-Şam", *Târihü Bilâdî's-Şam Min'l-Karni's-Sâdis ilâ'l-Karni'l-Sâbi'i 'Aşar*, (Beyrut: ed-Darü'l-Müttetide linneşir, 1974), 343.

kendilerini aldatmaya çalıştıklarını bildirmek için haber göndermiştir. Bunun üzerine şehirde bulunan Ebu'l-Feth'in oğulları savaşa hazırlanmışlardır. Bu sırada Kadı Ebû Tâlib, Hısnüddeve'nin Trablusşam'a girmesini ve Fâtımîlerin etkisinin altına geri dönmesini kolaylaştırarak önemli bir rol oynamıştır. Şehirdeki bir grup yerli asker (*Ahdâs*) ve Ebû'l-Feth oğullarının düzenli askerlerinden yaklaşık yirmi sekizi, komutan ile barış yapmak için anlaşmıştır. Ebu'l-Feth'in oğullarının durumu zayıflamış ve şehir halkı savaş konusunda anlaşmazlığa düşmüştü. Bu yüzden şehrin kapılarını açtılar ve Müstansır'e itaatlerini ilan ettiler.⁴⁶⁹

Hısnüddeve şehre girip Ebû'l-Feth'in oğullarını tutuklamış ve Sûr'a gönderip onlara kötü muamelede bulunmuştur. Sonra da şehir halkına Ebu'l-Feth oğullarına itaat etmeleri ve Fâtımî Halifeliği'nden ayrılarak bağımsızlıklarını ilan etmelerine ceza olarak yüz bin dinar yüklemiştir. Ayrıca Kadı Ebû Tâlib ile anlaşılan *ahdâs* ve düzenli askerlerin şehirde ikamet etmelerini engellemiş ve Bilâdü's-Şâm'daki diğer şehirlere yayılmalarını emretmiştir. Düzenli askerler ve *ahdâs*, şehre girerken Fâtımî ordusuna yaptıkları yardım ve duruşları için ücret talep etmiş. Hısnüddeve, ilk başta bu taleplerine itiraz etmemiş gibi görünmüş ve onlara her istediklerinin sözünü vermiş ama gece olunca onları tutuklayıp Ebû'l-Feth'in oğullarına yardım edenlerle birlikte asmıştır.⁴⁷⁰

Ebû'l-Feth oğullarının itaatsizliğine ilişkin sözü bitirmeden önce, satır aralarını okumaya çalışarak bu konuya biraz ışık tutmak yerinde olacaktır. Çağdaş tarihi kaynakları gözden geçirirken Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Ebû'l-Feth oğullarının itaatsizliği ve Halife Müstansır'a karşı isyan haberlerini aktaran tek çağdaş kaynak olduğunu gördük. Bu isyan hakkındaki bilgiler sadece Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin anlattıklarıyla sınırlıdır ve Trablusşam tarihindeki önemine rağmen hakkında çok az bilgi mevcuttur. Ayrıca Ebû'l-Feth oğullarının biyografi kitaplarında hal tercümesi yoktur; bu sebeple bu itaatsizlikten önceki halleri hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Aynı şekilde Ebû Tâlib'in sahip olduğu devlet adamlığının boyutu da bu hadise münasebetiyle ortaya çıkmıştır. Ebû'l-Feth oğulları Ebû Tâlib aleyhine darbe yapmasına ve Fâtımî Halifeliği'nden bağımsızlıklarını ilan etmelerine rağmen, onların peşine düşmeyi ve Fâtımî halifesine bağlılığını saklamayı başarmış, böylece olabilecek hapis ya da ölüm cezasından kurtulmuştur. Hadiseler yatıştığında Ebû Tâlib

⁴⁶⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:176.

⁴⁷⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:177.

çok önemli olan kadılık görevine devam etmiştir. Zira o, Ebü'l-Feth oğullarını kendilerine bağlı kaldığına ve onlar için çalıştığına ikna etmişti. Bu yüzden Ebü'l-Feth oğulları ona güvendiler ve içlerinden biri onunla birlikte Fâtımî komutanını karşılamak için dışarı çıkmıştır. Bu ayaklanmanın bastırılması böylece Kadı Ebû Tâlib'in oynadığı rol ile mümkün olmuştur. Ebû Tâlib ve İbn Minzû el-Kütâmî arasındaki yakınlaşma daha sonra aralarında siyasi bir evlilikle sonuçlanmış ve Trablus kadısının yeğeni Celâlüddeve Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ammâr, Fâtımî komutanı Haydere b. Minzû el-Kütâmî'nin kızıyla evlenmiştir.⁴⁷¹

Trablusşam'da ortaya çıkan bu ayaklanma, aynı zamanda bize "*Ahdâs*"ın önemini ve rolünü de göstermiştir. Orta Çağ'da Bilâdü's-Şâm tarihi araştırmacıları, "*Ahdâs*" gücünün öneminin ve büyük şehirlerde siyasi, askeri ve sosyal meseleleri yönlendirmedeki tehlikeli rollerinin farkındadırlar. *Ahdâs*, şehrin iç güvenliğinden sorumlu silahlı halk muhafızları idi. Bu hususi muhafız birlikleri Orta Çağ'da Dimaşk, Halep, Sûr, Trablusşam ve Bilâdü's-Şâm'ın diğer şehirlerinde açıkça istihdam edilmişlerdir.⁴⁷²

2.3.6. Ebû Tâlib'in Mirdâsîler ve Fâtımîler Arasında Arabuluculuğu

Ebü'l-Feth oğullarının isyanının başarısız olmasından sonra Kadı Ebû Tâlib'in etkisi sadece Trablusşam'da değil, Bilâdü's-Şâm'da da artmıştır. Öyle ki Fatımi Halifeliği ile Halep Mirdasi emîri arasında 459/1067 yılında baş gösteren anlaşmazlık Kadı Ebû Tâlib'in aracılığı ile çözülmüş görünüyor. Nitekim Fâtımî Halifesi Müstansır, Halep hâkimi Mahmud b. Nasr el-Mirdâsî'ye haber göndererek ondan yıllık vergiyi Kahire'ye iletmesini, Rumlara saldırmasını ve Hanoğlu'yu ve onunla birlikte olan Oğuzları yöreden çıkarmasını istemiştir. Mahmud b. Nasr, Fâtımi halifesinin talebini çeşitli gerekçelerle reddetmiştir. Zira Kahire'ye gönderdiği cevapta Mahmud'un ileri sürdüğü mazaretler kendisi açısından oldukça geçerliydi. Bir kere Halep'i amcasından aldığı borç para almıştı ve geri ödemek zorunda olduğu için halihazırda halifeye gönderecek elinde hiçbir şeyi bulunmuyordu. Mahmud, Bizanslılar meselesine

⁴⁷¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 162; İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, LXII:37.

⁴⁷² Ömer Abdüsselâm Tedmürî, "Usratü Benî Ammâr fi Trablus ve Alâkatühâ bi's-Selâcika ve'l-Fâtımiyyîn ve's-Salîbiyyîn fi'l-Karni H.5/M.11", *Mecelletü't-Târihi el-Arabi ve'l-Alem*, 30, (Nisan 1981), 5; Şâkir Mustafa, "Dühûlû't-Türkû'l-Ğuzi ile Bilâdi's-Şâm", 315-316; Coşkun AlpTekin, "*Ahdâs*", *TDVİA*. (İstanbul: TDV yayınları, 1988), I:508-509; Ali Sevim, *Suriye -Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 19-20.

gelince, onlarla bir süreliğine barış yapmağa muvaffak olmuştu; zira görünüşe göre Mahmud, borç olarak bulduğu parayı Bizanslılardan ödünç almıştı ve onu geri ödemek için de oğlunu onlara rehin olarak vermişti. Bu şartlarda Rumlara karşı savaşmanın bir manası yoktu. Hanoğlu ve Oğuzlara gelince, onlar üzerinde hiçbir yetkisi yoktu ve onlarla savaşmak için yeterli güce sahip değildi. Şayet halife bu konuda ısrar ediyorsa, bu işi yapmağa muktedir birisini göndermesi isabetli olacaktı. Cevap Müstansır'a ulaştığında, o buna çok kızmış ve hemen Dimaşk'ta ikamet eden komutanı Bedr el-Cemâlî'ye bir mektup yazarak Mahmud b. Nasr'ın itaatten çıktığını ve Bağdat'a meylettiğini bildirmiştir. Bedr el-Cemâlî, Rahbe'de⁴⁷³ bulunan Atiyye'nın Halep'e gitmesini isteyerek yeğeni Mahmud'a karşı kendisine yardım edeceğine söz vermiştir. Atiyye beraberinde Kilâb kabilesinden birliklerle Hama'ya hareket etmişti. Mahmud, bunu öğrendiğinde, Oğuzlarla birlikte onun üzerine yürümüştür.

İşte bu gelişme üzerine Trablusşam Kadısı Ebû Tâlib araya girmiş, durumu düzeltip tarafların Fâtımî halifesi Müstansır'e itaatlerini sağlamış ve birbirlerine saldırmayacaklarına dair de söz almıştır.⁴⁷⁴ Daha önce aralarında birkaç savaş vuku bulmuş olan iki akraba ama eski muhalif olan Mahmud ile Atiye arasında neredeyse patlak vermek üzere olan bir savaşın sona ermesi, kadı Ebû Tâlib'in aracılığıyla mümkün olmuştu. Özellikle onun bir yandan Bilâdü's-Şâm'ın bu şöhretli emirleri diğer yandan Fâtımî halifesi nezdinde sahip olduğu güven Kadı Ebû Tâlib'in ulaştığı itibarın bir kanıtıdır.

Ebû Tâlib'in girişimleri yine de mütemadi bir barış ortamı oluşturmaya kâfi gelmiş görünmüyor. Nitekim onun, Fâtımî halifesi ile Mirdasî Emîri Mahmud arasında arabuluculuk yapmasına rağmen, Mahmud'un bir süre sonra kuvvetleriyle birlikte Trablusşam'a giderek burayı kuşattığını görüyoruz. 460/1068 yılında Mahmud b. Nasr Halep birlikleriyle Trablusşam'ı kuşatmakla kalmamış, ayrıca yöre halkından para da alıp geri dönmüştür. Bu kayıtları aktaran Orta Çağ'ın ünlü müellifi İbnü'l-Esîr, onun bu parayı bir mektupla Alparslan'a gönderdiğini ifade etmektedir.⁴⁷⁵ İbnü'l-Esîr ile sınırlı olan bu ilginç kaydın özel bir işaret ve önemi olmalıdır. Ancak müellif, Mahmud b. Nasr'ın Trablusşam'a gitme ve Alparslan'a para gönderme nedeninden

⁴⁷³ Rahbe: "Rahbetü Mâlik b. Tavk olarak da geçer. Burası Rakka ile Âne arasında, Fırat ırmağı üzerinde [Halife] el-Me'mûn zamanında Mâlik b. Tavk tarafından kurulmuş bir yerleşim yeridir". Bkz. El-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttlâ'*, II:111; Himyerî, *er-Ravzü'l-Mi'târ*, 268.

⁴⁷⁴ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:192-193; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, V:79.

⁴⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VIII:71.

bahsetmemiştir. Oysa bir bölgedeki mahalli bir yöneticinin sultana veya halifeye para göndermesinin İslam tarihinde iki anlamı vardır. Birincisi: Eğer düşmanca bir süreç yaşanmışsa, yani bir savaş hali olmuşsa, o zaman bu, iki taraf arasında bir ateşkes olduğu anlamına gelir ve zayıf taraf, güçlü tarafa her yıl daha üzerinde anlaşılan bir miktar para gönderir. İkincisi ise: Eğer mahalli yönetici, büyük bir İslâm devletinin bayrağı altına giren ülkeler veya emirlikler arasındaysa (bazı İslâm devletlerinin ve emirliklerinin Bağdat'ta Abbâsî Halifesine tabiiyeti gibi), bu ülke veya emirliklerin o büyük İslâm devletinin üzerlerindeki otoritesini tanımış olmaları anlamına gelmektedir ve her yıl tâbiyetini göstermek için bir miktar para verir.⁴⁷⁶

Burada aklımıza bir soru geliyor, 460/1068 yılında Trablusşam'dan Alparslan'a neden para gönderildi? Alparslan kuzey Suriye'ye 463/1071 yılında geldiği bilinmektedir.⁴⁷⁷ Ayrıca bu tarihten önce Türk liderlerinin sultan adına giriştikleri hareketler henüz Trablusşam'a ulaşmamıştı; yani Suriye'ye gelmiş olan ilk Türkmen gruplarının Trablusşam'a ulaşip Ebû Talip ile bir ateşkes yaptıklarını söylemek güçtür. Bu nedenle, özellikle gelecekteki büyük devletin Selçuklu Devleti olacağı açık görüldüğünden, ikinci ihtimal burada rol oynamış olmalıdır. Mahmud b. Nasr da dâhil olmak üzere emirliklerin başında bulunan yöneticilerin birçoğunu Alparslan'a mektup yazıp onun itaatine girmelerini ilan etmeye sevk eden şey budur.⁴⁷⁸ Ammâroğullarının da Selçukluların kendi üzerlerindeki otoritesini tanıdığına dair de elimizde çeşitli deliller mevcuttur ki bu konuyu aşağıda ele alacağız.

Ammâroğulları tarihindeki bu aşama, Ebû Talib'in Mirdasîler ile Fâtımîler arasında arabuluculuğuyla sona ermektedir. Daha sonra, Bilâdü's-Ş'am'daki siyasi durumun detayları arasında, Fâtımî Halifesi Müstansır'ın yol açtığı sorunlardan [*eş-Şiddetü'l-Müstansırıyye*] hareketle Fâtımî Devleti'nin zayıflığının bir sonucu olarak ortaya çıkan ve Bilâdü's-Ş'am'daki Fâtımî valilerinin çoğunun bağımsızlık ilan etmesine yol açan gelişmeler dikkati çekmektedir. Ebû Tâlib de bu valilerindendir. Bir sonraki bölümde bu konular ele alınacaktır.

⁴⁷⁶ Kudâme b. Ca'fer, Ebû'l-Ferec Kudâme b. Ca'fer el-Bağdâdî, 337/948, *Kitâbü'l-Harâc ve Sinâ'ati'l-Kitâb*, thk. Muhammed Huseyin zebidî, (Dimaşk: Dârü'r-Raşid, 1981), 204-205; Ali el-Kâtib, Ali b. Halef el-Kâtib, 427/1035, *Mevâdü'l-Beyân*, thk. Hatim Salih Dâmin, (Dimaşk: Dârü'l-Beşâr, 2003/1424), 358-361; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa*, XIV:4-11.

⁴⁷⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:20; Ali Sevim, *Suriye –Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 29.

⁴⁷⁸ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:16-17.

3. AMMÂROĞULLARI EMİRLİĞİ YÜKSELİŞ DEVRİ (462-492/1070-1099)

3.1. Emînüddevle Ebû Tâlib Abdullah B. Ammâr'ın Bağımsızlığını İlan Etmesi

Ammâroğullarının ortaya çıktığı XI. yüzyılın ikinci yarısında, Mısır'da ekonomik sorunlar baş göstermişti. En şiddetlisi 457/1065 yılında olmak üzere birbirini takip eden yıllarda kuraklıklar meydana gelmişti. Bu kuraklıklar sonucunda tarihte “eş-Şiddetü'l-Müstansırıyye” olarak bilinen ve yedi yıl süren ekonomik buhran ortaya çıkmıştı. Bu buhranlar, Fâtımî halifeliğinin zayıflaması, asker ve komutanların ayaklanmaları, bazı emirlerin devlet yönetimini ele geçirmesi, Bedevi kabilelerin birbirleriyle çatışmaları, Nil nehrinin çekilmesi şeklinde kendini göstermiştir. Kıtık, tarımın kesintiye uğraması ve gıda yetersizliği yüzünden yayılmıştı. Açlık o derece yayılmıştı ki bu yüzden insanlar köpekleri ve ölü hayvanları yemek zorunda kalmışlardır.⁴⁷⁹ Halife Müstansır (427-487/1036-1094) zamanında çıkan buhran [eş-Şiddetü'l-Müstansırıyye] Bilâdü's-Şâm'ı büyük ölçüde etkilemiş, bu nedenle Fâtımî Halifeliği'nin Bilâdü's-Şâm'daki Arap kabilelerinin liderlerine, özellikle Kilâb ve Tay liderlerine gönderdiği para, sadakatlerini sağlamak ve saldırılarını durdurmak için kesilmiştir. Bu yüzden bu kabileler, Fâtımî Halifeliği şehirlerine yıkıcı baskınlarını uygulamaya geri dönmüşlerdir.⁴⁸⁰ Aynı zamanda şehirlerin valileri de Halife Müstansır'ın zayıflığından yararlanarak Fâtımî hilafetinden birer birer ayrılmaya başlamışlardır.⁴⁸¹

462/1070 yılında el-Küffî Mühtes b. Ebî'l-Cin, Dımaşk'ı ele geçirerek halifenin buradaki adamlarını çıkarttı. Ayrıca İbn Ebî Akîl Sûr'u, Kadı Ebû Tâlib b. Ammâr Trablusşam'ı, İbn Hamdân ise Remele'yi ve deniz kenarını ele geçirerek Emîrû'l-

⁴⁷⁹ İbn Müyesser, *Ahbâri Mısır*, 58; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, XXXI:8; Makrîzî, *İğâsetü'l-Ümme*, 98-99.

⁴⁸⁰ Ğâmidî, *Bilâdü's-Şâm Kübeyle'l-Ğazvi's-Salîbî*, 82.

⁴⁸¹ İbnü'd-Devadârî, *Kenzü'd-Dürer: (ed-Dürretü's-Seniyye fî Ahbâri'd-Devleti'l-Fâtımiyye)*, VI:381.

Cüyûş'a Bedrû'l-Cemâlî'ye sadece Akkâ ve Saydâ kalmıştır.⁴⁸² Bu gelişmeler, Kadî Ebû Tâlib'in, Kahire'deki merkezi idarenin zayıflığı yüzünden kendisine karşı herhangi bir askerî harekât yapamamasından istifade ederek elinde bulundurduğu topraklarda bağımsızlığını ilan ettiğini göstermektedir.

Bununla birlikte Fâtımîlerden bağımsızlık elde edildikten sonra Trablusşam hakkında pek fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Ebû Tâlib'in iç politikasının bilime ve âlimlere odaklandığı açıktır. Nitekim *Dârü'l-İlm* adında bir medrese yaptırmış, ünlü bir kütüphane kurmuş ve öğrencileri Trablusşam'a çekmek için çalışmıştır. Ebû Tâlib döneminde şehir önemli bir entelektüel ve ilim merkezi, âlimlerin ve araştırmacıların ilgi odağı haline gelmiştir.⁴⁸³ Bu konuya aşağıda Ammâroğulları dönemindeki uygarlık ve bilim bahsinde temas edilecektir.

Görünüşe göre bağımsızlıktan sonra Emirliğin dış politikası köklü bir değişime uğramıştır. Nitekim Ebû Tâlib'in Fâtımîler aleyhine Selçuklulara yaklaşmaya başladığına dair kanıtlar mevcuttur. Dönemin mühim kaynaklarından İbnü'l-Kalânîsî, Sûr ve Trablusşam kadılarının bağımsız olduktan sonra Selçuklulara hediyeler ve nezaketle yaklaşmaya başladıklarını zikretmektedir.⁴⁸⁴ Selçuklu Sultanı Alparslan Kuzey Suriye'deyken belki de Ebû Tâlib'in Selçuklularla ilişkisi daha da derinleşmişti. Sultan Alparslan, Bilâdü's-Şâm'ı kontrol etmeye yönelik bir planı uygulamaya koyulmuş ve ardından Fâtımî Devleti'ni devirmek ve bu ülkeyi Selçuklu Devleti'ne ilhak etmek için Mısır'a doğru ilerlemişti. 463/1071 yılında Halep'e geldiğinde, şehrin Mirdâsoğulları ailesinden hâkimi bulunan Mahmud b. Nasr yanına giderek bağlılığını ve itaatini bildirmiştir. Bunun üzerine Sultan Alparslan, Mahmud'u Abbâsî halifesi ve Selçuklu sultanı adına hutbe okumak şartıyla Halep'te yönetici olarak bırakmıştır.⁴⁸⁵

⁴⁸² Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:219.

⁴⁸³ Hitti, *Târihu Lübnan*, 353; Müri'l-Şeyh, *el-İmârâtü'l-Arabiyye*, 201.

⁴⁸⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihu Dimaşk*, 182.

⁴⁸⁵ Azîmî, *Târihu Haleb*, 348; İmâdüddîn el-İsfahânî, *Nüsretü'l-Fetre ve 'Usretü'l-Fitre*, thk. İsmâ Mustafa Ukle, (London: Müessesetü'l-Furkan li't-Türasi'l-İslâmî [al-Furqan Islamic Heritage], 2019/1440) 208-211; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII: 387-388; el- Bündârî, *Târihu Devleti Al-i Selçuk*, 36-37; a.mlf., *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 36-37; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:232-234; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:19-23; İbn Müyesser, *Ahbâri Mısır*, 36; İzzeddîn Hezbânî, *Târihu İbn Ebî'l-Heycâ*, 118; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXXI:10-11; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI:180; Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, II: 302; Müneccimbaşî, *Câmiu'd-Düvel*, Hazırlayan: Ali Öngül, İstanbul, Kabalcı yayıncılık, 2017, I-77; Ali Sevim, *Suriye -Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 30-32.

Fakat bu arada Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'in Horasan'a gitmek üzere Doğu Anadolu'ya intikal ettiği haberi gelince, Sultan Alparslan çizdiği planı tamamlayamamıştır. Sultan Alparslan nihayet imparatoru karşılamaya gitmiş ve meşhur Malazgirt Savaşı'nda onu yenilgiye uğratmıştır.⁴⁸⁶ Sultan Alparslan Halep çevresinde ordugâh kurarken, kâtiplerinden İbn Câbir b. Sıklâb el-Mavsîlî ile birlikte askerlerinden bir kısmını, Trablusşam Emirliği'nin geleceğini belirlemek amacıyla Trablusşam'a göndermiştir.⁴⁸⁷ Ebû Tâlib'in Halep'te kaldığı süre içinde Sultanın huzuruna çıkmaması ve Selçuklulara açıkça biat etmesi belki de Şiilerin çoğunlukta olduğu Trablusşam'ın halkıyla ilgili iç koşullardan kaynaklanıyordu ve Trablusşam halkını kendisine karşı kıskırtmamak için Selçuklulara bağlılığını gösterememiş.

Kaynaklar, İbn Câbir ile Ebû Tâlib arasındaki görüşme hakkında bilgi vermiyorlar, ancak muhtemelen aralarında bir anlaşma gerçekleşmişti ve belki de Ebû Tâlib, Selçuklulara kendisine saldırmamak karşılığında itaat ettiğini kabul etmişti. Böylece bu andan itibaren başlayarak Trablusşam, Oğuzların sıkıntılı zamanlarda sığınabilecekleri güvenli bir merkez haline gelmiştir. Mısırlı müellif İbn Müyesser, Alparslan'ın Bilâdü's-Şâm'dan ayrılmadan önce Bilâdü's-Şâm'ı kontrol edebilen bir Türk grubu bırakarak Bilâdü's-Şâm'ın tamamını Fâtımîlerin elinden aldığından bahsediyor.⁴⁸⁸ Bunların Nâvekiye Oğuzları olarak isimlendirilen Türk grupları olması muhtemeldir çünkü Sıbt İbnü'l-Cevzî, Nâvekiye Oğuzlarının Bedrü'l-Cemâlî tarafından desteklenen Arap kabilelerine yenik düştükten sonra Trablusşam'a yöneldiğinden bahsediyor.⁴⁸⁹ Dolayısıyla Nâvekiye Oğuzları'nın Trablusşam'a yönelmesi, Selçuklular ile Ebû Tâlib arasında daha önce bir anlaşma olduğunun kanıtı olarak ileri sürülebilir.

Araştırmacı Süheyl Takkûş, Alparslan ile Ebû Tâlib arasında, bir grup Türk'ün Trablusşam yöresinde ikamet etmesine izin verilen bir saldırmazlık anlaşması yapıldığını kabul etmektedir. Bunu da Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Trablusşam'da Nâvekiye Oğuzları'nın bir bölümünün mevcudiyeti hakkında zikrettiği kayda dayandırmıştır.⁴⁹⁰

⁴⁸⁶ Azîmî, *Târîhü Haleb*, 348; İmâdüddîn el-İsfahânî, *Nüsretü'l-fetre*, 212-219; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, 188-190; Hüseyî, *Zübdetü't-Tevârih*, 107-111; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII: 388-398; Bûndârî, *Târîhu Devleti Al-i Selçuk*, 37-40; a.mlf., *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 37-41; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:23-28; İzzeddin Hezbânî, *Târîhü İbn Ebî'l-Heycâ*, 118; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, XXXI:11-14; Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, II: 302; Müneccimbaşî, *Câmiu'd-Düvel*, I-77-80.

⁴⁸⁷ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb*, IV:1975.

⁴⁸⁸ İbn Müyesser, *Ahbâri Mısır*, 36.

⁴⁸⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:249.

⁴⁹⁰ Süheyl Takkûş, *Târîhü's-Selâcika fi Bilâdü's-Şâm*, (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1996/1417), 118.

Ebû Tâlib'in herhangi bir güçlü bir hükümdarla saldırmazlık anlaşması yapabileceği fikri ihtimal dışı değildi. Zira karşı koyabilecek bir askeri gücü olmadığı, daha ziyade kendisini Fâtımîlerden koruyacak birini aradığı anlaşılmaktadır. Çünkü tam da bu sıralarda Fâtîmi ordu komutanı (Emirü'l-Cüyûş) Bedrü'l-Cemâlî de Fâtîmî Halifeliği'nden kopan şehirlere karşı yoğun bir askerî harekâta başlamıştı.⁴⁹¹

Ebû Tâlib'in bağımsızlıktan sonra Fatımilerle olan ilişkisine gelince; esasen belirtiler onun aralarındaki bağı tamamen kesmediğini gösteriyor. Trablusşam halkının tepkisinden çekinen Ebû Tâlib, ahalinin sevgisini kazanmaya hevesli olduğu için Fâtîmîlere ve politikalarına düşmanlığını açıklamamıştı.⁴⁹² Sıbt İbnü'l-Cevzi'nin şu sözü bunu doğrular niteliktedir: "*Ebû Tâlib, Siiler'e karşı çok hürmet gösteriyordu*".⁴⁹³ 461/1069 ve 463/1071 yıllarında Trablusşam'da basılan ve günümüze ulaşan altın dinarlardan, Ammâroğullarının Fâtîmîlerden bağımsız olmasına rağmen Trablusşam'daki darphanede, Fâtîmî Halifesi "*el-Müstansır-Billâh*" adına para basmaya devam ettiklerini anlıyoruz.⁴⁹⁴

Bu arada Ebû Tâlib ile Halab yöresindeki yönetici aile olan Mirdâsîler arasındaki ilişkide bozulma yaşanmıştı. Halbuki iki Emirliğin o dönemde yaşadıkları benzer şartlara rağmen ikisi de Fâtîmîlerin itaatinden vazgeçerek Selçuklulara yönelmişlerdi. Ancak bu iki emirlik arasındaki ilişki, Ebû Tâlib'in Sedîdü'l-Mülk Ali b. Münkız'ı himayesine alması nedeniyle bozulmuştur. Haleb Mirdâsî emîri Mahmud b. Nasr ile Sedîdü'l- Mülk b. Münkız'ın arasında bir anlaşmazlık çıkmıştı ve bu yüzden İbn Münkız kendisini tehlikede gördüğü için Trablusşam'a gitmişti. Mahmud bunu öğrenince Ebû Tâlib'e haber gönderip İbn Münkız'ı tutuklatmasını istemiş ve onun karşılığında üç bin dirhem teklif etmişti. İbn Münkız Trablusşam'da Ebû Tâlib ve kardeşi tarafından karşılanmıştı. Mahmud onlara defalarca haber gönderdiyse ısrarlarına rağmen talebine bir karşılık alamamıştır.⁴⁹⁵

⁴⁹¹ İbn Müyesser, *Ahbâri Mısır*, 35; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV:82.

⁴⁹² Mürsî'ş-Şeyh, *el-İmârâtü'l-Arabiyye fî Bilâdi 'ş-Şam*, 200; Özeydin, "Ammâroğulları", III:76.

⁴⁹³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü 'z-Zaman*, XIX:253.

⁴⁹⁴ Tedmürî, *Lübnan mine's-Sîyadeti'l-Fâtîmîyye*, I:163.

⁴⁹⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihu Dimaşk*, 169; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:34-35.

3.1.1. Ebû Tâib b. Ammâr'ın Menkıbeleri

Recep 464 / Nisan 1072'de hayata gözlerini yuman Kadı Emînüddeve Ebû Tâlib⁴⁹⁶ hakkında bilgi veren tarihçiler, onu çok cömert,⁴⁹⁷ çok sadaka veren, akıllı, Şii'lere hürmet eden,⁴⁹⁸ Müslümanların sıkıntılarıyla ilgilenen biri olarak tanımlamaktadırlar. Kadı Ebû Tâlib özellikle Selçukluların Anadolu'daki cihat hareketiyle ilgilenmiştir.⁴⁹⁹ O, aynı zamanda sağlam bir düşünceye sahip, bilim adamı ve önde gelen Şii fakihlerinden biriydi.⁵⁰⁰ Kendi kaleminden çıkan "*Tervîhü'l-Ervâh ve misbâhü's-Sürûr ve'l-efrâh*"⁵⁰¹ veya "*Cürâbüddeve*" olarak da bilenen bir kitap yazmıştır.⁵⁰²

Yukarıda bahsedilen kitabın başlığı birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir. "*Tervîhü'l-Ervâh*" kitabı mizah ve şaka ile dolu kitaplardan biridir. Bu yüzden böyle bir kitabın yazımı, bir kadı ve emîr olan Ebû Tâlib gibi birine yakıştırılamamıştır. Ayrıca kitabın isminde geçen "*Cürâbüddeve*" iki anlamda kullanılmıştır. İlkinde, "*Tervîhü'l-Ervâh*" yazarının lakabı olarak kullanılmıştır. İkincisinde ise İslam devletinin ekonomisi ve çeşitli konuları hakkında yazdığı bir kitabın adıdır. Ancak tarihçiler, eğlence kitabının adını ve yazarının lakabını alıp, ona Kadı Ebû Tâlib'in kitabının adını vermişlerdir. Fakat bu gerçeği yansıtmamaktadır.⁵⁰³

Araştırma sonucunda, "*Tervîhü'l-Ervâh*" kitabının, "*Cürâbüddeve*" lakaplı Ahmed b. Muhammed b. Alevî tarafından kaleme alındığı anlaşılmıştır. Muhammed b. Alevî ise şaka ve mizah ehli Sicistanlı bir edebiyatçı idi. O, Abbâsî Muktedir-Billâh (295-320/908-932) halifeliği zamanında ve Büveyhîlerin hakimiyet devrinde yaşamıştı. "*Cürâbüddeve*" lakabı da bu dönemde kendisine verilmişti.⁵⁰⁴ Çünkü Büveyhîler "Devle" lakabı ile anılmaktan gurur duyarlardı.

⁴⁹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII: 392; İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-Hatîre: Târihü Lübnan ve'l-Ürdün ve Filistin*, II-II:107; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXXI:35; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ*, 120; Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, II: 307-308;

⁴⁹⁷ İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ*, 120.

⁴⁹⁸ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:257; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire*, V:89.

⁴⁹⁹ İbnü'l-Verdî, *Târihu İbni'l-Verdi*, I:360.

⁵⁰⁰ İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-Hatîre: Târihü Lübnan ve'l-Ürdün ve Filistin*, II-II:107; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXXI:35-36; İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât*, VIII:77.

⁵⁰¹ İbn Şeddâd bu eseri "*Tervîhü'l-Ervâh ve Miftâhü's-Sürûri ve'l-Efrâh*" adıyla zikretmiştir. Bkz., *el-A'lâkü'l-Hatîre: Târihü Lübnan ve'l-Ürdün ve Filistin*, II-II:107.

⁵⁰² Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXXI:36; İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât*, VIII:77.

⁵⁰³ Mustafa Cevâd, "Dârü'l-İlim bi-Trâblus", *Mecelletü'l-İrfân*, say33, (Beyrut: 1946), II:150; Emîn, *A'yânü's-Şî'a*, V:219; Ali İbrahim Trâblusî, *et-Teşeyyü' fi Trâblus ve Bilâdi's-Şâm*, (Beyrut: Dârü's-Sâkî, 2007), 142-143.

⁵⁰⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, I:459.

Mustafa Cevâd'ın Kadı Ebû Tâlib'e atfettiği⁵⁰⁵ ve İbn Haldûn'un incelediği “*Cürâbüddeve*” kitabına gelince; bu kitap, Müslüman beytûmalinin hasılatını ve ekonomik şartlarını anlatan bir İslam iktisat kitabıdır.⁵⁰⁶ Biz bu kitabın Ebû Tâlib tarafından yazıldığı kanaatindeyiz. Çünkü bilimsel içeriği onun işgal ettiği kadılık makamına uygundur.

3.2. Celâlülmülk Ebu'l-Hasan Ali B. Muhammed B. Ammâr (464-492/1072-1099)

Kadı Ebû Tâlib ölünce, iktidar hırsı taşıyan aile üyeleri arasında çatışma çıkmıştır. İlgili kaynaklar ise, rekabetin Celâlülmülk ve amcası Ebû Tâlib'nin kardeşi ile sınırlı olduğunu belirtmektedir. O sırada Trablusşam'da ikamet eden İbn Münkız ile maiyeti ve onunla birlikte gelen Kefer Tâb halkı mensuplarından bazı kimseler Celâlülmülk'ün yanında yer alarak Ebû Tâlib'in kardeşini taht mücadelesinden uzaklaştırmayı başarmışlardı. Böylece Celâlülmülk Emirliğin yönetimini devralmıştır.⁵⁰⁷

Kaynaklar, yönetim konusundaki ihtilafın Celâlülmülk ile amcası arasında olduğunu açıkça belirtse de konuyla ilgili araştırmacılar Abdülazîz Sâlim ve GastonWeir, ihtilafın Ebû Tâlib'in diğer kardeşi Muhammed iktidar mücadelesinden elendikten sonra, siyasi rekabetin Muhammed'in oğulları Fahrülmülk Ebû Ali ve Celâlülmülk Ebu'l-Hasan arasında olduğunu belirtmiştir.⁵⁰⁸ Oysa bu iki araştırmacının bahsettiği hususlar, dönemin çağdaş tarihçilerinin anlattıklarıyla çelişmektedir. Nitekim Celâlülmülk ile Fahrülmülk arasındaki ihtilafa işaret eden çağdaş bir kaynak da yoktur. Ayrıca Celâlülmülk'ün yirmi sekiz yıllık saltanatı sırasında, kardeşi Fahrülmülk'ün yönetime geçme çabasını gösteren herhangi bir zorluk ya da bu kardeşin yaptığı herhangi bir ayaklanma hakkında da herhangi bir girişimden bahsedilmemektedir. Aksine, aşağıda değinileceği üzere, iç yönetimde istikrar sağlanmış ve Celâlülmülk'ün saltanatı sırasında kardeşi Fahrülmülk tarafından yönetimi zafiyete düşürecek herhangi bir girişimde bulunulmamış ve hiçbir olay da yaşanmamıştır.

⁵⁰⁵ Mustafa Cevâd, “Dârü'l-İlim bi-Trâblus”, 151.

⁵⁰⁶ İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, I:224-225.

⁵⁰⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:35; İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-Hatîre: Târîhü Lübnan ve'l-Ürdün ve Filistin*, II-II:108; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXXI:35; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII:77.

⁵⁰⁸ Sâlim, *Trablusşam fi't-Târîhi'l-İslâmî*, 68; Wiet, “Banû ‘Ammâr”, *The Encyclopedia of İslam*, I:448.

Bazı araştırmacılar, iktidarın Celâlülmülk'e geçmesinin sebebini, Ebû Tâlib'in hiç çocuğunun olmaması ve vefat etikten sonra yerine geçebilecek oğlunun bulunmamasına bağlamışlardır. Bu araştırmacılar, şayet Ebû Tâlib'in bir oğlu olsaydı, onu halef olarak tayin edeceğinden, yaşı küçük olsa bile diğer emirlerin ona biat edeceklerinden bahsetmişlerdir.⁵⁰⁹ Fakat İbnü'l-Hayyât'ın şiir divanına göre, Ebû Tâlib'in Şemsüddevele Ebu'l-Ferec adında bir oğlu vardır ve hatta İbnü'l-Hayyât, Trablusşam'da kaldığı zamanda Ebu'l-Ferec'in yeni dünyaya gelen oğlunu bir şiir ile tebrik etmiştir.⁵¹⁰ Bu Ebû Tâlib'in yetişkin bir oğlu olduğu ve babasının yerine geçebileceği anlamına gelmektedir. Ancak bilinmeyen bir nedenden dolayı bu gerçekleşmemiştir.

Konuyla ilgili araştırmacılardan Tedmürî ise Trablusşam'da Ebû Tâlib'den sonra yaşanan iktidar mücadelesinin, bir yanda Ebu'l-Menâkıb ile Celâlülmülk, diğer yanda Ebû'l-Menâkıb ve amcası Ebu'l-Ketâ'ib Ahmed b. Muhammed arasında olduğundan bahsetmiştir.⁵¹¹ Ancak bu görüşü yanlışlayan durumlar vardır ki bunları üç aşamada ele alabiliriz: Birincisi, Ebu'l-Menâkıb'ın kimliği tarihçiler arasında ihtilaflıdır. Zira o, bazılarına göre Celâlülmülk'ün amcası,⁵¹² bazılarına göre de Celâlülmülk'ün kuzeni idi.⁵¹³ Ancak Ebu'l-Menâkıb'ın Ebû Tâlib'in oğlu olduğunu belirtmemişlerdir. Tedmürî, Ebu'l-Menâkıb'ı Ebû Tâlib'in oğlu diye kitabında bahseden Zambaur'nun verdiği bilgiye güvenmiş görünüyor.⁵¹⁴ Ancak çağdaş kaynaklarda bunu kanıtlayacak hiçbir somut kanıt mevcut değildir. İkinci nedene gelince; üçüncü bölümde göreceğimiz gibi, eğer Ebu'l-Menâkıb'ın gerçekten Trablusşam'ı yönetme arzusu olsaydı, Fahrülmülk, Bağdat'ta Sultan Muhammed Tapar'dan yardım istemeye gittiğinde ona Trablusşam'ın yönetimi ve işlerini emanet etmezdi. Ebu'l-Menâkıb ile amcası Ebu'l-Ketâ'ib Ahmed b. Muhammed arasındaki ihtilafı ilgili olan üçüncü nedene gelince; Kerâcükî'nin 436/1044⁵¹⁵ yılında Trablusşam'a yaptığı ziyaretten

⁵⁰⁹ Sâlim, *Trâblusşam fi't-Târîhi'l-İslâmî*, 68; Mürsî's-Şeyh, *el-İmârâtü'l-Arabiyye fi Bilâdi's-Şam*, 205; Özeydin, "Ammâroğulları", *TDVİA*, III:76.

⁵¹⁰ İbnü'l-Hayyât, *Dîvânü İbnü'l-Hayyât*, 83.

⁵¹¹ Tedmürî, *Târîhu Trâblus*, I:359.

⁵¹² İbnü'l-Hayyât, *Dîvânü İbnü'l-Hayyât*, 49; Azîmî, *Târîhü Haleb*, 263; Zettersteen. *Beitrage Zur Geschichte der Mamlükensultane*, 247.

⁵¹³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhü Dimaşk*, 257; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VIX: 120; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XX:23; İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-Hatîre: Târîhü Lübnan ve'l-Ürdün ve Filistin*, II-II:109; İzzeddin Hezbânî, *Târîhü İbn Ebî'l-Heycâ'*, 160; İbnü'd-Devadârî, *Kenzü'd-Dürer (ed-Dürretü'z-zekiyye fi ahbâri devleti't-Türkiyye)*, VIII:285; Zehebi, *Târîhü'l-İslâm*, XXXV:7; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXXI:36; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII:77.

⁵¹⁴ Zambaur, *Manuel De Genealogie et de Chronologie*, 102.

⁵¹⁵ Kerâcükî, *Kitâbü't-Tefdîl*, 8; Ağa Büzürg, *Tabakâtü A'lâmi's-Şî'a*, II: 12,132.

sonra onun hakkında bilgiler kesilmiş ve ondan bir daha bahsedilmemiştir. Bu yüzden onun o zamana kadar yaşadığını düşünmüyoruz.

Celâlülmülk ile amcası arasında Trablusşam'ın yönetimi konusunda ihtilaf olduğunu çağdaş kaynaklardan görmekteyiz. Emirliğin yönetiminin Muhammed'in oğullarından daha çok kendisini layık gören Ebû Tâlib'in kardeşinin kim olduğu sorusu akla gelmektedir. Bu sorunun cevabı, Ebû Tâlib'in vefat ettiği 464/1072 yılındaki olaylardan bahseden Sıbt İbnü'l-Cevzî tarafından verilmiştir. Celâlülmülk, Ebû'l-Fetih adlı amcası ve onunla ittifak eden bir grup Şii'yi ve Mısır vezirlerinden biri olan İbnü'l-Müskî'yi sürgün ettikten sonra Trablusşam'ın yönetimine geçmeyi başarmıştır.⁵¹⁶

Yukarıda bahsedilenlerden hareketle, Ebû Tâlib'in ölümü üzerine, kardeşi Ebû Tâlib'in yerine kendisinin geçmesini yeğeni Celâlülmülk'ten daha layık gören Ebû'l-Fetih ile Celâlülmülk arasında bir tartışma çıktığı sonucuna varmaktayız. Bu mücadele sonunda Celâlülmülk, halkın ve İbn Münkız ile onunla birlikte olanların desteğiyle Emirliğin yönetimine ulaşmayı başarmıştır. Celâlülmülk, Emirliği kontrol altına almış ve işlerini çok iyi idare etmiş ve yönetim durumunu düzeltmiştir. Onun, aynı zamanda Emirliğin kurucusu olan amcası Ebû Tâlib ile aynı politikayı izlediği anlaşılmaktadır. Onun hakkında bilgi veren kaynaklardan İbnü'l-Esîr ve Zehebî, “*Celâlülmülk, Emirliği çok iyi kontrol etmiş, amcasının yokluğunu aratmamıştır*”⁵¹⁷; Sıbt İbnü'l-Cevzî ise “*Celâlülmülk, Emirliği en iyi şekilde ıslah etmiştir*”⁵¹⁸ şeklinde ifadeler kullanmışlardır.

Celâlülmülk, Emirliği yirmi sekiz yıl boyunca yönetmiştir. Fâtımîlerden bağımsız olmaya çalışmış ve Abbâsîlere meyletmişti. Ancak Trablusşam halkı Fâtımîlere meyilli olduğu için bu konuda azami dikkat gösteriyordu.⁵¹⁹ Hükümdarlığı sırasında amcasından farklı olarak kadılık görevini yürütmemiş, bu makama müstakil bir kadı tayin etmişti. Onun kadılık makamına getirdiği kişi âlimlerden Abdülaziz b. el-Berrâc idi. Abdülaziz, Trablusşam'daki İmamiye Şiilerine kadı olarak atanmıştır.⁵²⁰ Ayrıca

⁵¹⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü 'z-Zaman*, XIX:257.

⁵¹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi 't-Târih*, VIII:392; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXI:158;

⁵¹⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü 'z-Zaman*, XIX:259.

⁵¹⁹ Wiet, “Banû ‘Ammâr”, *The Encyclopedia of Islam*, I:448.

⁵²⁰ Ağa Büzürg, *Tabakâtü A'lâmi 'ş-Şi'a*, II:107; Emîn, *E'yânü 'ş-Şi'a*, VIII: 158; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-'Arifin Esmâ 'ü'l-Mü'lifin ve Âsârü'l-Müsannifin*, (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, tz), 578.

bazı ileri gelenlere bazı idari görevler vermiştir. Bunlardan ‘Adüddevle Muhammed et-Trâbulsî’yi donanma komutanı [*Emîrî’s-Sâhil*] olarak atamıştır.⁵²¹

Celâlmülk’ün hâkimiyeti sırasında, birçok önemli olay Bilâdü’ş-Şâm’daki haritanın şeklini değiştirmiştir. Döneminde meydana gelen olaylar, onun siyasi becerisini ve zorluklarla yüzleşmedeki yeteneğini göstermektedir. Onun yönetiminde, Bilâdü’ş-Şâm’daki nüfuzlarının çoğunu kaybeden Fâtımîler ile bölgeye geldiklerinden beri sadece Bilâdü’ş-Şâm’da değil Mısır’da da Fâtımî iktidarını sona erdirmeye çalışan Selçuklular arasındaki çatışma yoğunlaşmıştı. Hükümdarlığının son günleri Haçlıların bölgeye gelişiyle aynı zamana denk gelmiş, bu yüzden emirliğe zarar verme korkusuyla onları idare etmeye çalışmıştır.

Celâlmülk’ün dönemi sırasında meydana gelen olayların karmaşıklığının bir sonucu olarak, onu çevreleyen güçlerle olan dış politikasından bahsederken bunların her birini ayrı olarak ele alacağız.

3.2.1. Celâlmülk ve Fâtımîler

Celâlmülk, amcası Ebû Tâlib’in Fâtımîlere karşı izlediği yaklaşımın aynısını izlemiştir. Buna göre o, Fâtımîlere açık düşmanlık göstermemiş, bununla birlikte onlardan bağımsız olmaya devam etmiştir.⁵²² Öyle ki yönetiminde bulunup da Fâtımîlere meyleden herkesi yönetimden uzaklaştırmıştır. Haleb’li tarihçi İbnü’l-Adîm, Trablusşam’da yaşayan şair İbn Hayyûs’un, Fâtımîlere olan meyli nedeniyle, Celâlmülk ve Ammâroğulları ailesi tarafından hoş karşılanmadığını zikretmiştir.⁵²³

Fâtımîler, Trablusşam Emirliği’nde Ammâroğullarının devam eden bağımsızlığından hoşlanmamış, bu yüzden bu Emirliği tekrar Fâtımî hâkimiyetine geri almak için birkaç defa girişimde bulunmuşlardır. Bu girişimlerden birinde, ordu komutanı Bedrû’l-Cemâlî Trablusşam şehrinin ileri gelenlerine haber yollamış ve onlardan Celâlmülk’ü tutuklamalarını istemiş, onu tutuklayabilecek kişiye de Emirliği teslim edeceğini vadetmişti. Ancak Celâlmülk bu yazışmalardan haberdar olmuş, bu olayda

⁵²¹ İbnü’l-Fuvâtî, *Mecme’ü’l-Âdâb fî Mu’cemi’l-Elkâb/ Telhisü Mecme’i’l-Âdâb fî Mu’cemi’l-Elkâb*, thk. Muhammed Kazım, (Tahrân: Vizâret-i Ferheng u İrşad-i İslâmî, 1995/1416), I:404.

⁵²² Wiet, “Banû ‘Ammâr”, *The Encyclopedia of İslam*, I:448.

⁵²³ İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l-Haleb*, II:40.

parmağı olan herkesi tutuklamış, mallarına el koymuş, bazılarını öldürüp geri kalanını sürgüne göndermiştir.⁵²⁴

Görünüşe göre Fâtımîlerin bu girişimine rağmen Celâlülmülk onlara düşmanlığını göstermemiş ve kendisi ile Fâtımîler arasında hassas dengeleri tutmaya çalışmıştır. Bunda muhtemelen Trablusşam halkının Fâtımîlere meyletmesi rol oynamıştı.⁵²⁵ Ayrıca Bedrü'l-Cemâlî'nin bağımsızlık ilan eden şehirlere karşı askerî harekâta başlamasından⁵²⁶ dolayı Fâtımîlerle karada ve denizde yapabileceği herhangi bir askeri karşılaşmadan kaçınıyordu. Hatta bu nedenle Fâtımîlerden kaçan Mü'allâ b. Haydere'yi onlara teslim etmiştir.⁵²⁷

Mü'allâ b. Haydere b. Minzû el-Kütâmî, Dımaşk'ı yönetecek bir valinin bulunmayışından yararlanarak, Fâtımî Halifesi Müstansır'ın emri olmadan 461/1069'da Dımaşk kentini zorla ele geçirmişti. Bu arada Dımaşk halkına kötü davranmış ve birçoğunun malına da el koymuştu. Ayrıca kendisi ile ordu arasında da bir anlaşmazlık çıkmış ve kendisi öldürüleceğinden korkmuştu. Bu yüzden Zilhicce 467/Ağustos 1075'te Dımaşk yakınlarındaki Banyâs'a kaçmıştır. 472/1080 yılına kadar orada kalmış, Fâtımî ordusu bölgeye yaklaştığında da yakalanmaktan korkup Trablusşam'daki eniştesi Celâlülmülk'e sığınmıştır. Ancak Celâlülmülk, onu öldürecek olan Fâtımîlere teslim etmekten çekinmemiştir.⁵²⁸

Celâlülmülk, daha önce amcası Ebû Tâlib'in yaptığı gibi, Fâtımî halifesi Müstansır adına para basmaya devam etmiştir. 475/1083 yılında Trablusşam'da basılan bir dinar bize ulaşmıştır.⁵²⁹

Bir halife adına para basmanın yol açacağı çağrışımlara rağmen, Ammâroğullarının neden Fâtımî halifesi adına para basmaya devam ettiğini anlamak zordur. Bu durum belki de tedavüldeki paranın arz ve talebiyle alakalıydı. Zira Bilâdü's-Şâm'ın çoğu bölgesi Fâtımîlerin elinden Selçukluların eline geçmesine rağmen, Fâtımî sikkeleri daha bir süre Bilâdü's-Şâm'da kullanılmaya devam etmiştir. Sıbt İbnü'l-Cevzî,

⁵²⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü 'z-Zaman*, XIX:310.

⁵²⁵ Wiet, "Banû 'Ammâr", *The Encyclopedia of İslam*, I:448.

⁵²⁶ İbn Müyesser, *Ahbâri Mısır*, 35; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, IV:82.

⁵²⁷ Mürsî'sh-Şeyh, *el-İmârâtü'l-Arabiyye fî Bilâdi'sh-Şam*, 207-208.

⁵²⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihu Dımaşk*, 161-162; İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dımaşk*, LVI:375; İbn Müyesser, *Ahbâri Mısır*, 42; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXXI:31; Safedî, *Tühfetü Zevî'l-Elbâb*, II:52-53.

⁵²⁹ Sâlim, *Trablusşam fî't-Târihi'l-İslâmî*, 70.

491/1098 yılında Bilâdü's-Şâm halkının Fâtımî dinarlarından başka bir şey bilmediğinden bahsediyordu.⁵³⁰

Bütün hassasiyetine karşın Celâlülmülk'ün izlediği yatıştırma politikası, onu Fâtımî saldırısından koruyamamıştır. Nitekim 482/1090'da Trablusşam Emirliği bir Fâtımî saldırısına maruz kalarak Cübeyl şehrini kaybetmiştir. Ordu komutanı Bedrû'l-Cemâlî, kıyı şehirlerini kontrol edebilmek için komutanlarından Nâsîrüddevle ec-Cüyûşî liderliğinde Bilâdü's-Şâm'a bir askerî harekât başlattı. Bu harekât ile Akkâ, Saydâ ve Sûr kentleri Fâtımîlerin kontrolüne geçti. Sonra Trablusşam Beyliği'ne ait olan Cübeyl'e ulaştı ve burayı Ammâroğullarının elinden aldı. Sonra da diğer kentlerle birlikte Cübeyl'e Fâtımî valileri yerleştirilmiştir.⁵³¹ Ancak Ammâroğlu Celâlülmülk, Cübeyl'i tekrar ele geçirmeyi başarmış görünüyor. Zira Haçlılar Kudüs'e giderken Trablusşam Emirliği'nden geçtiklerinde Cübeyl, Ammâroğullarının Emirliği'nin sınırları içindeydi. Bölgede bulunan el-Kelb [Köpek] Irmağı'nın Trablus Emirliği ile Fâtımî Devleti arasındaki sınır olduğu anlaşılıyor.⁵³²

482/1090 tarihli seferden sonra, Ammâroğulları Emirliği üzerindeki Fâtımî baskısının durmuş olduğu görülüyor. Nitekim kaynaklarda Celâlülmülk döneminde Emirlik sınırlarına yaklaşan başka herhangi bir Fâtımî ordusundan bahsedilmemektedir. Bunun nedeni büyük ihtimalle Fâtımîlerin Bilâdü's-Şâm'ın güney bölgesiyle meşgul olmaları ve bu arada Selçuklular aralarında gerçekleşen savaşlarla meşgul olmalarıdır.

Yukarıdaki bahsedilen askerî harekâttan sonra Ammâroğulları Emirliği'ne yönelik herhangi bir Fâtımî askerî tehdidi olmamasına rağmen, Ammâroğulları ailesinin akrabalarından biri, 487/1094'te Müstansır'ın ölümünü takip eden çekişmede hayatını kaybetmiştir. Emirü'l-Cüyüş Efdal b. Bedrû'l-Cemâlî, halifeliği tamamen tekeline alabilmek için küçük bir halife tayin etmek istemiş, bu yüzden Müsta'îl-Billah'ı seçip Mısır ileri gelenlerinden ona biat almıştır.⁵³³ Ancak Müstansır'ın en büyük oğlu Nizâr bunu kabul etmemiş ve babasının kendisinden sonra halifeliği kendisine emanet ettiğini iddia ederek İskenderiye'ye kaçmış ve orada vali emîr Nâsîrüddevle Eftekin

⁵³⁰ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:495-496.

⁵³¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 191; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII:460; İbn Müyesser, *Ahbâri Mısır*, 50; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXIII:11-12; Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, II:326; Sevim ve Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 122.

⁵³² Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 391; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, 330.

⁵³³ Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, III:11-12; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, V:143.

[Alptekin] ile şehrin kadısı Celâlüddeve Ebu'l-Kâsım Ali b. Ahmed b. Ammâr'a biat etmiştir.⁵³⁴

Nizâr'ın İskenderiye'de halife olarak ortaya çıkmasından bir yıl sonra Emirü'l-Cüyüş el-Efdal, ordusuyla 488/1095'te İskenderiye'ye yürüyerek şehri kuşatmıştır. Ancak İskenderiye önlerinde Alptekin'in kuvvetleri karşısında yenilgiye uğramıştır.⁵³⁵ el-Efdal ordusunu yeniden donatmış ve İskenderiye'ye yönelmiş; bunun üzerine İskenderiye valisi halife Nizâr ona karşı çıkmış ancak el-Efdal onları yenmiş; bu yüzden Nizâr ve Alptekin şehre çekilmiş; el-Efdal onları takip ederek şiddetli bir kuşatma yapmış ve şehri mancınıkla vurmaya başlamıştır. Şehir kuşatması uzayınca, Alptekin ve Nizâr *emân* istemek için bir elçiyi Efdal'a göndermiştir. Efdal, onları *emân* vermiş ve İskenderiye'yi ele geçirmeyi başarmıştır. Daha sonra Nizâr ve Alptekin'i tutuklayarak Kahire'ye göndermiş olan Efdal, Alptekin'i orada öldürmüştür. Bu arada Müst'alî de kardeşini Nizâr'ın üzerine bir duvar örerek öldürmüştür.⁵³⁶

Kadı İbn Ammâr'a gelince; Efdal onu da bir süre tutsak olarak elinde tuttuktan sonra öldürülmesini emretmiştir. Kadı İbn Ammâr İslam dünyasındaki büyük âlimlerden biri idi.⁵³⁷ Bir tarihçi şu notu aktarıyor: Kadı Ammâroğlu hapisteyken el-Efdal'dan kendisinin bağışlanmasını isteyen bir mektup yazmıştır. Ama mektup Efdal'e Kadı Ammâroğlu'nun öldürülmesinden sonra ulaşmış ve onu okuduğunda etkilenmiş ve şöyle demiş: "*Vallahi bunu daha önce okusaydım onu öldürmezdim*".⁵³⁸

Kadı Ammâroğlu'nun ölümüyle, Celâlülmülk'ün hükümdarlığının sonuna kadar Fâtımîler ile Ammâroğulları ailesi arasında artık herhangi bir sürtüşme duyulmamıştır. Ancak, ileride göreceğimiz gibi, Celâlülmülk'ün halefi Fahrülmülk'ün saltanatı sırasında Fâtımîler, Emirliğin kontrolünü yeniden ele geçirme girişimlerini yinelemişlerdir.

⁵³⁴ İmâdüddîn el-İsfahânî, *el-Büstânü'l-Câmi*, 305; İbn Müyesser, *Ahbâri Mısır*, 62-63; Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, XV:197; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, V:143.

⁵³⁵ İbn Müyesser, *Ahbâri Mısır*, 62; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, V:144.

⁵³⁶ İmâdüddîn el-İsfahânî, *el-Büstânü'l-Câmi*, 305; İbn Müyesser, *Ahbâri Mısır*, 62-63; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, II:450; Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, XV:197.

⁵³⁷ İbn Müyesser, *Ahbâri Mısır*, 63; Makrîzî, *İttî'âzü'l-Hünefâ*, III:15; Makrîzî, *el-Mükaffâ'l-Kebîr*, VI:402; İbn Hacer el-Askalânî, *Raf'ü'l-İsr 'An küdâti Mısır*, 267-268.

⁵³⁸ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, V:144.

3.2.2. Celâlülmülk ve Mirdâsîler

Celâlülmülk ile Halep Mirdâdî Emiri Mahmud b. Nasr arasındaki gergin ilişki, Celâlülmülk'ün yanında kalan ve onun himayesinden yararlanan Ali b. Münkız yüzünden devam etmişti. Mahmud b. Nasr, İbn Münkız'ı yakalama teşebbüslerinden geri adım atmamış, hatta bunda hileye başvurarak, kâtibi İbnü'n-Nehâs'a İbn Münkız'a gönlünü almak için bir mektup yazmasını ve Halep'e dönmesini sağlamasını emretmişti. Ancak İbn Münkız, arkadaşı kâtib İbnü'n-Nehâs tarafından kendisine yazılan bir işaret vasıtasıyla yalanı keşfetmiş ve Mirdâsî Emiri Mahmud hayatta olduğu sürece Halep'e gitmemeye karar vermişti.⁵³⁹ Tedmürî, Celâlülmülk ile Mahmud arasındaki gergin ilişkiye rağmen Celâlülmülk'ün Halep'teki Ulu Cami'nin doğu tarafını inşa ettirdiğinden ve Kasîmüddeve Aksungur Camisi'nin minaresini 482/1090 yılında yaptırdığından bahseder.⁵⁴⁰

Bu konuda bilgi veren kaynaklar arasında, İbnü's-Şihne'nin Ulu Cami'nin doğu tarafını Trablus kadıları olan Ammâroğullarının inşa ettirdiğinden bahsettiğini görüyoruz.⁵⁴¹ İbnü's-Şihne, bunu zikretmekle birlikte, Ulu Cami'nin doğu tarafını tam olarak kimin inşa ettirdiğini ve tarihini belirtmemiştir. Fakat caminin doğu tarafının inşa tarihinin, bazı tarihçilerin belirttiği Aksungur Camisi'nin minaresinin inşa tarihi olan 482/1090 yılı⁵⁴² ile aynı zamanda olduğu düşünülürse bunun, Halep'teki Kasîmüddeve Aksungur'un valiliği sırasında olduğu, yani Mirdâsîler Emirliği'nin çöküşünden sonra gerçekleştiği anlamına gelir ve bizim kanaatimiz de bu yöndedir. Çünkü göreceğimiz gibi 1086-1094 yılları arasında Halep valisi olan Kasîmüddeve Aksungur ile Celâlülmülk arasında bir tür dostluk var idi.

⁵³⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:34-35; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, III:410; İbnü'd-Devadârî, *Kenzü'd-Dürer:(ed-Dürretü's-Seniyye fî Ahbâri'd-Devleti'l-Fâtûmiyye)*, VI:423; İbn Hacce'l-Hamevî, *Semerâtü'l-Evrâk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadıl İbrahim, (Beyrut: el-Mektebetül'-Asriyye, 2005/1416), 74-75.

⁵⁴⁰ Tedmürî, *Târîhu Trâblus*, I:369; Tedmürî, *Lübnan mine's-Sîyadeti'l-Fâtûmiyye*, I:172.

⁵⁴¹ İbnü's-Şihne, *ed-Dürrü'l-Müntehab*, 63.

⁵⁴² İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk*, 197; Azîmî, *Târîhu Haleb*, 354; İmâdüddîn el-İsfahânî, *el-Büstânü'l-Câmi*, 354; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:423; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:105; İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-Hatîre fî Zikri Ümerai's-Şâm ve'l-Cezire*, thk. Yahyâ Zeheriye 'Abbâd, (Dimaşk: Mensûrârü Vizâratü's-Sekâfe, 1991), I-I:111; İbnü'd-Devadârî, *Kenzü'd-Dürer:(ed-Dürretü's-Seniyye fî Ahbâri'd-Devleti'l-Fâtûmiyye)*, VI:431.

3.2.3. Celâlülmülk ve Münkızıoğulları

Görünüşe göre Celâlülmülk ile Sedîdülmülk Ali b. Münkız arasında başlarda sağlam bir dostluk vardı. Celâlülmülk, amcası Ebû Tâlib'in vefatından sonra Sedîdülmülk'ün kendisine desteğini unutmamış, bu yüzden onu mecliste kendi yanında oturarak itibarını yükseltmişti. Hatta ona hususi bir muamele göstermiş, onu özel dostlarından yaparak kendisine yaklaştırmış ve Emirliği yönetmekte ortak yapmıştır.⁵⁴³

Aslında iki aile arasındaki ilişki, Celâlülmülk'ün Trablusşam yönetimine gelmesinden önce başlamıştı. Celâlülmülk, Dımaşk Fâtımî valisi Hısnüddeve Hayder b. Minzû'nun⁵⁴⁴ kızı ile nişanlandığında, Nasr b. Ali b. Münkız Celâlülmülk'ün hanımını Dımaşk'tan Trablusşam'a getirmeye gitmiştir.⁵⁴⁵ Bu, aralarındaki aile ilişkisinin derinliğini gösterir. Sedîdülmülk, 474/1082 yılında Bizans İmparatorluğu'nun elindeki Şeyzer Kalesi'ni ele geçirip orada Münkızıoğulları Beyliği'nin kurmasından sonra da aralarındaki ilişki kesilmemiş aksine artmıştı.⁵⁴⁶ Bu durum Sedîdülmülk ile Şeyzer'deki askerî liderlerden Reslân arasında bir anlaşmazlık çıktığında Celâlülmülk'ün arabuluculuk başarısı ile kanıtlanmıştır.⁵⁴⁷

3.2.4. Celâlülmülk ve Bizanslar

Esasen Bizans İmparatorluğu'nun güney sınırları XI. yüzyıl sonlarında neredeyse Suriye bölgesindeki Trablusşam Emirliği sınırlarına kadar uzanıyordu. Bizans imparatorlarının çeşitli zamanlarda Bilâdü's-Şâm'a yaptıkları seferler sırasında birçok önemli kıyı kenti onların eline geçmişti. Bu kentler arasında Cebele de bulunuyordu. Cebele, İmparator I. Loannes Çimiskes tarafından 364/975 yılında Bilâdü's-Şâm'a karşı düzenlenen sefer sırasında ilhak edilmişti.⁵⁴⁸ Kent daha sonra Bizans yönetimi

⁵⁴³ İmâdüddîn el-İsfahânî, *Harîdetü'l-Kasr ve Cerîdetü'l-Asr: Bilâdü's-Şâm: Kısmü Şü'arâi's-Şâm*, thk. Şükrü Faysal. (Dımaşk: Matbuatu Hâsimiyye, 1955/1375), I:552; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:35; İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân*, III:410; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, V:124.

⁵⁴⁴ Bkz. İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dımaşk*, XV:382; Safedî, *Tühfetü Zevî'l-Elbâb*, II:49.

⁵⁴⁵ İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dımaşk*, LXII:37.

⁵⁴⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihu Dımaşk*, 184; Azîmî, *Târihu Haleb*, 351; Mihâil es-Süryânî, *Târihu MârMihâil es-Süriyânî el-Kebîr*, trc. Mârgîğûriyûs Salîbe Şem'ûn, (Haleb: Dâr Mardin, 1996), III:147; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, III:409; İzzeddin Hezbânî, *Târihu İbn Ebî'l-Heycâ*, 128; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXXII:274; İbn Hacc'e'l-Hamevî, *Semerâtü'l-Evrâk*, 74; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, V:113.

⁵⁴⁷ İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dımaşk*, XL:249-250; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIV:411-412; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, V:124.

⁵⁴⁸ Antaki, *Tarihü'l-Antaki*, 162-163; Mettâ'r-Ruhâvî [Urfalı Mateos]. *Tarihü Mettâ'r-Ruhâvî*, 56-57; Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, 85; Palu Lemerle, *Bizans Tarihi*, 95-96.

tarafından Antakya şehrine bağlanmış ve 473/1081 yılına kadar Bizanslıların elinde kalmıştı.⁵⁴⁹

Bu tarihte (473/1081) Antakya valisi Philaretus, İbn Süleyha olarak bilinen Cebele kadısı Ebû Muhammed Abdullah b. Mansur b. Hüseyin et-Tenûhî'yi tutuklamıştı. Celâlmülk ona bir mektup yazarak kadı İbn Süleyha'yı serbest bırakmasını ve onu Cebele kadılığına geri göndermesini istemiş, Philaretus da İbn Ammâr'ın istediğini yapmıştır.⁵⁵⁰ Burada Philaretus'un, Celâlmülk'ün isteğini kabul etmiş olması, Antakya valisi ile Trablusşam emiri arasındaki ilişkinin iyi bir seviyede olduğunu göstermektedir.

Celâlmülk daha sonra Cebele'nin kontrolünü ele geçirmek ve onu Trablusşam Emirliği'ne bağlamak için Kadı İbn Süleyha ile anlaşmıştır. İbn Süleyha, uygun zaman gelince Celâlmülk'e haber göndererek, kendisi için belirlediği bir gecede denizden asker göndermesini istemiştir. Celâlmülk, Trablusşam ordusuna dahil olmuş bulunan "Aynü'z-Zemân" adlı bir komutanın idaresindeki 300 kadar Türkmen ve denizden de bir grup asker hazırlayarak Cebele'ye göndermiştir. Askerler, Kadı İbn Süleyha'nın kendilerine tayin ettiği gecede Cebele önlerine geldiler. İbn Süleyha, kentteki Bizans muhafızlarını uyuyana kadar oyalayarak Celâlmülk'ün askerlerine kapıyı açmıştır. Böylece Cebele'ye giren Trablusşam kuvvetleri şehri kontrol etmeyi başardılar ve burada Abbasî halifesi Müktedî-Billâh ile Selçuklu sultanı Melikşah adına hutbe okuttular (473/1081).⁵⁵¹ Kadı İbn Süleyha Cebeledaki Bizanslıları Trablusşam'a göndermiş; Celâlmülk de onlara iyi davranmıştır.⁵⁵² Böylece Cebele, Trablusşam Emirliği yönetimine girmiş oldu. Celâlmülk Kadı İbn Süleyha'yı Cebele valisi olarak atamıştır. İbn Süleyha ölene kadar şehri yönetmeye devam etmiştir.⁵⁵³

Cebele'nin ilhakıyla ilgili tarihçilerin aktardıkları ve yukarıda bahsi geçen kayıtlarda önemli yönler vardır. Bunları şu şekilde belirtebiliriz:

a) Öncelikle, Trablusşam Emirliği ordusunda Celâlmülk'ün hizmetinde çalışan bir Türkmen askerî müfrezesinin bulunduğu dikkati çekiyor. Cebele'nin ele geçirilmesi

⁵⁴⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II:105.

⁵⁵⁰ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIV:353; Süheyr Muhammed İbrahim Nü'aynî, *Dirâsât fî Târîhi'l-Hürûbi's-Salîbiyye fî Bilâdi's-Şam: Ceble ve Devrühâ fî's-Sırâi's-Salîbi el-İslamî (1099-1291 m. / 492-690 h.)*, (İskenderiye: Dârü'l-Me'rifeti'l-Câmi'iyye, tz), 76.

⁵⁵¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, IX:35; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIV:353; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, V:111.

⁵⁵² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II:105.

⁵⁵³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, IX:35; Özaydın, "Ammâroğulları", III:76.

sırasında bu Türkmen birliğinin rolü olmuştur. Bu Türkmen birliği Celâlülmülk'ün güvenini kazanmış ve onunla iş birliğine gitmiştir.

b) Celâlülmülk, Cebele'yi ilhak ettikten sonra, Abbâsî halifesi Müktedî-Billâh ve Selçuklu sultanı Melikşah adına hutbe okutmuştur. Eğer Ammâroğulları, çoğu araştırmacının inandığı gibi, Fâtımîlere ve Selçuklulara karşı tarafsız ve onlara hediye göndermelerine rağmen Selçuklu Devleti'ne katılmamış olsaydı, ⁵⁵⁴ Celâlülmülk Abbasi Halifesi ile Melikşah adına hutbe okutur muydu? Bilindiği gibi İslam tarihinde hutbenin bir halife ve bir sultan adına okunması, o şehrin bu halife ve sultana tabi olduğunu gösteren en önemli delillerden biridir. Çağdaş kaynaklar Ammâroğullarının tâbiyeti meselesine işaret etmesine rağmen modern araştırmacılar genelde bu soruna temas etmemiştir. Aşağıda bu meseleye temas edilmektedir.

c) Celâlülmülk'ün yaptığı bu harekete karşı Bizanslılar ve özellikle Antakya yöneticileri herhangi bir askerî karşılık vermemişlerdir. Bunun nedenleri, imparatorluk yönetimi konusunda İstanbul'da baş gösteren iktidar mücadelesiyle Bizans topraklarında iç çalkantıların ortaya çıkması, Türk beylerinin Anadolu'daki başarılı askerî hareketleri ile özellikle de Süleyman Şah'ın askerî faaliyetleri olarak sıralanabilir.⁵⁵⁵

Böylece Cebele'nin Trablusşam Emirliği'ne ilhakından sonra, Emirliğin sınırları kuzeyde Cebele'den güneyde el-Kelb [Köpek] Irmağı'na kadar genişlemiş oldu. Kelb Irmağı, Birinci Haçlı Seferini araştıran tarihçilere göre emirlik ile Fâtımî Devleti arasındaki sınır idi.⁵⁵⁶

3.2.5. Celâlülmülk' ve Anadolu Selçukluları

Malazgirt Savaşı Selçukluların Anadolu'ya yayılmalarını kolaylaştırmış ve Bizans Devleti'nin çalkantılı iç koşulları onları tarihte "Anadolu Selçukluları" olarak bilinen Süleyman Şah b. Kutalmış tarafından kurulan bir devlet kurmaya teşvik etmiştir. Anadolu'daki fetihler sırasında Süleyman Şah, İznik şehrini fethederek devletin

⁵⁵⁴ Mürsî'ş-Şeyh, *el-İmârâtü'l-Arabiyye*, 206; Sâlim, *Trablusşam fi't-Târihi'l-İslâmî*, 69; Trâbülsî, *et-Teşeyü' fi Trâblus*, 158; Baba, *Trâblus fi't-Târih*, 31; Tedmürî, *Târihu Trâblus*, I:361; ed-Dâvî, *'Avdetü'z-Zâkire ilâ Târihi Trâblus ve'l-Mentika*, 26; Wiet, "Banû 'Ammâr", I:448; Özeydin, "Ammâroğulları", III:76.

⁵⁵⁵ Mihâil es-Süryânî, *Târihu MârMihâil es-Süriyânî el-Kebîr*, III:144-145, 147-148.

⁵⁵⁶ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 391; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, 330.

başkenti yapmayı başarmıştır. Süleyman Şah'ın Anadolu'daki başarılarının bir sonucu olarak Melikşah, kendisini Anadolu'daki Selçuklu Devleti'nin hükümdarı olarak atayan bir menşur göndermiştir.⁵⁵⁷

475/1082 yılında Süleyman Şah, Çukurova [Kilikya] bölgesindeki Ermenilerin elinde bulunan Tarsus, Adana, Misis, Aynzarba bölgelerini fethetmişti. Süleyman Şah bu şehirlere valiler ve fethettiği kalelere komutanlar atadıktan sonra İznik'e dönmüştür.⁵⁵⁸

Arapça kaynaklar, Süleyman Şah'ın Tarsus'un fethinden sonra Celâlmülk'ten şehre bir kadı ve hatip göndermesini istediğini bildirmektedirler.⁵⁵⁹

Tarihçilerin zikrettiği bu kayıtlar, bazı önemli hususa işaret etmektedir: Buna göre, Süleyman Şah ve Celâlmülk arasında yazışmalar yapılmıştır. Süleyman Şah'ın Celâlmülk'den kadı ve hatip talebinde bulunması, aralarında yakın bir ilişki olduğunu göstermektedir. Burada tuhaf olan husus, bu iki siyasi figürün arasında mezhep açısından farklılık olmasına rağmen, Süleyman Şah'ın Celâlmülk'den kadı ve vaiz göndermesini istemiş olmasıdır. Selçukluların genel olarak Sünni, Ammâroğullarının da Şii oldukları iyi bilindiğine göre, Süleyman Şah'ı Celâlmülk'e bu konuda yazmaya sevk eden neydi?

Araştırmacılar arasında bu konuya değinmiş olanlar vardır. Bunlardan biri bu elçiliğe temas ederek bunun, Abbasi halifeliğine bağlı Sünni biri olan Süleyman Şah'ın, Şii mezhebine mensup ve resmi olarak Fâtımîlerden bağımsız olan Ammâroğullarına gönderilen bir elçilik olduğunu belirtmiş ve bunun ilginçliğini vurgulamıştır.⁵⁶⁰ Ancak ilginç olmasının vurgulanması dışında, Süleyman Şah'ı bu elçiliğe sevk eden sebep hakkında hiçbir şey söylememiştir. Görünüşe göre Süleyman Şah'ın Trablusşam'dan

⁵⁵⁷ Mihâil es-Süryânî, *Târihü MârMihâil es-Süriyânî*, III:141; Tamara Talbot Rice, *The Seljuks In Asia Minor*, (London: Thames and Hudson, 1961), 43; Turan, *Selçuklu Tarihi*, 281-282; Muhammed Süheyl Takkûş, *Târihü Selâcikatî'r-Rûm fî Âsiya's-Sügrâ*, (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 2002), 53; Ali Sevim, "Süleyman Şah I", *TDVİA*, (TDVİA yayınları, 2010), XXXVIII: 104. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Siyasi Tarihi Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1328)*, 7. Baskı, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2002), 62-66.

⁵⁵⁸ Azîmî, *Târihü Haleb*, 352; Mihâil es-Süryânî, *Târihü MârMihâil es-Süriyânî*, III:148; İbnü'l-İbrî, *Târihü 'z-Zamân*, trc. İshâk Ermele, (Beyrut: Dârü'l-Meşrik, 1991), 116; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ*, 131; İbrahim Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, (İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, 1973), 75, Turan, *Selçuklu Tarihi*, 283; Mehmet Altay Köymen, "Süleyman Şah Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu", *Belleten*, Cilt: LVII, Sayı: 218 (1993), 8; Sevim, "Süleyman Şah I", XXXVIII: 104.

⁵⁵⁹ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü 'z-Zaman*, XIV:368; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü 'z-Zâhire*, V:115; Sevim, "Süleyman Şah I", XXXVIII: 104; İbrahim Gök, "Türklerin Suriye'ye Girişi ve Süleymanşâh", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: XXXVI (2014):237. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 69.

⁵⁶⁰ Emine Uyumaz, *Türkiye Selçuklu Devleti'ne Gelen ve Giden Elçiler (XI. Yüzyılın sonu- XIV. Yüzyılın başları)*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2011), 44.

değil, resmi olarak bağlı olduğu Bağdat'tan bir Sünni kadı ve hatip talep etmesi daha mantıklı idi.

Tespitimize göre bu elçi gönderme meselesinin iki nedeni vardı: Birincisi Süleyman Şah'ın kendisiyle, ikincisi ise Trablusşam şehri ile ilgilidir.

Birinci sebep, Süleyman Şah'ın düşüncesiyle alakalıdır. İbü'l-Esîr'in bu konuda zikrettikleri önemlidir. O, Kutalmış ve oğullarının düşüncesi hakkında şöyle demiştir: *“Tuhaftır ki, Kutalmış Türk olduğu halde astroloji [ilm-i nücum]ye vakıftı ve bu ilmi mükemmel derecede biliyordu. Kutalmış bu ilimden gayrı etnolojiyi de biliyordu. Onun ölümünden sonra çocukları da astroloji tahsil etimeğe, bu ilmin üstatlarını yanlarında barındırmağa devam ettiler, bu sebeple de dinlerine zarar verdiler. Onlar hakkında bu konuda bilinen hususlarla başka hallerine dair hususlara ileride tekrar temas edilecektir”*.⁵⁶¹ Bu metinden, Kutalmış ve kendisinden sonraki oğullarının astronomi ve felsefe bilgilerinin bir sonucu olarak, onların dini inançlarında bir noksanlığa yol açtığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bu metin Kutalmış'ın Mu'tezile düşüncesine olan eğilimini de göstermektedir.⁵⁶² Belki de Kutalmış'ın oğullarından birinin, Şöklü'ye yardım etmek için Filistin'e gittiklerinde Fâtımî Halifesi'ne itaat etmesini kolaylaştıran Mu'tezile düşüncesi idi. Sıbt İbnü'l-Cevzî şöyle diyor: *“Atsız ile Şöklü arasında bir anlaşmazlık çıkınca, Şöklü, Kutalmış'ın oğullarından birini Anadolu'ya gönderip, onu Suriye'ye gitmeye teşvik etmiş. Böylece Kutalmış oğlu gelmiş, Şöklü ile Taberiyye yakınlarında bir araya gelmiş, Mısır'daki Fâtımî Halifesine itaat göstermişlerdir”*.⁵⁶³

Aslında Mü'tezile düşüncesi sadece Kutalmış ve onun soyu ile sınırlı kalmamıştı. Araştırmalar Mü'tezilî düşüncenin Selçuklu ailesinin tarihinin erken bir döneminde hanedana nüfuz ettiğini göstermektedir. Selçuklu hanedanının bazı mensupları, Tuğrul Bey'in Mu'tezile görüşüne sahip olan veziri Ebû Nasr el-Kündürî'nin fikirlerinden etkilenmiştir.⁵⁶⁴ Kündürî'nin, Mü'tezile konusunda çok fanatik olması hatta Eş'arîlere karşı durmaya ve onlarla savaşmaya çalışması, birçok âlimin kendi ülkelerinden göç etmesine neden olmuştu. Kayıtlara göre bu sebepten göç eden kadıların sayısı dört

⁵⁶¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII:367; a.mlf., *İslam Tarihi İbnü'l-Esîr El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, Çer: Abdülkerim Özaydın, Redaktör: Mertol Tulum, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1985-1987), X:50.

⁵⁶² Mikâil Bayram, “Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkisi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Dergisi*, sayı:10, (2001), 5.

⁵⁶³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIV:397-398.

⁵⁶⁴ Bayram, “Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkisi”, 4.

yüze ulaşmıştır. Alparslan sultan oluncaya kadar bu böyle devam etmiştir. Nihayet Alparslan'ın veziri Nizâmülmülk bu duruma bir son vermiş ve tüm âlimleri memleketlerine geri göndermiştir.⁵⁶⁵

Selçuklularda Mü'tezile etkisi Kündürî ile sınırlanmamıştı. Bunda Selçuklu ailesinin muallimi olan Ali Taylu'nun (Dânişmendlilerin dedesi) Mü'tezile olmasının büyük rolü olmuştur.⁵⁶⁶ Belki de Süleyman Şah, Dânişmendli dayılarından etkilenen bir Mu'tezilî idi. Süryani tarihçi İbnü'l-İbrî'ye göre, Dânişmendli devletinin kurucusu Melik Ahmed Gazî b. Ali Taylu, Süleyman Şah'ın dayısıydı.⁵⁶⁷ Onun tespiti, Malatya'nın Zilhicce 477/Nisan 1085'te Süleyman b. Kutalmış'ın "dayısı" tarafından fethedildiğini söyleyen Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin bu görüşünü doğrulamaktadır.⁵⁶⁸ Süleyman Şah bir Mu'tezilî ise, çoğu yerde Mu'tezile ile ihtilaf eden Eş'arî düşüncesinin yayılmasından dolayı Bağdat'tan veya başka bir Sünnî bölgeden bir kadı ve vaiz istememesi doğaldır. Sübkî'ye göre, vezir Kündürî'nin Eş'arî fikirlerine karşı mücadelesi sırasında Horasan, Bilâdü's-Şâm, Hicaz ve Irak çok acı çekmişti.⁵⁶⁹ Bu, Eş'arî düşüncesinin bu dönemde bu bölgelerde yaygın olarak yayıldığının bir delilidir.

İkinci sebep: Trablusşam o sıralarda aynı zamanda bir ilim merkezi olarak büyük bir şöhrete ulaşmıştı. İçinde farklı ilimlerin tedrisatı için çok sayıda öğretim kurumunun bulunması ve âlimlerinin sayısının çok olmasından dolayı kent, o dönemde Dârü'l-İlim [İlim Evi] olarak adlandırılmıştı.⁵⁷⁰ Dolayısıyla Süleyman Şah'ın bu ilim merkezinden kadı talep etmesi normal bir davranış olarak değerlendirilebilir.

Süleyman b. Kutalmış 477/1084'te Antakya'yı fethettikten sonra,⁵⁷¹ Anadolu Selçuklularının Trablusşam Emirliği ile bir sınırı olmuştur. Halebli tarihçi İbnü'l-Adîm, İznik'ten Trablusşam'a kadar uzanan bölgeyi Süleyman Şah'ın yönettiğini

⁵⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII:481; Kazvînî, *Âsârü'l-Bilâd*, 447; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXX:423-424; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'yyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed Tanahî, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, (Kahire: Dârü İhya'l-Kütübü'l-Arabiyye, 1964/1383). III: 389-394.

⁵⁶⁶ Bayram, "Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkisi", 4.

⁵⁶⁷ İbnü'l-İbrî, *Târihü'z-Zamân*, 118; Bayram, "Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkisi", 5.

⁵⁶⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIV:388.

⁵⁶⁹ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'yyeti'l-kübrâ*, III:391.

⁵⁷⁰ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, II:88.

⁵⁷¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 190; Azîmî, *Târihü Haleb*, 352; İmâdüddîn el-İsfahânî, *el-Büstânü'l-Câmi*, 299; Hüseyinî, *Zübdetü't-Tevârih*, 132; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII:435; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:384; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:86-88; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ*, 131; İbnü'd-Devadârî, *Kenzü'd-Dürer: (ed-Dürretü's-Seniyye fi Ahbâri'd-Devleti'l-Fâtmiyye)*, VI:410; Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, 75-77.

belirtmiştir.⁵⁷² Ancak bu uzun sürmemiş, çünkü Süleyman Şah, Tutuş ile girdiği çatışmanın sonucunda 20 Safer 479/06 Haziran 1086'da öldürülmüştür.⁵⁷³ Bilâdü's-Şâm'daki çalkantılı durumun bir sonucu olarak, Sultan Melikşah kuzey Suriye'ye intikal etmiştir.⁵⁷⁴ Melikşah orada bulunduğu sırada bölgenin şehirlerini bazı Mahalli Emirlere yeniden dağıtmıştır. Bunlardan Lazkiye'yi Şeyzer emiri İbn Münkız'e vermiştir.⁵⁷⁵ Böylece Trablusşam'ı Lazkiye üzerinden Anadolu Selçuklularına bağlayan komşuluk kesilmiştir.

3.2.6. Celâlülmülk ve Suriye Selçukluları

3.2.6.1. Ammâroğulları ve Atsız

Alparslan Suriye'den ayrıldıktan sonra, Fâtımîleri Bilâdü's-Şâm'dan çıkartmak amacıyla aralarında Atsız'ın da bulunduğu bazı asker ve taraftarlarını Suriye'de bırakmıştı. Atsız b. Uvak, kardeşleri Çavlı, Me'mûn, Kurlu ve Şöklü ile birlikte Suriye'nin güneyine seferler düzenlemiştir.⁵⁷⁶ Atsız bu seferlerin neticesinde 462/1069 yılında Taberiyye'nin kontrolünü ele geçirmeyi başarmıştır.⁵⁷⁷ Bu Türkmen beyleri Taberiyye'nin ardından Filistin'de bir devlet kurmayı amaçlayan askeri bir faaliyete başlamışlardı. Bu maksatla Fâtımî Devleti ile yerel güçler arasındaki siyasi ve askerî durumun çalkantılı olmasından ve aralarındaki çatışmalardan yararlanmaya çalışmışlardır.⁵⁷⁸ Böylece 463/1070 yılında Remle ve Beytûlmakdis'i (Kudüs) kontrol

⁵⁷² İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:88.

⁵⁷³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 194; Azîmî, *Târihü Haleb*, 353-354; İmâdüddîn el-İsfahânî, *el-Büstânü'l-Câmî*, 301; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII:443-444; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:393, 404; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:96-97; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ*, 136; İbnü'd-Devadârî, *Kenzü'd-Dürrer: (ed-Dürretü's-Seniyye fi Ahbâri'd-Devleti'l-Fâtmiyye)*, VI:412; Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, 82-83; Sevim, *Suriye – Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 60-63.

⁵⁷⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 195; Azîmî, *Târihü Haleb*, 354; İmâdüddîn el-İsfahânî, *el-Büstânü'l-Câmî*, 301; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, 202-203; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII:444-445; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:404-405; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:100-101.

⁵⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII:444; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVI:187.

⁵⁷⁶ Makrîzî, *el-Mükaffâ'l-Kebîr* II:221.

⁵⁷⁷ İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-Hatîre: Târihü Lübnan ve'l-Ürdün ve Filistin*, II-II:131.

⁵⁷⁸ Ali Sevim, *Suriye – Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 34-35; İsmâ Mustafa 'Ukle ve Yusuf Ahmed Benî Yâsîn, "Eserü Dühûlî'l-kabâil'l-Ğüziyye ile Bilâdi's-Şâm fi Evdâ'ihâ'l-İktisâdiyye (456-472/1063-1078)", *el-Mecelletü'l-Ürdüniyye littârihi ve'l-Âsâr*, Cilt:6, sayı:4, (2012), 72.

altına almışlardır.⁵⁷⁹ Ardından Akkâ'yı 467/1074'te ele geçirdiler.⁵⁸⁰ Bundan sonra Atsız, kardeşi Çavlı ile kuzeye yönelmiş ve Halep'in bazı güney bölgelerini kontrol altına almıştır.⁵⁸¹ Böylece Atsız'ın kontrol ettiği alanlar Hıms'tan Filistin'e kadar uzanıyordu. Trablusşam ile Askalân arasındaki sahil kontrolü ve beş yıl boyunca peş peşe yaptığı baskınlara rağmen Dimaşk da kontrolünün dışında kalmıştır.⁵⁸² Bundan sonra Atsız, Cumâzeyilevvel 468/Ocak 1076'da Doğu Akdeniz kıyısına yönelerek Trablusşam şehrini ve Sûr kentini hususi bir antlaşma şekli olan *hafâre* ile almıştır. Bu antlaşmaya göre Sûr'da Mısır Fâtımîleri adına okunan hutbe değişmemiştir. Ayrıca Sûr hâkimi ile varılan bu mutabakat gereğince Oğuzlar, ikamet etmemek kaydıyla Sûr'a girip alışveriş yapabileceklerdi.⁵⁸³ Daha sonra Şam'a yönelen Atsız, Zilkade 468/Temmuz 1076'da burayı da kontrolü altına almıştır.⁵⁸⁴

Atsız'ın Doğu Akdeniz kıyısında yaptığı askerî harekât ile Trablusşam'ı hangi şartlarda aldığına dair Sıbt İbnü'l-Cevzi'nin eserinde *hafâre* olarak geçen özel bir terim yer almaktadır. Bu kavram bazı araştırmacılar tarafından yanlış anlaşılmıştır. Bu bakımdan bu hususa ışık tutmak gerekiyor. *Mirâtü'z-zaman*'ın tercüme edilen nüshasında İbnü'l-Cevzî'nin metni şu şekildedir: “Atsız, kontrol ve sıkıştırma altında bulundurduğu Fâtimî yönetimindeki Dimaşk'a yönelip kuşatmaya başladı; bu arada da Trablusşam ve Sur kentlerine yürüyüp her iki kente şartlı olarak hâkim oldu”.⁵⁸⁵ Bir başka araştırmada Ali Sevim, Atsız'ın Doğu Akdeniz sahilindeki seferi sırasında Fâtımîlerin elinde olan Trablusşam'ı fethettiğini belirtmekle yetinmiştir.⁵⁸⁶ Nadir Karakuş, Atsız'ın Trablusşam'ı kuşatmasına rağmen onu kontrol altına alamadığından

⁵⁷⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 166; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII:390; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:275-276; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXI:14; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVII:182; Mücîrüddîn el-Hanbelî, *el-Ünsü'c-Celîl bi-Târihi'l-Küds ve'l-Halîl*, (Necef: el-Mektebetü'l-Hayderiyye, 1966/1386.

⁵⁸⁰ İbn Müeyesser, *Ahbâri Mısır*, 41; İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-Hatîre: Târihü Lübnan ve'l-Ürdün ve Filistin*, II-II:173; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ*, 126; Sevim, *Suriye – Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 35-36.

⁵⁸¹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:47; Sevim, *Suriye – Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 37.

⁵⁸² Mustafa, “Dühûlüt-Türkü'l-Ğuzi ile Bilâdi's-Şam”, 368.

⁵⁸³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:309.

⁵⁸⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 174-175; Azîmî, *Târihü Haleb*, 349; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII:410; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:47; İbn Müeyesser, *Ahbâri Mısır*, 42; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ*, 124; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXI:32; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVII:182; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVI:54; Mücîrüddîn el-Hanbelî, *el-Ünsü'c-Celîl*, I:173.

⁵⁸⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zamân Fî Târihi'l-Âyân'da Selçuklular*, 205.

⁵⁸⁶ Sevim, *Suriye – Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 37; Sevim ve Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 122.

bahsetmiştir.⁵⁸⁷ Cengiz Tomar ise, Selçuklu emiri Atsız'ın Trablusşam'ı kontrol etmeyi başardığını, ancak buradaki egemenliğinin uzun sürmediğini zikretmiştir.⁵⁸⁸

Burada, daha önce de geçtiği üzere, Trablusşam'ın Fâtımîlere tabi olmadığını, Fâtımîlerin de Ammâroğulları üzerinde hiçbir yetkilerinin olmadığını, aksine onlardan tamamen bağımsız⁵⁸⁹ olduklarını özellikle belirtmek gerekiyor. Sıbt İbnü'l-Cevzi'nin metninden çıkan sonuca göre, Atsız, Trablusşam yönetiminin onayıyla, tam bir tâbiyet olmadan, kendisine maddi bir miktar ödeme veya belli bir ayrıcalık karşılığında şehri korumayı ve gözetmeyi taahhüt eden bir anlaşma (*hafâre*) yapmıştır. Çünkü *hafâre* [خفارة] kelimesi, bir gruptan başka bir grup veya yer için askerî muhafaza şeklinde, zimmet, ahit, güvenlik, gözetme ve koruma yetkisi anlamlarına gelmektedir.⁵⁹⁰ Bu yüzden Atsız'ın hususi bir antlaşma şekli olan *hafâre* nedeniyle şehri fethetmesi söz konusu değildir. Esasen İslam tarihinde fetih yöntemi bilinen şekliyle iki türlüdür: *Sulhen* fetih ve *anveten* fetih. *Sulhen* fetih, barış yani rıza ile; *anveten* fetih ise kısaca kılıç zoruyla denilen cebir yani baskı ve tahakkümle olan fetih şeklidir. Bu fetih yöntemlerinin her ikisinde de fethedilen şehrin yönetimi değişir.⁵⁹¹ Fakat burada Trablusşam'da herhangi bir fetih yöntemi geçerli olmamıştır. Zira Trablusşam'ı yöneten Celâlülmülk, Emirliğin başında kalmaya devam etmiştir. Bu da Atsız'ın Trablusşam üzerindeki hâkimiyetinin İslam fetih yöntemi olarak üçüncü bir şeklini uyguladığını göstermektedir.

Esasen Mirdâsiler'in başına gelen de bunun gibi bir durumdu. Yani güçlü devlete tabi olmaları ve itaate girmeleri halinde, yönetim hakkı ellerinde kalmaya devam etmişti. Nitekim Alparslan, Mahmud b. Nasr el-Mirdâsî'nin kendisine biat ve itaat etmesinden sonra onu Halep yönetimine iade etmişti.⁵⁹² Bu uygulama örnekleri bize Ammâroğulları ve Selçuklular arasında bir tür bağlılık olduğunu gösteriyor. Bu bağlılık, aşağıda görüleceği üzere, Melikşah'ın içinde şehrin kendilerince yönetilme

⁵⁸⁷ Karakuş, "Trablus'ta Bir Emirlik Benû Ammâr", 70.

⁵⁸⁸ Cengiz Tomar, "Trablusşam", *TDVİA*, (TDV yayınları, İstanbul, 2012), XL:293.

⁵⁸⁹ Bkz. İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhü Dimaşk*, 182; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:219.

⁵⁹⁰ Mecdüddin İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadis ve'l-Eser*, thk. Tahir Ahmed Zavi, Mahmûd Muhammed Tanahi, (Beyrut:el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1979/1399), II:52; İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, bsk.3 (Beyrut: Dâru Sadır, 1993/1414), IV:253-254; Feyyumî, *el-Misbahü'l-Münir fî Ğarîbi's-Şerhi'l-Kebîr*, thk. Abdulazîm eş-Şinnâvî, bsk.2, (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, tz), I:175; Mevlût Sarı, *El-Mevarid Arapça-Türkçe Lûgat*, (İstanbul: İpek yayınları, 1984), 424.

⁵⁹¹ Mecdüddin İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadis*, III:315; İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, XV:101; Şemseddin Remlî, *Nihâyetü'l-Mühtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984/1404) IV:382.

⁵⁹² Azîmî, *Târîhü Haleb*, 347-348; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:23.

hakkını kabul ettiği Ammâroğlu'na gönderdiği menşûrlar aracılığıyla açıkça görülmektedir.

Atsız'ın Suriye'de yaptığı askerî hareketleri takip edildiğinde, fethettiği tüm şehirlerde yönetim sistemini değiştirdiği ve hutbeyi Fâtımîlerden Abbâsîlere aktardığı fark edilmektedir.⁵⁹³ Fakat Trablusşam'daki harekâtından sonra yönetimde bir değişiklik olmamış ve Celâlülmülk, buradaki hükümetin başında kalmaya devam etmiştir. Celâlülmülk Selçuklulara bağlı olmasaydı, Trablusşam'ın kaderi Atsız'ın aldığı diğer şehirlerin kaderi ile aynı olurdu.

Nadir Karakuş'un Atsız'ın kuşatmasına rağmen şehri kontrol edememesi ve C. Tomar'ın Atsız'ın şehri kısa süreliğine de olsa kontrol edebilmesi hakkında söylediklerine gelince; bu da Sıbt İbnü'l-Cevzi'nin söyledikleriyle uyuşmamaktadır. Halbuki Atsız'ın Doğu Akdeniz sahilindeki seferleri hakkındaki haberlerin Sıbt İbnü'l-Cevzi ile sınırlı olduğunu belirtmeliyiz. Çünkü bu askerî seferden bahseden başka bir tarihi kaynak yok ki ona dayanmışlar diyebilelim.

3.2.6.2. Ammâroğulları ve Tutuş

471/1079 yılında Mısır'ı fiilen yöneten ordu komutanı Bedrü'l-Cemâlî, Fâtımîlerin Filistin ve Suriye'de elinden çıkan şehirleri geri almak amacıyla Nâsırüddeve ec-Cüyûşî liderliğindeki bir Fâtımî ordusunu Bilâdü's-Şâm'a göndermiştir. Filistin'in bütün yörelerini ele geçirmiş olan bu Fâtımî kuvveti, Dımaşk yöresine de yürüyerek kenti kuşatma altına almıştı. Bunun üzerine Atsız, Halep yakınlarındaki Tutuş'tan yardım istemek zorunda kalmış ve Dımaşk'ı ona teslim edeceğini ve onun hizmetinde olacağına söz vermiştir.⁵⁹⁴ Tutuş hızla Şam'a hareket etmiş ve Fâtımî ordusu, onun yaklaştığını öğrenince hemen kıyı şehirlerine çekilmiş, oradan da Mısır'a gitmiştir.⁵⁹⁵

⁵⁹³ Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII:410; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:311; İbn Müeyesser, *Ahbâri Mısır*, 43; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXI:32; Safedî, *Tuhfetü Zevî'l-Elbâb*, II:55-56; Mücîrüddîn el-Hanbelî, *el-Ünsü'c-Celîl*, I:173.

⁵⁹⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 182-183; İbn Müeyesser, *Ahbâri Mısır*, 45; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ*, 125; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXI:36-37; Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, II:320; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2021), 48.

⁵⁹⁵ İmâdüddîn el-İsfahânî, *el-Büstânü'l-Câmi*, 295-298; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII:418; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:342; İbn Müeyesser, *Ahbâri Mısır*, 45; İbnü'd-Devadârî, *Kenzü'd-Dürrer: (ed-Dürretü's-Seniyye fi Ahbâri'd-Devleti'l-Fâtımiyye)*, VI:406; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXII:6; Safedî, *Tuhfetü Zevî'l-Elbâb*, II:57; Sevim, *Suriye – Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 44, 52; Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri*, 49.

Tutuş, 476/1083 yılında Suriye'deki askerî hareketleri sırasında Trablusşam bölgesine yönelmiştir. Antartûs ve bazı kaleleri fethedip Dimaşk'a geri dönmüştür.⁵⁹⁶ Fakat Tutuş'un Dimaşk'a dönüşünden sonra, Hıms hükümdarı Halef b. Mülâib sahile giderek Tutuş'un fethettiği şehir ve kalelere el koymuştur. Tutuş bunu öğrenince tekrar Muharrem Antartûs'a gitmiş, orayı kuşatıp İbn Mülâib'den almış ve belli bir meblağ karşılığında Celâlmülk'e vermiştir (477/Mayıs 1084).⁵⁹⁷ Bu durum da yine Celâlmülk'ün Fâtımîlerle hiçbir şekilde bağlantılı olmadığına ve Selçuklularla özellikle de Tutuş ile iyi ve yakın bir ilişki içerisinde olduğuna bir kanıttır. Bu yakınlığı doğrulayan başka bir gelişme ise Tutuş'un 476/1083 yılında, Fâtımîlerin veziri Emîrû'l-Cüyûş (ordu komutanı) Bedrû'l-Cemâlî'nin kızı ile evlenmek istemesi, ancak bunu Celâlmülk'ün menfî tavsiyesi doğrultusunda gerçekleştirilmemesidir. Oysa Tutuş'un bu adımı Bedrû'l-Cemâlî tarafından memnuniyetle karşılanmış ve hatta Tutuş'a hediyeler bile gönderilmişti.⁵⁹⁸

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleyman b. Kutalmış 477/1084 yılında Antakya'yı fethettiğinde,⁵⁹⁹ bunun sonucu olarak Musul ve Halep hâkimi olan Müslim b. Küreyş Ukaylî ile çatışmaya girmiştir. Bu çatışma, aralarında Müslim'in 478/1085'te öldürüldüğü savaşa yol açmıştır.⁶⁰⁰ Çatışma daha sonra Tutuş'la sürdürülmüş ve bu iki kuzen arasında sonunda Süleyman Şah'ın ölümüyle sona eren bir savaş patlak vermiştir (20 Safer 479/06 Haziran 1086).⁶⁰¹ Suriye'nin kuzeyindeki bu çalkantılı koşullar karşısında Sultan Melikşah, Suriye'ye yönelmiş ve Şaban

⁵⁹⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 186; Azîmî, *Târihü Haleb*, 352; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:372; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ*, 129; İbnü'd-Devadârî, *Kenzü'd-Dürer: (ed-Dürretü's-Seniyye fî Ahbâri'd-Devleti'l-Fâtîmiyye)*, VI:406; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXII:11; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, V:113.

⁵⁹⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:381.

⁵⁹⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:375; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, V:116.

⁵⁹⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 190; Azîmî, *Târihü Haleb*, 352; İmâdüddîn el-İsfahânî, *el-Büstânü'l-Câmî*, 299; Hüseyinî, *Zübdetü't-Tevârih*, 132; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, VIII:435; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:384; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:86-88; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ*, 131; İbnü'd-Devadârî, *Kenzü'd-Dürer: (ed-Dürretü's-Seniyye fî Ahbâri'd-Devleti'l-Fâtîmiyye)*, VI:410; Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, 75-77.

⁶⁰⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 192; Azîmî, *Târihü Haleb*, 353; İmâdüddîn el-İsfahânî, *el-Büstânü'l-Câmî*, 300; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, VIII:436-437; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:392-393; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:90-92; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ*, 131-132; İbnü'd-Devadârî, *Kenzü'd-Dürer: (ed-Dürretü's-Seniyye fî Ahbâri'd-Devleti'l-Fâtîmiyye)*, VI:412; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, V:119.

⁶⁰¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 194; Azîmî, *Târihü Haleb*, 353-454; İmâdüddîn el-İsfahânî, *el-Büstânü'l-Câmî*, 301; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, VIII:443-444; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX: 396,403; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:96-97; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ*, 136; İbnü'd-Devadârî, *Kenzü'd-Dürer: (ed-Dürretü's-Seniyye fî Ahbâri'd-Devleti'l-Fâtîmiyye)*, VI:412; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, V:124; Kafesoğlu, *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*, 82-83; Sevim, *Suriye – Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 60-63; Abdülkerim Özeydin, *Sultan Berkıyruk Devri*, 49.

479/Aralık 1086'da Halep'e ulaşmıştır. Halep'le birlikte Suriye'nin birçok kalesini de ele geçirmiştir.⁶⁰²

Halep'te Sultan Melikşah'ın mevcudiyeti sırasında, bağımsız Arap emirliklerinin yöneticileri ona itaat etmişlerdir. Şeyzer'in hâkimi İbn Münkız, Sultan'ın itaatine girdiğini bildiren bir elçi göndermiştir. Sultan da Şeyzer, Lazkiye, Kefertâb ve Efâmiye'yi ona iktâ etmiştir.⁶⁰³ Sonra Hıms hâkimi İbn Mülâib de bir at ve hediyeler ile gelmiş ve itaatini bildirmiştir. Sultan onun da kendi bölgesindeki hakimiyetini onaylamıştır.⁶⁰⁴

Ali Sevim, Melikşah'ın Halep'teki mevcudiyeti sırasında yerel Arap emirlerinin tamamının Melikşah'a itaat ilan ettiğini, bazılarının bizzat gelip bağlılıklarını bildirdiklerinden, bazılarının da itaat etmek için heyet gönderdiğinden bahseder.⁶⁰⁵ Celâlmülük'ün bizzat kendisi gidip Melikşah'a itaat mı ettiği yoksa kendisi adına bir heyet mi gönderdiğini bilmiyoruz. Çağdaş kaynaklar bu konuda herhangi bir şey söylememektedirler. Ancak Celâlmülük'ün, Melikşah'tan Trablusşam Emirliği'nin yönetimini onaylayan menşurlar aldığı kesindir.⁶⁰⁶ Bu menşurların mevcudiyeti, Celâlmülük'ün ya İbn Mülâib'in yaptığı gibi bizzat giderek, ya da İbn Münkız'ın yaptığı gibi bir heyet göndererek Melikşah'a itaat ettiğini beyan ettiğinin kanıtıdır.

Bununla birlikte bölgedeki değişken ve kaypak bir siyaset anlayışını benimseyen bu mahalli emirlerden Hıms hâkimi Halef b. Mülâib, bir süre sonra kararını değiştirmiş görünüyor. Nitekim bu emir, Fâtımî veziri Emirü'l-Cüyûş Bedrü'l-Cemâlî tarafından Filistin ve Suriye'de kaybedilen toprakların geri alınması için gönderilen Nâsirüddeve ec-Cüyûşi komutasındaki birliğin, Akkâ, Sûr, Saydâ ve Cübeyl'in kontrolünü sağladıktan sonra Ba'albek'e geldiği sırada, Fâtımîlere itaat ettiğini bildirmiştir.

⁶⁰² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 195; Azîmî, *Târihü Haleb*, 454; İmâdüddîn el-İsfahânî, *el-Büstânü'l-Câmi'*, 301; Mihâil es-Süryânî, *Târihü MârMihâil es-Süriyânî el-Kebîr*, III:148; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr*, 202-203; Hüseyinî, *Zübdetü't-Tevârih*, 132; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII:444-445; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:404-405; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:100-101.

⁶⁰³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII:444; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVII:187.

⁶⁰⁴ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:406.

⁶⁰⁵ Sevim, *Suriye – Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 37.

⁶⁰⁶ Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII:477-478; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:432; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb*, thk. Cemâleddîn eş-Şeyyâl, (Kahire: Dârü'l-Kütüb ve'l-Vasâ'kü'l-Kavmiyye, 1957/1377), I:21-22; İbnü'd-Devadârî, *Kenzü'd-Dürer: (ed-Dürretü's-Seniyye fi Ahbâri'd-Devleti'l-Fâtımiyye)*, VI:431-432; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXIII:22; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVII:44.

(482/1089). Nâsırüddeve de Ba'albek'ten ileriye gitmemiş ve Mısır'a geri dönmüştür.⁶⁰⁷

3.2.6.3. Trablusşam Kuşatması ve Selçuklu Komutanları

Bu gelişmeler karşısında Fâtımîlere geçen şehirleri geri almak için bir Selçuklu askerî hamlesi gerekliydi. Bunu gerçekleştirmek için Suriye Selçuklu Meliki Tutuş, Sultan Melikşah'a, Fâtımîlerin Akdeniz doğu kıyısını ele geçirdiklerini ve Dımaşk'ı tehdit ettiklerini haber vererek Halep valisi Kasîmüddeve Aksungur ve Urfa valisi Bozan'dan Selçukluların kaybettiklerini geri almasına yardım etmelerini istemiştir.⁶⁰⁸ Sultan Melikşah, Halep valisi Aksungur, Antakya valisi Yağısıyan ve Bozan'a Tutuş'un yardımına gitmek, Akdeniz doğu kıyısını Fâtımîlerden geri almak ve ardından Mısır'a yürümek ve onu fethetmek için emir vermiştir.⁶⁰⁹

Böylece Selçuklu birlikleri 484/1091 yılında İbn Mülâib'in elindeki Hıms'a yürüyüp kuşatmış ve birkaç gün içinde de burayı barışçıl bir şekilde almıştır. Kenti Kasîmüddeve Aksungur'un ele geçirdiği anlaşılıyor. Zira o, Sultan Melikşah'tan Tutuş'a teslim etmesi için bir emir alıncaya kadar elinde tutmaya devam etmiştir.⁶¹⁰ Aksungur daha sonra Efâmiye'ye fethetmiştir.⁶¹¹ Bundan sonra 'Arkâ Kalesi'ne yürüyen Selçuklu kuvvetleri burayı da barışçıl bir şekilde almışlardır. Aksungur ve Bozan bundan sonra birlikte Tutuş tarafından kuşatılan Trablusşam'a yönelmişlerdir. Bu arada Trablusşam'ın kuşatılmasına direnen Celâlülmülk, Tutuş'a karşı çıkmaktaydı. Zira o, Sultan Melikşah'tan aldığı kendisinin Emirliğini onaylayan menşurları göstermişti. Tutuş ise bu menşurları görmezden gelmiş ve mancınık kurdurarak kuşatmayı sürdürmüştür.

⁶⁰⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 197; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII:460; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:423-424; İbn Müeyesser, *Ahbâri Mısır*, 50; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ'*, 139; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXIII:11-12; Makrîzî, *İttî'âzü'l-Hünefâ'*, II:326; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire*, V:128; Sevim ve Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 122; Sevim, *Suriye – Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 66.

⁶⁰⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:414; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire*, V:125.

⁶⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII:477; Bündârî, *Târihu Devleti Al-i Selçuk*, 65-66; a.mlf., *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 69; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:106; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXIII:22; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVII:43; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire*, V:125. Ali Sevim, *Suriye – Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 66-67.

⁶¹⁰ Azîmî, *Târihü Haleb*, 355; İmâdüddîn el-İsfahânî, *el-Büstânü'l-Câmi'*, 302; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:106; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:426; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, I:20-21; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ'*, 139; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXIII:22.

⁶¹¹ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, I:21; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVII:80.

Bu durum karşısında Aksungur, Ammâroğlu ile savaşmayı bırakmıştır. Bunun üzerine Tutuş, Aksungur’a tepki göstererek: “*Sen bana tâbisin. O halde nasıl karşıya çıkıyorsun?*” diye sormuştu. Aksungur da Tutuş’a cevaben: “*Sultana isyan dışında sana tâbiyim ve bu adam (Celâlülmülk) Sultan Melikşah’ın tâbilerinden biridir*” demişti. Bu yüzden kuşatma sona ermiş ve Tutuş bu duruma sinirlenerek Dımaşk’a dönmüş; Aksungur Halep’e, Bozan da Urfa’ya gitmiştir.⁶¹²

Bazı tarihçiler biraz farklı olan bir rivayet zikrederler: Tutuş ve diğer komutanlar Trablusşam’a ulaştığında, Celâlülmülk, bu ordunun ancak hile ile püskürtülebileceğini görmüş. Bu yüzden Tutuş’la gelen komutanlara yönelip onları kendi tarafına çekmeye çalışmış. Böylece Aksungur’a adam göndermiş ve ona otuz bin dinar vererek onu kendi tarafına çekmeyi başarmıştır. Daha sonra Sultan Melikşah’tan aldığı menşurları göstererek onu uyarmıştır. Diğer komutanlara da Melikşah’tan gelen mektuplar gösterilmiştir. Aksungur menşurları görünce Tutuş’a: “*Elinde Melikşah’ın menşurları varken ben onunla savaşmam!*” demiştir. Tutuş da ona kızarak, “*Sen benim tabiim değil misin?*” diye sormuştur. Aksungur da yukarıda geçen “*Sultana karşı isyan dışında size tabiyim*” cevabını vermiş ve ertesi gün oradan ayrılmıştır. Bu yüzden Tutuş öfkeyle Trablusşam önlerinden ayrılmak zorunda kalmıştır.⁶¹³ Bu öfkenin, 1094 yılında kendisine karşı savaşan Kasımüddevle’yi yakaladığında bizzat kendi eliyle öldürmesinin de gerekçesi olmuş görünüyor.

Dolayısıyla çoğu tarihçi, Celâlülmülk’ün Selçuklu ordusunu Trablusşam’dan uzak tutmak için bir hile yaptığına inanmaktadırlar. Belki de Celâlülmülk, gerçekten Aksungur’un desteğini para ve hediyelerle kazanmaya çalışmıştı. Ama Aksungur’un hayatını ve biyografisini takip edenler, onun parayla satın alınabilecek bir kişi olmadığını çok iyi bilirler. Kanaatimizce Aksungur’u Celâlülmülk’ün yanında durmaya iten şey, Melikşah’ın Trablusşam yönetimini onaylamak için Celâlülmülk’e gönderdiği menşurlar olmuştur ve bütün çağdaş kaynaklar bu menşurların gerçek olduğunu teyit etmektedirler. Muhtemelen Tutuş’u Trablusşam’dan ayrılmaya iten neden de budur. Aksi durumda Tutuş, eğer kuşatmayı sürdürür ve şehri zapt ederse, Trablusşam’ı Celâlülmülk’e teslim eden sultan Melikşah’a itaatsizlik etmiş olurdu.

⁶¹² Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mirâtü’z-Zaman*, XIX:432.

⁶¹³ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi’t-Târih*, VIII:477-478; İbn Vâsıl, *Müferricü’l-kürûb*, I:21-22; İbnü’d-Devadârî, *Kenzü’d-Dürrer: (ed-Dürretü’s-Seniyye fi Ahbâri’d-Devleti’l-Fâtımiyye)*, VI:431-432; Zehebî, *Târihü’l-İslâm*, XXXIII:33; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, XXVII:44.

Bu menşurlar, Ammâroğullarının Selçuklu itaatine girdiğinin en önemli delili olması bakımından da bir başka öneme sahiptir. Bu meşurların doğruluğu konusunda herhangi bir şüphe olsaydı, Hıms ve Fâtımîlere ait diğer şehirler gibi Trablusşam da Selçuklu askerî saldırısı sonucunda düşmüş olurdu. Ali Sevim'in Trablusşam Emirliği'nin Fâtımîlere bağlı olduğunu söylemesi,⁶¹⁴ veya diğer araştırmacıların belirttiği gibi, Celâlmülk'ün Selçuklulara hediyeler göndermesine rağmen hem Fâtımîlere hem de Selçuklulara karşı tarafsız bir politika izlediği iddiası⁶¹⁵ karşısında, bu menşurlar, Celâlmülk döneminde Trablusşam Emirliği'nin Selçuklu Devleti'nin bir parçası olduğunu kesin olarak kanıtlıyor.

Sultan Melikşah'ın 485/1092 yılındaki vefatından⁶¹⁶ sonra, Tutuş, hükümdarlığın yeğeni Berkyaruk'tan daha çok kendi hakkı olduğunu belirtip hükümdarlık mücadelesine girmişti. Berkyaruk, mücadele sonunda amcası Tutuş'un 488/1095 yılında ölümüyle sonuçlanan bir çatışmaya girmiştir.⁶¹⁷ Tutuş'un öldürülmesinden sonra oğulları Rıdvan ve Dukak, Suriye'deki mülkünü paylaştılar. Ancak bu iki kardeş birbiriyle nüfuz mücadelesine girmekten geri durmadı ve bu çatışma, en önemlisi Rabiulahir 490/Mart 1097'de olmak üzere birçok muharebeye yol açtı.⁶¹⁸ Bu kargaşanın ışığında Efâmiye hâkimi, Rıdvan ve Dukak kardeşler arasındaki ihtilaftan yararlanarak Selçuklu yönetimine isyan edip Fâtımîlerden yardım istemek üzere Kahire'ye bir heyet gönderdi. Fâtımîler, Kahire'de bulunan Halef b. Mülâib'i kendilerine vali olarak atayınca, Halef b. Mülâib heyetle birlikte Efâmiye'ye dönmüş ve Haçlılar bölgeye gelinceye kadar orada kalmıştır.⁶¹⁹

Suriye'nin iç kısmındaki bu çatışma sırasında Trablusşam Emirliği çevresinden etkilenmekten kurtulamamıştır. Daha önce gördüğümüz gibi, Celâlmülk, Bizans egemenliğinde olan Cebele'yi ilhak edebilmiş ve oraya Kadı Mansur b. Süleyha'yı yönetici olarak atamıştır. Mansur'un ölümünden sonra yerine oğlu Ebû Muhammed

⁶¹⁴ Bkz. Sevim, *Suriye – Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 67.

⁶¹⁵ Bkz. Müri'l-Şeyh, *el-İmârâtü'l-Arabiyye*, 206-207; Sâlim, *Trâblusşam fi't-Târîhi'l-İslâmî*, 72; Tedmürî, *Târîhu Trâblus*, I:366; Wiet, "Banû 'Ammâr", I:448; Özeydin, "Ammâroğulları", III:76.

⁶¹⁶ Azîmî, *Târîhü Haleb*, 356; İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Târîhü'l-Fârikî*, 229; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:435; İzzeddin Hezbânî, *Târîhü İbn Ebî'l-Heycâ*, 142.

⁶¹⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhü Dimaşk*, 211-212; Azîmî, *Târîhü Haleb*, 357; İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Târîhü'l-Fârikî*, 233-234; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VIII:502; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:118-119; İzzeddin Hezbânî, *Târîhü İbn Ebî'l-Heycâ*, 145; Safedî, *Tühfetü Zevî'l-Elbâb*, II:57; Sevim, *Suriye – Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 68-77.

⁶¹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, VIII:502; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:125-126; İzzeddin Hezbânî, *Târîhü İbn Ebî'l-Heycâ*, 148; Alptekin, *Dimaşk Atabegliği*, 9-11.

⁶¹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX:93; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, V:174.

Ubeydullah geçmiş ve Ammâroğullarından bağımsızlık için çalışmıştır. Celâlmülk onu tutuklamaya çalışmış, ancak Ebû Muhammed bunu hissetmiş ve Celâlmülk'e isyan ederek Abbâsî halifesi adına hutbe okutmuştur. Bunun üzerine Celâlmülk, Dukak b. Tutuş'a bir mektup göndermiş ve ona İbn Süleyha'ya karşı bir askerî saldırı karşılığında para teklif etmiştir. Dukak, Tuğtegin komutasında ona bir Dımaşk birliği göndermiştir. Tuğtegin, Cebele'yi kuşatmış, ancak onu ele geçirememiştir. Öyle ki Ebû Muhammed, Haçlılar gelene kadar Cebele'de bağımsız olarak hüküm sürmüştür.⁶²⁰

Tarihçilerin Dukak'ın para karşılığında İbn Süleyha'ya askerî saldırı düzenlemesi hakkında anlattıkları üzerinde durmak gerekir. Dukak'ın saldırısı yalnızca Celâlmülk'ün ödediği para yüzünden miydi, yoksa başka bir nedeni var mıydı? Dukak'ın askerî birlik göndermesinin sebebinin para olduğuna inanmak zordur. Nitekim aşağıda görüleceği üzere, Dukak'ın amacı para olsaydı, Celâlmülk'ün halefi Fahrülmülk'ün, kendisine, Dımaşk'ta bulunan İbn Süleyha'yı teslim etmesi karşılığında teklif ettiği parayı kabul ederdi. Zira İbnü'l-Esîr 494/1100-1101 yılı olayları içinde, bu konuda, Haçlıların Cebele üzerindeki kuşatması yoğunlaşınca, İbn Süleyha'nın burayı Dukak'a teslim edip Dımaşk'a sığındığını; bunun üzerine Fahrülmülk İbn Ammar'ın da Dukak'a, İbn Süleyha'yı kendisine vermesi karşılığında, üç yüz bin dinar teklif ettiğini hatta İbn Saliha'nın tüm parasını da almasını söylediğini ancak Dukak'ın bunu reddetmiş olduğunu kaydetmektedir.⁶²¹ Dukak'ın amacı para almak olsaydı Fahrülmülk'ün teklifini kabul edip İbn Süleyha'yı ona teslim ederdi.

Bu durumad Dukak'ı İbn Süleyha'ya karşı askerî sefer düzenlemeye sevk eden başka bir sebep olmalıdır. Belki de bunun sebebi İbn Süleyha'nın Fâtımîler ile Selçuklular arasındaki kararsızlığıydı. Nitekim o bazen Selçuklulara bazen de Fâtımîlere itaat etmekteydi. Tarihçilerin bu konudaki kayıtları şöyle özetlenebilir: *“İbn Süleyha'nın Haçlıların kuşatması sırasında kullandığı hileler arasında, Sultan Berkjaruk'un Haçlılarla savaşmak için Suriye'ye gittiğini ilan etmek gibi bir propaganda da yer almıştır. Bu yüzden Haçlılar hemen kuşatmayı kaldırmışlar ancak doğru olmadığını öğrenince geri dönmüşler ve Cebele bir daha kuşatmışlar. Bunun üzerine İbn Süleyha, bu kez bir Fâtımî ordusunun kendisine yardım etmek için Cebele'ye doğru geldiğini*

⁶²⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:35; a.mlf., *İslam Tarihi İbnü'l-Esir El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, 255-256; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XXXIV: 37-38; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, V:212.

⁶²¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:36.

bildirmişti”⁶²² Bu metin, İbn Süleyha’nın kaypak bir siyaset anlayışını benimsediğini gösterir ve büyük devletlere karşı sürekli değişken bir bağlılığı olduğunu kanıtlar. Aksi takdirde Selçuklular veya Fâtımîler kendilerine ait olmayan bir şehri kurtarmak için niçin bir askerî sefer düzenlesinler? Dukak’ın İbn Süleyha’ya karşı birlik gönderme sebebi İbn Süleyha’nın Selçuklu itaatinden çıkması ve Fâtımîlerin itaatine girmesi olduğu bu suretle ortaya çıkmaktadır.

Aynı zamanda Selçuklular veya Fâtımîler neden kendilerine ait olmayan bir şehri kurtarmak için harekete geçsinler? Dukak’ın İbn Süleyha’ya karşı hareket etmesinin sebebinin Selçuklulara isyanı ve Fâtımîlerin taatine girmesi olduğunu düşünüyoruz.

3.2.7. Celâlülmülk ve Haçlılar

XI. yüzyılın sonu, Haçlıların Bilâdü’ş-Şâm’daki ilerleyişinin başlangıcına tanık olmuştur. Suriye’deki Selçuklu melik kardeşler Rıdvan ile Dukak arasındaki çatışma doruk noktasındayken, 490/1097’de, Haçlı kitlesi Antakya’ya yaklaşmıştı. Bu sırada Halep hâkimi Rıdvan ile birlikte Hıms’a gitmekte olan Antakya valisi Yağısıyan, bunu haber alınca süratle Antakya’ya dönmüş ve oğlu Şemsüddeve’yi Hıms’taki Cenâhüddeve’ye, ardından Dimaşk’taki Dukak ve Tuğtegin’e göndererek yardım istemişti. Yağısıyan ayrıca diğer oğlu Muhammed’i de Musul valisi Kürboğa ile Doğu’nun hükümdarlarına göndererek onlardan Haçlılara karşı cihada katılmalarını istemiştir.⁶²³

Haçlılar Antakya’ya yaklaştığında, Yağısıyan şehrin savunması için hazırlıklarını tamamlamış ve Antakya’nın içinde Hristiyanların isyanı çıkarma ihtimaline karşı erkek Hristiyanları şehir dışına sürmüştü.⁶²⁴ O dönemde Antakya’da Süryânî, Rum, Ortodoks ve Yakûbî Ermenilerden Hristiyan unsurlar yaşamaktaydı. Yağısıyan onların bir güvenlik zafiyeti oluşturabilecekleri ihtimaliyle bir tedirginlik yaşamaktaydı.⁶²⁵ Haçlılar Antakya’yı kuşattığında, Yağısıyan, Haçlıları aciz bırakan büyük bir direniş ve cesaret göstermiştir. Yedi aydan fazla süren kuşatma sırasında

⁶²² İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, IX:35; Zehebî, *Târihü’l-İslâm*, XXXIV: 37-38; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, V:212

⁶²³ İbnü’l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 218; Azîmî, *Târihü Haleb*, 358-359; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, IX:13-14; İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l-Haleb*, II:129-130; Stevenson, *The Crusaders in The East*, 25; Kenneth M. Setton, *A History of The Crusades*, (London: the University of Wisconsin Press, 1969), I:309; Alptekin, *Dimaşk Atabegliği*, 11-12.

⁶²⁴ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, IX:14; Setton, *A History of The Crusades*, I:309.

⁶²⁵ Hasan Habeşî, *el-Harbü’s-Salibiyyetü’l-Ülâ*, (Kahire: Dârü’l-Fikir, 1958), 113.

Haçlıların kampındaki erzak azalıp birçoğu telef olmuş⁶²⁶ ve bir grup da kamptan kaçmıştır.⁶²⁷

Kuşatma sırasında Dımaşk hükümdarı Dukak ve Atabeg Tuğtegin liderliğindeki ilk Müslüman birliği Hama'ya ulaşmış ve orada bir grup mücahitin katılımıyla Şeyzer'e doğru ilerlemeye devam etmiştir.⁶²⁸ Öte yandan Haçlı komutanlarından Bohemund ve Flandr Kontu Robert liderliğindeki bir Haçlı tümeni, açlıktan ölmek üzere olan Haçlı ordusu için yiyecek malzemesi bulmak için Antakya'nın güneyinde dolaşıyordu.⁶²⁹ Bu yüzden bu yörede ilk çatışma ortaya çıktı. Ancak Dımaşk'tan gelen yardımcı kuvvetler Haçlı birliklerine saldırı düzenlediyse de Haçlılar Dukak'ın kuvvetlerini uzaklaştırmayı başardı. Bu başarısızlık nedeniyle Dukak ordusuyla Dımaşk'a geri dönmüştür.⁶³⁰

Bu sırada Bohemund, Antakya burçlarından birinin Ermeni asıllı muhafızı olan Feyrûz ile gizlice anlaşmayı başardı. Bir dönme olan Feyrûz, şehrin büyük bir kulesinin korunması kendisine emanet edilene kadar Yağısıyan'ın güvenini kazanmıştı.⁶³¹ Feyrûz gizlice Bohemund ile temasa geçmiş ve kuleyi teslim etmeyi kabul etmiştir. Böylece Bohemund'un adamları, bu kuleye tırmanarak şehre baskın düzenlemiş ve Receb 491 / Haziran 1098'de şehrin kontrolünü ele geçirmeyi başarmışlardır. Yağısıyan şehri terk etmek zorunda kalmış ve kısa süre sonra da ölmüştür.⁶³²

Gelişmeler üzerine Musul valisi Kürboğa, kuvvetlerini toplayarak Antakya'ya hareket etmişti. Mercidâbık'te⁶³³ kendisine Dımaşk hükümdarı Dukak ile Tuğtegin, Hıms hükümdarı Cenâhüddevle Hüseyin, Sincâr⁶³⁴ hükümdarı Arslan Taş, Sökmen b. Artuk,

⁶²⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 221.

⁶²⁷ Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 56-57.

⁶²⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 219.

⁶²⁹ William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, 216; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I:168-169; Alptekin, *Dımaşk Atabegliği*, 12.

⁶³⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:131-132.

⁶³¹ Anna Comnena, *The Alexiad*, 197; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, 255-256; C. R. Conder, *The Latin Kingdom of Jerusalem 1099-1291A.D.*, (London: Committee of The Palestine Exploration Fund, 1897), 46; Setton, *A History of The Crusades*, I:316-317.

⁶³² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 222; Azîmî, *Târihü Haleb*, 359; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, IX:14-15; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:133-135; Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 66; Setton, *A History of The Crusade*, I:317-318; Jonathan Phillips, *The Crusades, 1095-1197*, (London: Pearson Education Limited, 2002), 23.

⁶³³ Mercidâbık: "Haleb'te Bir Köydür. Azâz'a bağlıdır. Haleb ile arası 4 fersah olup yeşilliği bol nezih bir otlak (merc) vardır". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II:416; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttulâ'*, II:3

⁶³⁴ Sincâr: "el-Cezîre yöresinde meşhur bir şehirdir. Bir dağın eteğindedir. Musul ile ararsı 3 gündür". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III:262-263; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttulâ'*, II:235.

Vassib b. Mahmud ile Arap kabileleri katılmıştır.⁶³⁵ Selçuklu ordusu Antakya'ya geldiğinde (6 Recep 490 / 9 Haziran 1098), Haçlılar Antakya'ya girmiş bulunuyorlardı. Ancak iç kale henüz teslim olmamıştı.⁶³⁶ Böylece iç kaleyi kuşatan Antakya surları içindeki Haçlılar kuşatma altına alındılar. Kuşatma uzayınca şehirde açlık baş göstermiş ve ölü hayvanları yemeye başlamışlardır.⁶³⁷ Bu yüzden Haçlılar şehri terk etmeye ve hayatta kalanları kurtarmak için son girişimlerinde Müslümanlarla savaşmaya karar verdiler.⁶³⁸ İslam ordusunu hayrete düşüren ve içinde kargaşaya neden olan şiddetli bir huruç hareketiyle Müslüman ordusu üzerine hücum ettiler.⁶³⁹ Bu şartlar altında Kürboğa ile anlaşamayan bir grup emir, birliğini geri çekince Müslümanların saflarında büyük bir bozulma olmuştur.⁶⁴⁰ Kürboğa savaşın kaybedildiğini anlayınca çadırlarını yakıp Halep'e kaçmış, oradan da Musul'a gitmiştir. Haçlılar, zafer elde ettikten sonra İslam kampındaki erzak, aletler ve silahlara el koymuşlardır.⁶⁴¹

Bundan sonra Haçlılar Zilhicce 491/Eylül 1098'de el-Bâre'ye⁶⁴² giderek burayı ele geçirmişler ve orada binlerce kişiyi katletmişlerdir.⁶⁴³ Daha sonra Antakya'nın bazı komşu şehirlerine düzenledikleri baskınlar sonucunda bazı yerler Haçlıların eline geçmiştir. Bu kazanımlar bir yandan erzak temin etmek,⁶⁴⁴ diğer yandan vebanın yayıldığı Antakya'dan bir süre uzaklaşmak⁶⁴⁵ ayrıca liderler arasında baş gösteren Antakya'yı yönetme sorunundan dikkatleri dağıtmak için işe yaramıştır.⁶⁴⁶

⁶³⁵ Azîmî, *Târihü Haleb*, 359; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:15; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:491; İbnü'l-İbrî, *Târihü'z-Zamân*, 123-124; Alptekin, *Dimaşk Atabegliği*, 14.

⁶³⁶ Raymond of Aguilers, *Tarihü'l-Firance Güzâtü Beyti'l-Makdis*, 141; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:136-137; Alptekin, *Dimaşk Atabegliği*, 15.

⁶³⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 221.

⁶³⁸ Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 84-85; Setton, *A History of The Crusades*, I:322.

⁶³⁹ Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, translated by Rita Ryan, (Minnesota: University of Minnesota, 1916), 54; Anna Comnena, *The Alexiad*, 202.

⁶⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:16; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:133-137; Setton, *A History of The Crusades*, I:323; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I:191.

⁶⁴¹ Azîmî, *Târihü Haleb*, 359; Raymond of Aguilers, *Tarihü'l-Firance Güzâtü Beyti'l-Makdis*, 144-147; Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 85-87; Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 54; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, 293; Stevenson, *The Crusaders in The East*, 28; Alptekin, *Dimaşk Atabegliği*, 15.

⁶⁴² El-Bâre: "Haleb nevâhîsinde küçük bir yerleşim yeri (*büleyde*) ve bir *küredie*. Burada bir kale bulunan ve buna **Zâviyetü'l-Bâre** derler. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I:320; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ*, I:189.

⁶⁴³ Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 91-92; Raymond of Aguilers, *Tarihü'l-Firance Güzâtü Beyti'l-Makdis*, 163; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:141.

⁶⁴⁴ Raymond of Aguilers, *Tarihü'l-Firance Güzâtü Beyti'l-Makdis*, 166.

⁶⁴⁵ William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, 304.

⁶⁴⁶ Habeşî, *el-Harbü's-Salibiyyetü'l-Ülâ*, 153.

Raymond St. Gilles ve Flandre Kontu Robert, Muharrem 492/Aralık 1098'de Ma'arretü'n-Nu'mân'a kadar yürümüşler, ancak içeri girememişlerdi. Bohemund ertesi gün onları takip etmiş ve birlikte yaklaşık iki hafta boyunca burayı kuşatmış, ancak halkından güçlü bir direniş gördüler.⁶⁴⁷ Şehrin halkı Rıdvan ve Cenâhüddевle'den yardım istemiş ama kimse onlara cevap vermemiştir. Raymond, şehrin kulelerinden daha yüksek tekerlekle yürüyen bir kule inşa ettirmişti. Onu kentin surlarına dayayarak şehrin içine taş ve ateş fırlatmış, surlara merdivenler kurdurmuş ve nihayet Haçlılar 24 Muharrem 492/21 Aralık 1098 Cumartesi akşamı Ma'arretü'n-Nu'mân'a girmişlerdir.⁶⁴⁸

Haçlılar Ma'arretü'n-Nu'mân'da yirmi binden fazla erkek, kadın ve çocuk öldürmüşlerdir. Buradaki Müslüman ahaliden yalnızca şehri terk edenlerden birkaçı hayatta kalmıştır. Ayrıca, şehir surlarını yıkmış, camilerini ve evlerini de ateşe vermişlerdir.⁶⁴⁹ Haçlı tarihçisi Fulcher şöyle diyor: "*Ağır erzak sıkıntısının bir sonucu olarak, Haçlı ordusunun üyeleri, şehir halkının cesetlerini kasten doğramış, pişirmiş ve yemiş ve bazıları eti pişirmeden vahşice yemişler*".⁶⁵⁰ Raymond of Aguilers de bunu "*Yiyecek kıtlığı, Hristiyanları Müslümanların, çürüyen cesetlerinden zevk alarak yemesine neden olmuştur*" diyerek doğruluyor.⁶⁵¹

Haçlılar, kuzey Suriye'de yaklaşık altı ay geçirdikten sonra Kudüs'e doğru ilerleme başlamışlardır. Haçlı şövalyelerinden Raymond, Robert de la Normandie ve Tankred kendi birlikleriyle Safer 20 492 / 16 Ocak 1099 tarihine kadar bekleyecekleri Kefer Tâb'a geldiklerinde⁶⁵² ⁶⁵³ Şeyzer hâkimi İzzedîn Ebu'l-Asâkir b. Münkiz, Haçlılara elçi göndererek kendilerine tâbi olduğunu bildirmiştir. Ayrıca Emirliğinin sınırları içinde onlara hiçbir zarar gelmeyeceğini beyan edip, kendilerinin ve hayvanlarının

⁶⁴⁷ Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 93-94; İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 222; Stevenson, *The Crusaders in The East*, 30.

⁶⁴⁸ Raymond of Aguilers, *Târihü 'l-Firance Güzâtü Beyti 'l-Makdis*, 168; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî 't-Târih*, IX:16; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü 'l-Haleb*, II:142; İbnü'l-İbrî, *Târihü 'z-Zamân*, 124; Alptekin, *Dimaşk Atabegliği*, 24.

⁶⁴⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü 'l-Haleb*, II:142-143.

⁶⁵⁰ Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 57.

⁶⁵¹ Raymond of Aguilers, *Târihü 'l-Firance Güzâtü Beyti 'l-Makdis*, 171.

⁶⁵² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 222.

⁶⁵³ Willam B. Stevenson, "The First Crusade", *The Cambridge Medieval History*, (New York: The Macmillan Company, 1926), V:295; Setton, *A History of The Crusades*, I:327; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I:206.

ihtiyacı olan yiyecekleri sağlayacağına söz vermiştir.⁶⁵⁴ Bunun yanında Asî Vadisi boyunca Haçlılara rehberlik etmek üzere yardımcıları da göndermiştir.⁶⁵⁵

Kefer Tâb'dan sonra Haçlılar Kudüs'e gidilecek yol için tartışmışlar ve iki görüş ortaya çıkmıştır. Birincisi, Haçlıların Antakya, Kıbrıs, Bizans ve Batı Avrupa'ya bağlayan donanmalarla temas halinde kalmaları için sahil yolunu izlemektedir. Ancak bazıları bu yolun bükümlü ve uzun olduğuna ve üzerinde bulunan birçok liman nedeniyle içinde güvenlik olmadığına dikkat çekmişti. Bu güzergahta bulunan Cebele, Trablusşam, Sayda, Sâr ve Akkâ gibi limanları ele geçirilmeden bu güzergahın hiçbir güvencesi olmadığı ileri sürülmüştür. Diğer görüşe sahipleri ise, doğrudan Kudüs'e gitmek için Asi Nehri boyunca Bikâ' Vadisi'ne ve oradan Ürdün Nehri'ne giden iç yolu kullanmaları gerektiğini belirtmiştir. Ancak bu güzergâh, erzak sağlamada zorluk çıkaracağı ve yolun bir kısmının Dimaşk Emiri Dukak'a ait topraklardan geçmesi nedeniyle tehlikeli olacağından itiraz görmüştür.⁶⁵⁶

Haçlılar Kudüs'e gitmek için gemilerden ihtiyaç duyabilecekleri şeyleri satın almalarına yardımcı olur diye sahil yoluna karar vermişlerdir.⁶⁵⁷ Haçlılar bu yolda ilerleyerek Misyâf üzerinden Ba'rîn'e⁶⁵⁸ yöneldiler ve oradan Bikâ'a Vadisi'ne girdiler.⁶⁵⁹ Refeniyye Kalesi'ne geldiklerinde, halk erzakları kalede bırakarak Hısnu'l-Ekrâd Kalesi'ne sığındı. Haçlılar Hısnu'l-Ekrâd Kalesi'ni⁶⁶⁰ kuşatırken, Hıms hâkimi Cenâhüddeve Hüseyin b. Mûlaib'in elçileri, atlar ve paralarla gelerek Raymond ile bir antlaşma yaptılar. Buna göre Hıms hâkimi, Haçlılara saygı göstereceğini ve onları koruyacağını taahhüt ediyordu.⁶⁶¹

⁶⁵⁴ Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 96; İbnü'l-İbrî, *Târihü'z-Zamân*, 124; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXIV: 13; Mürsî's-Seyh, *el-İmârâtü'l-Arabiyye*, 317.

⁶⁵⁵ Raymond of Aguilers, *Tarihü'l-Firance Güzâtü Beyti'l-Makdis*, 181; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, 316; Setton, *A History of The Crusades*, I:327.

⁶⁵⁶ Raymond of Aguilers, *Tarihü'l-Firance Güzâtü Beyti'l-Makdis*, 182-183; Setton, *A History of The Crusades*, I:327; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I:206-207.

⁶⁵⁷ Raymond of Aguilers, *Tarihü'l-Firance Güzâtü Beyti'l-Makdis*, 183; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, 316; Thomas Andrew Archer and Charles L. Kingsford, *The Crusades The Story of The Latin Kingdom*, (London: T. Finsher Unwin, 1894), 81.

⁶⁵⁸ Ba'rîn: "Hıms ile sahil arasında bulunan bir yerleşim yeridir (*beled*). Halkın telaffuzu böyle olup bu hatalıdır. Doğrusu **Bârîn** (بارين) olmalıdır". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I:452; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ*, I:249.

⁶⁵⁹ Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 97; Setton, *A History of The Crusades*, I:328; Habeşî, *el-Harbü's-Salibiyyetü'l-Ülâ*, 164.

⁶⁶⁰ Hısnu'l-Ekrâd: "Hıms'ın karşısındaki dağ üzerinde yer alan müstahkem bir kaledir (*hısn*). Bu dağın, Ba'albek ile Hıms arasındaki Lübnân dağına bitişen büyük bir dağ olduğu söylenir". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V:264; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ*, I:449; İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-Müstalahi's-Sherîf*, 235-236.

⁶⁶¹ Raymond of Aguilers, *Tarihü'l-Firance Güzâtü Beyti'l-Makdis*, 184; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:16; İbnü'l-İbrî, *Târihü'z-Zamân*, 124; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXIV: 13.

Haçlılar Hısnu'l-Ekrâd'ı ele geçirdikten sonra Trablusşam'ın kuzeyinde bulunan küçük bir şehir ve Ammâroğullarının Emirliği'ne ait olan 'Arka'ya yönelmiştir. Haber Trablusşam emirinin Celâlmülk'e ulaştığında, Emirliğini tehdit eden tehlikeyi fark etmiştir. Trablusşam emiri, özellikle Selçuklulardan yardıma gelmeyeceğini anlayınca Haçlılara güler yüz göstererek onlarla anlaşma yoluna girmiştir.⁶⁶² Nitekim Raymond'la, Haçlılara para ödemeyi taahhüt eden bir antlaşma önerdi. Niyetinin samimi olduğunu göstermek için de elçisiyle on at, dört katır ve bir miktar da para göndermeyi ihmal etmedi. Ayrıca, sadakatinin bir işareti olarak Trablusşam surlarında ve kendisine ait diğer beldelerde Haçlı bayrakları astırdı.⁶⁶³ Raymond da Anonim Haçlı Kroniği'ne göre, Trablusşam'a bir elçi göndererek Trablusşam emiri Celâlmülk ile anlaşma yoluna gitti. Raymond'un elçileri, Trablusşam emirine barış için Hristiyanlığı kabul etmesini şart koşuyorlardı; ayrıca başka talepleri de vardı.⁶⁶⁴

Haçlıların elçileri Trablusşam'a vardıklarında dikkatleri Emirliğin zenginliğine çekilmiş ve emirden alacakları parayı artırmaya tamah etmişlerdir. Raymond'a, Trablusşam Emiri'ne Haçlılara ödemeyi taahhüt ettiği parayı artırması için bir tür baskı olarak 'Arka'ya saldırmasını önerdiler. 'Arka su ve varlık açısından zengin bir bölgenin ortasında yer alır ve deniz üzerindeki Bika' Vadisi'ne açılan bir kapı olduğundan büyük bir öneme sahipti. Haçlı liderleri bu teklifi kabul ettiler ve 20 Şubat 492/14 Şubat 1099'da 'Arka'ya giderek burayı kuşattılar.⁶⁶⁵

Büyük ihtimalle Trablusşam Emiri Celâlmülk, 'Arka'daki kuşatmayı hafifletmeye çalışmış ve bu yüzden Haçlılarla çatışmak için çalışan bir askeri birlik göndermiştir. Anonim tarihçinin zikrettiğine göre, 'Arka kuşatması sırasında Haçlılar ve Trablusşam Emiri'nin askerleri arasında çatışmalar olmuş, ancak Haçlılar altı adamı öldürmeyi başarmışlar ve onlardan altı at ganimet olarak ele geçirmişlerdir.⁶⁶⁶

'Arka kuşatması sırasında, Raymond Pilet ve Raymond Viscount liderliğindeki bir Haçlı tümeni, kıyıdaki Tartûs [Antartûs]'a yöneldi.⁶⁶⁷ O zamanlar Tartûs iç ve dış

⁶⁶² Habeşî, *el-Harbü's-Salibiyyetü'l-Ülâ*, 164.

⁶⁶³ Raymond of Aguilers, *Tarihü'l-Firance Güzâtü Beyti'l-Makdis*, 185.

⁶⁶⁴ Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 98.

⁶⁶⁵ Raymond of Aguilers, *Tarihü'l-Firance Güzâtü Beyti'l-Makdis*, 185; Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 58; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 377; Stevenson, "The First Crusade", 295; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1:208.

⁶⁶⁶ Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 98.

⁶⁶⁷ Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 98; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, 319.

surların yanı sıra büyük miktarda erzak ile iyi bir şekilde takviye edilmişti.⁶⁶⁸ Ayrıca deniz üzerinde önemli bir limana sahip idi.⁶⁶⁹ Haçlı askerleri saldırdığında şehir halkı, yüksek bir ruhla direndi. Bu nedenle Haçlılar, destek gelene kadar saldırıyı ertesi güne ertelemeye karar verdiler. Tartûs halkı Haçlılara karşı koyacak güçleri olmadığını anlayınca, geceleyin kadınlarını, çocuklarını ve taşıyabilecekleri mallarını alarak dağlara çekildiler.⁶⁷⁰ Haçlılar da ertesi gün şehri ele geçirdiler (Rebiulevvel 492/Şubat 1099).⁶⁷¹ Tartûs üzerindeki kontrolleri, onlara İtalyan ve Bizans gemilerinin erzak sağlamasını kolaylaştırmıştır.⁶⁷²

Antartûs yakınlarında Trablusşam Emirliği'ne ait "Marakiyye" adında başka bir yerleşim yeri daha vardı. Haçlılar oraya yaklaşıncı, şehrin valisi, onlarla bir anlaşma yapıp sancaklarını kaldırarak onları şehre getirmiştir.⁶⁷³

Bu arada henüz Antakya'da bulunan Haçlı kontları, Raymond'un başarısını haber alınca, onu kıskanmış ve Raymond'a katılmaya karar vermişlerdir. Şubat ayının sonunda, Bohemund, Godfrey ve Flandr Kontu Robert kıyı boyunca ilerlemiş ancak Bohemund Lazkiye'ye dönmüş ve Godfrey ve Robert yola devam etmiştir. Yoldaykan Cebele'yi kuşatmışlardır.⁶⁷⁴

'Arka'da kuşatma devam ederken, Antakya, Lazkiye, Bizans ve Venedik'ten tahıl, şarap, arpa, domuz eti ve diğer mallarla dolu gemilerin gelmesine rağmen,⁶⁷⁵ kuşatma iyi gitmemiş ve sonuçsuz kalmıştır. Şehir ağır bir şekilde takviye edilmiş ve savunucular onu yiğitçe savunmuşlardı.⁶⁷⁶ Muhafızlar zaman zaman ortaya surlardan çıkıyor ve Haçlılara zarar vererek onlardan ganimet almaya çalışıyorlardı.⁶⁷⁷

⁶⁶⁸ Raymond of Aguilers, *Tarihü'l-Firance Ğüzâtü Beyti'l-Makdis*, 186.

⁶⁶⁹ Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 98.

⁶⁷⁰ Raymond of Aguilers, *Tarihü'l-Firance Ğüzâtü Beyti'l-Makdis*, 186; Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 98; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, 319.

⁶⁷¹ William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, 319; Stevenson, "The First Crusade", 295.

⁶⁷² Muhammed Mürsî's-Şeyh, *'Asrû'l-Hürûbi's-Salîbiyye fi 'ş-Şark*, (Kahire: Dârü's-S'âde, 2004), 157; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I:208.

⁶⁷³ Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 98; Stevenson, *The Crusaders in The East*, 32.

⁶⁷⁴ Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 98-99; Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 58; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 381; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, 320-321; Setton, *A History of The Crusades*, I:328.

⁶⁷⁵ Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 99; Raymond of Aguilers, *Tarihü'l-Firance Ğüzâtü Beyti'l-Makdis*, 186; Archer and Kingsford, *The Crusades The Story of The Latin Kingdom*, 81.

⁶⁷⁶ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I:208.

⁶⁷⁷ Raymond of Aguilers, *Tarihü'l-Firance Ğüzâtü Beyti'l-Makdis*, 187.

Rebiulahir 492 / Mart 1099'un başlarında, Abbâsî Halifesi önderliğindeki bir İslam ordusunun 'Arka'nın yardımına gittiği söylentisi yayıldı. Raymond, komutanlarıyla bir toplantı düzenledi. Cebele'yi kuşatan birliklerden yardım istemeye karar verildi. Cebele Emiri ile bir anlaşma yapan Haçlı reisleri ondan atlar ve para alıp Raymond'a yardım etmek üzere 'Arka'ya gittiler. 'Arka kuşatması sıkılaştırıldı. Tam bu sırada kendilerine karşı bir Müslüman ordusunun hareket ettiği haberleri geldi. Ancak bu haberlerin Haçlıları korkutmak ve kuşatmadan caydırmak için yayıldığı anlaşıldı.⁶⁷⁸

Bu söylentinin sebebi Haçlı kaynaklarına göre, Cebele hükümdarı Ebû Muhammed b. Süleyha'nın kuşatmayı sona erdirmek için Godfrey'e yaptığı para teklifinin reddedilmesiydi. Bunun üzerine İbn Süleyha Raymond'a adam gönderip ona para vermiş ve kuşatmayı bitirmek için müdahale etmesini istemiştir. Raymond, Godfrey'i ve beraberindekileri 'Arka'ya getirmek maksadıyla bir mazeret olarak bir İslam ordusunun harekete geçtiğini söylemiştir.⁶⁷⁹ İslam kaynaklarına göre, Haçlıları kuşatmayı bırakıp Cebele'yi terk etmeye zorlayan ve Sultan Berkıaruk'un bir İslam ordusuyla geldiği haberini yayan kişi İbn Süleyha'dır.⁶⁸⁰ Her halükârda, Cebele kuşatması sona ermiştir. Ancak 'Arka'daki kuşatma daha yoğunlaşmıştır. 'Arka kuşatmasında kullanmak üzere deve dahil her türlü hayvanı toplamak amacıyla Trablusşam yöresindeki köylere baskınlar yapılmıştır.⁶⁸¹

Cemaziyülevvel 492/Nisan 1099 başlarında Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos, Haçlılara elçi heyeti göndererek, haziran ayının başına kadar bekleyebilirlerse kendisi de ordusuyla Sait Jon'un gününde Suriye'de olacağını ve onları Filistin'e götüreceğini haber verdi. Haçlı liderleri Antakya'da kendilerine yardım etmediği için imparatoru güvenilmez buluyorlardı. Yine de aralarından Raymond imparatora bağlı kalmıştır. O, imparatoru beklerken kuşatmayla oyalanmayı düşünürken, Godfrey ve Haçlı prenslerinin çoğu, imparatoru beklemek yerine bir an önce Kudüs'e gitmeyi istiyorlardı.⁶⁸²

⁶⁷⁸ Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 99; Raymond of Aguilers, *Tarihü'l-Firance Ğüzâtü Beyti'l-Makdis*, 188; Archer and Kingsford, *The Crusades The Story of The Latin Kingdom*, 82; Stevenson, *The Crusaders in The East*, 32.

⁶⁷⁹ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 381-383; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, 321-323.

⁶⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:35; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXIV: 37-38; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, V:212.

⁶⁸¹ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I:209.

⁶⁸² William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, 327-328; Setton, *A History of The Crusades*, I:329.

Trablusşam emiri Ammâroğlu Celâlülmülk, Haçlı liderleri arasındaki anlaşmazlığı görmüştü. Ödemeyi taahhüt ettiği parayı Haçlılara göndermediği gibi gücünü Haçlılara karşı koymak için kullanmaya karar verdi. Haçlılar, Trablusşam hâkiminin hareketini öğrenince, el-Bâre Piskoposunu ‘Arka kuşatmasıyla görevlendirerek Trablus’a yöneldiler.⁶⁸³ Haçlılar Trablusşam’a geldiklerinde, şehrin yöneticisi ve halkı Haçlılara karşı büyük bir direnç gösterdiler. Burada yapılan çarpışmalarda Müslümanlardan yedi yüz kadar kişi hayatını kaybetti. Trablusşam birlikleri şehre kapansa da devam eden savaşta şehri besleyen Ebû Ali Nehri’nin suları kırmızıya boyanana kadar birçok Müslüman hayatını kaybetmiştir. Trablusşam’ı alamayan Haçlı askerleri, Doğu Trablus’un köylerine ve Bikâ’ Vadisi’ne ulaşınca kadar baskınlar yaparak çok sayıda sığır, öküz, eşek ve deve ele geçirdiler. Hayvanların sayısı üç bine ulaşmıştır.⁶⁸⁴

Sonunda Haçlı Ordusu ‘Arka’ya dönse de buradaki kuşatmayı kaldırmıştır (19 Cemazeyilahir 492/ 13 Mayıs 1099). Raymond, birliklerini alıp Trablusşam’a doğru hareket etmiş ve kente beş mil uzakta karargâh kurmuştur.⁶⁸⁵

Ammâroğlu, bu askeri kalabalığa karşı gücünün yetmeyeceğini anlayınca, barış görüşmeleri için bir elçi ile onlara, on beş bin altın, at, katır, ipek ve pahalı hediyeler göndermiştir. Ayrıca elinde bulunan tüm Haçlı esirlerini serbest bırakacağına söz vermiştir.⁶⁸⁶

Esasen Trablusşam’da Haçlı esirlerinin bulunması, Müslümanlar ile Haçlılar arasında meydana gelen çatışmalarda Müslümanların bir kısım Haçlıları yakalayıp Trablusşam’a götürbildiklerinin kanıtıdır. Ancak kaynaklar bundan açıkça bahsetmemiştir. Bazı Haçlı tarihçileri, Haçlılar Kudüs’ü Fâtımîler’den alabilirlerse, Trablusşam hâkiminin de Hristiyanlığa geçmeyi kabul ettiğini belirtiyorlar.⁶⁸⁷ Bu haberin ne kadar doğru olduğunu bilmiyoruz ama Ammâroğlu’nun Hristiyanlığa gireceği iddiasını kabul etmiyoruz. Özellikle Ammâroğulları fıkıh ve dinî konulardaki bilgileri ile ünlü oldukları için, bir Müslüman’ın Hristiyanlığa geçmesinin ne demek

⁶⁸³ William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, 328.

⁶⁸⁴ Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 99.

⁶⁸⁵ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 387; Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 58-59; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, 328; Stevenson, *The Crusaders in The East*, 32.

⁶⁸⁶ Raymond of Aguilers, *Tarihü'l-Firance Ğüzâtü Beyti'l-Makdis*, 189; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 387; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, 328.

⁶⁸⁷ Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 100; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, 329-330.

olduğunu tam olarak biliyorlardı. Bu bakımdan Ammâroğlunun Hristiyanlığı kabul edeceği fikrini imkânsız buluyoruz. Ammâroğlu Celâlmülk, bunu muhtemelen Haçlıların Trablusşam'dan ayrılmasını sağlamak için gündeme getirmişti.

Haçlılar, Ammâroğlunun sunduğu hediye ve paralardan memnun kaldılar. İlerleyişleri sırasında emirliğe ait üç şehri, 'Arka, Trablusşam ve Cübeyl'i ve bu şehirlere ait köyleri bırakmayı kabul ettiler. Bunun üzerine Ammâroğlu hediyeleri artırmış, sürüler halinde hayvan ve bol miktarda yiyecek göndermiştir.⁶⁸⁸ Ayrıca onlara Filistin yolunu göstermesi için bir de rehber vermiştir.⁶⁸⁹

Bu sırada Lübnan'ın yüksek dağlarında yaşayan Mârûnî Hristiyanlardan bir heyet gelerek Haçlılarla görüşmüştür. Esasen onları Haçlılar çağırmış olabilir. Mârûnîler Haçlılara, Kudüs'e giden yollardan söz etmişlerdir. Onlara hem gemilerden de yardım alabilecekleri hem de kısa olduğu için sahil yolunu tavsiye etmişlerdir.⁶⁹⁰

Haçlılar, Ammâroğlunun sunduğu rehber eşliğinde 22 Cemazeyilahir 492 / 16 Mayıs 1099'da Trablusşam'dan ayrılarak, Beserûn⁶⁹¹ ve Cübeyl şehirlerinden güvenli bir şekilde geçtiler. 25 Cemazeyilahir/19 Mayıs'da Kelb Irmağı'ndaki Fatımi sınırına ulaştılar.⁶⁹² Böylece Trablusşam Emirliği'ne yönelik Haçlı tehlikesi geçici olarak ortadan kalkmıştır.

Celâlmülk'ün hâkimiyet devri bahsini bitirmeden önce bir hususu daha hatırlatmak gerekir. Haçlıların bölgeye gelişi sırasında gerçekten Trablusşam'da Celâlmülk'ün hakimiyeti mi vardı? Yoksa kardeşi Fahrûlmülk mü Emirliğin başındaydı? Araştırmacılar arasında bu konuda görüş farklılığı olduğu anlaşılmaktadır.

Özellikle Trablusşam tarihinin Haçlılar dönemi ve genel olarak Lübnan hakkında araştırma yapan yazarlar farklı görüşlere sahiptirler. Araştırmacıların çoğunluğu, Haçlıların bölgeye gelişinin, Celâlmülk'ün ölümünden sonra olduğunu ve Trablusşam Emirliği'nde Fahrûlmülk Ebû Ali'nin egemenliğinin başlangıcına denk geldiğini savunmaktadırlar. Bu görüşü savunanlara göre bahsedilen olaylar sırasında

⁶⁸⁸ William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 330.

⁶⁸⁹ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 389.

⁶⁹⁰ William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 330.

⁶⁹¹ Besrûn: [Betrûn] "Şâm denizi kıyısında Cübeyl ile Enefe (أنفة) arasında bir kaledir. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I:338; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İtlâ'*, I:201

⁶⁹² Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 100; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 391; Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 59; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I:212; Stevenson, *The Crusaders in The East*, 33.

Trablusşam'ı yöneten kişi Fahrülmülk idi.⁶⁹³ Bazıları ise Haçlılar bölgeye geldiğinde Celâlmülk'ün hala orada olduğunu ve Kudüs'e yürüyüşleri sırasında Emirliğin başına bulunan kişinin kendisi olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁶⁹⁴ İlgili dönemde Trablusşam hükümdarının adını zikretmedikleri⁶⁹⁵ veya Emir Ammâroğlu tabirini kullanmakla⁶⁹⁶ yetindikleri için bu konuda dikkatli olan araştırmacılar vardır.

Araştırmacıların o dönemde Trablusşam'ı yöneten hükümdarı belirlemedeki farklılığının nedeni iki nedenden kaynaklanmaktadır. Birincisi: Biyografi kitaplarında Ammâroğullarının ayrıntılı hal tercümelerinin olmamasıdır. İkincisi: O dönemde Bilâdu's-Şâm haberlerini ayrıntılı olarak ele alan çağdaş kaynaklar [İbnü'l-Kalânîsî, İbn Asâkir, İbnü'l-Esîr, İbnü'l-Adîm, Sıbt İbnü'l-Cevzî ve diğerleri] Haçlıların gelişini sırasında Trablusşam hükümdarının adından söz etmemişlerdir. Haçlı kaynakları da daha önceki olayları anlatırken adını anmadan Trablus Kralı [the king of Tripoli]⁶⁹⁷ ya da Trablus'un hükümdarı [the governor of Tripoli]⁶⁹⁸ tabirlerini kullanmışlardır.

Ancak bu araştırmada ilgili kaynakları inceledikten sonra, Haçlıların ilk gelişini karşılayan ve onlarla müzakereler yapan kişinin Celâlmülk olduğuna kanaat getirdik. Kanıtımız, yukarıda geçtiği üzere, Birinci Haçlı ordusunun 25 Cemazeyilevvel 492/19 Mayıs 1099'da emirlik sınırlarını terk etmiş olmasıdır.⁶⁹⁹ Öte yandan İbn Şeddâd, Nüveyrî ve İbnü'l-Furât'ın rivayetlerine göre Celâlmülk'ün ölümü Şaban 492/Temmuz 1099 ayının sonlarında vuku bulmuştu.⁷⁰⁰ Yani, Haçlılar Trablusşam'dan ayrıldıktan iki aydan fazla bir süre sonra Celâlmülk vefat etmişti. Ayrıca bu olayların en yakın tarihçileri olan Azîmî ve İmadüddin el-İsfahânî, Trablusşam emiri Celâlmülk'ün Kudüs'ün Haçlıların eline geçmesinden sonra

⁶⁹³ Bkz. Habeşî, *el-Harbü's-Salîbiyyetü'l-Ülâ*, 164; Sâlim, *Trâblusşam fi't-Târihi'l-İslâmî*, 73; Abdüddâyim, *İmâratü Trablus es-Salîbiyye*, 21; Hitti, *Târihu Lübnan*, 347; Ali İbrahim Trâbulîsî, *et-Teşeyyü' fi Trâblus ve Bilâdu's-Şâm*, (Beyrut: Dâru's-Sâkî, 2007), 153; Tedmürî, *Lübnan mine's-Siyadeti'l-Fâtîmiyye*, I:189; Muhammed Ali Mekki, *Lübnan min'l-Fethi'l-'Arabî ile'l-Fethi'l-Osmânî 635-1516*, (Beyrut: Dâru'n-Nehâr, 2006), 101; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II: 47; Özeydin, "Ammâroğulları", III:76.

⁶⁹⁴ Baba, *Trâblus fi't-Târih*, 35.

⁶⁹⁵ Bkz. Wiet, "Banû 'Ammâr", I:448; Karakuş, "Tarblus'ta Bir Emirlik", 75.

⁶⁹⁶ Bkz. Setton, *A History of The Crusades*, I:328; Bırsel Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, 50.

⁶⁹⁷ Bkz. Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 100; Raymond of Aguilers, *Tarîhü'l-Firance Güzâtü Beyti'l-Makdis*, 189.

⁶⁹⁸ Bkz. Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 391; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, 329.

⁶⁹⁹ Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 100; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 391; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I:212.

⁷⁰⁰ İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-Hatîre: Târihu Lübnan ve'l-Ürdün ve Filistin*, II-II:108; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXXI:36; İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât*, VIII:77.

öldüğünü kaydetmişlerdir.⁷⁰¹ İbnü'l-Ezrak el-Fârikî de kitabında Ammâroğlunun vefatının 493/1100'de olduğundan bahsetmiştir.⁷⁰²

Öte yandan Fahrülmülk'ün Haçlıların ilk gelişiyle çağdaş olduğuna inanan araştırmacılar ise muhtemelen birçok müellifin Fahrülmülk ile Haçlılar arasında meydana gelen uzun çatışmalardan bahsetmesinden etkilenmişlerdir. Bu hususta özellikle İbnü'l-Adim ile Zehebî'nin Fahrülmülk'e ait biyografik kayıtlarda⁷⁰³ bahsettikleri bilgilerde karıştırma yaşanmış olduğu anlaşıyor. Ancak biraz dikkat edildiğinde, Fahrülmülk'ün Haçlılarla mücadelesi kastedildiğinde, bunun ilk Haçlıların gelişi sırasındaki olaylar değil de, aşağıda ele alınacağı üzere, Trablusşam'ın Haçlıların eline geçip Emirliğin sona ermesine yol açan sonraki döneme ait olaylar olduğu anlaşılmaktadır.

Böylece Trablusşam Emirliği'nin altın dönemi, otuz yıl süren iyi politikası, etrafındaki siyasi ortamı doğru anlayışı ve ileri görüşlülüğü ile Emirliğini tehlikelerden korumayı başaran ve son bölümde bahsedeceğimiz çeşitli yönleri içeren bir rönesansa yansıyan Celâlmülk'ün ölümüyle sona ermiştir.

⁷⁰¹ Azîmî, *Târihü Haleb*, 360; İmâdüddîn el-İsfahânî, *el-Büstânü'l-Câmi*, 308.

⁷⁰² İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, *Târihü'l-Fârikî*, 269.

⁷⁰³ Fahrülmülk'ün tercümesi bkz. İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb fî Târihi Haleb*, X:4532; Zehebi, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, XIX:311.

4. AMMÂROĞULLARI EMİRLİĞİNİN ÇÖKÜŞ DEVRİ (492-502/1099-1109)

4.1. Fahrülmülk Döneminin Başlangıcı

Haçlılar Trablusşam'ı terk ettikten yaklaşık iki ay sonra Celâlmülk öldüğünde,⁷⁰⁴ emirliğin başına kardeşi Fahrülmülk geçmiştir. Fahrülmülk çok kritik bir dönemde iktidara gelmişti. Zira bölgeye gelen Haçlılar yüzünden emirlik tehlike altına girmişti. Nitekim Haçlılar tarafından kuşatılan iki önemli şehrini kaybetti. Bunlardan ilki, Ebu Muhammed Ubeydullah b. Mansur b. Süleyha'nın idaresindeki Cebele şehridir.⁷⁰⁵ İkincisi ise Haçlılar tarafından 'Arka kuşatması sırasında ele geçirilen Antartûs (Tartûs) şehridir.⁷⁰⁶ Haçlıların Filistin'i kontrol altına alıp burada bir krallık kurmayı başardıktan sonra, emirlik üzerindeki Haçlı baskısı daha da artmıştır. Trablusşam Emirliği bu dönemde kuzeyde Antakya Prinkepsliği ile güneyde Kudüs Krallığı arasında sıkışıp kalmıştı. Haçlılar, bölgedeki Hristiyan kent ve kalelerin birbirleriyle temasını kesmesin diye, dikkatlerini Trablusşam Emirliği'ni kontrol etmeye çevirmişlerdi. Şövalyeler arasında özellikle Raymond de Saint-Gilles, kendine ait hususi bir hâkimiyet bölgesi elde etmek istediğinden, bunu da Filistin'de veya el-Bâre'de kurmayı başaramayınca Trablus'a yönelmişti.

Fahrülmülk'ün Trablusşam'daki yönetiminin ilk zamanlarından bahsetmeden önce, Haçlıların birinci sefer sırasında ilk kez uğradıkları Trablusşam'dan ayrılmasından sonraki durumu ve onu takip eden olayların bilinmesi gerekir. Çünkü Haçlı olayları, Trablusşam Emirliği ile doğrudan ilgilidir. Buna göre Haçlı ordusu, Kelb Nehrini⁷⁰⁷ geçtikten sonra Fâtımî Devleti'ne ait topraklara girmişti. Filistin de dâhil olmak üzere

⁷⁰⁴ İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-Hatîre: Târîhü Lübnan ve'l-Ürdün ve Filistin*, II-II:108; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXXI:36; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII:77.

⁷⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:35; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, XXXIV:37-38; İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, V:212.

⁷⁰⁶ Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 98; Raymond of Aguilers, *Târîhü'l-Firance Ğüzâtü Beyti'l-Makdis*, 186; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 319; Stevenson, "The Firest Crusade", 295.

⁷⁰⁷ El-Kelb:[Köpek]"Şâm'ın avâsım bölgesinden, Beyrût ile Saydâ arasındadır". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV:475; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, II:235.

bu bölgeler Fâtımî Devleti'nin sınırları içindeydi. Ancak bu bölgelerde Haçlılara karşı koyabilecek bir askerî güç mevcut değildi. Mevcut tek Fâtımî gücü, kıyı şehirlerdeki sahilden savunmayı sağlayan deniz donanmasıydı.⁷⁰⁸ Haçlılar Beyrût'a vardıklarında, Fâtımî valisi para karşılığında ateşkes imzalayıp ekinlere ve ağaçlara zarar vermemeleri için onlara bol miktarda erzak sağlamıştır.⁷⁰⁹ Haçlılar, Saydâ'ya doğru ilerleyince Saydâ kuvvetleriyle karşı karşıya gelmişler, bu da Sûr'a hareketini hızlandırmıştır. Oradan da Haçlılara erzak sağlamakta acele davranan ve Kudüs'ün kontrolünü ele geçirebilirlerse onlara itaat edeceğine söz veren bir valinin kontrolündeki 'Akkâ'ya ilerlemişlerdir.⁷¹⁰

Haçlılar, 'Akkâ'dan ayrılıp sahil yolunu takip ederek Filistin'in ikinci büyük şehri olan Kaysâriyye'ye⁷¹¹ vardıklarında, şehirden iki mil kadar uzakta bir su kaynağının yanına kamplarını kurmuşlar ve orada 5 Recep 492/28 Mayıs 1099'da Paskalya'yı kutlamışlardır.⁷¹² Bundan sonra Haçlı topluluğu sahil yolundan ayrılmaya ve doğrudan Kudüs'e gitmeye karar vermiştir. Yolda, terk edilen Remle'yi ve Lüdd'i⁷¹³ de ele geçirip Beyüllahim'i almışlar ve herhangi bir direnişle karşılaşmadan Doğu Kilisesi'ne bayraklarını çekmişler ardından da Kudüs'e yönelmişlerdir.⁷¹⁴

Öte yandan Kudüs, Şaban 491/ Temmuz 1098'ten itibaren Fâtımîlerin eline geçmiş bulunuyordu. Efdal b. Bedr el-Cemâlî, Dukak ile Rıdvân arasındaki çatışmadan ve Suriye'deki Selçukluların Haçlı istilasıyla meşgul olmasından yararlanarak kontrol altına almak için Mısır'dan ayrılıp Kudüs'e geçmiş ve kırk günden fazla bir sürede orayı kuşatmıştır. Kentte bulunan Artuklu ailesinden iki kardeş olan Necmeddin İlgazi ve kardeşi Sökmen b. Artuk, Dukak'ın kendilerine acil yardım sağlayamayacağını anlayınca, Efdal'e barış istemek için haber gönderip onunla şehrin teslimi hususunda

⁷⁰⁸ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III:160.

⁷⁰⁹ William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 331.

⁷¹⁰ Raymond of Aguilers, *Tarihü'l-Firance Güzâtü Beyti'l-Makdis*, 224; Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, III:23.

⁷¹¹ Kaysâriyye: "Şâm denizi kıyısında bir beldedir. Filistin sınırları içinde kabul edilir. Taberiyye ile arası 3 gün sürer". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV:420; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ*, III:124.

⁷¹² Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 100; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 332.

⁷¹³ Lüdd: "Beytü'l-Makdis yakınlarında bir köydür". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V:15; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ*, III:188.

⁷¹⁴ Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 59-60; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I:213.

anlaşmışlardır. Efdal onların isteklerini kabul edip şehre girmiş ve İftihârüddeve'yi Kudüs'e vali olarak atamıştır.⁷¹⁵

Haçlılar 15 Recep 492/7 Haziran 1099'da Kudüs'e ulaşip kuşattılar.⁷¹⁶ Bu esnada, Kudüs'ün Fâtımî valisi İftihâruddevle, Haçlılarla karşı karşıya geleceğinden tüm hazırlıkları yapmıştı. Şehrin surlarını güçlendirip güvenliğini sağlamış, kuyuları yıkıp su kaynaklarını kesmiş, sığırları saklamış ve Haçlıların yanında yer alma ihtimalinden korktuğu için bütün Hristiyanları şehirden çıkarmıştı.⁷¹⁷

Haçlılar Kudüs'ü kırk günden fazla bir süre kuşatma altında tuttular.⁷¹⁸ Bu süre zarfında silah ve su eksikliği ve şehrin sert savunması ile karşı karşıya kaldılar. Müslümanlar da Haçlıların üzerine ani saldırılar düzenleyerek şaşırtıp pusu kurarak birçoklarını öldürüyorlardı.⁷¹⁹ Haçlılar, özellikle taarruz kuleleri yapmak için yakındaki ormanlardan odun temin ederken, Cenevizliler de gerekli alet ve silahları temin ediyorlardı.⁷²⁰

Haçlılar, 22 Şaban 492/14 Temmuz 1099'da tam kapsamlı saldırıya başladılar. Kuşatma için gerekli alet ve edevatı kurup uygun yerlere yerleştirerek surlara tırmanmak için merdiven diktiler.⁷²¹ Surları müdafaa edenler iç kısımlara kaçmış, bu da Haçlıların şehre girmesine yardımcı olmuştu. Şehre giren Haçlı askerleri, Müslüman ahaliyi katletti. Haçlıların kılıçlarından koruyacağını umarak Harem-i Şerife kaçanlar olmuştu. Tancred ve askerleri onları takip edip Harem-i Şerife

⁷¹⁵ İbnü'l-Kalânisî, *Târihü Dimaşk*, 221; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:19; Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, III:23; Mücîrüddîn el-Hanbelî, *el-Ünsü'c-Celîl*, I: 305.

⁷¹⁶ Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 100; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 349.

⁷¹⁷ William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 352; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I:216.

⁷¹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:19; Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, III:23; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, V:148.

⁷¹⁹ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 411.

⁷²⁰ Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 102; Stevenson, *The Crusaders in The East*, 34; Setton, *A History of The Crusades*, I:334

⁷²¹ Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 103; Raymond of Aguilers, *Tarihi'l-Firance Güzâtü Beyti'l-Makdis*, 245; Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 67; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 361.

sığınanları katletmiştir.⁷²² Bazı tarihçilere göre o gün Kudüs'te öldürülenlerin sayısı yetmiş bini aşmıştı.⁷²³ Bunların on bini Harem-i Şerif'te katledilmiştir.⁷²⁴

Haçlılar Kudüs'ün kontrolünü ele geçirdikten sonra, liderler arasında şehri kimin yöneteceği konusunda anlaşmazlık çıkmıştır. Raymond de Sait-Gilles ve Godefroy de Bouillon arasında rekabet olmuştu. Ancak sonunda tartışma Godefroy'un lehine sonuçlandı. Godefroy, bir kral olarak anılırsa da esasen ona kral unvanı yerine "Kutsal Mezarın Koruyucusu" şeklinde hususi bir unvan verilmiştir.⁷²⁵

Bu sırada büyük bir ordunun başında olan Afdal b. Bedr el-Cemâlî, 'Askalân'a doğru hareket etmiş, 14 Ramazan 492 / 4 Ağustos 1099 tarihinde şehrin dışında konaklayıp Haçlılara tehditler savurmuştur. Haçlılar doğrudan habercilerin arkasından gidip Fâtımî ordusunu hazır olmadığı anda yakalayıp Fâtımîleri ezici bir yenilgiye uğrattıklarında Afdal 'Askalân'a kaçmış ve oradan deniz yoluyla Mısır'a gitmiştir.⁷²⁶ Haçlılar 'Askalân'ı kuşatınca halkı şehrin teslim olması konusunda Raymond ile müzakere etmek zorunda kalmıştır. Ancak Godefroy, Raymond'un şehri ele geçireceğinden korkmuş ve şehri teslim etmesine yol açacak bir anlaşmayı reddetmiştir. Raymond da buna öfkelenip kuvvetlerini toplayarak kuzeye yönelmiştir.⁷²⁷ Raymond Arsûf'a⁷²⁸ vardığında, halk ona teslim olmayı teklif etmiş ama Godefroy yine böyle bir anlaşmayı kabul etmeyi reddettiğinde Raymond, Filistin'den ayrılmaya, karısını bıraktığı Lazkiye'ye gitmeye, oradan da Konstantinopolis'e geri dönmeye karar vermişti.⁷²⁹

⁷²² Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 103-104; Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 68; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 429; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 371; Setton, *A History of The Crusades*, I:337; Sevim, *Suriye – Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 99.

⁷²³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:19; İbnü'l-İbrî, *Târihü'z-Zamân*, 342; Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, III:23; Mücîrüddîn el-Hanbelî, *el-Ünsü'c-Celîl*, I: 307.

⁷²⁴ Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 68.

⁷²⁵ Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 104; Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 70-71; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 382-383; William Stevenson, *The Crusaders in The East*, 35.

⁷²⁶ Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 105-108; Raymond of Aguilers, *Târihü'l-Firance Güzâtü Beyti'l-Makdis*, 260-263; Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 72-75; Anna Comnena, *The Alexiad*, 203; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 393-397; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:21; Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, III:24; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, V:150.

⁷²⁷ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 465-471; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I:229-230.

⁷²⁸ Arsûf: "Şâm denizi kıyısında, Kaysâriyye ile Yâfâ arasında bulunan bir şehirdir". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I:151; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttlâ*, I:89.

⁷²⁹ Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 75-76; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 471-473; Anna Comnena, *The Alexiad*, 203; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, 399.

Bu tarihe kadar Haçlılar, yukarı Fırat'ta Urfa kontluğunu, ardından Kuzey Bilâdü's-Şâm'da Antakya Prinkepsliği ve Filistin'de Kudüs Krallığı'nı kurmayı başarmıştır. Gözler Trablusşam'a çevrilmeye başlamıştır. Haçlılar, Trablusşam'daki Ammâroğulları Emirliği'nin kuzey Haçlı emirlikleri ile Kudüs Krallığı'nı ayırdığını ve aralarında teması engellediğini fark etmiştir. Trablusşam Emirliği'nin kontrolü de Haçlıların en önemli hedeflerinden biri haline gelmiştir. Kendine ait bir kontluk kuramayan Raymond, bu amaca ulaşmayı kendine görev bilmiştir.⁷³⁰

4.1.1. Fahrülmülk'ün Cebele ve Antartûs'u Yeniden İlhak Etmesi

Önceki bölümde görüldüğü üzere, Trablusşam'daki Ammâroğulları Emirliği, Celâlülmülk'ün saltanatındaki iki şehri kaybetmişti. Onlar da Cebele ve Antartûs'dur. Cebele'yi ise, Ebû Muhammed Ubeydullah b. Süleyha tekeline almıştır. Celâlülmülk, Dukak'ın askerî müdahalesine rağmen şehri geri alamamıştır.⁷³¹ Antartûs ise Haçlılara geçmişti. Esasen Haçlılar Kudüs'e gitmeden önce 'Arka şehrini kuşatıp kontrolünü ele geçirmişti.⁷³² Fahrülmülk, Trablusşam'ın yönetimine geçtiğinde, özellikle Haçlı tehlikesi sınırlardan biraz da olsa uzaklaştığında, bu iki şehri emirliğine geri katmayı öncelik haline getirmişti. Cebele şehrinin ilhakının ayrıntılarına girmeden önce, özellikle yeniden Bizanslıların eline geçen Lazkiye'den çok uzak olmayan Cebele'nin o dönemdeki koşullarının bilinmesi gerekir. Zira Raymond onu 492/1098 yazında ele geçirip Bizanslılar'a teslim etmişti.⁷³³

Haçlıların Kudüs'e gitmesinden sonra Antakya Prinkepsliği'nin mutlak hâkimi olan Bohemund, prinkepsliğinin sınırlarını özellikle Bizanslılardan korumak istemiştir. Zira Bizans İmparatoru, imparatorluğun bir parçası olduğu için sürekli Antakya'nın geri katılmasını talep ediyordu. Zilkade 492/ Ağustos 1099 sonunda Bohemund, Lazkiye'ye saldırmış ve buna Pisa Filosu'nun Lazkiye'ye gelişi eşlik etmiştir. Böylece Bohemund, şehri geri almasına yardım etmeleri için onlarla bir anlaşma yapmıştır.⁷³⁴ Tatikios liderliğindeki Bizans Filosu, Lazkiye'ye yakındı ve filonun komutanı askeri

⁷³⁰ Mürsî's-Şeyh, *el-İmârâtü'l-Arabiyye fî Bilâdi's-Şam*, 163-164.

⁷³¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, IX:35; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXIV:37-38; İbn Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, V:212.

⁷³² Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 98; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 319.

⁷³³ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 477; Taleb Sabbâr el-Cenâbî, *İmâratü Antakya Dirâse fî 'Alâkâtih's-Siyâsiyye bîlkivâ'l-İslâmîyye (491-666/1098-1268)*, (Dimaşk, Dârü Neynevâ, 2014/1434), 50.

⁷³⁴ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 477-479; Setton, *A History of The Crusades*, I:374.

çarpmadan kaçıp yeni gelişmelerle nasıl başa çıkacağını bilmiyordu. Kıbrıs hükümdarı ile istişarede bulunmuş ve o sırada Kıbrıs'ta bulunan Bizans Generali Butumites'i, Bohemund ile görüşmek ve sorunu barışçıl bir şekilde çözmek için Antakya'ya göndermeyi kabul etmiş ancak elçilik hiçbir şeyi gerçekleştirememiştir. Butumites ise Kıbrıs'a dönmüş, Tatikios da imparatoru son gelişmelerden haberdar etmek için Konstantinopolis'e deniz yoluyla gitmek üzere yola çıkmıştır.⁷³⁵

Pisa gemileri hareket ederek Lazkiye'yi deniz tarafından kuşatırken, Bohemund Lazkiye'yi karadan kuşatmıştır. O sırada Bizans garnizonu teslim olmak üzere iken o esnada Raymond de Saint-Gilles, Flander kontu Robert ve Normandiya Kontu Robert, Cebele'ye ulaşmış ve yakınında askerlerini konuşlandırmıştır. Raymond ve yanındakiler Bohemund'un yaptıklarına kızıp yeni papanın elçisini ve Pisalılar ile birlikte Daimbert'i çağırmış ve ona Bohemund'a yardım etmeye itiraz ettiğini söylemesini belirtmiştir. Pisa Filosu Lazkiye'den ayrıldığında Bohemund, deniz yardımı olmadan burayı alamayacağını anlayınca Lazkiye kuşatmasını kaldırmak zorunda kalmıştır. Bohemund ve beraberindekiler Lazkiye'ye girip sancağı imparatorun sancağının yanında diktiler.⁷³⁶ Kaynaklar, Raymond'un bu sırada Cebele'nin kontrolünü ele geçirme girişimi olup olmadığından tam olarak bahsetmemiştir. Ancak bunun meydana geldiği güçlü bir olasılıktır. Çünkü görüleceği üzere İbnü'l-Esîr şöyle diyor: *“Haçlıların girişimleri o dönemde Cebele'yi kontrol etmek için devam etmiştir. İbn Süleyha'nın Cebele'yi Tuğtekin'e teslim etmesindeki etken bu olmuştur”*.⁷³⁷

Araştırmacılarından biri, Anna Komnene ve Albert of Aachen'in yazdıklarından yola çıkarak Bohemund'un Lazkiye ve Cebele'yi ile birlikte kuşattığını belirtmiştir.⁷³⁸ Ancak bu kaynaklar incelendiğinde, sadece Bohemund'un Lazkiye kuşatmasından bahsedildiği, Cebele'den bahsedilmediği görülmüştür.⁷³⁹ Yukarıda bahsedildiği gibi, Bohemund'un değil, Raymond'un kuvvetlerini Cebele'nin yakınında konuşlandığı, tehlikenin Bohemund değil Raymond'un güçlerinden kaynaklandığı ortaya çıkmıştır. Godefroy'nin ölümünden sonra Kudüs'te yönetimi devralmak üzere Urfa'dan yola çıkan kardeşi I. Baudouin yolculuğu sırasında Cebele yakınlarında dinlenmeye karar

⁷³⁵ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I:232.

⁷³⁶ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 485; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I:232-233.

⁷³⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:35.

⁷³⁸ Nü'ayni, *Cebele ve Devrühâ fi's-Sirâi's-Salibi el-İslami*, 105.

⁷³⁹ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 477-479; Anna Comnena, *The Alexiad*, 204.

vermişti (493/ 1100). Cebele, bir kez daha Haçlı tehlikesi ile karşı karşıya gelmiş oldu. I. Baudouin'ın Cebele'ye ve bağlı bölgelere saldırmasından korkan Cebele hâkimi ve bölge sakinleri, yolculuğu sırasında ihtiyaç duyduğu malzemeleri I. Baudouin ve ordusuna sağlamışlardır.⁷⁴⁰ İbnü'l-Esîr, Haçlıların Cebele'yi kontrol etmeye yönelik sürekli girişimleri sırasında, Haçlıların surun kulelerinden birini yıkmayı başardıklarını, ancak İbn Süleyha'nın hemen tamir ettiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra iki grup arasında çatışma yaşanmış ve haçlı liderlerinden Bikend Asıtlı [بکند اصطل] adlı biri esir düşmüştür. Bu komutan daha sonra yüksek bir meblağ ile serbest bırakılmıştır.⁷⁴¹

Haçlıların Cebele'ye karşı tekrarlanan saldırıları karşısında İbn Süleyha, Haçlıların karşısında daha fazla direnemeyeceğini ve Cebele'yi kontrol etme girişimlerinin durmayacağını anlamıştır. Şaban 494/Haziran 1101'de Tuğtegin'e Bağdat'a ulaşıncaya kadar kendisini, ailesini ve mal varlığını koruma ve güvence altına alma karşılığında Cebele'yi Dukak'a teslim etmek istediği haberini göndermiştir. Tuğtegin cevap verip talebini yerine getireceğine söz vermiştir. Ama önce Dukak'dan onay alması gerekiyordu ve Dukak o sırada Diyarbakır'daydı. Şevval 494/Temmuz 1101'de Diyarbakır'dan dönünce, İbn Süleyha'nın isteğini kabul edip bunun üzerine Tuğtegin'in oğlu Tâcülmülk Böri'yi göndererek şehri İbn Süleyha'dan teslim almıştır. Böylece Cebele, Dukak b. Tutuş yönetimi altında Dımaşk Selçuklu Melikliği'ne tabi olmuştur. İbn Süleyha ise ailesi ve parasıyla birlikte Cebele'den ayrılarak Dımaşk'a gitmiştir.⁷⁴² Bunun üzerine Fahrülmülk b. Ammar, Dukak'a haber göndererek, kendisine İbn Süleyha'yı teslim etmesi karşılığında üç yüz bin dinar vermeyi teklif etmiş, ancak Dukak, Fahrülmülk'ün isteğini reddedip İbn Süleyha'ya Bağdat'a varıncaya kadar eşlik eden bir askeri kuvvet göndermeyi tercih etmiştir.⁷⁴³

Tâcülmülk Böri, Cebele'ye girdiyse de halk onun yönetimine razı olmamıştır.. Çünkü kendisinin ve askerlerinin halka karşı hoş karşılanmayan eylemler yaptığı rivayet edilir. Bu yüzden Cebele halkı, Trablusşam hükümdarı Fahrülmülk b. Ammâr'a bir mektup yazmış ve Tâcülmülk Böri'yi şikâyet edip şehri kendisine teslim etmek istediklerini bildirmiştir. Böylece Fahrülmülk, askerlerinin bir bölümünü derhal Cebele'ye göndermiştir. Böri ve askerleri mağlup edilerek şehir kontrol altına

⁷⁴⁰ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 533.

⁷⁴¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:35.

⁷⁴² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 226; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:515.

⁷⁴³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:36; Sevim, *Suriye –Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 158.

alınmıştır. Tutsak edilen Böri de Trablusşam'a gönderilmiştir. Ancak Fahrülmülk onu serbest bırakıp nazik davranmıştır. Sonra da onu Dimaşk'daki babasının yanına şerefli ve onurlu bir şekilde göndermiştir. Tuğtegin'e mektup yazarak olanlar için ondan özür dilemiş, Haçlılar Cebele sakinlerinin Böri ile olan anlaşmazlığından yararlanacakları ve şehri alacaklarından korktuğu için Cebele'yi ele geçirdiğini belirtmiştir.⁷⁴⁴ Bu durumda Tuğtegin, Fahrülmülk'ün özrünü kabul edip Ammâroğulları'na karşı herhangi bir karşılık vermemiş ve böylece Cebele Ammâroğulları yönetimine geçmiştir. Fahrülmülk, Cebele'de yıkılan yerleri tamir ettirip, şehri tadilattan geçirmiştir. İbnü'n-Nekkâr el-Himyerî'yi de oradaki Ulu Camii'ne hatip, imam ve kadı olarak tayin etmiştir.⁷⁴⁵

Fahrülmülk daha sonra Raymond de Saint-Gilles'in bölgeden ayrılmasını fırsat bilim Antartûs'a saldırmış ve onu geri almayı başarmıştır. Böylece Ammâroğulları Emirliği'nin sınırları eski haline dönmüş ve kuzeyde Lazkiye'den güneyde Beyrût sınırlarına kadar uzanan sahil yolunu kontrol altına almışlardır.⁷⁴⁶

Fahrülmülk, Trablusşam'da iktidara geldikten sonra, yaklaşık üç yıl boyunca Raymond de Saint-Gilles'in 495/1102 de Trablusşam'ı kuşatmasına kadar ciddi bir engelle karşılaşmamış ve herhangi bir tehlikeye maruz kalmamıştır. Bu nedenle, Fahrülmülk'ün, bu dönemde yönetimini güçlendirmesine ve Haçlıların tepkisi olmadan emirliğin daha önce kaybettiklerini geri kazanmasına fırsat doğmuştur.⁷⁴⁷

Görünen o ki, o dönemde Fahrülmülk, Haçlı tehlikesine maruz kalmamasından dolayı, onlara karşı ılımlı bir politika izlemeye daha yatkın hale gelmiş ve belki de Fahrülmülk'ün, Zilhicce 492/Kasım 1099'da Bohemund ve I. Baudouin'in hacca [Filistin'deki Hristiyan haccı] giderken geçişini kolaylaştırmasına ve ihtiyaç duydukları erzak ve yiyecekleri Trablusşam'dan tedarik etmelerine izin vermesine bu durum sebep olmuştur.⁷⁴⁸ Zira kendisi de Urfa Kontu I. Baudouin'in kardeşi Godefroy'nin ölümünden sonra yönetimi devralmak üzere Kudüs'e gidişi sırasında bu yardımı tekrarlanmıştır. I. Baudouin, 494/1100'de Trablusşam'a yaklaştığında, ordunun dinlenmesi için şehrin yakınına konuşlanmıştır. O esnada Fahrülmülk I.

⁷⁴⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 226; Stevenson, *The Crusaders in The East*, 54.

Alptekin, *Dimaşk Atabegliği*, 16; Sevim, *Suriye –Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 158-159.

⁷⁴⁵ İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, IVX:311; Tedmürî, *Lübnan mine's-Siyâdeti'l-Fâtımîyye*, I:204.

⁷⁴⁶ Azîmî, *Târihü Haleb*, 361; 'Âşûr, *el-Harekâtü's-Salîbiyye*, I:286; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II:9.

⁷⁴⁷ Mürsî's-Şeyh, *el-Îmârâtü'l-Arabîyye fî Bilâdi's-Şam*, 230.

⁷⁴⁸ Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 76; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, 401; Archer and Kingsford, *The Crusades The Story of The Latin Kingdom*, 98-99

Baudouin'in çadırına ekmek, şarap, bal ve pişmiş kuzu göndermiştir. Ayrıca Fahrülmülk, önlemlerini alıp hazırlıklı olsun diye I. Baudouin'e Dimaşk hükümdarı Dukak ile Hıms hükümdarı olan Cenâhüddevle'nin kendisine yol boyunca pusular kurduklarını aktarmıştır.⁷⁴⁹ Ancak, görüleceği üzere, Raymond'un Trablusşam'un kontrolünü bir kez daha ele geçirme girişiminden sonra, Haçlılara karşı hoşgörü politikası değişmiştir.

Bu döneme ilişkin konuyu kapatmadan önce burada iki önemli noktaya ışık tutmak gerekir: Birincisi, Dukak'ın Kudüs'e giderken I. Baudouin'i ve onunla birlikte olanları ortadan kaldırma girişimidir. İkincisi ise, Fahrülmülk'ün I. Baudouin'i Dukak'ın planlarından haberdar etmesidir.

Gerek Arapça kaynaklar gerek Batı dilindeki kaynaklar, Dimaşk hükümdarı Dukak b. Tutuş'un I. Baudouin'in Kudüs'e hareket haberini öğrendiğinde, onunla savaşmak için Hıms hükümdarı Cenâhüddevle ile birlikte gittiği ve ona Beyrût şehri yakınlarındaki el-Kelb nehri yanında pusu kurduğu konusunda hemfikirdir.⁷⁵⁰ Aynı zamanda, geri çekilmek isterse I. Baudouin'in yolunu kesmek için tekneler denizden hareket etmiştir.⁷⁵¹ I. Baudouin bölgeye yaklaştığında, bir Selçuklu kuvveti ona saldırarak kayıplar vermesine sebep olmuş, Haçlıları tek kurtaran da karanlığın çökmesi olmuştur. Ancak I. Baudouin güçlerini yeniden toplayıp yenilmiş gibi yaparak Cûniye'ye ulaşmak için kuzeye yönelip hızlıca dönmüş ve onu kovalayan Selçuklu kuvvetlerine aniden saldırmıştır. Böylece Selçuklu kuvvetleri dağılıp aralarında panik ortamı oluşmuştur. Müslüman gemileri herhangi bir destek sağlayamadığı için de Selçuklu kuvvetleri dağlara ve Beyrût surlarının ötesine kaçmak zorunda kalmıştır.⁷⁵²

I. Baudouin ve ordusu o gece Cûniye'de kamp kurmuştur. Ertesi sabah yüklü ganimetler ile herhangi bir direnişle karşılaşmadan el-Kelb nehrini geçmiştir. Bundan sonra Saydâ ve Sûr'u geçerek, Kudüs'e ulaşana kadar yolculuğuna devam etmiş ve Pazar 4 Muharrem 494/ 9 Kasım 1100'de kral olarak ilan edilmiştir.⁷⁵³ I. Baudouin'in

⁷⁴⁹ Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 85-86; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 531-533; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, 422.

⁷⁵⁰ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 533; İbnü'l-Kalânisî, *Târihü Dimaşk*, 225; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:43; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I:250-251; Sevim, *Suriye –Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 156.

⁷⁵¹ Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 85-86

⁷⁵² Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 86; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 423-424.

⁷⁵³ William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 424; Archer and Kingsford, *The Crusades the Story of The Latin Kingdom*, 130; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I:251; Setton, *A History of The Crusades*, I:381.

Kudüs yolculuğu, Dukak onu ortadan kaldırma hedefine ulaşmadan sona erer ancak I. Baudouin'e karşı bu askeri hareket, sanki I. Baudouin'in Haçlı hareketinin tarihinde önemli bir rol oynayacağını biliyormuş gibi, Dakkak'ın öngörüsünü gözler önüne sermiştir. Görüleceği gibi I. Baudouin, Haçlılara liderlik ederek aralarındaki anlaşmazlıkların çözülmesinde önemli bir rol oynayacaktır.

İkinci olarak: Fahrülmülk I. Baudouin'e Dukak'ın hareketlerini gerçekten anlatmış mıdır? Bazılarının inandığı gibi bunun arkasındaki sebep Dukak ile Fahrülmülk arasındaki anlaşmazlık mıydı? Aslında İslam kaynakları (el-Kalânisî, el-Azimî, İbnü'l-Esîr ve diğerleri) incelediğinde Fahrülmülk'ün Dukak'a karşı oynadığı olumsuz rol hakkında konuşmadıkları görülüyor. Herhangi bir anlaşmazlık olsaydı, o dönemin olaylarını detaylandıran İbnü'l-Kalanisi'nin kitabında karşımıza çıkardı. Bu haber Batılı kaynaklarla sınırlıdır.⁷⁵⁴ Doğruluğundan şüphe etmemize rağmen, eğer bu durum doğru ise, Fahrülmülk'ü I. Baudouin'e Dukak'ın planlarını anlatmaya sevk eden sebep bilinmemektedir. Runciman konuya değinerek, Fahrülmülk ile Dukak arasında, Dukak'ın Fahrülmülk aleyhine genişlemesinden kaynaklanan bir anlaşmazlık olduğunu; bu anlaşmazlık yüzünden de Fahrülmülk'ün, I. Baudouin'e Dukak'ın kendisine karşı yaptığı askeri plandan bahsetmesine neden olduğunu öne sürmüştür.⁷⁵⁵ Mısır'la tarihçi Said Âşûr'a ise, sebebini belirtmeden şöyle demiştir: *“Dukak ve Fahrülmülk arasındaki büyük düşmanlık, Fahrülmülk'ü Dimaşk Selçuklularına karşı Haçlılara yaklaştırmaya sevk eden bir nedendi”*.⁷⁵⁶

Fahrülmülk ile Dukak, hatta Tuğtegin arasında herhangi bir anlaşmazlık olduğuna ihtimal verilmemelidir. Çünkü görüleceği üzere, bu tarihten birkaç ay sonra, Raymond de Saint-Gilles Trablusşam'ı kuşattığında, Fahrülmülk tarafından gönderilen çağrıya ilk koşanlar Dukak ve Tuğtegin olmuştur. Dukak, Fahrülmülk'e Haçlıların saldırısını savuşturmasına yardım etmek için asker göndermekte tereddüt etmemiştir. Şayet Runciman ve 'Âşûr'un zannettiği gibi, herhangi bir anlaşmazlık olsaydı, Fahrülmülk onlardan yardım istemezdi. Yardım çağrısına da ilk koşan onlar olmazdı.

⁷⁵⁴ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 533; Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 85; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, 422.

⁷⁵⁵ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I:250.

⁷⁵⁶ 'Âşûr, *el-Harekâtü's-Salîbiyye*, I:231.

4.2. Fahrülmülk ve Raymond de Saint Gilles

Raymond de Saint Gilles, Toulouse, Narbonne ve Provence'yi yöneten Güney Fransa'daki en büyük prens idi. Bu nedenle Toulouse Kontluğu Fransa'nın en zengin kısmı olduğu için Haçlı liderlerinin en zengini idi. Provence bölgesi de Toulouse kadar zengindi. Raymond'un itibarı, İspanya'daki Aragon kralı ile dünürlük ilişkisi sayesinde artmıştır. Papa II. Urbanus tarafından Haçlı Seferinde ilk konuştuğu ve buna katılan ilk asilzade olup en büyük ve en çok Haçlı ordusunu yönetmiştir.⁷⁵⁷

Haçlı Seferi konusunda hevesli olan Raymond, hayatının geri kalanını Kutsal Topraklarda geçirmek ve bir daha asla Batı'ya dönmek için kendini buraya adamıştır. O sırada elli beş yaşındaydı, hedefine ulaşmak için mülkünün bir kısmını satıp karısını ve en küçük oğlunu yanına aldı, başka bir eşinden olan oğlu Bertrand'ı mülkünün geri kalanını yönetmek için orada bıraktı.⁷⁵⁸

Raymond daha sonra Haçlı liderlerinin geri kalanıyla Antakya'yı kontrol altına almaya katkı sağlamıştır. O, bu bölgeyi kendisine ya da Bohemund ile paylaşmayı düşünüyordu, daha sonra Bohemund yönetimini de kendi idaresine almıştır. Raymond'un hedefi Selçuklu sınırları içindeki Rıdvan b. Tutuş'un idaresi altındaki el-Bâre ve Ma'arretü'n-Nu'mân olmuş fakat Bohemund buna izin vermemiş, onu bölgeyi terk etmeye zorlamıştır.⁷⁵⁹ Raymond daha sonra yönünü Şam'ın sahil kıyılarına çevirerek orada bir emirlik kurmayı amaçlamış, Antartûs ve 'Arka'ya saldırarak Antartûs'u işgal etmeyi başarmış fakat⁷⁶⁰ 'Arka'yı kontrol edememiştir. ⁷⁶¹Haçlılar Kudüs'ün kontrolünü ele geçirdiğinde, Raymond Kudüs Haçlı Devleti'nin hükümdarı olarak aday gösterilmiş ancak seçim Godefroy'un lehine sonuçlanmıştı.⁷⁶² Daha sonra

⁷⁵⁷ Joseph Francois Michaud, *The History of The Crusades*, translated by: W. Robson, (New York: A.C. Armstrong and Son, 1900), I:87; Charles Mills, *The History of The Crusades*, (London: Printed for Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown, Paternoster Row, 1820), 292; Bırsel Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi (1109-1187)*, (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006), 10-11.

⁷⁵⁸ Michaud, *The History of The Crusades*, 88; Mürsi's-Şeyh, *el-İmârâtü'l-Arabiyye fî Bilâdi's-Şam*, 222.

⁷⁵⁹ Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 93-94.

⁷⁶⁰ William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, 319; Willam B. Stevenson, "The Firest Crusade", *The Cambridge Medieval History*, 295.

⁷⁶¹ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 387; Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 58-59; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, 328; William Stevenson, *The Crusaders in The East*, 32.

⁷⁶² Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 104; Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 70-71; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 382-383; William Stevenson, *The Crusaders in The East*, 35.

Raymond, orada arzu ettiği emirliği kurabilmek umuduyla Filistin kıyısındaki Fâtımî yönetimindeki bölgelere ('Askalân ve Arsûf) yönelmiştir. Ancak Godefroy onun amacına ulaşmasını engellemiş, bu da onun Filistin'den ayrılıp Suriye'nin kuzeyine gitmesine sebep olmuştur.⁷⁶³

492/1099 yazında Raymond, Lazkiye'ye girmiş, ancak orada uzun süre kalamamıştır. Sonraki yıl Bohemond'un Kuzey Suriye'deki gücünü kesmek için bir plan çizmek amacıyla imparatorla görüşmek üzere Konstantinopolis'e gitmiş.⁷⁶⁴ Raymond Konstantinopolis'e varır varmaz Bohemond'un Dânişmendliler tarafından esir alındığı haberi gelmiştir. Ancak bu olay, Raymond ve İmparator I. Aleksios Komenenos'un Antakya'ya yönelik politikasını etkilememiş çünkü dayısını esir edildikten sonra Antakya'nın vesayetini devralan Tancred, imparatora ve Raymond'a karşı aynı düşmanlık politikasını izlediği için en az Bohemond kadar tehlikeliydi.⁷⁶⁵ O, Bizans aleyhine bir genişleme politikası izlemiş, Kilikya'daki Tarsus, Ezene⁷⁶⁶ (Adana) ve Masîsa⁷⁶⁷ (Misis) gibi Ermenilerin elindeki bazı Bizans şehirlerini ele geçirmiştir. Bir süre sonra Lazkiye'ye yönelen Tancred, karşılaştığı güçlü direnişin üstesinden gelerek 495/1102'de burayı kontrol altına almıştır.⁷⁶⁸

İmparator I. Aleksios ve Raymond, Tancred'e karşı bir sefer düzenlemeye hazırlanırken, Konstantinopolis'e yeni bir haçlı ordusu gelmiştir. Bu yüzden İmparator I. Aleksios, orduyu kutsal topraklara götürmesi için müttefiki Raymond'u görevlendirmiştir. Raymond, Suriye'de bir Haçlı emirliği kurma hedefine ulaşmak için bu seferden yararlanarak yeri doldurulamaz bir fırsat yakalamıştır.⁷⁶⁹

⁷⁶³ Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 75-76; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 465-473; Anna Comnena, *The Alexiad*, 203; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I:229-230; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 399.

⁷⁶⁴ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 485; Anna Comnena, *The Alexiad*, 203; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I:232-233; Setton, *A History of The Crusades*, I:395.

⁷⁶⁵ Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 83; İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 223-224; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 411; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I:246-248.

⁷⁶⁶ Ezene: "Suğurda meşhur bir belde olup, Masîsa yakınlarıdır". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I:132-133; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İtlâ'*, I:80.

⁷⁶⁷ Masîsa: "Şâm suğurda Ceyhân kıyısında bir şehirdir. Antakya ile Bilâdu'r-Rûm [Anadolu] arasındadır. Müslümanların ilk yerleştiği mekânlardandır". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV:144-145; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İtlâ'*, III:271.

⁷⁶⁸ Anna Comnena, *The Alexiad*, 204; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 449; İbnü'l-İbrî, *Târihü'z-Zamân*, 346.

⁷⁶⁹ Anna Comnena, *The Alexiad*, 204.

4.2.1. Raymond ve 494/1101 Yılı Haçlı Seferi

Batı Avrupa, Birinci Haçlı Seferi'nin kutsal toprakları kontrol etmedeki başarısının farkına varmıştı. Fırsatını kaçırmadan ganimetlerden pay kazanmak için, Bilâdü's-Şâm'a sefer düzenlemek birçok prensin ilgi odağı olmuştur. O zamanlar Bilâdü's-Şâm'daki Haçlıların, bir yandan insan eksikliğini gidermek, diğer yandan genişleme politikasını sürdürmek ve Müslümanların intikam alma girişimlerine karşı kendilerini korumak için savaşçılara çok ihtiyaç duydukları bilinmektedir.⁷⁷⁰

Yeni haçlı seferi birkaç askerî gruptan oluşuyordu. İlk gruba, Lombardlardan Milan Başpiskoposu Anslem, prenslerden Albert Biandrate Kontu, Guibert Parme Kontu ve Hugue Montebello Kontu önderlik etmiştir. Bu Haçlı grubu, büyük çoğunluğa sahip olmasına rağmen sadece birkaç şövalyeden oluşuyordu. Üyelerinin büyük çoğunluğu sıradan halktan, özellikle de sıradan avamdan, kadın ve çocuklardan oluştuğu için ilk sefer intiba kazanmamıştır.⁷⁷¹ İkinci grup, Blois Kontu Stephen, Broys Kontu Hugue, Grandpre Kontu, Baudouin ve Pierrefond Kontu Soissons Piskoposu Hugue liderliğinde Fransız bir gruptan oluşuyordu. Üçüncü grup ise Alman İmparatoru IV. Heinrich'nin Mareşallerinden Konrad başkanlığındaki Alman bir gruptan oluşuyordu.⁷⁷²

İmparator I. Aleksios Komnenos, seferin başına Raymond de Saint-Gilles'i atamış ve Haçlı birlikleri Suriye'ye doğru ilerlemiştir. İmparator ile Raymond, Suriye'ye giden en kısa yol olduğu için Haçlıların Dorileon ve Konya yolunu kullanmaları gerektiğine karar vermişler ancak Lombardlar seferin Kapadokya'daki Dânişmendlilere karşı Bohemund'u esaretten kurtarmak için yönlendirilmesi gerektiğinde ısrar etmişlerdir.⁷⁷³ Sefer Ankara'ya doğru ilerlemiş ve Şaban 494/Haziran 1101 sonunda burası ele geçirilmiştir. Daha sonra Haçlılar kuzeydoğuya, Gangra'ya [Çankırı] yönelmişler ancak bu şehri alamamışlar, bu yüzden Karadeniz kıyısındaki Kastamonu'yu almak için kuzeye yönelmişlerdir. Yolun zorluğu ve erzak yetersizliğinden dolayı Haçlılar yorgun düşmüştür. Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan

⁷⁷⁰ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 587; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II: 15; 'Âşûr, *el-Harekâtü's-Salibiyye*, I;279-280.

⁷⁷¹ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 587; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II: 15-16.

⁷⁷² Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 589; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II: 17.

⁷⁷³ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 595; Anna Comnena, *The Alexiad*, 204-205; Setton, *A History of The Crusades*, I:354-355, 395.

(485-500/1092-1107), onlardan önce çekilip bu durumu fırsat bilerek erzakları yok etmiş, Haçlıların yararlanabileceği her şeyi talan etmiştir⁷⁷⁴

O sırada Türkler yeni bir Haçlı tehdidiyle yüzleştiği için birleşmiştir. I. Kılıç Arslan, Halep hükümdarı Rıdvan b. Tutuş ve Karaca, Harrân'dan⁷⁷⁵ çıkararak Dânişmendli Gümüştigin'nin yardımına koşmuş, hepsi Amasya ve Sivas arasındaki savaşa hazırlanmıştır. Savaş Şevval 494/Ağustos 1101'in başlarında gerçekleştiğinde, savaştan ilk kaçan Lombardlar olmuştur. Raymond ve beraberindekiler, kaçan birlikleri toplayamayınca geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Raymond kısa süre sonra kuzeye, Sinop yakınlarına Karadeniz'e doğru kaçmış ve oradan bir gemiye binerek Konstantinopolis'e gitmiştir.⁷⁷⁶

Bu başarısızlığa rağmen, Raymond de Saint-Gilles, 494/1101 Haçlı Seferlerinden hayatta kalanları toplamayı başarıp, onları Rebiulevvel 495/Ocak 1102'de Antakya limanına Samandağı'na götürerek birlikte Kudüs'e geçeceğini belirtmiştir. Ama aslında, Şam kıyılarında kendisi için bir emirlik kurmak ve onlardan yararlanmak istiyordu. Raymond, Antakya'ya vardığında Tancred tarafından Haçlılara ihanet etmek ve Haçlılara karşı Bizanslılarla ittifak yapmakla suçlanarak tutuklanmış ancak Tancred, Antakya ve Lazkiye ile ilgili tüm isteklerinden vazgeçmeyi taahhüt etmesi şartıyla Raymond'u serbest bırakmayı kabul etmiştir.⁷⁷⁷

4.2.2. Raymond'un Antartûs'u Ele Geçirmesi

Raymond serbest kaldıktan sonra, Kudüs'e hac ziyaretini tamamlamak maksadıyla, 464/1101 Haçlı Seferlerinin hayatta kalan prensleriyle yola çıkmıştır. Bunlar, Blois Kontu Stephen, Aquitania dükü meşhur Troubadour Guillaume, Bavyera dükü Welf ve arkadaşlarıdır.⁷⁷⁸ Raymond, Lazkiye'de karısı ve askerleriyle buluşup birlikte Antartûs'a ilerlemiştir. Daha öncesinde şehrin Trablusşam Emirliği'ne ait olduğunu ve

⁷⁷⁴ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 597-599; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II: 18.

⁷⁷⁵ Harrân: "Diyâru Mudar'ın kasabası olan çok eski bir şehirdir. Ruhâ [Urfa] ile arası bir gün, Rakka ile iki gündür. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II:236-235; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttulâ*, III:434.

⁷⁷⁶ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 603-611; Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 115-116; Anna Comnena, *The Alexiad*, 205; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:43; Setton, *A History of The Crusades*, I:356-357.

⁷⁷⁷ Mettâ'r-Ruhâvî, *Tarihü Mettâ'r-Ruhâvî*, 188; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 631-633; Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 116; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 442; Archer and Kingsford, *The Crusades the Story of The Latin Kingdom*, 156; Setton, *A History of The Crusades*, I:363; 'Aşûr, *el-Harekâtü's-Salibîyye*, I:285.

⁷⁷⁸ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II: 47; Stevenson, *The Crusaders in The East*, 53.

Haçlılar bölgeye ilk sefer sırasında geldiklerinde burayı kontrol ettikleri bilinmektedir.⁷⁷⁹ Ancak Raymond, Anadolu'daki Lombard seferiyle meşgulken Fahrülmülk onu geri almayı başarmıştır.⁷⁸⁰

Raymond, Ammâroğulları Emirliği sınırlarına vardığında, önce Antartûs'un kontrolünü ele geçirmeyi istediğinden, 494/1101 yılı başarısız seferinin liderlerinin yardımıyla kenti kuşatmıştır.⁷⁸¹ O sırada Cenova filosu Şâm kıyılarına ulaştığında Raymond, şehri alana kadar, şehrin deniz tarafından kuşatılması için yardım istemiştir. Raymond, Cemaziyelahir 495/Şubat 1102'de Entrtûs'u ele geçirir geçirmez, ileride onu Şâm kıyılarındaki planları ve projeleri için bir üs haline getirmeyi amaçlamıştır. Bu yüzden Kudûs'e ilerleme teklifini reddetmiştir.⁷⁸²

4.2.3. Raymond ve Trablusşam'ı Ele Geçirme Çabaları

Raymond, Antartûs'un kontrolünü ele geçirdikten sonra, şehrin kontrolüne katılan Haçlı kuvvetleri Kudûs'e geçmiş, Raymond'a eşlik eden kuvvet azalmıştır. Antartûs'a yerleştikten sonra, Raymond aynı yıl 495/1102'de, İbnü'l-Esîr'e göre 300'den fazla olmayan,⁷⁸³ Anna Komnene'ye göre 400'den fazla olmayan⁷⁸⁴ az sayıda bir kuvvetle Trablusşam istikametine yönelmiştir. Fahrülmülk bu haberi alınca, Hıms hâkimi Cenâhüddevle'ye ve Dımaşk hâkimi Dukak b. Tutuş'a haber göndererek onlardan yardım istemiş ve Raymond'un yanında bulunan askerlerin sayısının az oluşundan yararlanmalarını tavsiye etmiştir.⁷⁸⁵ Böylece Cenâhüddevle kendisi giderken,⁷⁸⁶ Dukak iki bin savaşçı göndermiştir.⁷⁸⁷ İslam orduları da Antartûs'a yürümüştür. Oraya vardıklarında Haçlılar onlara saldırınca Müslüman ordusu yenilip çok sayıda kayıp

⁷⁷⁹ Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 98; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 319.

⁷⁸⁰ Azîmî, *Târihü Haleb*, 361; 'Âşûr, *el-Harekâtü's-Salîbiyye*, I;286; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II:19.

⁷⁸¹ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 633.

⁷⁸² Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 117; Anna Comnena, *The Alexiad*, 203; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 454; Archer and Kingsford, *The Crusades The Story of The Latin Kingdom*, 156; Setton, *A History of The Crusades*, I:363, 396; Mürsî's-Şeyh, *el-İmârâtü'l-Arabiyye fî Bilâdi's-Şam*, 235-236; Alptekin, *Dımaşk Atabegliği*, 17.

⁷⁸³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, IX:55.

⁷⁸⁴ Anna Comnena, *The Alexiad*, 203.

⁷⁸⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 228; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, IX:55; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:521.

⁷⁸⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 228; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:521.

⁷⁸⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, IX:55.

vermiştir. Hayatta kalanlar da Hıms ve Dımaşk'a dönmüştür.⁷⁸⁸ İbnü'l-Esîr, bu savaşı anlatırken daha fazla detaylandırıyor ve Müslüman ordusu Raymond'un ordusuyla yüzleşmek için geldiğinde, Raymond'un yüz askerini Trablusşam askerlerine, yüz askerini de Dımaşk askerlerine, elli askerini Hıms'taki askerlere karşılık vermesi için gönderip ellisini de yanında tuttuğunu ifade aktarıyor. Hıms ve Dımaşk askerleri ilk karşılaşmada yenilmiş; Trablusşam ordusuna gelince, savaşıp Haçlılar ile aralarındaki çatışmalar yoğunlaşmıştır. Raymond bunu görünce, geri kalan iki yüz askeri toplayarak Trablusşam halkına hücum edip yedi bin kişiyi öldürmüş, ardından Trablusşam'a giderek orayı kuşatmıştır.⁷⁸⁹

Anna Komnene, Trablusşam, Dımaşk ve Hıms'tan İslam ordusunun kendilerine doğru geldiği haberini aldığı anda Raymond'un kullandığı planı şu şekilde anlatıyor: Raymond, Müslüman ordusunun kendisine doğru geldiği haberini aldığı anda, onlarla yüzleşmek için yeterli gücünün olmadığını bildiği için onları aldatma yoluna gitmiştir. Nitekim Antartûs'e dönerek adamlarına, kendisinin ve kuvvetlerinin büyük kalenin etrafında saklanacağını, onlardan Müslümanları oraya yönlendirmemelerini ve Raymond'un onlardan korkup kaçtığını bildirmelerini istemiştir. Müslümanlar gelip Raymond'un kaçtığını öğrenince, yolculuğun vermiş olduğu yorgunluktan kurtulmak için çadırlarını şehir surlarının yakınına kurmaya ve atlarını vadide otlatmaya karar verdiler. Öğle vakti olduğunda Raymond şehir kapılarını açarak tüm silahları ve tüm adamları ile dışarı çıkıp Müslümanlara saldırmıştır. Müslüman askerleri şaşkınlıklarını atlattıktan sonra saldırıyı yiğitçe püskürtmeye çalışmış ancak birçoğu da canını kurtarmak için kaçmıştır. Sonunda birçok Müslüman askeri esir alınmış ve öldürülmüştür.⁷⁹⁰

Savaş, askerlerinin zafer sevincinden istifade etmek isteyen Raymond'un lehinde sonuçlanınca Trablusşam'a gitmiş ve bahsettiğimiz gibi orayı kuşatmıştır. Ancak Raymond'un Trablusşam kuşatmasından bahsetmeden önce Raymond gerçekten de sayıları dört yüzü geçmeyen askerle, yaklaşık on bin savaşçıdan oluşan bir orduyla mı savaştı? İbnü'l-Esîr'in zikrettiği rakamların abartılı olduğundan şüphe yoktur. Bir yandan savaşın gidişatında ve zaferin kazanılmasında sürpriz unsurun önemine

⁷⁸⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 228; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:521; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXIV: 44; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIII:126; Stevenson, *The Crusaders in The East*, 53; Sevim, *Suriye –Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 159-160.

⁷⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:55; Alptekin, *Dımaşk Atabegliği*, 17-18.

⁷⁹⁰ Anna Comnena, *The Alexiad*, 203-204.

rağmen, dört yüz savaşçıdan fazla olmayan bir ordunun, yaklaşık on bin savaşçıdan oluşan bir orduyu yenmesi mümkün değildir. Öte yandan İbnü'l-Kalânîsî'nin [O dönemin çağdaş tarihçisi ve Dimaşk'taki Dîvânü'l-İnşâ başkanı] metnini okursak bu savaşa katılan askerlerin sayısından bahsetmediğini görürüz. Ayrıca İbnü'l-Kalânîsî, bir Haçlı topluluğu ve kalabalığından ve meydana gelen savaşın bir grup ile bir ordu arasında değil de iki ordu arasında olduğundan bahsetmiştir.⁷⁹¹ Bu da sayıların yaklaşık olarak eşit olduğunun bir göstergesidir. İbnü'l-Esîr'in belirttiği gibi, Haçlıların ve Müslümanların sayıları arasında büyük bir fark olsaydı, İbnü'l-Kalânîsî, kuvvetlerin sayısındaki büyük farkı ifade eden uygun terimi kullanarak buna işaret etmekten geri kalmazdı. Üstelik İbnü'l-Esîr, Raymond'un Trablusşam kuşatması sırasında, Trablusşam halkının Raymond'un savaşçılarından üç yüz kişiyi öldürebildiklerinden bahsetmektedir.⁷⁹² Bu da kuvvetlerinin hiçbirinin kalmadığı anlamına gelir. Çünkü İbnü'l-Esîr, Raymond'un askerlerinin 300 savaşçıyı aşmadığından kendisi bahsetmiştir.⁷⁹³

Birlik sayısının eşit olması ve sürpriz unsurun savaşın Raymond'un lehine bitmesinin ana nedeni olması kuvvetle muhtemeldir. Burada, araştırmacılarından birinin, İbnü'l-Esîr'in kayıtlarından aktararak Raymond'un kuvvetlerinin İslam ordusuna kıyasla çok az olduğuna, ancak Raymond'un Müslümanlara karşı kazandığı zaferde, araştırmacının görüşüne göre, bu bölgelerde geniş çapta yayılmış Hristiyanlar olduğuna inandığını belirtmek gerekir.⁷⁹⁴ Ancak İbnü'l-Esîr'in bahsettiğini inceledikten sonra, İbnü'l-Esîr'in Trablusşam kuşatması sırasında Hristiyanların Raymond'un ordusuna katılmasından bahsettiğini görüyoruz.⁷⁹⁵ Yani söz konusu katılma, savaştan önce değil sonra olduğudur. Dolayısıyla Raymond'a Müslümanlara karşı zafer kazanmasında Hristiyanların yardım ettiği söylenemez.

Bu zafer, Raymond'u ilerlemeye ve Trablusşam'u kuşatmaya teşvik etmiştir. Bu yüzden şehre doğru hareket edip 19 Recep 495/9 Mayıs 1102'de şehri kuşatmıştır.⁷⁹⁶ Bu arada kendisine, okçuluk becerileriyle ünlü⁷⁹⁷ dağda yaşayan Hristiyanlardan

⁷⁹¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 228.

⁷⁹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:55.

⁷⁹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:55.

⁷⁹⁴ Tedmürî, *Lübnan mine's-Siyâdeti'l-Fâtımîyye*, I:208.

⁷⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:55.

⁷⁹⁶ İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ'*, 154; İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât*, VIII:77; Zettersteen, *Beitrage Zur Geschichte der Mamlûkensultane*, 246.

⁷⁹⁷ İbnü's-Şihne, *ed-Dürrü el-Müntehab*, 264.

(Mârûnîler) ve Trablusşam'ın çevresinden askerî yardım gelmiştir.⁷⁹⁸ Bu Mârûnîler, Haçlıların bölgeye geldikleri ilk andan itibaren onların yanında olmuş, onlara yardım etmiş, onları Suriye yoluna, patikalara ve geçitlere yönlendirmiş ve onlara erzak temin etmiştir.⁷⁹⁹ Her halükarda, Hıristiyanlar tarafından Raymond'a sağlanan önemli yardıma rağmen, Trablusşam'ın güçlü surları önünde hiçbir ilerleme kaydedememişlerdi. Çünkü Trabluslular onunla en şiddetli şekilde savaşmış ve saldıran kuvvetlerden üç yüz kişiyi öldürmeyi başarmışlardır.⁸⁰⁰

Raymond, bir yandan askerlerinin azlığı, diğer yandan şehrin dokunulmazlığı nedeniyle Trablusşam'ı ele geçirmenin zor olacağına ikna olmuştur. Çünkü Trablusşam'ın surları, denizden geçmesi zor olan Minya yarımadası üzerine inşa edilmiştir.⁸⁰¹ Bu nedenle Fahrülmülk ile, para ve at karşılığında barış yaparak Antartûs'a dönmüştür. Sonra aynı yılın ikinci yarısında, yani 495/1102 yılı içinde tekrar Trablusşam'a dönmüştür. Fahrülmülk de bir kez daha Hıms ve Dımaşk hükümdarına kendisine yardım etmesi için mektup yazmış, onların da yardımıyla güçlerini toplayıp Haçlıları şehirden kovmuştur.⁸⁰²

Raymond Antartûs'a dönüp Trablusşam'ın zaptını yeterli güç, silah ve malzemeyi bulabileceği başka bir zamana bırakmıştır. 495/1102 baharında, Hıms Emiri, sınırı batıda 'Akkâr Dağı'na kadar uzanan Sehlü'l-Bikâ'ı istila etmek için yola çıkmıştı. Raymond da Refeniyye yakınlarındaki Tûbân Kalesi'ne saldırı başlatmıştı. Hatta İbnü'l-'Arîd olarak bilinen kalenin hükümdarı, Raymond'un şövalyelerinden birini ele geçirmeyi başarmıştır. Raymond, o şövalyeyi büyük bir meblağ ile geri almaya çalışmış, ancak İbnü'l-'Arîd onun teklifini reddetmiştir.⁸⁰³

Yine 495/1102 yılı içinde Raymond Hısnü'l-Ekrâd'a saldırmıştır. Hısnü'l-Ekrâd, bir yanda Antartûs ve Trablusşam, diğer yanda Hıms arasındaki tüm bölgeye hâkim olan ve eşsiz konumu ile öne çıkan bir kaledir.⁸⁰⁴ Daha önce Raymond, 492/1099'da Hısnü'l-Ekrâd'ın kontrolünü ele geçirmiş, ancak Haçlılar Kudüs'e gittikten sonra

⁷⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:56; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIII:168.

⁷⁹⁹ Hitti, *Târihu Lübnan*, 392.

⁸⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:55; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIII:168.

⁸⁰¹ Archer and Kingsford, *The Crusades the Story of The Latin Kingdom*, 115.

⁸⁰² Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:521; Ebü'l-Fidâ', *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, II:216; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXIV:44; Harîrî, *el-İ'lâm ve't-Tebîin fi Hürûci'l-Firanci'l-Melâ'in alâ Diyâri'l-Müslimîn*, thk. Süheyl Zekkâr, (Dımaşk: dârü'l-Melâh, 1981/1401), 67; Stevenson, *The Crusaders in The East*, 54.

⁸⁰³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:55-56; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIII:169.

⁸⁰⁴ Stevenson, *The Crusaders in The East*, 54.

Hıms Emiri burayı geri almıştır. Hıms hâkimi Cenâhüddevle, Raymond'un 495/1102 yılında tekrar Hısnü'l-Ekrâd'ı tehdit ettiğini duyunca, kaleyi savunmak için hazırlanmaya ve güçlerini toplamaya başlamıştır. Fakat tam bu sırada, Hıms'taki Ulu Camii'nde namaz kılarken üç Bâtınî adam ona suikast düzenlemeyi başarmıştır. Raymond, Hıms hâkimi Cenâhüddevle'nin öldürüldüğünü duyar duymaz Hısnü'l-Ekrâd'ın kuşatmasını bırakıp Cenâhüddevle'nin öldürülmesinden sonraki kargaşadan yararlanmak için Hıms'a yürümüştür.⁸⁰⁵

Cenâhüddevle'nin öldürülmesinin ardından Hıms halkı, Dımaşk hâkimi Dukak b. Tutuş'a mektup göndererek, Hıms'taki işlerle ilgilenmek ve muhafaza etmek için birini göndermesini, durumu kullanmaması ve şehri tehlikeye atmaması için bu haber Haçlılara ulaşmadan bunu hızlıca hareket etmesini istemiştir. Böylece Dukak ve Tuğtegin askerleriyle birlikte Dımaşk'tan yola çıkarak Hıms'a ulaşp onu kale ile birlikte teslim almışlardır.⁸⁰⁶ Dukak Hıms'a vardığında, Raymond da Resten'e⁸⁰⁷ varmıştı. Raymond, Dukak'ın ordusuna karşı koyamayacağını anlayınca Resten'ten ayrılmıştır.⁸⁰⁸ Böylece Dukak, Hıms'a el koyup Tuğtegin'i onun yerine Hıms'a hâkim yapmıştır.⁸⁰⁹

Raymond, Antartûs'a dönüp oradan Trablusşam'a baskı yapmaya ve fırsat buldukça çevresine saldırılar düzenlemeye başlamıştır. Bu şekilde iki yıldan fazla orada kalmış, buna rağmen Trablusşam o zamana kadar kuşatmadan etkilenmemiştir. Çünkü açık liman sayesinde gerekli malzemeler buradan şehre ulaşarak dayanmasına yardımcı oluyordu.⁸¹⁰ Aynı zamanda Fahrülmülk, Haçlıları emirliğinden uzak tutmaya çalışmış, bu yüzden askerlerini baskın yapıp içindekileri öldürmek için gemiyle Haçlıların elindeki bölgelere göndermiştir. Onun amacı, bu bölgelerin çiftçilikten yoksun kalması, yaşam malzemesinin azalarak Haçlıların orayı terk etmesiydi.⁸¹¹

⁸⁰⁵ Azîmî, *Târihü Haleb*, 361; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:56; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:523; Ebü'l-Fidâ', *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, II:216; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXIV:49-50; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIII:168; Harîrî, *el-İ'lâm ve't-Tebîîn*, 67; Setton, *A History of The Crusades*, I:396.

⁸⁰⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 228; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:289; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:523; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ'*, 154; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXIV:45.

⁸⁰⁷ er-Resten: "Hamâ ile Hıms arasında eski bir *Beldedir*. El-Miymâs nehri üzerinde idi. Bū nehir, Âsî nehridir". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III:43; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, II:117.

⁸⁰⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 230.

⁸⁰⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:147.

⁸¹⁰ Tedmürî, *Târihu Trablus*, I:405.

⁸¹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:68.

Trablusşam, tekrarlanan Haçlı baskınlarına maruz kalırken, Şerefülme‘âlî Semâ’ülmülk Hüseyin b. Efdal liderliğindeki Fâtımîler tarafından askeri bir kuşatmaya maruz kalmıştır. Onu 494/1101'de Mısırlıları yendikten sonra Haçlılardan intikam almak için 496/1102'de babası Efdal göndermiştir. Böylece karadan Filistin'e doğru bir ordu yola çıkarken bir yandan da Mısır filosu deniz yolundan harekete geçmişti. Fatımi birlikleri 496/1102 Ramazan ayında Remle yakınlarında Haçlıları bozguna uğratmıştı. Sonra da Trablusşam'a ulaşana kadar kuzeye doğru hareketine devam edip Fahrülmülk'e haber göndererek şehri kendisine teslim etmesini istemiştir. Ama Fahrülmülk bu isteği reddedip şehir kapılarının yüzüne kapatılmasını emretmiştir. Böylece Semâ'ülmülk şehrin kuşatılmasını emredip, Haçlılar ulaşana kadar şehri kuşatmayı sürdürmüş, daha sonra kuşatmayı terk etmek zorunda kalarak 'Askalân'a gitmiştir.⁸¹²

497 Recep /1103 Haziran ayında Cenova'dan Lazkiye'ye tüccarlar, askerler, hacılar vb. taşıyan bir donanma gelmiştir. Raymond fırsatı değerlendirip bu deniz kuvvetinden yararlanarak Trablusşam'a saldırmıştır. Raymond ve beraberindekiler Trablusşam'a giderek burayı karadan kuşatırken, Cenevizliler de deniz tarafından kuşatmıştır. Ancak birkaç gün sonra şehri kontrol etmenin zorluğunu fark edip Cübeyl'e [Ammâroğulları Emirliği'nin güneyinde bulunan küçük bir şehir] gitmeye karar vermişlerdir. Haçlılar Cübeyl'e giderek orayı kuşatmışlar ancak halkı orayı cesurca savunmuştur. Daha sonra Cübeyl halkı, şehri savunmaya devam edemeyeceklerini görünce, sığınma talep etmiş, 27 Rebiulahir 495/18 Şubat 1102'de şehri Haçlılara teslim etmişlerdir. Fakat Haçlılar sözlerini yerine getirmeyerek halkın parasına el koyup onlara her türlü işkenceyi yapmıştır.⁸¹³ Raymond, hizmetlerinin karşılığı olarak Cübeyl şehrinin üçte birini Cenevizlilere vermiştir.⁸¹⁴ Çünkü Cenevizliler, kontrol ettikleri her şehrin üçte birine, çevredeki arazinin üçte birine ve bazı ticari imtiyazlara el koyuyorlardı.⁸¹⁵

Raymond, Trablusşam'ın güneyinde Cübeyl'in ve öncesinde kuzeyinde Antartûs'un düşmesiyle, Trablusşam'ı kuzeyden ve güneyden kuşatmayı başarmıştır. Ayrıca

⁸¹² Makrîzî, *İtti 'âzü'l-Hünefâ*, III:32,42.

⁸¹³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimâşk*, 231; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:72; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:528; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebi'l-Heycâ*, 154; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXIV:58; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIII:169; Stevenson, *The Crusaders in The East*, 55; Setton, *A History of The Crusades*, I:396; Hugh Kennedy, *Crusader Castles*, (Cambridge, Cambridge University Press, 1994), 64; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Türkçeye Çeviren: Ord. Prof. Enver Ziya Karal, 2. Baskı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), 151.

⁸¹⁴ Mürsî's-Şeyh, *el-İmârâtü'l-Arabiyye fi Bilâdi's-Şam*, 228.

⁸¹⁵ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 150.

kurmayı planladığı Haçlı Emirliği'nin sınırlarını da belirleyip geriye bu Emirliğin doğal başkentini ele geçirmekten başka elinde bir seçenek kalmamıştır.⁸¹⁶

Raymond, Cübeyl'deyken, Kudüs kralı I. Bauldouin'den, 'Akkâ kuşatmasında yardımına gelmesini söyleyen haberciler gelmiş daha sonra hemen ordusuyla birlikte orayı karadan ve denizden kuşatmaya katılmıştır. 'Akkâ hâkimi Zehrüddevle Benâ, şehri ölesiye savunmaktaydı, ancak özellikle Raymond'un kuvvetleri onlara katıldıktan sonra Haçlıların kalabalığına karşı koyamamış ve şehri terk etmek zorunda kalmıştı. Akka 497/1104 yılında Haçlıların eline geçmiştir.⁸¹⁷

4.2.4. Raymond de Saint Gilles'in Sonu

Raymond'un, Cübeyl ele geçirildikten sonra, dokunulmazlığına rağmen Trablusşam'ı ele geçirme konusundaki ısrarı sürmüştür. Zira Trablusşam denize uzanan bir yarımada üzerinde yer almaktadır. Bu coğrafi konum da Fahrülmülk'ün şehrin karadan kuşatılması durumunda ihtiyaç duyduğu erzağı deniz yoluyla sağlamasına yardımcı oluyordu. Bu nedenle, Raymond bu kez yöntemi değiştirmeye karar vererek karşı dağlarda büyük bir kale inşasına girişti ve Trablusşam yakınlarındaki köylerde büyük bir kamp kurmaya başladı. Seçimini, bugünkü Ebû Semre tepesi olan Kâdişâ Nehri'nin sol kıyısında bulunan bir tepeye yapmıştır. Burası daha önce de Hacılar tepesi "Mon Peregrinus" olarak biliniyordu ve denizden yaklaşık üç mil mesafedeydi. Raymond'un bu kaleyi inşa etmedeki amacı, Trablusşam'daki durumu izlemek, üzerindeki kuşatmayı sıkılaştırmak ve şehre ulaşan tatlı suyu kontrol etmektir.⁸¹⁸ Müslümanlar, dinî kaynaklarda Sancıl olarak bilinen Raymond'a nispet ederek bu kaleye "Sancıl Kalesi"⁸¹⁹ adını vermişlerdir.⁸²⁰ Raymond'un Trablusşam yakınlarındaki kaleyi inşa

⁸¹⁶ 'Âşûr, *el-Harekâtü's-Salîbiyye*, I;290.

⁸¹⁷ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 661; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, 454-456; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:72; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:529; Makrîzî, *İttî'âzü'l-Hünefa*, III:32-34.

⁸¹⁸ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 681; Anna Comnena, *The Alexiad*, 204; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, 454; Kennedy, *Crusader Castles*, 63; Setton, *A History of The Crusades*, I:396.

⁸¹⁹ Bu kale günümüze kadar ayakta kalmış, bu kaleye, Memlûk ve Osmanlı dönemlerinde eklemeler yapılmış, Osmanlılar tarafından Trablus Kalesi olarak bilinen bir hapisane yapılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında da İngilizler kalede uçaksavar silahları kurmuşlardır. Ebû Ali Nehri'ne bakan kalenin doğu cephesi, H 06./M12. Yüzyıla ait bir cephe'dir. Bkz. Hitti, *Târihu Lübnan*, 352; Wolfgang Muller-Wiener, *el-Kilâ'ü Eyâme'l-Hürûbi's-Salîbiyye*, trc. Muhammed Valîd Cellâd, (Dimaşk: Darü'l-Fikir, 1984), 47.

⁸²⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:95; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIII:170; İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât*, VIII:77; 'Âşûr, *el-Harekâtü's-Salîbiyye*, I;290.

etmesinin çeşitli nedenleri vardır. Onlardan biri de Raymond'un Trablusşam'ı kontrol etmekteki ısrarındır. Aynı zamanda Trablusşam'ı kontrol etmenin zaman alabileceğini de biliyordu. Bu yüzden askerleri ve şövalyeleri için bir merkez gerekiyordu.

Raymond, Bizans İmparatoru Aleksios'a askeri operasyonlarının ilerleyişi hakkında sürekli bilgi veriyordu. Kaleyi inşa etmeye başlamadan önce da izin istemiş, böylece İmparator ona yetki verip bu kaleyi inşa etmek için Kıbrıs Dükü'nü görevlendirmiştir. Kaleyi inşa etmek için gereken azık, kereste ve malzeme Kıbrıs'tan getirilmiştir.⁸²¹ Kale, birkaç kattan oluşan bir kule şeklinde inşa edilmiştir. Dikdörtgen şeklinde, 17 m uzunluğunda ve 11 m genişliğindedir. Her katta birer büyük oda bulunuyordu. Kalenin yanında da sağlam bir surla çevrili, ancak kulesiz geniş bir avlu vardı.⁸²²

Araştırmacılardan biri, Raymond'un kalesini, üzerine inşa etmek için Hacılar Tepesini seçmesinin özel bir öneme sahip olduğuna inanmaktadır. Çünkü tepe, şehirden daha yüksekte olup şehre ve çevredeki arazilere üstten bakıyordu. Bu coğrafi konum, kalede konuşlu askerlerin Trablusşam'a gelen tüm kara yardımlarını ve Trablusşam güçlerinin hareketlerini izlemeyi kolaylaştırıyordu. Tepe, şehri ve çevresini sulayan nehre yakın olması ile kale için gerekli suya ulaşmayı ve aynı zamanda suyunu kontrol etmeyi kolaylaştırıyordu. Yüksek konum aynı zamanda sahibine şehir üzerinde dokunulmazlık ve askeri üstünlük sağlamaktadır.⁸²³ Raymond inşasını bitirdikten sonra kaleyi para, asker ve silahlarla donatıp şehrin kontrolünü ele geçirmek için pusuya yatıp beklemeye başlamıştır.⁸²⁴

Esasen kalenin bu bölgede bulunmasıyla Trablusşam üzerindeki baskı daha da artmıştır. Çünkü Trablusşam ile iç bölgeler arasındaki bağlantı kopup şehir halkının deniz çıkışından başka bir alternatifi kalmamıştır. Bu durum, Fahrülmülk'ü Raymond ile anlaşmaya itmiştir. İlgili kaynaklar, Fahrülmülk'ün Raymond ile aralarında bir ateşkes kurma konusunda anlaştığını ve Raymond'un Trablusşam'ın çevresini elde etmek karşılığında erzağa ve Trablusşam'a giden yolculara saldırmamaya söz verdiğini belirtmektedirler.⁸²⁵

⁸²¹ Anna Comnena, *The Alexiad*, 204; Stevenson, *The Crusaders in The East*, 54.

⁸²² Kennedy, *Crusader Castles*, 63.

⁸²³ Tedmürî, *Târihu Trâblus*, I:405.

⁸²⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:95; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:529; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXIV:61; Harîrî, *el-İ'lâm ve't-Tebîin*, 69.

⁸²⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 223; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:534; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire*, V:179.

Fahrülmülk, Raymond'la bir ateşkes ilanına rağmen, onun kaleyi ve şehre giden yolları kontrol ettiği sürece, bu durumun devam edemeyeceğini biliyordu. Bu yüzden onu yok etmeye karar vermiştir. Raymond'un kalede yokluğundan yararlanarak 19 Zilhicce 497/12 Eylül 1104 tarihinde askerleri ve Trablusşam'ın gençleriyle birlikte kaleye doğru çıkmış, aniden ona saldırarak içindekileri öldürmüş, yağmalayıp yakmış ve içinden bolca silah, para, ipekli kumaş ve gümüş aldıktan sonra kaleyi yıkıp Trablusşam'a sağ salim dönmüştür.⁸²⁶

Raymond yolculuktan dönünce kalenin çoğu kısmının yanarak yok olduğunu görmüş, birkaç şövalyesiyle birlikte kaleyi kontrol ederken, odalardan birinin tavanı çökünce de Raymond'u ciddi şekilde yaralamış, yatalak vaziyette bırakmıştır. Bundan kısa bir süre sonra, 4 Cemazeyilevvel 498/22 Ocak 1105'te öldüğünde de Kudüs'e götürülüp orada defnedilmiştir.⁸²⁷ Böylece Raymond, Suriye'de Antakya veya Kudüs'e benzer büyük bir emirliğin merkezi olarak kurmayı planladığı bir şehri ele geçirme arzusunu yerine getiremeden ölmüştür. Trablusşam bizzat Raymond'un eline geçmese de Trablusşam Kontluğu'nu kurmak, genel perspektifte belirlemek ve sonrasında onu ele geçirme görevini üstlenenler için kolaylaştırmada büyük payı vardır. Onun ölümüyle, Trablus Emirliği ve Emir Fahrülmülk'ün Haçlılara karşı mücadelesinin bir başka aşaması da sona ermiştir. Artık Guillaume Jordain adında yeni bir Haçlı lideri tarafından temsil edilen yeni bir dönem başlamaktaydı.

4.3. Fahrülmülk ve Guillaume Jordain

Raymond öldüğünde, en büyük oğlu Bertrand, Fransız Toulouse Kontluğu'ndan sorumluydu, bu yüzden Trablusşam'a gelmesi mümkün olmamıştır. Ayrıca Raymond'un meşru bir oğlu değildi.⁸²⁸ Bu da babasının Suriye'deki mülkünü miras

⁸²⁶İbnü'l-Kalânisî, *Târihü Dimaşk*, 223; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:95; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:534; Ebü'l-Fidâ', *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, II:221; İbnü'l-Verdî, *Târihu İbni'l-Verdî*, II:17; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXIV:34,61; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXIII:170; Harîrî, *el-İ'lâm ve't-Tebîin*, 69; Zettersteen, *Beitrag zur Geschichte der Mamlûkensultane*, 247.

⁸²⁷Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 134; Azîmî, *Târihü Haleb*, 362; İbnü'l-Kalânisî, *Târihü Dimaşk*, 238; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:96; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:534; Ebü'l-Fidâ', *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, II:221; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXIV:65-66; Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 152; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II:50; Setton, *A History of The Crusades*, I:396; Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, 61.

⁸²⁸Bertrand, Raymond'un kuzeni Provence Markis'in kızı olan ilk eşinden oğludur. Katolik Kilisesi, bu evliliği, yakın akrabalar arasında olduğu için gayrimeşru saymış ve bunun sonucu olarak Papa Gregorius VII., Raymond'u Kilise'den mahrum bırakmakla tehdit etmiştir. Ama Raymond kiliseye karşı çıkmış ve karısına duyduğu büyük sevgi ve ona oğlu Bertrand'ı verdiği için bu evliliği sürdürmekte ısrar etmiştir. Sonuç olarak, kilise bu evliliği tanımamış ve gayrimeşru bir evlilik olarak kalmıştır. Sonra

olarak alma hakkını tartışılır kılmıştır. Raymond'un kontes Elvird'den birkaç aylık olan Alfonso-Jourdain dışında meşru çocuklarından hiçbirisi kalmamıştır. Tek çocuğun da askerî yönetimle Lübnan'ı yönetmesi beklenemezdi.⁸²⁹ Bu arada, Guillaume Jordain Cerdagne [Cerdanya] kontu ve Raymond'un yeğeni Trablusşam'a gelmişti. Raymond'un yönetimindeki liderlerin desteğiyle amcasının aldığı bölgeleri devralmayı başarmıştır.⁸³⁰ Ayrıca Guillaume Jordain, dini kaynaklarda es-Serdânî adıyla biliniyordu.⁸³¹

Anna Komnena, Raymond'un, öleceğini anlayınca, yeğeni Cerdagne kontu Guillaume Jordain'i çağırttığını, kontrol ettiği tüm yerleri ona emanet edip ordusunun başkomutanlığına atadığını söylüyor.⁸³² Guillaum, Raymond'un mülkünü nasıl miras alırsa alsın, ölümünden sonra Raymond'un Doğu'daki mülkünün mutlak hâkimi olup amcasının daha önce izlediği yöntemin aynısını izlemiştir.⁸³³ Bizans İmparatoru Aleksios'a gelince, Guillaum'un Doğu'daki Raymond'a ait bölgelerin yönetimini devralmak için geldiğini öğrendiğinde, Kıbrıs Dükü'ne Guillaum'a büyük meblağlar göndermesi ve onu imparatora bağlılık yemini etmesine teşvik etmek için bir mektup yazmıştır.⁸³⁴ Guillaum Jordain, Bizans İmparatoru'na bağlılığını ilan ettiğinden ve onunla iyi bir ilişki kurmaya istekli olduğundan, bu misyon amacına ulaşmayı başarmıştır.⁸³⁵

Guillaum, Trablusşam kuşatmasına ara vermeden devam etmiştir.⁸³⁶ Aynı zamanda Bizans imparatoru, Lazkiye valisine, Trablusşam'ı kuşatan Haçlı ordusuna azık göndermesini emretmiş; böylece yüklü gemiler deniz yoluyla Trablusşam'a doğru yola çıkmıştır. Fahrülmülk bunu öğrenince donanmasını çıkararak Bizans gemilerinin karşısına çıkmıştır. İki taraf arasında Bizanslıların yenilgisiyle sonuçlanan şiddetli bir

Raymond'un ailesi ve etrafındakiler, kendi inanışlarına göre, oğlu Bertrand'ı gayrimeşru bir evlilikten doğduğu için dışlamıştır. Bkz. Küçükspahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, 9.

⁸²⁹ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II:50.

⁸³⁰ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 711; Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 134; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 462; Setton, *A History of The Crusades*, I:396; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II:50; Mürsî's-Şeyh, *el-İmârâtü'l-Arabiyye fî Bilâdi's-Şam*, 242; 'Âşûr, *el-Harekâtü's-Salibîyye*, I:293.

⁸³¹ İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-Hatîre: Târihu Lübnan ve'l-Ürdün ve Filistin*, II-II:109; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXXI:36; İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât*, VIII:78.

⁸³² Anna Comnena, *The Alexiad*, 205.

⁸³³ Mürsî's-Şeyh, *el-İmârâtü'l-Arabiyye fî Bilâdi's-Şam*, 242.

⁸³⁴ Anna Comnena, *The Alexiad*, 205.

⁸³⁵ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II:51.

⁸³⁶ William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 462.

deniz savaşı yaşanmıştır. Müslümanlar Bizans gemilerinden birini ganimet olarak alıp, içinde ne varsa el koyarak Trablusşam'a dönmüşlerdir.⁸³⁷

Bununla birlikte Bizanslılar Haçlıları desteklemeye devam ettiler. Raymond'un inşa ettiği hisarı, Guillaum Jordain büyük kale haline gelene kadar inşasına devam etmiştir. Kuşatma yoğunlaşmış oranın halkı Haçlılara karşı direnmenin yükünü tek başına üstlenmiştir. Kıbrıs ve başka yerlerden Haçlılara malzeme gelirken, Trablusşam ciddi bir kıtlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Mısır limanlarından ve diğer bölgelerden gelen gemiler kuşatmayı kırarak Trablusşam'a malzeme taşınmasına rağmen, surların içinde toplanan çok sayıda kişi için bu yeterli gelmemiştir. Böylece içindeki gıda maddelerinin fiyatları artmıştır. Nitekim bir rıtlı⁸³⁸ hurmanın fiyatı bir dinar altına ulaşırcaasına yükselmiştir.⁸³⁹ İnsanların durumu o kadar kötüleşmiş ki, leş yemeye başlamışlardır.⁸⁴⁰ İbnü'l-Esir, şehrin yıllar süren kuşatma sonrasındaki halini şöyle anlatır: “*erzak tükendi, ahali kendilerinin ve çocuklarının akıbetinden korkup fakirleri dışarı sürdüler. Daha sonra zenginler de fakir düştü, fakat İbn Ammâr büyük bir sabır ve cesaret gösterdi. Akl-ı selim sahibi ve ileri görüşlü bir insan olduğunu ortaya koydu*”.⁸⁴¹

4.3.1. Müslüman Güçlerin Guillaum Jordain'in Trablusşam'daki Kuşatmasını Kırma Girişimleri

Kuşatılmış Trablusşam şehrinde bu zor şartlar karşısında Fahrülmülk, Müslüman güçlerden yardım istemeye karar vermiş ve 498/1105'te Diyarbakır'daki Hısnu Keyfâ'nın⁸⁴² hâkimi Artukoğlu Sökmen'e ve Musul hâkimi Emir Çökürmüş'e mektup yazmıştır. Bu iki hükümdar daha önce Haçlılara karşı cihatta iş birliği yapmışlar,⁸⁴³

⁸³⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:96.

⁸³⁸ Rıtlı: Ağırlık ve değer ölçüsüdür; bölgeye göre değişir. Bilâdü's-Şam'da 1785 gram, Mısır'da 449,28 gram, Anadolu'da 321,428gram ve Irak'ta 406,25 grama eşittir. (Bkz. Walther Hinz, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, trc. Acar Sevim, (İstanbul, Marmara Üni. Yay., 1990) 34-41; Ali Cum'a, *el-Mekâyil ve'l-Mevâzin eş-Şer'iyye*, (Kahire, el-Kudüs li'l-İlân ve'n-Neşir ve't-Tesvîk, 2001), 29-30.

⁸³⁹ Hitti, *Târihu Lübnan*, 353.

⁸⁴⁰ Harîrî, *el-İ'lâm ve't-Tebûn*, 69.

⁸⁴¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:96; a.mlf., *İslam Tarihi İbnü'l-Esir El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, 331.

⁸⁴² Hısnu Keyfâ: “Dicle'ye nazır büyük bir kale ve beldedir. Diyârü Bekr'de, ‘Âmid ile Cezîretü iki taraf birbirine bağlayan kemerli bir köprüsü (*kantara*) vardır. Bu, iki yanını iki küçük kemerin çevirdiği büyük bir kemerdir (*tâk*)”. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II:265; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İtlâ'*, I:450.

⁸⁴³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihu Dimâşk*, 236; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:82.

497/1104'te Harran savaşında onları mağlup etmeyi başarmışlardı.⁸⁴⁴ Bu sıralarda Dımaşk hâkimi Tuğtegin, kurtulamayacağını düşündüğü ağır bir hastalığa yakalanmış, bu yüzden, ölümünden sonra Haçlıların eline düşmesin diye, Dımaşk'a gelmesini isteyerek buranın yönetimini kendisine devretmesi için Artukoğlu Sökmen'e haber göndermeye karar vermiştir.⁸⁴⁵ Sökmen, bunu görünce Dımaşk'ı almaya karar verdi. Oradan da hareketle Haçlıları oradan çıkarmak için Trablusşam'a geçmeyi planlıyordu. Yoldayken her zaman başına gelen difteri hastalığına yakalanınca da arkadaşları ona Hısnu Keyfâ'ya dönmesini tavsiye etmişler. Tavsiyeyi reddedip şöyle demiştir: *"Hayır, ben yolculuğa devam edeceğim. Şayet iyileşirsem yapmak istediğimi tamamlayayım ki Allah beni ölüm korkusundan kâfirlerle savaşmaktan yıldığımı görmesin. Ecelim gelse de kâfirlere karşı cihat ederken şehit olurum"*. Yürümeye devam etmişler ama kader ona izin vermeyip iki gün sonra Hıms yakınlarındaki el-Karyetân'de⁸⁴⁶ vefat etmiştir. Askerleri cenazesini Hısnu Keyfâ'ya geri getirmişlerdir.⁸⁴⁷ Sökmen'in ölümüyle birlikte, kuşatmayı kırma girişimleri durmasa da Trablusşam üzerindeki kuşatmayı kaldırmak için en önemli fırsatlardan birini kaybetmiştir.

Musul hâkimi Çökürmüş'e gelince; Fahrülmülk'e yardım etmek için askerî yönden harekete geçememiştir. Çünkü Sultan Muhammed Tapar ve ardından Çavlı Sakavu ile çarpışmaya girmiştir. Sultan Berkyaruk ile kardeşi Muhammed Tapar arasındaki şiddetli savaştan sonra, 497/1104'te nüfuzu kendi aralarında bölmek üzere anlaşmışlardı. Berkyaruk, Bağdat'ı ve batı İran platosunu, Muhammed Tapar ise Kuzey Irak, Ermenistan, Azerbaycan, Diyarbakır, Musul, Elcezire ve Bilâdüş-Şâm'ı almıştır. Horasan ve doğu İran ise, kardeşleri Sencer'in elinde idi.⁸⁴⁸ Sultan Muhammed almak için Musul'a gittiğinde, Çökürmüş itaati reddetmiş, Sultan Berkyaruk'un itaatine bağlı kalmış, Böylece Çökürmüş ile Sultan Muhammed Tapar

⁸⁴⁴William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 456-459; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:72-73; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXIV:59-60; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II:33-36.

⁸⁴⁵İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 236-237; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:82; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:533.

⁸⁴⁶el-Karyetân: "Hıms a'mâlıdan büyük bir köy olup, Tedmür'den sonra Dımaşk yönüne doğru yolundadır". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV:335-336; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İtlâ'*, III:75.

⁸⁴⁷İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 237; Azîmî, *Târihü Haleb*, 362; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:82-83; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:533; Ebü'l-Fidâ', *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, II:222; İbnü'l-Verdî, *Târihu İbni'l-Verdî*, II:15; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXIV:66; Harîrî, *el-İ'lâm ve't-Tebîin*, 70; Ali Sevim, "Artukoğlu Sökmen'in Siyasi Faaliyetler", *Belleten* XXVI/103, (1963), 519.

⁸⁴⁸İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 238; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:70-71; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXIV:57; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II:33.

arasında şiddetli bir çatışma çıkıp Berkyaruk ölünceye kadar devam etmiştir. Çökürmüş, Sultan Berkyaruk'un vefat ettiğini öğrendiğinde, Sultan Muhammed Tapar'a haber göndererek itaatine girmeyi teklif etti. Sultan Muhammed Tapar da bunu kabul edip Musul'un yönetimini ona bırakmıştır.⁸⁴⁹ Ancak Çökürmüş, Sultan Muhammed'e karşı yükümlülüklerini yerine getirmekte geç kalmıştır. Bu nedenle Sultan Muhammed daha sonra Musul'u yönetmek için Çavlı Sakuvu'yu oraya atamıştır. Çavlı, Çökürmüş ile 500/1107'de Çökürmüş'ün ölümüyle sonuçlanan bir savaşa girmiştir.⁸⁵⁰

Öte yandan Halep hâkimi Rıdvan b. Tutuş, Fahrülmülk'ün yardım istediği yöneticiler arasındaydı. Bu yüzden Rıdvan onu desteklemek için Trablusşam'a gitmeye karar vermiş ve büyük bir ordu hazırlayarak Recep 498/Nisan 1105'te Trablusşam'a doğru yola çıkmıştır. Ancak bu sırada Artâh⁸⁵¹ bir Haçlı saldırısına maruz kaldığı için Rıdvan, Trablusşam'a gitmeyi ertelemek zorunda kalmış, Artâh'a yönelmiştir.⁸⁵² Önceden Ermeniler Artâh'ta yaşıyorlardı. 491/1098'de Haçlılar bölgeye yaklaştıklarında onlara katılmışlar⁸⁵³ ve böylece Artâh o tarihten itibaren Haçlı egemenliği altına girmişti. Fakat Ermeniler, Haçlıların zulmüne maruz kaldıkları için kaleyi Rıdvan'a geri teslim etmişlerdi.⁸⁵⁴ Rıdvan ise şehri yönetmesi için bir hâkim atamıştır. Ancak Antakya'nın Haçlı hükümdarı Tancred, şehrin Rıdvan'ın idaresine geçmesini kabul etmemiştir. Bu yüzden de ordusunu toplayıp Artâh'ı geri almak için harekete geçmiş ve burayı kuşatmıştır. Durum halk için zorlaşınca, Artâh hâkimi, Rıdvan'dan yardım istemiştir.⁸⁵⁵ Böylece Rıdvan, Trablusşam'a giderken hızla Artâh'a yönelmişti. İki ordu Şaban 498/Nisan 1105'te karşı karşıya gelmiştir. Haçlılar başlangıçta yenilerek geri çekilip toplanmışlar ve Müslümanları tek bir saldırıyla kırıp tarihçilerin hesaplarına göre çok sayıda süvari ile yayadan oluşan üç bin Müslümanı

⁸⁴⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 237; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:78-79; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXIV:63.

⁸⁵⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 250-251; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:78-79; Ebü'l-Fidâ', *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, II:221-222; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXV:10; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ'*, 150; Sevim ve Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 176; Alptekin, *Dimaşk Atabegliği*, 63.

⁸⁵¹ Artâh: "Haleb'in a 'mâlinde erişilmesi güç bir kaledir". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I:140-141; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttulâ'*, I:84.

⁸⁵² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 239; Azîmî, *Târihü Haleb*, 362; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:131; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 111.

⁸⁵³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 239-240; Azîmî, *Târihü Haleb*, 362; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:131.

⁸⁵⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 239; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:150-151; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXIV:67;

⁸⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:84.

katletmişlerdir. Müslümanların geri kalanları ise Halep'e dönmüşlerdir.⁸⁵⁶ Böylece Trablusşam, üzerindeki kuşatmayı kaldırma fırsatından bir kez daha mahrum kaldıkları gibi savaştan sonra Halep Emirliği'ndeki durum da sıkıntılı bir hal almıştır. Nitekim Haçlılar Halep Emirliğine saldırmaya devam etmiş, neredeyse emirliğin batı kısmını tamamen ellerine geçirmişlerdi.⁸⁵⁷

500/1107 yılında, Fahrülmülk'ün Haçlılara karşı bir İslam ordusu kurma girişimi olmuştur. Fahrülmülk ve Dimaşk hükümdarı Tuğtekin, Sultan Muhammed Tapar'a, Haçlıların kıyı bölgeleri başta olmak üzere Suriye'deki şehir ve kaleleri işgal edip Müslümanları öldürdüklerini ve Trablusşam'ı kuşattıklarını anlatan mektup göndererek Haçlılara karşı kendilerine yardım etmesi için acil yardım göndermesini istemişlerdir. Sultan, büyük bir Türk ordusu hazırlamak üzere emir Çavlı Şakavu'yu gönderip Bağdat valisine, emir Seyfüddevle Sadaka b. Mansûr el-Mezyedî'ye, Musul hâkimi Çökürmüş'e ve Çavlı'ya para ve askerlerle yardım etmelerini emretmiştir.⁸⁵⁸ Fakat bu komutanlar yardım sağlamakta yavaş kalmışlar ve bunun sonucunda Çavlı, bahsettiğimiz gibi Çökürmüş ile askerî bir çatışmaya girmiştir. Özellikle Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan'ın (485-500/1092-1107), çatışmaya müdahale etmesinden sonra bu çatışmanın sonucu olarak da kuzey Irak'ta durum karışmıştır.⁸⁵⁹ Bu yüzden Trablusşam, dengeleri değiştirecek önemli bir askeri yardımdan mahrum kalmıştır. Yani rüzgâr tersine esti ve öyle olmadı.

Sultan Kılıçarslan, Fahrülmülk'ün Trablusşam'daki kuşatmayı kırmak amacıyla yardım istemek için haber gönderdiği hükümdarlar arasındaydı. Bu konuda ez-Zehebî şöyle demiştir: “*Fahrülmülk, Anadolu Sultanına birkaç kez mektup yazarak yardım istemiştir*”.⁸⁶⁰ Kılıçarslan'ın Trablusşam'a gitmek gibi bir niyeti olup olmadığı bilinmiyor. Çünkü kaynaklar Kılıçarslan'ın bu mektuplara verdiği yanıtı bahsetmemiştir. Kılıçarslan'ın Güneydoğu Anadolu'daki tutumu, Çavlı ve

⁸⁵⁶Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 134; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, 463-46; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:85; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:150-151; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXIV:67; Sevim, *Suriye –Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 111-112.

⁸⁵⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:151.

⁸⁵⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 250; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XX:14; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXIV:80-81; Sevim, *Suriye –Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 115; Alptekin, *Dimaşk Atabegliği*, 63.

⁸⁵⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 250-251; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:103-104; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ'*, 158; Sevim, *Suriye –Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 115-116; Alptekin, *Dimaşk Atabegliği*, 64.

⁸⁶⁰ Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ'*; IX:311.

müttefiklerini kaybetmesi ardından ölümü, meseleyi daha kapalı hale getirmiştir.⁸⁶¹ Kazanmış olsaydı Trablusşam'a gidip gitmeyeceği de belli değildir.

Burada bazı araştırmacıların, Fahrülmülk'ün Dimaşk ve Hıms atabeyi Tuğtegin'den aralarındaki çekişme ve husumetten dolayı; Fâtımîlerden de Trablusşam'ı ele geçirmek istedikleri için yardım istemediğinden bahsettiklerini belirtmek gerekir.⁸⁶² Fahrülmülk, Tuğtegin'in Busrâ hâkimi Ay-Tegin el-Halebî ile ittifak kuran Ertaş b. Tutuş ile savaşmakla meşgul olduğunu bildiği için kendisinden yardım istemediği tahmin ediliyor. Ayrıca ikisi [Ay-tegin ve Ertaş] de Kudüs Kralı I. Baudouin ile temasa geçerek onu Dimaşk'a saldırmaya teşvik etmişlerdir. Ancak I. Baudouin, Mısır ordusunun hala var olan tehdidi nedeniyle onların isteklerini yerine getirmemiştir. Aynı zamanda, Tuğtegin'in kuvvetlerinin bir bölümü Filistin'de Fâtımîlerin yanında savaşıyordu.⁸⁶³ Tuğtegin, Ertaş meselesini bitirmeden hastalığa yakalanınca Sökmen'den ölmeden önce Dimaşk'ı teslim almak üzere buraya gelmesini istemiştir.⁸⁶⁴ Bu durumda Fahrülmülk'ün, Tuğtegin bu durumdayken ondan yardım istemesi mümkün değildi. Ayrıca Fahrülmülk ile Tuğtekin arasında bir ihtilafın varlığına dair herhangi bir bilgiye rastlamadık. Aksine, Tuğtegin liderliğindeki Dimaşk kuvvetlerinin, Raymond'a karşı Fahrülmülk'e birden fazla yardım ettiğini gördük.

Fâtımîlere gelince; Fahrülmülk'ün Fâtımîlerden yardım isteyememesi, onların Trablusşam'ı alma korkusundan kaynaklanmıyordu. Fâtımîlerin Trablusşam'ın kontrolünü yeniden ele geçirme girişimleri son ana kadar durmamıştır. Ancak Fahrülmülk, Fâtımîlerden yardım isteyememiştir. Çünkü daha önce açıkladığımız gibi, Ammâroğulları Selçuklulara itaat etmişlerdir. Elleri de Trablusşam'ı yönetmekle ilgili Melikşah'ın menşurları vardı.⁸⁶⁵ Deniz tarafından erzak tedarikini hariç tutarsak, Fâtımîlerin durumu kimsenin yardımına müsait değildi. 492/1099 yılında yenilgiden

⁸⁶¹ Güneydoğu Anadolu ve el-Cezîre'de Kılıçarslan'ın hareketlerini ve ölüm haberini geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 250-251; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:104-107; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:535; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXV:11.

⁸⁶² 'Âşûr, *el-Harekâtü's-Salîbiyye*, I:293; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II:51-52.

⁸⁶³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:85; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:534; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ*, 155.

⁸⁶⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 250; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:530-531; Alptekin, *Dimaşk Atabegliği*, 22-23.

⁸⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII:477-478; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:432; İbn Vâsıl, *Muferricü'l-Kürûb*, I:21-22; İbnü'd-Devadârî, *Kenzü'd-Dürrer: (ed-Dürretü's-Seniyye fi Ahbâri'd-Devleti'l-Fâtımiyye)*, VI:431-432; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXIII:22; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVII:44.

sonra Fâtımîler'in durumu giderek kötüleşmiştir. Haçlıların karşısında şehirlerini peş peşe kaybetmeye başlamışlardır. 494/1101 yılında hem Arsûf'u hem de Kaysâriyye'yi kaybetmeleri yanı sıra Filistin'e seferleri 494/1101, 496/1102 ve 498/1105 yıllarında tam anlamıyla başarısız olmuştur. 497/1104 yılında da erişilmez olan 'Akka'şehrini kaybetmişlerdir. Bilâdü's-Şâm'daki nüfuzları zayıflamış ve kendilerini koruyamayacak hale gelmişlerdir.⁸⁶⁶ Nitekim bundan sonra da görüleceği gibi, Trablusşam halkının Fâtımîlere itaat etmesi bile şehirlerini Haçlıların eline düşmekten kurtarmamıştır.

Trablusşam kuşatması yaklaşık üç yıl daha uzamış çatışmalar yoğunlaşmış ve özellikle 499/1106 ve 500/1107'de keder ve üzüntü hâkim olmuştur. Ancak halk kuşatmaya büyük bir güç ve sabırla direnmiş, Fahrülmülk de nadir görülen bir cesaret göstermiştir. Trablusşam'ın zenginliği, halka değerli mücevherleri ve mutfak eşyalarını en düşük fiyatlarla satarak temel ihtiyaçların deniz yoluyla temin edilmesinde yardımcı olmuştur.⁸⁶⁷ Ancak bütün bunlar sorunu çözmemiştir. Zira şehir üzerindeki kuşatmanın yoğunlaşması ve Haçlıların karşısında duracak Müslüman bir gücün olmaması yüzünden şartları daha kötüye gitmesine yol açmıştır. Şehir de büyük mali sıkıntı yaşanmıştır. Bu kötü koşullar karşısında Fahrülmülk, ekonomik felaketin etkilerini azaltmak için zenginlerin servetine el koyup fakirlere dağıtmaya karar vermiştir. İbnü'l-Esîr bu konuda şöyle diyor: *“İbn Ammâr askerlerin ve güçsüzlerin nafakalarını ve tahsisatını dağıttı. Parası azalına haktan cihad için vergi toplamağa başladı. Herkesten aldığı gibi iki tane zenginden de para aldı; bunun üzerine bu iki zengin Haçlıların yanına gidip: «Efendimiz malımızı müsadere etti, biz de sizin safınızda yer almak üzere yanınıza geldik.» dediler, ayrıca İbn Ammâr'a 'Arka ve el-Cibâl [dağlar]'dan erzak geldiğini söylediler; bunun üzerine Haçlılar şehre erzak vs. girişine mâni olmak için o tarafa adam görevlendirdiler”*.⁸⁶⁸ Böylece şehre karadan gelebilecek son yardım yolu da kesilmiştir.

Kuşatmanın şiddeti ve sebep olduğu kötü koşullar, bazı sakinleri şehri terk etme düşüncesine sevk etmiştir. Kahire'deki bir sinagogda bulunan Cenîzâ⁸⁶⁹ belgelerinden

⁸⁶⁶ William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 454-456; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:72; İbn Müyesser, *Ahbâri Mısır*, 66-75; Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, III:23-34; Mürsî's-Şeyh, *el-İmârâtü'l-Arabiyye fi Bilâdi's-Şam*, 242; Conder, *The Latin Kingdom of Jerusalem*, 84.

⁸⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:96; Zehebi, *Târihü'l-İslâm*, XXXIV:74.

⁸⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:96; a.mlf., *İslam Tarihi İbnü'l-Esir El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, 331.

⁸⁶⁹ Cenîzâ: korumak, saklamak, gömmek anlamına gelen İbranice bir kelimedir. Cenîzâ, Sinagoglarda ve Yahudi mezarlıklarında saklanan belgeler koleksiyonunu ifade eden bir isimdir. Yahudiler yazılan

biri, Trablusşam'daki Yahudi ailelerden birinin Mısır'daki Yahudilerin reisi Mîvorah b. Se'îdye'ye mektup yazarak ondan Fâtımî donanmasının komutanından kendilerini ve çocuklarını Trablusşam'dan çıkarmasını istediğini gösteriyor.⁸⁷⁰ Bir başka belgede ise Yahudi bir kadın, kendisinin ve çocuklarının açlıktan kıvrandıklarını ve vücutlarını kapatacak giysilerden yoksun olduklarını söylüyor. Bu kadın, kendisinin ve çocuklarının Haçlılar tarafından hapsedilmesini dilemişti, çünkü hapisanede onları hayatta tutacak yiyecek ve içecek olacağını ummaktaydı.⁸⁷¹ Bu belgelerde bahsedilenler, bu çetin kuşatma sonucunda Trablusşam'da hayat şartlarının geldiği kötü durumun yansımasından başka bir şey değildir.

4.3.2. Fahrülmülk'ün Bağdat'a Gitmesi ve Sultan Muhammed Tapar ile Görüşmesi (501/1108)

Trablusşam hâkimi Fahrülmülk Müslümanlardan gelecek yardımları uzun süre beklemiş ancak bu yardımlar gelmemişti. Trablusşam'da durumun kötüleşmesi üzerine Fahrülmülk, Selçuklu kuvvetlerinin yola çıkmasını hızlandırmak için Sultan Muhammed Tapar'la görüşmek ve yardım istemek üzere Bağdat'a gitme düşüncesine kapıldı. Fahrülmülk'ün Bağdat'taki sultana gitmesi bir tesadüf ya da gelip geçici bir düşüncenin sonucu değildi. Aksine, bu ziyaret Sultan Muhammed'in durumunun istikrarını ve rakiplerinin çoğundan kurtulduğunu öğrendikten sonradır.⁸⁷² Fahrülmülk Trablus'tan ayrılmadan önce, birkaç düzenleme yapmıştır. Öncelikle kuzeni Ebû'l-Menâkib'i bir grup yardımcı emir ile vekil tayin edip onlara biat ve itaat yemini ettirmiştir. Sonra da askerlere altı aylık maaşını verip Şaban 501/1108'de Dimaşk'a hareket etmiştir.⁸⁷³ Yoldayken Bağdat'a gitmesini kolaylaştırmak için Dimaşk

her şeyi ezberlerlerdi ve bunun için her sinagogda belgeleri gömmek için Cenîzâ adı verilen bir oda hazırlarlardı. Kahire'deki İbn 'Âzer Sinagogu, bu belgelerin bulunduğu en önemli yerlerden biri olarak kabul edilir. Orada Çeşitli konularda yaklaşık 400.000 sahife keşfedilmiştir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, V:324; William Wright, *Lectures on the Comparative grammar of Semitic Language*, (Cambridge, 1890),137; Brendan G. Goldman, *Arabic-Speaking Jews in Crusader Syria: Conquest, Continuity and Adaptation in The Medieval Mediterranean*, (the degree of Doctor of Philosophy, Johns Hopkins University, 2018), 1-2.

⁸⁷⁰ Brendan Goldman, *Mediterranean Notables and the Politics of Survival in Islamic and Latin Syria: Two Geniza Document on the Frankish Siege of Tripoli*, *Society for the Study of the Crusades and the Latin East*, Volume 16, (Routledge, 2017), 10.

⁸⁷¹ S. D. Goitein, *Tyre-Tripoli-'Arqa: Geniza Document From the Beginning of the Crusader Period*, *The Jewish Quarterly Review*, Vol.66, No.2 (University of Pennsylvania press, Oct., 1975), 83.

⁸⁷² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:120.

⁸⁷³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihu Dimaşk*, 257; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:120; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XX:23; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXXI:36; İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât*, VIII:77.

emirlerinden biri olan emir Artuk b. Abdurrezzak'a koordine etmesi için haber göndermiştir. Tuğtegin, emir Artuk'a Fahrülmülk'ü karşılaması için görevlendirmiştir. Fahrülmülk'ün kendisine ve yanında bulunan Sultan Muhammed Tapar için hazırladığı hediye ve mücevherlerin taşınmasına muhafızlık etmek üzere beş yüz şövalye ve asker eşlik etmiştir. Emir Artuk'la Dımaşk'a vardıklarında şehrin dışında konaklayan Fahrülmülk, atlar, katırlar, develer ve birçok hediyelerle karşılanmıştır.⁸⁷⁴ Tuğtegin de onu şehre davet edip onuruna ziyafetler vermiş ve hamamına götürmüştür.⁸⁷⁵

Fahrülmülk'ün Bağdat'a gidişi konusunu bitirmeden önce akıllara şu soru geliyor: Haçlılar Trablusşam'ı dört bir yandan kuşatırken Fahrülmülk beş yüz süvari ve yaya ile Trablusşam'dan nasıl çıkmıştır? Profesör Runciman, Fahrülmülk'ün Haçlılar tarafından kontrol edilen topraklardan geçmek için Guillaume Jordain'dan izin aldığını öne sürmüştür.⁸⁷⁶ Ama biz bu görüşü benimsemiyoruz. Çünkü aynı anda Guillaume Jordain'in, kendisiyle savaşmak için kuvvetler isteyeceğini bildiği Fahrülmülk'ün bölgesinden geçmesine izin vermesi imkânsızdır. Öte yandan Guillaume Jordain, Haçlıların elindeki topraklara Fahrülmülk'ün ve yanındakilerin girme fırsatını değerlendirmekte tereddüt etmeyip saldırırsa, Trablusşam'ın lideri ve karşısında duran güçlerin büyük bir kısmından kurtulmuş olurdu. Bunu, şehrin savunucularının moralini çökertmek için kullanır, böylece onları şehri kendisine teslim etmeye zorlardı.

İlgili kaynaklarda yazılanlara göre, Fahrülmülk'ün Runciman'ın önerdiği gibi karadan değil, Trablusşam'dan Beyrut'a -o zamanlar hala Müslüman güçlerin elinde olan deniz yoluyla- yolculuk ettiği anlaşılıyor. Beyrut'tan da Dımaşk'a doğru yönelmiştir.⁸⁷⁷ Trablusşam'dan da sessizce ayrılmıştır.⁸⁷⁸ Çıkışı gizli olmuştur, aksi takdirde Guillaume Jordain Trablusşam'daki güç eksikliğinden yararlanıp şehri ele geçirmek için saldırısını yoğunlaştırırdı.

Fahrülmülk, Dımaşk'ta ikamet ederken, kuzeninin isyan ettiğini ve Fâtımîlere itaat edeceğinin haberini alınca, arkadaşlarına bir mektup yazmış, onu tutuklamalarını ve

⁸⁷⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 257; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XX:23; Alptekin, *Dimaşk Atabegliği*, 64.

⁸⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:121.

⁸⁷⁶ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II:52.

⁸⁷⁷ İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-Hatîre: Târihü Lübnan ve'l-Ürdün ve Filistin*, II-II:108; Zettersteen, *Beitrage Zur Geschichte der Mamlükensultane*, 247.

⁸⁷⁸ İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ'*, 160.

Havâbî kalesine göndermelerini emretmiştir. Adamları da Fahrülmülk'ün emrini yerine getirmişlerdir.⁸⁷⁹ Trablusşam'dan gelen bu rahatsız edici haberlere rağmen Fahrülmülk, 8 Ramazan 501/21 Nisan 1108'de Bağdat'a yolculuğuna devam etmiş, kendisine babasının temsilcisi olarak Tuğtegin'in oğlu Tâcûlmülk Böri çok sayıda hediye ve mücevherle eşlik etmiştir. Tuğtegin, kendisi ile Sultan arasında elçi olması için Ebû'n-Necm Hibetullah b. Muhammed b. Bedî'i'yi de göndermiştir.⁸⁸⁰ Bağdat'a vardıklarında Fahrülmülk, sultan tarafından büyük bir ikram ve hürmet görmüştür. Sultan, tüm emirlerine Fahrülmülk'ü karşılamalarını emredip ona özel saltanat kayığı göndermiştir. Sultan onun gelişini memnuniyetle karşılayıp onu yanına oturtmuş ve kendisiyle konuşmuştur. Abbasi Halifesi Müstazhir-Billâh da ona karşı büyük misafirperverlik göstermiştir.⁸⁸¹

Fahrülmülk'ü karşılama töreni sona erdiğinde, sultan, Fahrülmülk'e Haçlı kuşatması ve onlara karşı mücadelesi karşısında emirliğinin durumunu sormuştur. Böylece Fahrülmülk ona şehrin koşullarından, düşmanın gücünden, Trablusşam'daki kuşatmanın şiddeti ve süresinin uzunluğundan bahsedip Haçlıları şehirden kovmak için yardım isteyerek, eğer sultanın askerleri onunla birlikte giderse ihtiyaçları olan her şeyi sağlayacağına söz vermiştir. Görüşmeler, sultanın Fahrülmülk ile yardım gönderme sözü vermesiyle sona ermiştir.⁸⁸² Sultan, Selçuklu komutanlarından Mevdûd'a, önce Musul'a gidip Çavlı Sakavu'nun elinden Musul'u aldıktan sonra Trablusşam'a yönelmesi için emir vermiştir.⁸⁸³ Sultan Muhammed Tapar, Fahrülmülk'ün meselesine inanmış görünüyordu. Bu yüzden Haçlılara karşı bir cihat seferi düzenlemeyi kabul etmişti. Fakat bu seferin gerçekleşmesi, itaatten çıkan Çavlı'nın Musul'da boyun eğdirilmesine bağlanmıştır. Çünkü ordusu Haçlılara karşı savaşa girmeden Musul'u emin ellere teslim etmek istiyordu.⁸⁸⁴

⁸⁷⁹İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimâşk*, 257; Azîmî, *Târihü Haleb*, 363; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:120; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XX:23; İbn Müeyesser, *Ahbâri Mısır*, 66-75; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ*, 160; Zettersteen, *Beitrag Zur Geschichte der Mamlûkensultane*, 247.

⁸⁸⁰İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimâşk*, 257; Azîmî, *Târihü Haleb*, 363-264; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XX:23.

⁸⁸¹İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:121; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb*, X:4532; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XX:23; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ*, 160; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, II:223; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXV:7; Alptekin, *Dimâşk Atabegliği*, 64.

⁸⁸²İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:121.

⁸⁸³İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimâşk*, 257; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XX:23; Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, 68.

⁸⁸⁴Mürsî's-Şeyh, *el-İmârâtü'l-Arabiyye fi Bilâdi's-Şam*, 256-257.

İlk başta, Fahrülmülk, Emîr Hüseyin b. Atabeg Kutlugtekin ile birlikte, Çavlı ile sultan arasındaki durumu düzeltmeye çalışmıştır. Bu durum, Trablusşam'daki Haçlılara karşı cihat için Fahrülmülk ile birlikte orduların gitmesini hızlandırabilirdi. Bunun üzerine Çavlı ile görüşerek, şehri teslim edip itaat etmesi halinde sultanın affını garanti etmişlerdir. O da kabul edip padişaha itaatini ilan etmiştir. Çavlı, Mevdûd'un Musul'daki kuşatmayı kaldırmasını şart koşturmuştur. Ancak Mevdûd, sultanın emri dışında kuşatmayı kaldırmayı reddetmiş, bu yüzden müzakereler başarısız olmuştur.⁸⁸⁵

Fahrülmülk Bağdat'ta ikamet ederek Mevdûd'un Musul'u zapt etmesini bekliyordu. Fakat dört ay beklemesine rağmen Mevdûd geri dönmemiştir. Böylece Fahrülmülk'ün Trablusşam'a olan kaygısı her gün artmıştır. Sonunda Haçlılara karşı savunmak için bir İslam ordusu getirme ümidini gerçekleştiremeden 15 Muharrem 502/25 Ağustos 1108'de Dimaşk'a dönmüştür.⁸⁸⁶ Mevdûd, Musul'u Safer 502/Eylül 1108'de⁸⁸⁷, yani Fahrülmülk'ün Dimaşk'a gitmesinden yaklaşık bir ay sonra kontrol edebilmiştir. Ancak Mevdûd Trablusşam'a gitmemiştir. Zira o dönemde görüleceği gibi Trablusşam'daki şartlar değişmişti. Trablusşam'da kentin yönetiminin Fâtımîlerin eline geçmesine yol açan bir darbe gerçekleşmiştir.

4.3.3. Trablusşam'ın Fâtımîlerin Egemenliğine Geçmesi

Bu kritik dönemde Trablusşam'da Fahrülmülk'ün olmaması çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Zira dönüşünün gecikmesi Trablusşam halkını, Mısır'daki Emîrül-Cüyüş Efdal'a yazarak şehri yönetecek bir vali ve onunla birlikte erzak istemeye sevk etmiştir. Bu yüzden Fatımî idaresi Trablus'a vali olarak deniz yoluyla Şerefüddeve b. Ebî et-Tayyib'i ve beraberinde buğday ve şehrin kuşatma sırasında ihtiyaç duyduğu malzemeleri göndermiştir. Şerefüddeve, Trablusşam'a geldiğinde, Fahrülmülk'ün ailesini ve arkadaşlarını tutuklatıp, ele geçirdiği hazineyi alarak hepsini deniz yoluyla Mısır'a taşımıştır.⁸⁸⁸ Hiç şüphe yok ki bu eylem, şehri sahip olduğu zenginlikten ve en iyi savunucularından mahrum etmiştir. Bu da onu aşırı derecede zayıflatıp durumunu

⁸⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:128.

⁸⁸⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 258; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXV:8; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVIII:170; Zettersteen, *Beitrage Zur Geschichte der Mamlûkensultane*, 247.

⁸⁸⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:124.

⁸⁸⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 258; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:121; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XX:24; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ*, 161; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXV:8; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVIII:171; Zettersteen, *Beitrage Zur Geschichte der Mamlûkensultane*, 247-248.

kötüleştirmişti.⁸⁸⁹ Bazı tarihçiler, bu olayların Fahrülmülk Bağdat'tayken meydana geldiğini, Trablusşam'ın Fâtımîlerin yönetimi altına girdiği ve ailesi ve parasının Mısır'a nakledildiği haberi kendisine ulaştığında hızla Dımaşk'a döndüğünü belirtiyorlar.⁸⁹⁰ Ancak oraya girmeye veya onu geri almaya cesaret edememiştir. Önünde Cebele şehrinden başka bir arazisi kalmamıştı. Oraya da Tuğtegin'in güçlerinin yardımıyla girmiş,⁸⁹¹ ancak görüleceği gibi Haçlılar ertesi yıl onu şehirden çıkarana kadar orada kalmıştır.

4.3.4. Guillaume Jordain'ın 'Arka'yı Ele Geçirmesi

'Arka, Trablusşam'a bağlı erişilmez bir kalelerden biriydi. Aynı zamanda Trablusşam'ın kuzey kapısı hükmünde olması nedeniyle önemli bir askerî konuma sahipti. Bu kaleyi kontrol eden, Antartûs ile Trablusşam arasındaki yolu kontrol edebiliyordu.⁸⁹² Bu kale Fahrülmülk tarafından atanan bir vali ile yönetiliyordu. Bu vali, Trablusşam'da meydana gelen olayları fırsat bilerek, şehrin yönetimini tekeline alıp Fahrülmülk'e karşı isyan etmiştir. Ama kısa süre sonra Haçlıların saldırıları karşısında şehri korumanın zorluğunu fark etmiştir. Nitekim Haçlılar yüzünden de gıda azalmış ve erzaklar tükenmiştir. 'Arka valisi, Haçlılara karşı kaleyi korumakta acizliğinden emin olunca, Dımaşk Hâkimi Tuğtegin'e şunları yazmıştır: *"Bu kaleyi benden alması için birini gönder. Çünkü onu koruyamadım. Benim için Müslümanların alması, bu dünyada ve ahirette Haçlıların almasından daha hayırlıdır"*.⁸⁹³

Bunun üzerine Tuğtegin, kaleyi 'Arka valisinden devralması için yaklaşık üç yüz askerle İsrâil adında bir komutanını göndermiştir. 'Arka valisi şehirden ayrıldığında, kalede bıraktığı parayı Tuğtegin'e bildirmesini istemediği için, İsrâil ona ok atarak öldürmüştür.⁸⁹⁴

Tuğtegin, kaleyi yoklamak ve içini askerler, savaş aletleri ve azıklarla doldurmak için ziyaret etmeye karar vermişti. Ancak iki ay boyunca aralıksız yağın kar ve yağmur

⁸⁸⁹ Mürsî's-Şeyh, *el-İmârâtü'l-Arabiyye fî Bilâdi's-Şam*, 258.

⁸⁹⁰ İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-Hatîre: Târihü Lübnan ve'l-Ürdün ve Filistin*, II-II:110;

⁸⁹¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 258; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, IX:121; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XX:24; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ'*, 161; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXV:8;

⁸⁹² Stevenson, *The Crusaders in The East*, 56.

⁸⁹³ Araştırmacıardan biri, Tuğtegin'e mektup yazarak 'Arka'yı yönetmesi için birini göndermesini isteyen kişinin Fahrülmülk olduğunu söylerken bir hata yapılmıştır. Bkz. Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, 69.

⁸⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, IX:130-131; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVIII:170.

onu bu ziyaretten alıkoymuştur. Hava düzelince dört bin atıyla yola çıkıp Ekeme Kalesi de dâhil olmak üzere birçok kaleyi fethetmiştir. Guillaum Jordain, Tuğtegin'in bölgeye geldiğini duyduğunda, endişeye kapılmıştı. Bunun üzerine Trablusşam'ı kuşatan ordusundan bir tümeni geri çekip Tuğtegin ve ordusuna karşı sevk etti. Saldırıya uğrayan Müslüman birlikleri dağılıp Hıms'a çekilmek zorunda kalmışlardır. Haçlılar büyük ganimet elde ettiler.⁸⁹⁵ Böylece Guillaum Jordain 'Arka'ya gidip kuşatma aletlerini kullanarak üç hafta boyunca şiddetli bir şekilde kuşatmıştır. Erzak eksikliği ve açlık, halkı teslim olmaya zorlasın diye herhangi bir şeyin şehre ulaşmasını önlemiştir. Planı başarılı olunca, Recep 502/Şubat 1109'da şehri barışla almış ve şehrin valisi İsrâil'i de esir etmiştir. Dımaşk'daki esir olarak tutulan Haçlı liderlerinden biriyle değişene kadar onu serbest bırakmamıştır.⁸⁹⁶ Daha sonra Guillaum Jordain kuzeydeki Şeyzer'e gittiğinde, Şeyzer'in iki emiri, Mürşid ve Sultân kardeşler, Guillaum Jordain'i tuzağa düşürüp onu esir almaya çalışmışlardır. Ancak Guillaum onları yenip Trablusşam'ı kuşatan kuvvetlerine geri dönmeyi başarmıştır.⁸⁹⁷

4.4. Bertrand ve Trablusşam'ın Düşüşü

Raymond'un ölümünden sonra, Toulouse baronları Bertrand'ın onun yerine geçmesini kabul etmişlerdi. Böylece Bertrand, Toulouse'u yaklaşık on yıl yönetmiştir. Ancak baronlar, Raymond'un meşru oğlu Alfonso-Jourdain'in varlığını öğrendiklerinde, miras hakkını alması için onu çağırılmışlardı. Bu yüzden Kontes Elvira oğluyla birlikte 501/1108'de Toulouse'a gelmiştir. Onların gelişiyile Bertrand geleceğini düşünmek zorunda kalmıştı. Bu şartlarda Alfonso-Jourdain'in Bilâdü's-Şâm'daki mirasını kendisine bırakması karşılığında, Bertrand'ın babasının Avrupa toprakları üzerindeki hak taleplerinden vazgeçtiği bir aile anlaşmasına varılmış olması muhtemeldir.⁸⁹⁸

⁸⁹⁵ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 775; İbnü'l-Kalânisî, *Târîhü Dimaşk*, 260; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX:130-131; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVIII:170.

⁸⁹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX:131; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVIII:170.

⁸⁹⁷ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 775; İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerîm el-Eşter, (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 2003), 166; 'Âşûr, *el-Harekâtü's-Salibiyye*, I:296; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II:55.

⁸⁹⁸ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II:53.

4.4.1. Guillaum Jordain ve Bertrand Arasındaki Rekabet

Daha önce de bahsedildiği üzere, Guillaum Jordain, Trablusşam'ı ele geçirme amacına ulaşmak için, Şam'ın kıyılarındaki Haçlı saldırıları üç yıldan fazla sürmüştür. Ancak bu isteğini gerçekleştiremeden, doğmak üzere olan yeni Haçlı emirliğini ondan çıkarmak için Bilâdü's-Şâm'a gelen tehlikeli bir rakibe maruz kalmıştır. Bu rakip, Raymond'un en büyük oğlu Bertrand'dan başkası değildi.

Bertrand, Doğu yolculuğu için hazırlığını yapıp Saint-Gilles limanından kırk gemilik güçlü bir donanmanın taşıdığı dört bin atının başında yola çıkmıştır. Bertrand önce İtalya'nın Cenova kentine giderek Trablusşam'ı kontrol etmede yardım etmeleri için Cenevizlilerle görüşmelerde bulunmuştur. Görüşmeler başarılı olup seksen Ceneviz gemisi Bertrand liderliğindeki sefere katılmış, hepsi de Yunanistan'daki Bizans şehirlerinden biri olan Almiros'a doğru yola çıkıp askeri gücü kullanarak yiyecek ve yolculuk ihtiyaçlarını tedarik etmişlerdir.⁸⁹⁹ Aynı zamanda Guillaum Jordain, Cenevizlilerle ittifak kurmaya çalışmış, ancak Bertrand'ı müttefik olarak kabul etmediklerinden onların desteğini alamamıştır.⁹⁰⁰

Bertrand, babasının dostu olan imparatorun desteğini güvence altına almak için bir sonraki adımını Konstantinopolis'i ziyaret etmek olarak ayarlamıştır. Konstantinopolis'e vardığında, İmparator Aleksios onu sıcak bir şekilde karşılayıp oğlu gibi davranmıştır. Ona değerli hediyeler verip projelerinde destek ve yardım vaat etmiştir. Bunun karşılığında, Bertrand imparatora bağlılık yemini etmiştir.⁹⁰¹ Daha sonra, Bertrand ordusuna ve Cenevizli müttefiklerine liderlik ederek Suriye kıyılarında Samandağ limanına yönelmiştir. Tancred ile karşılaştığında ondan, Haçlılar Antakya'nın kontrolünü ele geçirdiği esnada babasının sahip olduğu Antakya şehrinin bazı kısımlarını teslim etmesini istemiştir. Tancred ise, Masîsa'ya ve Kilikya'nın (Çukurova) Bizans kentlerine karşı yürüttüğü sefere yardım etmesi halinde talebini dikkate almaya hazır olduğunu söylemiştir. Ancak Bertrand, İmparator Aleksios'a bağlılık yemini ettiği için bunu kabul etmemiş; onun yerine, Tancred'e Cebele şehrini almada yardım teklif etmiştir. Ancak Tancred, Kilikya seferinde onunla iş birliği yapmakta ısrar ediyordu. Bertrand imparatora olan bağlılığını gösterip teklifini yeniden reddettiğinde Tancred, emirliği terk etmesini emredip vatandaşlarına ona

⁸⁹⁹ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 777.

⁹⁰⁰ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II:54.

⁹⁰¹ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 777-778.

herhangi bir malzeme satmamalarını emretmiştir. Bunun üzerine Bertrand Şaban 502/Mart 1109'da⁹⁰² güneydeki Antartûs limanına doğru yola çıkmak zorunda kalmıştır.⁹⁰³

Antartûs, Raymond ve ailesinin Bilâdü's-Şâm'daki en önemli merkezi idi. Bertrand, akrabası Guillaume Jordain'dan, babasının meşru varisi olarak babasının mülkü olan şehir ve köyleri teslim etmesini istediğinde Guillaume, Raymond'un ölümünden sonra yaklaşık dört yıl boyunca onu savunmaya devam eden kişi olduğu için bunun yalnızca kendi hakkı olduğunu iddia etmiştir. Zira o olmasaydı, bu bölgenin bir yandan Müslümanlar diğer yandan Antakya'daki Normanlar arasında kaybedileceğini söylemiştir.⁹⁰⁴ Aynı zamanda Guillaume, 'Arka ve çevresini kontrol altına alarak bu mirası ikiye katlamıştı. Bu yüzden Guillaume Jordain ile Bertrand arasında durum karmaşık hale gelmiştir. Bu da Guillaume Jordain'in, taraftarı olmaya söz verdikten sonra Tancred'den yardım istemesine neden olmuştur. Böylece Tancred, Guillaume'ye katılmak üzere Bertrand'ı kovmak için kuvvetlerinin başında Antartûs'a geleceğine söz vermiştir.⁹⁰⁵

Bertrand ise Tancred'in gelmesini beklemeyip Antartûs'tan ayrılarak kuvvetlerinin başında Ceneviz filosu ile Trablusşam'ı karadan ve denizden kuşatmak için yola çıkmıştır. Aynı zamanda, Kudüs Kralı I. Baudouin'e, Guillaume Jordain ve Tancred'in babasının mirasından mahrum etmek için kendisine karşı ittifak ettiklerini bildiren acil bir mesaj göndermiş ve Kudüs Krallığı'na sadakat ve bağlılık sözü vererek aceleyle yardıma gelmesini istemiştir.⁹⁰⁶

Kudüs Krallığı'nı Bilâdü's-Şâm'daki tüm Haçlı emirliklerine hükmedecek en yüksek otorite haline getirmeye hevesli olan I. Baudouin, bu fırsatın kaçmasına izin verecek adam değildi. Böylece Bertrand'ın Kral I. Baudouin'in himayesi ve koruması altına girdiğini bildirmek ve kendisine karşı herhangi bir saldırı eylemine karşı olanları uyarmak için Tancred ve Guillaume Jordain'e acele ile iki haberci göndermiş ve Raymond'un mirası konusunu görüşmek üzere Trablusşam'ın önünde kendisiyle

⁹⁰² Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 777; Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 151.

⁹⁰³ İbnü'l-Kalânisî, *Târihü Dimaşk*, 261; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:136.

⁹⁰⁴ Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 148-149; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, 475.

⁹⁰⁵ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 781; İbnü'l-Kalânisî, *Târihü Dimaşk*, 261; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:136; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXV:15; Setton, *A History of The Crusades*, I:397.

⁹⁰⁶ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 781; Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 151.

buluşmaya davet etmiştir.⁹⁰⁷ Kısa süre sonra I. Baudouin, beş yüz atlı ve beş yüz piyadeyle Trablusşam'a doğru yola çıkmıştır. Oraya vardığında, Bertrand onunla buluşup ona bağlılık yemini etmiştir. Guillaume Jordain'e gelince, Tancred'e gidip onu savaşıma teşvik etmek istemiş, ancak Tancred onun heyecanını yatıştırmıştı. Sonra da birlikte yedi yüz atlı ile Trablusşam'a doğru yola çıkarken kendilerine Urfa kontluğu hâkimi Baudouin du Bourg da katılmıştır.⁹⁰⁸

Haçlı liderleri Kral I. Baudouin, Tancred, Guillaume Jordain, Baudouin du Bourg ve Bertrand, Trablusşam yakınlarında bir araya gelmiştir. Kral I. Baudouin'i diğerlerinden ayıran özelliği iyi politikası, çatışan taraflar arasında gerçekleşen uzlaş için en büyük katkıya sahip olmasıydı. Böylece, Raymond'un mülklerinin bölünmesine, Bertrand'ın Cübeyl, Sencil kalesi [Raymond kalesi] ve herkesin ele geçirmek için iş birliği yapmayı kabul ettiği Trablusşam'ı almasına; Guillaume Jordain'in de hem 'Arka hem de Antartûs'u almasına ve bunlardan birinin çocuk bırakmadan ölümü halinde mülklerinin diğerine geçmesine karar verilmiştir.⁹⁰⁹

Bertrand, babasının Doğu'daki tüm mirasını ele geçirmek için fazla beklememişti. Zira Haçlı ordusu Trablusşam'dayken Guillaume Jordain, askerler arasında çıkan bir arbedeye müdahale ederken hayatını sona erdiren bir okla vurulmuş, suikastın detayları gizli tutulmuştur. Bertrand'dan şüphelenilmişse de görünüşe göre delil bulunamamıştır. Bertrand, derhal Guillaume Jordain'in mallarını el koymuş; akabinde bölgenin tamamı Kudüs Kralı I. Baudouin'e bağlanmıştır.⁹¹⁰

4.4.2. Trablusşam'ın Düşüşü

Haçlı liderleri arasında uzlaşma olması Trablusşam Emirliğini tehlikeye sokmuştur. Zira bütün haçlı liderleri burayı kontrol altına almak için iş birliği yapmıştır. Ceneviz filosu deniz yoluyla kuşatmak için harekete geçmiş, Guillaume Jordain ve Bertrand kuvvetlerinin yanında Kudüs, Antakya, Urfa ve Tellü Bâşir'e⁹¹¹ ait kara kuvvetleri,

⁹⁰⁷ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II:55-56.

⁹⁰⁸ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 783; İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 261; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:136; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXV:15; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVIII:171.

⁹⁰⁹ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 783; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 475; Stevenson, *The Crusaders in The East*, 57.

⁹¹⁰ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 787; Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 150; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II:57.

⁹¹¹ Tellü Bâşir: "Büyük bir Kûre ve müstahkem bir kaledir. Haleb ile arası iki gündür". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II:40; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, I:314

şehri karadan kuşatmaya girişmiştir. Bu kuşatma Ramazan 502/Nisan 1109 ayının başında başlamıştır.⁹¹²

Fâtımî Valisi Şerefüddeve, Mısır'a acil mektup göndererek, desteğin, erzakların ve mühimmatın derhal Trablusşam'a deniz yoluyla gönderilmesini istemiştir. Aslında Fâtımî Halifeliği, şehri kurtarmak için çok miktarda malzeme, asker ve erzak taşıyan büyük bir filo hazırlamıştı. Ancak o filonun komutanları arasında Delta limanındayken bir anlaşmazlık çıkmış, denize açılmaya karar verdiklerinde ise gemileri limana geri dönmeye zorlayan güçlü bir fırtına ile karşılaşmışlardır. Filo ne zaman denize açılmak istese, kuvvetli rüzgâr onu geri döndürmüştür.⁹¹³

Batılı kaynakların aktardığına göre Trablusşam halkı ümitsizliğe kapılmış, Haçlı ordusu ile kendi başlarına mücadele edeceklerini düşünerek uzun bir süre beklemişlerdi. Şerefüddeve, Kral I. Baudouin'e mektup göndererek şehirden ayrılmak isteyen vatandaşların eşyalarıyla birlikte güvenli bir şekilde ayrılmalarına izin vermesini istemişti. Bunun için Haçlı tebaasına uygulanan kuralların, beldede kalmak isteyen vatandaşlar için de uygulanması için mülklerini ellerinde tutup belirli bir yıllık vergi ödemeleri ve kendisinin ve askerlerinin Dimaşk'a gitmesine izin verilmesi koşuluyla şehri teslim etmeyi teklif etmiştir.⁹¹⁴ Kral I. Baudouin halkın taleplerini dinleyip diğer Haçlı liderler ile istişare etmiş, daha sonra şehrin bir an önce kendisine teslim edilmesi şartıyla bu koşulları kabul ettiğini bildirmiştir. Halk Kral I. Baudouin'in şartını kabul edip şehir teslim olunca da kapılar açılmıştır.⁹¹⁵ Kral I. Baudouin anlaşmaya sadık kalıp şehir içinde kontrol etmeye başladığı bölgelerde yağma veya sabotaj olmamıştır. Cenevizlilerin girdiği bölgede ise, yapılan anlaşmaya uyulmamış evleri yağmalayıp yakmışlar ve kendilerine rastlayan her Müslümanı öldürmeye başlamışlardır. Bozgun ve yağma sırasında Ammâroğullarının büyük

⁹¹² Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 150; İbnü'l-Kalânisî, *Târihü Dimaşk*, 261; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:136; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XX:28; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXV:15; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire*, V:179; Sâlim, *Trablusşam fi't-Târihi'l-İslâmî*, 117; Mürsî's-Şeyh, *el-İmârâtü'l-Arabîyye fi Bilâdi's-Şam*, 269.

⁹¹³ İbnü'l-Kalânisî, *Târihü Dimaşk*, 261; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:136; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XX:28; Ebü'l-Fidâ', *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, II:224; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXV:15.

⁹¹⁴ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 783-785; Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 150; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 478; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II:57.

⁹¹⁵ William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 478.

kütüphanesi de yakılınca içindekilerin tamamı yanmıştır. Bu kütüphane o zamanlarda İslam dünyasının en heybetli ve ihtişamlı kütüphanesiydi.⁹¹⁶

İslami kaynaklara gelince, Trablusşam halkı ile Haçlılar arasında meydana gelen herhangi bir anlaşmaya değinilmemiş, aksine yapılan anlaşmanın sadece Fâtımî Valisi ile askerleri arasında olduğu ve şehrin kontrolünü ele geçirmeden önce Haçlılara teslim oldukları, halkın ise, 11 Zilhicce 502/12 Temmuz 1109'da şehrin Haçlıların eline geçinceye kadar tüm gücüyle savundukları konusunda benzer rivayetleri aktarmışlardır.⁹¹⁷ Eğer Arapça kaynaklarda yazılanlar doğruysa -ki biz bu görüşteyiz- Trablusşam halkı ile vali ve askerlerinin temsil ettiği iktidardaki Fâtımî yönetimi arasında bir bölünmenin meydana geldiğini, şehir halkının çoğunun mücadeleyi sürdürmekten yana olduğu, ayrılanların az olduğu görülmektedir. Çünkü çok olsalardı diğerlerinden daha ağır basarlardı. Ayrıca Trablusşam halkının sonuna kadar savaşmaya devam etmesi teslim olmadıklarını göstermektedir. Bunun yanı sıra aktarılan rivayetler, şehri savunan halkın arasında kalması gereken Fâtımî Valisi'nin utanç verici tutumunu göstermektedir. Çünkü o en zor günde şehri terk etmeyi tercih ederek mücadelenin onuru yerine canını ve askerlerini kurtarmayı tercih etmiştir.

Arapça kaynaklarda ayrıca tüm Haçlıların yağmaya katıldığı ve bunun Cenevizlilerle sınırlı olmadığı belirtilmektedir. İlgili kaynaklar, Haçlıların şehri yağmaladıkları, erkekleri, kadınları ve çocukları esir aldıkları, mallara el koydukları ve şehir halkından sayısız para ve eşyayı yağmalayarak kendi aralarında bölüştürdüklerini aktarmaktadır.⁹¹⁸ Arapça kaynaklarda yazılanları, Haçlıların şehre girdiklerinde Trablusşam'daki Yahudilerin mallarını yağmaladığından bahseden Trablusşam Yahudilerinden birinin Kahire'deki Yahudilerin liderine gönderdiği Yahudi Cenîzâ belgelerinden biri doğrulamaktadır.⁹¹⁹ Bu, tüm Haçlıların yağmaya dahil olduğunun bir göstergesidir.

⁹¹⁶ Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 150; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II:57.

⁹¹⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 262; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:136; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XX:28; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb*, X:4532; Ebü'l-Fidâ', *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, II:224; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXV:15; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXXI:37; İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât*, VIII:78.

⁹¹⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 262; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:136; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XX:28; İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-Hatîre: Târihü Lübnan ve'l-Ürdün ve Filistin*, II-II:111; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebi'l-Heycâ'*, 162; Ebü'l-Fidâ', *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, II:224; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXV:15; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXXI:37; İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât*, VIII:78; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, V:179; Zettersteen, *Beitrag zur Geschichte der Mamlükensultane*, 248.

⁹¹⁹ Goldman, *Two Geniza Document on the Frankish Siege of Tripoli*, 13.

Tarihçiler, Trablusşam'ın düştüğü tarih konusunda farklı görüşe sahiptirler. Bazıları 502/1109'da⁹²⁰ bazıları da 503/1110'da⁹²¹ olduğunu belirtmiştir. Kimileri ise her iki tarihten de bahsetmiştir.⁹²² Bu tarihlerde yaşayan İbnü'l-Kalânsî, Azîmî ve İsfahânî'nin naklettiğine göre, Trablusşam'ın 502/1109 yılında Haçlıların eline geçtiği kanaatindeyiz.

Böylece Trablusşam ele geçirilip Ammâroğulları Emirliği'nin yaklaşık kırk yıllık olan kalesi çökmüş oldu. Mısırlı tarih profesörü Saîd 'Âşûr, Trablusşam'ın Bilâdü's-Şâm'da Haçlıların eline geçen son büyük şehir ve Haçlılar tarafından Urfa, Antakya ve Kudüs'ten sonra kurulan son büyük emirlik olduğunu belirtmiştir. Ancak aynı zamanda onun Müslümanlar tarafından Haçlılardan geri alınan Bilâdü's-Şâm'daki son Haçlı emirliği olduğunu, 492/1098 yılında Haçlıların eline geçen Urfa'nın 539/1144 yılında Müslümanlara iade edildiğini ifade etmiştir. 493/1099 yılında Haçlılar tarafından ele geçirilen Kudüs, 583/1187 yılında Müslümanlar tarafından yeniden fethedilmiş, 492/1098'de Haçlılar tarafından alınan Antakya, 666/1268 yılında geri alınmıştır. Ancak 502/1109 yılında Haçlıların eline düşen Trablusşam ise 688/1289 yılında Müslüman Memlükler tarafından kurtarıncaya kadar, onların elinde kalmıştır.⁹²³

4.4.3. Trablusşam'ın Ele Geçirilmesindeki Etkenler

Memlükler zamanında yaşamış olan İbn Tağrıberdî gibi müteahhir tarihçiler,⁹²⁴ Trablusşam'ın ele geçirilmesinin nedenlerine değinmişlerdir. Ayrıca bazı araştırmacılar Trablusşam'ın ele geçirilmesine yol açan sebepleri biraz ayrıntılı olarak belirtmişlerdir.⁹²⁵ Ancak bunların kişisel eğilimleri, umumiyetle Selçukluların ve Fâtımîlerin Trablusşam'ın ele geçirilmesini önleyebilecek yardımı göndermesini

⁹²⁰ İbnü'l-Kalânsî, *Târihü Dimâşk*, 262; Azîmî, *Târihü Haleb*, 364; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 478; İmâdüddîn el-İsfahânî, *el-Büstânü'l-Câmi*, 315; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XX:28; İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-Hatîre: Târihü Lübnan ve'l-Ürdün ve Filistin*, II-II:111; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ*, 162; Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, III:43; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, V:179; Zettersteen, *Beitrag zur Geschichte der Mamlükensultane*, 248.

⁹²¹ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb*, X:4532; Ebü'l-Fidâ', *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, II:224; İbnü'l-Verdî, *Târihu İbni'l-Verdî*, II:19; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXV:16; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXXI:37.

⁹²² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:136; 137; İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât*, VIII:78.

⁹²³ 'Âşûr, *el-Harekâtü's-Salîbiyye*, I:291.

⁹²⁴ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, V:179-180.

⁹²⁵ Sâlim, *Trablusşam fi't-Târihi'l-İslâmî*, 122-131; Tedmürî, *Târihu Trâblus*, I:448-459.

engelleyen sebeplere değinmemeleridir. Bu yüzden de bu konudaki sorumluluğu daha çok Selçuklulara ve Fâtımîlere yüklemişlerdir. Trablusşam'ın ele geçirilmesine neden olan en önemli sebeplerden bahsederken, ele geçmesini engelleyen yardımların gelmesine mâni olan sebeplere değinmeye temas etmekte yarar vardır.

4.4.3.1. Doğu İslam Cephesinin Dağılması ve Meşgul Olması

Haçlılar bölgeye vardıklarında Tutuş oğulları Rıdvan ve Dukak'ın arasındaki çekişme zirvedeydi.⁹²⁶ Musul valisi Kürboğa, Haçlıları püskürtmek için birleşik bir İslam ordusu kurabilse de bu ordu, Antakya önünde Haçlılarla ilk karşılaşmadan sonra hemen dağılmıştır.⁹²⁷ Sultan Berkyaruk ile Muhammed Tapar arasında yaşanan şiddetli savaşlar sonucunda Selçuklu Devleti de kargaşa içine düşmüştü. Bu savaşlar iki kardeşin anlaşmasıyla sona ermesine rağmen,⁹²⁸ Selçuklu Devleti kısa süre sonra Batınilere karşı mücadeleyle meşgul olmuştur.⁹²⁹ Bunun yanı sıra Cökürmüş⁹³⁰ ve Sadaka b. Mansûr el-Mezyedî⁹³¹ gibi bazı güçlü emirler devlete isyan etmişti. Bütün bunlar Selçukluların Haçlıların karşısında durabilecek birleşik bir İslam ordusu göndermesini geciktirmiştir. Doğudaki duruma değindikten sonra, şartların nispeten düzelmesiyle sultan, Mevdûd'u bir İslam ordusuyla Suriye'deki Haçlılarla savaşması için göndermesine rağmen,⁹³² bazı kesimlerin,⁹³³ Selçuklu Sultanını umursamazlıkla ve Trablusşam'ın ele geçirilmesini önlemek için askeri yardım göndermede geri kalmakla suçlaması anlaşılamamaktadır.

⁹²⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 218; Azîmî, *Târihü Haleb*, 358-359; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:13-14; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:129-130; Stevenson, *The Crusaders in The East*, 25; Setton, *A History of The Crusades*, I:309; Alptekin, *Dimaşk Atabegliği*, 11-12.

⁹²⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:16; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:136-137; Setton, *A History of The Crusades*, I:323; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I:191

⁹²⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 238; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:70-71; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXIV:57; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II:33.

⁹²⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 244-259; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:107-109; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XX:20.

⁹³⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 250-251; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:103-104; Ebü'l-Fidâ', *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, II:221-222; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXV:10; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ'*, 158; Sevim ve Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 176; Alptekin, *Dimaşk Atabegliği*, 63.

⁹³¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 255; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:113-119.

⁹³² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 270-272; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:143-144; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XX:43.

⁹³³ Sâlim, *Trablusşam fi't-Târihi'l-İslâmî*, 124; Tedmürî, *Târihu Trâblus*, I:448-449.

4.4.3.2. Fâtımîlerin Zaafları ve İhmali

Fâtımîlerin siyasi ve askerî durumu giderek kötüleştmişti. Haçlılara karşı 492/1099 yılında mağlup olduktan sonra peş peşe arazilerini kaybetmeye başlamışlardı. 494/1101 yılında hem Arsûf'u hem de Kaysâriyye'yi kaybettiler. Filistin'e 494/1101, 496/1102 ve 498/1105 yıllarında düzenlenen seferleri de tam anlamıyla başarısız olmuş, 497/1104 yılında da erişilmez olan 'Akkâ şehrini kaybetmişlerdi. Fatımî Devleti, Bilâdü's-Şâm'daki gücü zayıfladığı için başkalarını korumak şöyle dursun, kendisini bile koruyamaz hale hale gelmişti.⁹³⁴ Fâtımîler bütün bunlara rağmen denizden yardım sağlayabilirlerdi, çünkü hala güçlü bir deniz filosuna sahiptiler. Ancak yöneticiler arasındaki anlaşmazlıklar bunun gerçekleşmesini geciktirmiştir.⁹³⁵ Komutanlar filoyu göndermeyi kabul ettiklerinde, bu kez kuvvetli rüzgarlar gemi yolculuğunu engellemiştir.⁹³⁶ Haçlıların eline geçtikten sekiz gün sonra Trablusşam'a varan filo, bir süre kıyıda kalıp ürünleri Beyrut, Saydâ ve Sûr'a paylaştırmış, sonra da Mısır'a dönmüştür.⁹³⁷ Bu da ayrıca filonun Ceneviz ve Provence gemileriyle yüzleşmeyi göze alamadığını göstermektedir.

İbn Tağrıberdî, Trablusşam'ın ele geçirilmesinden Fâtımîleri sorumlu tutup onları şehri savunmayı ihmal etmekle suçlayarak ele geçirilmesinin üç sebebi olduğunu şöyle belirtmiştir: *“Uzun süren kuşatmada burayı savunmak için harekete geçmede geç kalınması; filo ile gönderdikleri askerlerin zayıflığı ve Trablusşam'ı savunmak için Efdal'ın bizzat kendisinin gitmemesidir”*.⁹³⁸

İbnü'l-Furât, Fâtımîlerin Haçlı tehlikesini hiç umursamadığını ve kendilerinin itaatine girdiklerini ilan eden Trablusşam halkı karşısında sorumluluk almadıklarını öne sürerek şöyle demiştir: *“Trablusşam halkı Fâtımîlerden yardım ve erzak beklerken, şehre bir Fâtımî teknesi gelince onlara yardım taşıdığını zannederler. Fâtımî halifesinin elçisi, tekneden inerek halifenin Trablusşam'da kendisine hizmet etmesi için güzel bir cariye bulundğunu işittiğini ve onu eğlence için kayısı odunu ile*

⁹³⁴ William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 454-456; İbn Müeyesser, *Ahbâri Mısır*, 66-75; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:72; Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, III:23-34; Conder, *The Latin Kingdom of Jerusalem*, 84; Mürsî'sh-Şeyh, *el-İmârâtü'l-Arabiyye fi Bilâdi'sh-Şam*, 245.

⁹³⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:136.

⁹³⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:136; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, V:179.

⁹³⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimâşk*, 263.

⁹³⁸ İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, V:179.

*birlikte göndermelerini istediğini haber vermiştir. Halk bunu duyunca Fâtımî Halifesinin yardımından ümidini kesmiştir”.*⁹³⁹

4.4.3.3. Cenevizlilerin Haçlılara Yardımı

Cenevizliler, Raymond de Saint-Gilles’e ve ondan sonraki varislerine, Trablusşam Haçlı Kontluğu’nun kurulmasında büyük ölçüde yardım etmiştir. Recep 497/Haziran 1103’te Cenova’dan Lazkiye’ye tüccarlar, askerler, hacılar vb. taşıyan bir donanma gelmiş, Raymond fırsatı değerlendirip Trablusşam’a saldırmak için bu deniz kuvvetinden yararlanmıştır. Raymond ve beraberindekiler Trablusşam’a giderek burayı karadan kuşatırken, Cenevizliler deniz tarafından kuşatmışlar, birkaç gün sonra şehri kontrol etmenin zorluğunu fark edip Cübeyl’e gitmişlerdi. Cübeyl 27 Rabiulahir 495/18 Şubat 1102’de Haçlılara teslim olmuştur.⁹⁴⁰ Raymond, Cübeyl şehrinin üçte birini Cenevizlilere hizmetlerinin karşılığı olarak vermişti.⁹⁴¹ Zira Cenevizliler yukarıda da belirtildiği üzere kontrol ettikleri her şehrin üçte birini, alıyor ve bazı ticari imtiyazlar elde ediyorlardı.⁹⁴²

Bertrand da Trablusşam’a gelişi sırasında Cenova’dan geçmişti. Bertrand’ın Cenevizlilere Trablusşam’da geniş ticari imtiyazlar vermesi karşılığında ve Trablusşam’ı kontrol etmede yardımlarını almak için Cenevizlilerle görüşmelerde bulunmuştur.⁹⁴³ Ceneviz donanması, Fâtımî donanmasının Trablusşam’a ulaşmasını engellemede önemli bir rol oynamış ve böylece şehrin denizden kuşatılmasına katkıda bulunmuştur. İbn Tağrîberdî, Fâtımî donanmasının Trablusşam’a varışındaki gecikmenin sebeplerinden birinin Cenevizliler olduğunu ve ne zaman donanma şehre girmeye çalışsa, Cenevizlilerin onları püskürttüğünü yazmaktadır.⁹⁴⁴

⁹³⁹ İbnü’l-Furât, *Târîhu İbni’l-Furât*, VIII:78-79.

⁹⁴⁰ İbnü’l-Kalânîsî, *Târîhü Dimâşk*, 231; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî t-Târîh*, IX:72; Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mirâtü’z-Zaman*, XIX:528; İzzeddin Hezbânî, *Târîhü İbn Ebî’l-Heycâ’*, 154; Zehebî, *Târîhü’l-İslâm*, XXXIV:58; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, XXVIII:169; Kennedy, *Crusader Castles*, 64; Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 151; Stevenson, *The Crusaders in The East*, 55; Setton, *A History of The Crusades*, I:396.

⁹⁴¹ Mürsî’ş-Şeyh, *el-İmârâtü’l-Arabiyye fî Bilâdi’s-Şam*, 238.

⁹⁴² Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 150.

⁹⁴³ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 777.

⁹⁴⁴ Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, XXVIII:179.

4.4.3.4. Mârûnîler'in Haçlılara Yardımı

Haçlılar bölgeye geldiklerinde yörenin yerli Hıristiyan grubu olan Mârûnîler çanlar çalarak onları kutlamış ve karşılama heyeti gönderip yardım ve hizmet teklifinde bulunmuşlardır.⁹⁴⁵ O zamandan beri Mârûnîler, Haçlılarla anlaşıp müttefik olmuşlar ve askerî imkânlarını Haçlıların emrine vermişlerdir.⁹⁴⁶ Bu iş birliği içinde Mârûnîler, Haçlılara gözcülük yapan bağımsız bir okçu grubu oluşturarak onların hizmetine vermişlerdi. Dolayısıyla denilebilir ki Haçlı seferlerinin en iyi savaşçıları Avrupalılar değil Mârûnîlerdi. Bunu ispat etmek üzere birçok Mârûnî genç Avrupa kuvvetlerinin saflarına katılmıştır.⁹⁴⁷ Bunların Trablusşam kuşatmasında büyük rol oynadığı bilinmektedir. Bir yandan Haçlıların yanında savaşmış, bir yandan da Trablusşam'ın doğusundaki Dimaşk veya başka bir bölgeden destek gelmesi engellemek üzere Haçlı kuvvetlerinin arkasını koruyan bir bariyer oluşturmuşlardır.⁹⁴⁸

4.4.4. Haçlıların Tüm Emirliğin Kontrolünü Ele Geçirmesi

Haçlılar Trablusşam'ı kontrol altına aldıktan sonra, kuşatmaya katılan Tancred, Antakya'ya gidip kuvvetleriyle birlikte sahil yolunda yürümüş ve 502/1109'da Cebele ile Antartûs arasında bulunan Bânyâs'ı kontrol altına alıp halkına *emân* vermiştir.⁹⁴⁹ Sonra kuzeye devam edip Cebele'ye ulaşınca orayı Fahrülmülk b. Ammâr içindeyken kuşatmıştır. Fahrülmülk, Trablusşam'ı kaybettikten sonra Cebele'yi emirliğinin merkezi olarak belirlemiştir. Fahrülmülk Cebele'de kaldığı esnada, o ve Haçlılar arasındaki askeri eylemler durmamış aksine zaman zaman Haçlılara saldırı düzenlenmiştir.⁹⁵⁰

Tancred Cebele'ye vardığında orada sadece az sayıda asker vardı, ancak bu kuvvetler halkla iş birliği yaparak şehri başarılı bir şekilde savununca Tancred Fahrülmülk ile pazarlık yapmak zorunda kalmış, güvenlik karşılığında şehri teslim etmesini teklif

⁹⁴⁵ William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 330.

⁹⁴⁶ Muhammed Zü'aytir, *el-Mârûniyye fî lûbnan Kadîmen ve Hadîsen*, (Beyrut: el-Vakâletü's-Şarkıyye li't-Tevzî', 1414/1994), 29.

⁹⁴⁷ Kâzım Yâsîn 'Amilî, *Târihü 'Alâkâti'l-Mevârine Bicîrânihim min'l-Fethi'l-İslâmî ilâ'l-Harbi'l-Ehliyye* (Beyrut: Dârü'l-Vasîle, 1414/1994), 29.

⁹⁴⁸ Tedmürî, *Târihu Trâblus*, I:455.

⁹⁴⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 262; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:137; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ*, 162; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXV:17; Harîrî, *el-İ'lâm ve't-Tebûin*, 71; Zettersteen, *Beitrag zur Geschichte der Mamlûkensultane*, 240.

⁹⁵⁰ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, 116.

etmiştir. Fahrülmülk, daha fazla Haçlılara karşı koyamayacağını ve İslam güçlerinden yardım alamayacağını anlayınca Tancred'in teklifini kabul edip 12 Zilhicce 502/13 Temmuz 1109'da şehri teslim etmiştir.⁹⁵¹ O ve beraberindekiler Şeyzer'e gitmiş, Şeyzer hâkimi Sultân b. Ali b. Mukalled b. Münkız onu karşılayıp saygı göstermiş ve yanında kalmasını teklif etmiştir. Fakat o, Dimaşk'a gitmeyi tercih etmiştir. Muharrem 503/Ağustos 1109'da Dimaşk'a ulaştığında onu Tuğtegin karşılayıp ağırlamış ve kendisine ez-Zebedânî⁹⁵² şehrini iktâ etmiştir.⁹⁵³

Cebele'nin ele geçirilmesiyle, Haçlılar, el-Münaytırâ⁹⁵⁴ ve 'Akkâr⁹⁵⁵ kaleleri dışında neredeyse tüm Ammâroğulları Emirliğini kontrol altına almıştır. Bu iki kale, Ammâroğulları Emirliği'ndeki önemli kaleler arasındaydı. İki kalenin ilki [el-Münaytırâ], Emirliğin güneydoğusundaki Cübeyl'e bakan dağlarda, ikincisi ise Emirliğin kuzeydoğusundaki 'Arka'ya bakan dağlarda yer almaktadır. Bu iki kale, Emirliğin siyasi ve idari sınırlarının iç derinliğini temsil etmekteydi. Haçlıların kontrolünü ele geçirdiği şehirlerin tümü [Cübeyl, 'Arka, Trablusşam, Antartûs, Cebele ve aralarındaki yerler] kıyıdaydı Ele geçirilemeyen sadece iç kaleler kalmıştır.⁹⁵⁶ Görünen o ki Fahrülmülk, Dimaşk hâkimi Tuğtegin'in yanında kalınca el-Münaytırâ ve 'Akkâr kalelerini Dimaşk hâkimi Tuğtegin'e bırakmıştır. 503/1110 yılında Haçlılar Trablusşam'dan Refeniyye'ye doğru yola çıktıklarında haberi alan Tuğtegin Refeniyye'yi savunmak için yola çıkmış ve onları geri püskürtmeyi başarmıştır. Haçlılar bir ateşkes gerçekleştirmek için Tuğtegin'e mektup yazmıştır. Bikâ'nın gelirlerinin üçte birine sahip olma, el-Münaytırâ ve 'Akkâr kalelerini almak karşılığında, Tuğtegin'in nüfuz alanlarına saldırmayı bırakma ve Misyâf, Tûfân ve Hısnû'l-Ekrâd kalelerindeki tebanın her yıl belli bir miktar para vermeleri konularında

⁹⁵¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 262; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:137; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XX: 28; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, V:180.

⁹⁵² ez-Zebedânî: "Dimaşk ile Ba'albek arasında meşhur bir küredir. Dimaşk nehri buradan çıkar". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III:130; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, II:156.

⁹⁵³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 264; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XX: 28-29; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ'*, 162-163; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, V:180; Harîrî, *el-İ'lâm ve't-Tebûn*, 71.

⁹⁵⁴ el-Münaytırâ: "Bilâdü's-Şam, Trablusşam'a yakın bir kaledir". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V:217; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, III:316.

⁹⁵⁵ 'Akkâr: Trablusşam'ın doğusunda, Lübnan Dağları'nın ortasında bir vadide bulunan müstahkem bir kaledir. Trablusşam'dan bir günlük yürüyüş mesafesindedir. Bkz. Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fi Sınâ'ati'l-İnşa*, IV:144.

⁹⁵⁶ Tedmürî, *Lübnan mine's-Sîyâdeti'l-Fâtımîyye*, I:244-245.

anlaşma öneriyorlardı.⁹⁵⁷ Tuğtegin'in kabul ettiği bu ateşkes, İbnü'l-Kalânîsî'nin belirttiği gibi, Haçlılar tarafından ihlal edildiği için uzun sürmemiştir.⁹⁵⁸ Tancred, 503/1110 yılında Hısnü'l-Ekrâd kalesine saldırıp ele geçirmiştir.⁹⁵⁹ Haçlıların, sonsuza dek giden emirlik olarak bilinen Ammâroğulları Emirliğinin son kaleleri üzerindeki kontrolünün arkasında duran bu anlaşma idi. Hısnü'l-Ekrâd kalesinin konumundan dolayı Antakya'ya değil, Trablusşam'a ait olması gerekirdi. Bu yüzden Tancred'in kaleyi, 507/1113'te babası Bertrand'ın yerine geçen Pons'e bırakması çok uzun sürmemiştir. Hısnü'l-Ekrâd Kalesi Trablusşam Kontluğu'nun hâkimi II. Raymond tarafından 536/1142 yılında Hospitalier Şövalyeleri'ne verilene kadar Trablusşam Kontluğuna bağlı kalmıştır.⁹⁶⁰

4.5. Emirliğin Kaybından Sonra Fahrülmülk'ün Durumu

Fahrülmülk'ün Zebedânî'ye varmasından yaklaşık dört ay sonra, yani Cemazeyilevvel 503/Aralık 1109'da Sultan Muhammed Tapar Bağdat'a gelmiş⁹⁶¹ ve bütün valilerine Bilâdü's-Şâm'daki Haçlılara karşı cihat etmek için yürümeye kararlı olduğunu yazıp Dımaşk Hâkimi Tuğtegin'e de mektupla durumu bildirerek Dımaşk'a savaşmak için gidecek askerlerin liderliğini üstlenmek için beklemesini emretmiştir. Ancak Irak'ta ve Doğu İslam bölgelerindeki yeni sorunlar, İslam ordusunun Dımaşk'a gelişinin gecikmesine neden olmuştur.⁹⁶² Bunun üzerine Tuğtegin, Haçlıların saldırıları sonucunda Bilâdü's-Şâm'ın kötüye giden durumunu sultana arz etmek için bizzat Bağdat'a gitmeye karar vermiştir. Tuğtegin, oğlu Tâcülmülk Böri'yi Dımaşk'ta vekil olarak bırakarak Fahrülmülk b. Ammâr ile birlikte ihtişamlı ve değerli hediyeler alarak Bağdat'a doğru yola çıkmıştır. Yolda, sultanın Bilâdü's-Şâm'ın idaresini yeni emirlere havale ettiği haberini alan Tuğtegin, Bağdat yolculuğunu tamamlamaktan korkup sultan ile buluşma işini Fahrülmülk b. Ammâr'a havale ederek onu mücevherler ve

⁹⁵⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 264-265; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XX:36; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ*, 163; Zettersteen, *Beitrage Zur Geschichte der Mamlûkensultane*, 241.

⁹⁵⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 265; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XX:36.

⁹⁵⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 268; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XX:37; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXV:18.

⁹⁶⁰ E. J. King, *the Knights Hospitallars in the Holy land*, (London: Methuen and Co. LTD, 1931), 36; 'Âşûr, *el-Harekâtü's-Salîbiyye*, I:301.

⁹⁶¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 265; İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam*, VII:117; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XX:36.

⁹⁶² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 265; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XX:36; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXV:18.

hediyelerle Bağdat'a göndermiştir. Bağdat'a gelen Fahrülmülk, iki yıl önce olduğu gibi büyük bir alaka ile ağırlanmıştır.⁹⁶³

Bu tarihten, 512/1119 tarihine kadar Fahrülmülk'den haber alınamamaktadır. İbnü'l-Esîr, bu tarihte Fahrülmülk'ün Musul'da Mesud b. Muhammed Tapar b. Melikşah'ın vezirliğini yaptığından bahsetmiştir.⁹⁶⁴ Mesud 509/1116'dan itibaren Musul hâkimi olmuş ama Fahrülmülk'ün ne zaman Mesud'un veziri olduğu bilinmemektedir. Fahrülmülk'un vezirlik görevi, 513/1120'de bilmediğimiz bir nedenden dolayı elinden alınmış, mal varlığına el konulmuş ve tutuklanarak hapse atılmıştır.⁹⁶⁵ Onun yerine Ebû İsmail el-Hüseyn b. Ali el-İsbahânî atanmıştır.⁹⁶⁶ O dönemde Irak Selçuklu sultanı Mahmud (511-525/1118-1131), 514/1121 yılında kardeşi Mesud'u mağlup ettikten sonra Fahrülmülk'ü serbest bırakmıştır.⁹⁶⁷ Fahrülmülk, Abbasi Halifesi Müsterşid-Billâh'ın (512-529/1118-1135) hizmetinde bulunmuş ancak bu halifenin hizmetinde uzun süre kalmamıştır. İbnü'l-Esîr, 514/1120 yılındaki olaylarda, Fahrülmülk'ün, halife Müsterşid-Billâh'ın Necmeddin İlgazi b. Artuk'a (500-516/1106-1122) gönderdiği elçisi Sedîdüddele İbnü'l-Enbârî'ye eşlik ettiğini söyler. Fahrülmülk bu ziyaretten sonra İlgazi'nin yanında kalmıştır.⁹⁶⁸ İlgazi, 511/1117'de Halep'i ilhak etmişti. Halife'nin Haçlılara karşı verdiği mücadele için hediyeler eşliğinde bir mesajla İlgazi'ye teşekkür ettiği anlaşıyor.⁹⁶⁹

Fahrülmülk'ün İlgazi ile birlikte kalması, Haçlıların eline geçmeden Trablusşam'ın Fâtımî Valisi olan Şerefüddele tarafından tutuklanıp Mısır'a gönderilen ailesine duyduğu özlem ve hasretten onu alıkoyamamıştı. Bu yüzden Mısır'a gitmeye karar vermiştir. Makrîzî, Fahrülmülk'ün Mısır'a gidip Fâtımî Halifesi Âmir-Biahkâmillâh'a (495-524-/1101-1130) bir mektup yazarak, yaptıklarından dolayı af ve mağfiret dilemiş, dilerse kendisine ölüm veya müebbet hapis cezası verilmesini bildirmiştir. Fatımî halifesi onun mektubundan etkilendiği için onu bağışlamıştır. Kendisi ve ailesi için bir ev hazırlanıp gerekli olan her şeyle donatılmıştır. İhtiyacı olan un, et, hayvan, meyve ve diğer erzakın yanı sıra ayda altmış dinarlık bir maaş da bağlanmıştır. Ayrıca

⁹⁶³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 265; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XX:36; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ*, 163; Alptekin, *Dimaşk Atabegliği*, 65.

⁹⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:175.

⁹⁶⁵ Azîmî, *Târihü Haleb*, 369; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:191.

⁹⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:191.

⁹⁶⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 322; Azîmî, *Târihü Haleb*, 370; İmâdüddîn el-İsfahânî, *el-Büstânü'l-Câmî*, 323; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:191192; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXV:282.

⁹⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:194.

⁹⁶⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:194.

halife onu kendisine yakın tutup kendisine eşlik etmesine karar verdiğini belirtmiştir.⁹⁷⁰

Daha sonra Fahrülmülk ve Ammâroğulları ailesinden haber alınamıyor. Büyük olasılıkla Fahrülmülk ölümüne kadar Mısır'da kalmıştır. Kaynaklarda buna atıfta bulunulmadığı için Fahrülmülk'ün tam olarak hangi yılda öldüğü bilgisine ulaşılamamıştır. Profesör et-Tedmurî, Fahrülmülk'ün 516-517/1123-1124 yılları arasında öldüğünü tahmin etmektedir. Çünkü Trablusşamlı Şair Muhammed el-Aftâsî'nin Fahrülmülk hakkında okuduğu bir mersiyesi mevcuttu. Bu şair de 518/1125'te vefat etmiştir.⁹⁷¹ Ancak şair el-Aftâsî'nin biyografisini yazan teracim kitaplarını incelediğimizde, ölüm yılını belirlemede farklı oldukları görülmektedir. İbn Asâkir, şair el-Aftâsî'nin vefatının 510/1116 yılında olduğunu söylerken,⁹⁷² Makrîzî dahil diğer müelliflerden kimisi 515/1122 yılında, kimisi 517/1124 yılında, kimisi de 518/1125 yılında vefat ettiğini söylemektedir. Bu son tarih Makrîzî tarafından da tercih edilmiştir.⁹⁷³ Profesör Tedmurî, el-Aftâsî'nin Fahrülmülk için mersiye yazdığını ve İbn Asâkir'in bahsettiği mersiyesi⁹⁷⁴ ile Makrîzî'nin tercih ettiği tarih arasında bağlantı kurduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle Fahrülmülk'ün 516-517/1123-1124 yılları arasında öldüğü sonucuna varmıştır. Ama bilindiği gibi mersiye, sadece ölüm için değil, durumun iyiden kötüye dönmesine, üzülmeye ve acıyı ifade etmede de okunurdu.⁹⁷⁵ Buna göre Fahrülmülk'ün ölüm tarihinin bilinmediğini ve kaynaklarda ölüm yılını kesin olarak doğrulayan hiçbir delilin bulunmadığını söyleyebiliriz.

4.5.1. Ammâroğulları ve Bağlılık Sorunu

Birçok araştırmacı Ammâroğulları'nın bağımsızlığı konusunda farklı görüşlere sahiptir. Araştırmacıların çoğu, onların, Fâtımîler'den bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra Selçuklular'a hediyeler göndermelerine rağmen Fâtımîler'e ve Selçuklular'a karşı tarafsızlık politikasını izlediğine inanmaktadır.⁹⁷⁶ Profesör Ali Sevim,

⁹⁷⁰ Makrîzî, *İtti 'âzü'l-Hünefâ*, III:79-80.

⁹⁷¹ Tedmurî, *Lübnan mine's-Sîyâdeti'l-Fâtımîyye*, I:247.

⁹⁷² İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, LV:210-211.

⁹⁷³ Makrîzî, *el-Mükaffâ'l-Kebîr*, VII:96-97.

⁹⁷⁴ İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, LV:211.

⁹⁷⁵ Sarı, *El-Mevârid*, 577.

⁹⁷⁶ Mürsî's-Şeyh, *el-İmârâtü'l-Arabiyye*, 206; Sâlim, *Trablusşam fi't-Târihi'l-İslâmî*, 69; Trâbülsî, *et-Teşeyyü' fi Trâblus*, 158; Baba, *Trâblus fi't-Târih*, 31; Tedmurî, *Târihu Trâblus*, I:361; ed-Dâvî, *'Avdetü'z-Zâkire ilâ Târihi Trablus ve'l-Mentika*, 26; Wiet, "Banû 'Ammâr", I:448; Özeydin, "Ammâroğulları", III:76.

Trablusşam'daki Ammâroğulları Emirliği'nin Fâtımîlere bağlı olduğundan bahsetmiştir.⁹⁷⁷ Fakat Ammâroğulları'nın tarihi ile ilgili kaynaklar ayrıntılı olarak incelendiğinde, yukarıda bahsedilenlerin aksini ispatlayan delillere ulaşılmıştır. Nitekim emirlik tarihinin ilk yıllarından itibaren Ammâroğulları'nın Selçuklu Devleti'nin himayesine girdiğini söyleyebiliriz. Zaman geçtikçe bu ilişki gelişmiş ve Sultan Melikşah Trablusşam Emirliği'ni yönetmek için Ammâroğulları'na menşurlar vermiştir. Ulaşılan delillerin bir kısmı şunlardır:

İlk delil: 460/1068 yılında Halep hâkimi Mahmûd b. Nasr el-Mirdâsî kuvvetleriyle birlikte Trablusşam'a yönelip burayı kuşatarak halkından para aldığında, bu parayı bir mektupla Sultan Alparslan'a göndermiştir.⁹⁷⁸ Bir bölge adına sultana veya halifeye para göndermenin İslam tarihinde iki anlamı vardır. Birincisi: Düşmanlarla ise, bu iki taraf arasında bir ateşkes olduğu anlamına gelip zayıf taraf, her yıl güçlü tarafa üzerinde anlaşmaya varılmış bir meblağ gönderir. İkincisi ise: Büyük bir İslam devleti bayrağı altına giren ülkeler veya emirlikler arasında ise; örneğin bazı İslam ülkeleri ve emirliklerinin Bağdat'taki Abbasi Halifesi'ne tabi olması, bu ülkelerin ve Emirliklerin o büyük İslam devletinin üzerlerindeki otoritesini tanımış oldukları anlamına gelir. Her yıl bu bağlılığı göstermek için bir miktar para verilir.⁹⁷⁹ Bu ikinci olasılık, özellikle gelecekte büyük devlet olan Selçuklu Devleti olacağı açıkça görüldüğünden, Ammâroğulları örneğinde daha güçlüdür. Mahmud b. Nasr dahil olmak üzere⁹⁸⁰ emirliklerin hakimlerinin birçoğunun Sultan Alparslan'a mektup yazıp itaatine girmeyi ilan etmeye sevk eden de budur.

İkinci delil: 463/1071 yılında, Sultan Alparslan Halep çevresinde ordugâh kurarken, kendi katiplerinden İbn Câbir b. Sıklâb el-Mevsîlî ile birlikte askerlerinden bir kısmını, Trablusşam'a göndermiştir.⁹⁸¹ Bu metin, Sultan Alparslan ile Trablusşam hâkimi Kadı Ebû Tâlib arasında bir yazışma olduğunu göstermektedir. Ebû Tâlib'in Halep'te kaldığı süre içinde sultanın huzuruna çıkmaması ve Selçuklular'a bağlılığını açıkça beyan etmemesi, Şii çoğunlukta olan Trablusşam sakinleriyle ilgili iç koşullardan kaynaklanan bir durumdur. Trablusşam halkını kendisine karşı kıskırtmamak için Selçuklular'a bağlılığını gizli tutmuştur. Kaynaklar, İbn Câbir ile Kadı Ebû Tâlib

⁹⁷⁷ Ali Sevim, *Suriye – Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 67.

⁹⁷⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî t-Târih*, IX:71.

⁹⁷⁹ Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc ve Sinâ'ati'l-Kitâb*, 204-205 Ali el-Kâtib, *Mevâdü'l-Beyân*, 358-361; Kalkaşendî, *Subhü'l-A'sa fî Sinâ'ati'l-İnşa*, XIV:4-11.

⁹⁸⁰ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:16-17.

⁹⁸¹ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb*, IV:1975.

arasında olanlardan bahsetmemiş, fakat büyük ihtimalle aralarında bir anlaşma olmuş ve Ebû Tâlib, Selçuklular'dan hiçbirini kendisine musallat olmaması karşılığında bir tür itaat göstermiştir. Böylece Trablusşam, Türklerin sıkıntılı zamanlarda sığınabilecekleri güvenli bir merkez haline gelmiştir. İbnü'l-Müeyesser, Alparslan'ın Bilâdü's-Şâm'dan ayrılmadan önce Bilâdü's-Şâm'ı kontrol edebilen Türkler'den oluşan bir grup bıraktığını, dolayısıyla Bilâdü's-Şâm'ın tamamının Fâtımîler'in elinden çıktığını belirtir.⁹⁸² Bunların Nâvikiye Oğuzları olduğu ihtimal dâhilindedir. Sıbt İbnü'l-Cevzî, Nâvikîler'in Bedrû'l-Cemâlî tarafından desteklenen Arap kabilelerine karşı savaşı kaybettikten sonra Trablusşam'a yöneldiğinden bahsetmektedir.⁹⁸³ Nâvikîler'in Trablusşam'a gitmesi, Selçuklular ile Trablusşam Hâkimi Ebû Tâlib arasında daha önce yapılmış bir anlaşma olduğunun kanıtıdır.

Üçüncü delil: Cemazeyilevvel 468/Ocak 1076'da Emir Atsız, Şam sahiline doğru yola çıkıp Trablusşam ve Sûr şehrini anlaşılarak almıştı. Bu iki şehirde Mısır hutbesi değişmemiştir. Emir Atsız, Sûr hâkimi ile, oğuzların orada ikamet etmeyerek girebileceği, alışveriş yapabileceği bir ateşkes imzalamıştır.⁹⁸⁴ Bir önceki bölümde Atsız'ın bir anlaşmayla Ammâroğulları ile bağılılık veya maddi bir meblağ veya bir imtiyaz karşılığında şehri savunup korumayı taahhüt ettiğinden bahsedilmişti. Bu anlaşma kaynakta *hafâre* kavramıyla aktarılıyordu. *Hafâre* [خفارة] kelimesi, bir orduyu, bir grubu veya bir yeri koruması gibi himaye, ahit, güvenlik, koruma ve savunma anlamına gelmektedir.⁹⁸⁵ Daha önce bahsedildiği gibi, Emir Atsız'ın Bilâdü's-Şâm'da yürütülen askerî hareketlerini takip eden birisi, fethettiği tüm şehirlerde yönetim sistemini değiştirdiğini ve hutbeyi Fâtımîlerden Abbasilere aktardığını fark edecektir.⁹⁸⁶ Trablusşam'da Emir Atsız'ın askerî hareketinden sonra yönetim sisteminde bir değişiklik olmayıp Trablusşam Hâkimi Celâlülmülk o emirliğin başında kalmıştır. Celâlülmülk'ün Selçuklulara bağılılığı olmasaydı, Trablusşam'ın kaderi Emir Atsız'ın aldığı diğer şehirlerin kaderi ile aynı olur ve yönetici ile yönetim biçimi değişirdi.

⁹⁸² İbn Müeyesser, *Ahbâri Mısır*, 36.

⁹⁸³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:249.

⁹⁸⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:309.

⁹⁸⁵ Mecdüddin İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî Ğaribi'l-Hadis*, II:52; İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, IX:253-254; Feyyûmî, *el-Misbahü'l-Münir*, I:175; Sarı, *El-Mevarid*, 424.

⁹⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, VIII:410; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:311; İbn Müeyesser, *Ahbâri Mısır*, 43; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXI:32; Safedî, *Tuhfetü Zevî'l-Elbâb*, II:55-56; Mücîrüddîn el-Hanbelî, *el-Ünsü'c-Celîl*, I:173.

Dördüncü delil: İbnü'l-Esîr, 473/1081'de Celâlmülk'ün, Aynüzzemân liderliğindeki 300 kişilik Türkmen kuvvetinin yardımıyla Cebele'yi kontrol altına almayı başardığından ve hutbeyi Abbasi Halifesi Muktedî ve Sultan Melikşah adına okuttuğundan bahsetmiştir.⁹⁸⁷ İbnü'l-Esîr'in bahsetmiş olduğu, Celâlmülk'ün güvendiği ve emrinde çalışan Türkmen askerî birliği, Ammâroğulları Emirliği'ndeki gücünü göstermektedir. İbnü'l-Esîr'in ifadesinde ayrıca, Celâlmülk'ün Cebele'yi ilhak ettikten sonra, Abbasi Halifesi Muktedî ve Sultan Melikşah için hutbe okuttuğu da belirtilmektedir. Bazı araştırmacılara göre Ammâroğulları, madem Fâtımîler'e ve Selçuklular'a karşı tarafsız kalıp onlara hediyeler göndermelerine rağmen Selçuklu sancağı altına girmemişlerdir, o halde Celâlmülk niçin Abbasi Halifesi ve Sultan Melikşah adına hutbe okutmuştur sorusu akla gelmektedir. Bilindiği üzere İslam tarihinde Cuma hutbesinin bir halife adına ve sonra da bir sultanın adına okunması, bu memleketin emirinin bu halife ve sultana tabi olduğunu gösteren en önemli delillerdendir.

Beşinci delil: 476/1083 yılında Tutuş, Bilâdü's-Şâm'daki askerî faaliyeti sırasında Trablusşam'a doğru yönelmiş, Antartûs Kalesi'ni ve diğer bazı kaleleri fethederek Dımaşk'a dönmüştür.⁹⁸⁸ Tutuş'un Dımaşk'a dönüşünden sonra Hıms Hâkimi Halef b. Mülâib sahile giderek Tutuş'un fethettiği şehir ve kalelere el koymuştur. Tutuş bunu öğrenince Muharrem 477/Mayıs 1084'te tekrar Antartûs'a gitmiş ve burayı kuşatarak İbn Mülâib'den almış ve para karşılığında Celâlmülk'e teslim etmiştir.⁹⁸⁹ Burada şu soru akla gelmektedir: Tutuş neden fethettiği bölgeleri Fâtımîlere bağlı hakimlere veya Selçuklulara bağlı olmayan tarafsız hakimlere teslim etmiştir? Tutuş'un Antartûs'u Ammâroğulları'na teslim etmesi, buranın yöneticilerini Selçuklulara bağlayan bir sadakat bağının olduğuna kanıttır.

Altıncı delil: 484/1091 yılında Sultan Melikşah tarafından görevlendirilen Tutuş, Halep Hâkimi Aksungur, Urfa Hâkimi Bozan ve Antakya Hâkimi Yağısıyan ile birlikte Şam kıyılarını Fâtımîlerin otoritesinden kurtarmak için yola çıkmıştır.⁹⁹⁰

⁹⁸⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:35; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:353; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, V:111.

⁹⁸⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 186; Azîmî, *Târihü Haleb*, 352; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:372; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ*, 129; İbnü'd-Devadârî, *Kenzü'd-Dürer: (ed-Dürretü's-Seniyye fi Ahbâri'd-Devleti'l-Fâtımiyye)*, VI:406; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXII:11; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, V:113.

⁹⁸⁹ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:381.

⁹⁹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII:477; Bündârî, *Târihu Devleti Al-i Selçuk*, 65-66; a.mlf., *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, 69; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:414; İbnü'l-Adîm,

Ordular, İbn Mülâib içindeyken Hıms'a yönelip etrafını sardıktan birkaç gün sonra fethetmiştir.⁹⁹¹ Aksungur da Efâmiye'ye gidip orayı fethetmiş,⁹⁹² daha sonra hepsi 'Arka Kalesi'ne yönelmiş, burası da alınmıştır. Tutuş, Aksungur ve Bozan Trablusşam'a yönelip burayı da kuşatmışlardı. Bunun üzerine Celâlmülk ona karşı çıkıp, Sultan Melikşah'tan aldığı, onun şehrin hâkimi olduğunu doğrulayan menşurları göstermiştir.⁹⁹³ Bu menşurların Celâlmülk'ün elinde bulunması, Ammâroğulları'nın Selçukluların itaatine girdiğinin en önemli delilidir. Zira bu menşurların gerçekliği konusunda herhangi bir şüphe olsaydı, Trablusşam'ın kaderi de Hıms ve Fâtımîlere ait diğer şehirlerin kaderi gibi olup Selçuklu seferi esnasında ele geçirilirdi.

Yedinci delil: Haçlıların Trablusşam kuşatması yoğunlaşınca Fahrülmülk, Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'dan yardım istemek için Bağdat'a gitmiştir. Sultan onu iyi karşılamış ve isteğini yerine getirmek için söz vermiştir.⁹⁹⁴ Fahrülmülk'ün kendisine bağlı olmadığı halde Muhammed Tapar'dan yardım istemesi mümkün değildi. Ammâroğulları'nın bağlılığı Selçuklulardan başkasına olsaydı, Fahrülmülk'ün yolculuğu Bağdat'a değil Kahire'ye olurdu. Kahire'nin deniz yolu tehlikelerle dolu olan Bağdat'ın kara yolundan daha kolay geçiliyordu.

Ammâroğulları emirlik yönetiminde bağımsız hale geldikleri andan itibaren Selçukluların hakimiyetine girdiklerini söyleyebiliriz. Ama bunu açıkça ilan etmeyip Trablusşam ellerinden çıkana kadar bağılıklarını sürdürmüşlerdir. Yukarıda bahsedilen bu deliller de bu durumu destekler niteliktedir. Selçuklu hakimiyetine girdiklerini ilan etmemeleri ise, muhtemelen Şii çoğunluğuna sahip Trablusşam sakinlerinin iç meselelerinden kaynaklanmaktaydı. Trablusşam halkını kendilerine karşı kışkırtmamak için Ammâroğlu yöneticileri Selçuklular'a bağılılığını gizli tutuyorlardı. Büyük olasılıkla, Selçuklular bu durumdan ve bölgenin nüfusunun Şii kalmasından memnun olup Ammâroğulları'nın kendilerine bağılılığıyla yetinmişlerdir. Selçukluların, Trablus'ta yaptıkları bölge sakinlerini kışkırtmamak için şehrin yapısını değiştirmeme uygulaması, başka bölgelerde de olmuştur. Nitekim tarihçiler, Halep'in

Zübdetü'l-Haleb, II:106; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXIII:22; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVII:43; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire*, V:125.

⁹⁹¹ Azîmî, *Târihü Haleb*, 355; İmâdüddîn el-İsfahânî, *el-Büstânü'l-Câmi'*, 302; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:426; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:106; İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, I:20-21; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ'*, 139; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXIII:22.

⁹⁹² İbn Vâsıl, *Müferricü'l-kürûb*, I:21; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVII:80.

⁹⁹³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:432.

⁹⁹⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 258; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, XIX:121; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XX:23-24; Küçükspahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, 68.

Selçuklu Devleti'nin kontrolüne girmesine rağmen, oradaki ezanın Şii üslubuyla (Hayye 'Alâ Hayri'l-'Amel) okunduğunu ve Nûreddin Zengi'nin Recep 543/Aralık 1148'de oraya gelip değiştirilmesini emretmesine kadar öyle devam ettiğini belirtmektedirler.⁹⁹⁵ Bu da, Selçukluların bir şehrin yöneticilerinin bağılılığı karşısında kendi inançlarına göre yaşamalarına müsaade ettiğini göstermektedir.

⁹⁹⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhü Dimaşk*, 268; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:293-294.

5. AMMAROĞULLARI EMİRLİĞİNDE UYGARLIK

5.1. Emirlikteki İdari Organizasyon

Trablusşam tarihi hakkında bilgi veren kaynaklar, burada kurulmuş olan Ammâroğulları Emirliği'nin idari ve uygarlık durumu hakkında herhangi bir kayıt aktarmazlar. Ancak kentin siyasi tarihini incelerken, emirliğin işlerini yürüten bazı idari kuruluşlara ait belirtiler bulduk. Ammâroğulları'nın Trablusşam merkezli emirliklerini yönetirken iç ve dış işleri idare etmek maksadıyla bir dizi görevli memur tayin ettikleri görülmektedir. Bu görevliler umumiyetle Orta çağ Türk İslam devletlerinde görülen şehir yönetiminden sorumlu görevlilerden oluşuyordu. Trablusşam'da mevcut olduğunu tespit edebildiğimiz bu idarî görevliler şunlardır:

5.1.1. Nâîp

Trablusşam'da bulunmadığı zamanlarda hükümdara naiplik edip hükümdar dönene kadar şehrin idaresini üstlenmektedir. Kaynaklar, Fahrülmülk'ün Haçlılara karşı Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'dan yardım istemek için Bağdat'a gittiğinde, Trablusşama'a dönünceye kadar onun yerine kuzeni Ebü'l-Menâkib'i nâîp olarak bıraktığını belirtmektedir.⁹⁹⁶

5.1.2. Kadı

Şer'i konularda karar veren şer'i hakimdir. Kadı, harâcın tahsilinden sorumlu, divanlardaki iş akışını denetleyen, işçileri gözeten ve ihtiyaçlarını sağlayan kişidir.⁹⁹⁷ Gördüğümüz gibi, Ebû Tâlib Abdullah b. Ammâr, Fâtımîler tarafından Trablusşam'da

⁹⁹⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhü Dimâşk*, 257; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:120; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XX:23; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXXI:36; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII:77. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 46; Halil İbrahim Gök, *Musul Atabeyliği Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013), 443.

⁹⁹⁷ Tedmürî, *Lübnan mine's-Sîyâdeti'l-Fâtımîyye*, II:124.

kadı olarak tayin edilmişti.⁹⁹⁸ Emirlikte bağımsızlığını kazandıktan sonra Recep 464/Nisan 1072'de vefatına kadar kadılık görevini sürdürmüş olması kuvvetle muhtemeldir. Zira ilgili kaynaklar kendisinden bahsederken kadı diye anmaktadırlar.⁹⁹⁹ Ancak kendisinden sonraki halefleri kadılık görevini yapmayıp kendi taraflarından şer'i ve fıkhi konularda karar vermek üzere kadılar atamışlardır. Celâlmülk de kadılık görevini İbnü'l-Berrâc'a vermiştir. Böylece İbnü'l-Berrâc Trablusşam'da kadılık görevini 481/1088'de vefat edinceye kadar sürdürmüştür.¹⁰⁰⁰ Sonra kadılık görevini İbnü'l-Barrâc'ın talebesi Abdülaziz b. Ebî Kâmil et-Tarâbulisî üstlenmiştir.¹⁰⁰¹ Daha sonra bu görevi Es'ad b. Ahmed b. Ebî'r-Ravh et-Tarâbulisî almıştır. Es'ad b. Ahmed, Haçlılar şehri kuşatana kadar Trablusşam'ın kadısı olarak kalmıştır.¹⁰⁰²

Trablusşam'da aynı zamanda birden fazla kadı bulunuyordu. Yani İmâmiye Şii'leri için ayrı bir kadı tayin edilirken, Sünniler için Şafii mezhebinden bir kadı bulunuyordu. O dönemde Trablusşam'da çok sayıda İmam Mâlik'in mezhebine uyan Mağribiler bulunduğundan Mâliki mezhebine mensup bir kadı tayin edilmiş olması da muhtemeldir.¹⁰⁰³ Malikilerin Trablusşam'daki varlığını, Fahrülmülk b. Ammâr döneminde hükümet divanında (meclis) İmâmiye mensubu kadı İbn Ebî'r-Ravh ile bazı Mâliki fakihler arasında gerçekleşen fikhî münazaralar doğrulamaktadır.¹⁰⁰⁴

5.1.3. Kâtip

Antlaşmaları, gönderilen mektupları, resmî belgeleri vb. yazan kişidir. Kâtip bu belgeleri kayıt arşivlerinde tutmaktadır.¹⁰⁰⁵ İbnü'l-Hayyât, Divanında, Celâlmülk b. Ammâr'ın kâtibi olan Ebû'l-Müğîs Muhammed b. Ali b. Rûzebe adlı Trablusşam'ın kâtiplerinden birinin adından bahsetmiştir.¹⁰⁰⁶

⁹⁹⁸ Kerâcükî, *Kitâbü't-Tefdîl*, 8; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:179; Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, III:78; Zettersteen, *Beitrage Zur Geschichte der Mamlûkensultane*, 246.

⁹⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII:392; İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-Hatîre: Târihü Lübnan ve'l-Ürdün ve Filistin*, II-II:107; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXXI:35; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ*, 120; Makrîzî, *İtti'âzü'l-Hünefâ*, II:307-308.

¹⁰⁰⁰ Aga Büzürg-i Tahrani, *Tabakâtü A'lâmi's-Şî'a*, II:107; Mühsin el-Emîn, *E'yânü's-Şî'a*, VIII:18; İsmail el-Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-Arifîn*, I:578.

¹⁰⁰¹ Aga Büzürg-i Tahrani, *Tabakâtü A'lâmi's-Şî'a*, II:106.

¹⁰⁰² Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXV:447-449; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, II:94-95.

¹⁰⁰³ Tedmürî, *Lübnan mine's-Siyâdeti'l-Fâtumîyye*, II:17.

¹⁰⁰⁴ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXV:447-449; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, II:94-95.

¹⁰⁰⁵ Tedmürî, *Lübnan mine's-Siyâdeti'l-Fâtumîyye*, II:125.

¹⁰⁰⁶ İbnü'l-Hayyât, *Dîvânü İbnü'l-Hayyât*, 101.

5.1.4. Müteveli

Emirliğin vakıflarının gözetmeni ve denetçisidir. Vakıfların gelirlerini kontrol etmekte, geliştirmeleri üzerinde çalışmakta ve bu vakıfların gelirlerini kontrol edip hak sahiplerine dağıtmaktadır.¹⁰⁰⁷

5.1.5. Darphane Müfettişi

Sikkelerin basıldığı darphanenin denetçisidir. Kaynaklar darphanenin müfettişlerinden söz etmese de Trablusşam'da bu işin varlığını tahmin ediyoruz. Çünkü Trablusşam'da bir darphane var idi ve Ammâroğulları Trablusşam Emirliğini yönettiği döneme ait birkaç madeni para bize ulaşmıştır.¹⁰⁰⁸

5.1.6. Amiral (Sâhibü's-Sâhil)

Emirliğin askerî gemilerinin sorumlusuydu. Bilindiği üzere Trablusşam emirliğinin bazı askerî gemileri vardı ve Fahrülmülk bu gemileri zaman zaman Haçlılara saldırmak için kullanmaktaydı.¹⁰⁰⁹ Kaynaklar bu görevi alan 'Adabüddevle Muhammed et-Tarabulsî denen emirlerden birinin adını kaydetmiştir.¹⁰¹⁰

5.1.7. Ordu Komutanı (Emîrü'l-Ceyş)

Emirliğin yaşadığı olaylardan, Trablusşam'da birkaç bin düzenli ve gönüllü askerden oluşan bir ordu olduğu açıktır. Bu askerler, Haçlılar tarafından uygulanan kuşatma yılları boyunca Trablusşam'ı savunmayı başarmışlardır. Anonim Haçlı tarihçisi, 492/1099 yılında Haçlılar Trablusşam'a vardıklarında, Haçlılar ile Trablusşam ordusu arasında bir savaş gerçekleştiğini, bu sırada Haçlıların Trablusşam ordusuna karşı zafer kazandığını ve yedi yüzden fazla kişi öldürdüğünü belirtmiştir.¹⁰¹¹ İbnü'l-Esîr, Raymond de Saint-Gilles'in 495/1102 yılında Trablusşam'a düzenlediği saldırıda yedi bin Trablusşam askerinin öldürüldüğünü kaydetmiştir.¹⁰¹² Kaynaklar Trablusşam'da

¹⁰⁰⁷ Tedmürî, *Lübnan mine's-Siyâdeti'l-Fâtîmiyye*, II:125.

¹⁰⁰⁸ Tedmürî, *Lübnan mine's-Siyâdeti'l-Fâtîmiyye*, II:126.

¹⁰⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:69,96.

¹⁰¹⁰ İbnü'l-Fuâtî, *Mecme'ü'l-Âdâb* I:404.

¹⁰¹¹ Anonym, *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem*, 99.

¹⁰¹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:69,96; Alptekin, *Dimaşk Atabegliği*, 17-18.

ordunun komutasını üstlenenlerden herhangi birinin adını vermese de, bu kuvvetleri komuta edip düzenleyen bir komutan olmalıdır.

5.1.8. Kütüphane Nazırı

Trablusşam Kütüphanesi bir üniversite gibiydi ve nazırı da günümüzde üniversite yöneticisi gibidir. Kendisi, içindeki iş akışından, eğitim hareketini denetlemekten ve öğretmenlerin, kâtiplerin, hattatların, ciltçilerin ve hanede işçilerinin maaşlarını sağlamak için çalışmaktan, talebeler için konaklama sağlamaktan, kâğıt, kalem, mürekkep ve kütüphanenin tüm malzemelerini satın almaktan sorumludur.¹⁰¹³ Ammâroğulları döneminde kütüphane nazırı olduğu bilinen üç âlimin isimlerine ulaştık. Onlar, el-Hüseyin b. Bişr b. Ali b. Bişr et-Tarabulsî,¹⁰¹⁴ Es‘ad b. Ahmed b. Ebî Ravh¹⁰¹⁵ ve Ahmed b. Muhammed Ebû Abdullah et-Tuleytî idi.¹⁰¹⁶

Trablusşam Emirliği’ndeki hükümet mansıpları kuşkusuz yukarıda saydıklarımızdan fazla idi. Zira çağdaş kentlerin ve mahalli yönetimlerin durumlarıyla karşılaştırıldığında bunu tahmin etmek mümkündür. Bununla birlikte bu makam ve mevkilerin pozisyonlarının çoğu hakkında bize bilgi ulaşmamıştır.

5.2. Şehir ve Halk

5.2.1. Şehir

Trablusşam’ı ziyaret eden ya da hakkında bilgi veren seyyahların çoğu ya Ammâroğulları Emirliği’nin kurulmasından önce ya da yıkılmasından sonra orada bulunmuşlardı. Bu yüzden Ammâroğulları döneminde Trablusşam şehrinin tam bir tasviri yoktur. Şehrin doğruya en yakın tanımı, H. V. / M XI. yüzyılın ortalarında, yani Ammâroğulları Emirliği’nin kurulmasından birkaç yıl önce Trablusşam’u ziyaret eden seyyah Nâsır-ı Husrev tarafından yapılmıştır. Buna göre Trablusşam’ın şehir olarak en önemli özelliği müstahkem oluşudur. Tarihçiler şehrin dokunulmazlığı ve surlarının

¹⁰¹³ Tedmürî, *Lübnan mine’s-Sîyâdeti’l-Fâtûmîyye*, II:126.

¹⁰¹⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü’l-Mizân*, II:94-95.

¹⁰¹⁵ İbnü’l-Hayyât, *Dîvânü İbnü’l-Hayyât*, 121; Zehebî, *Târîhü’l-İslâm*, XXXV:447-449.

¹⁰¹⁶ İbn Münkız, *Kitâbü’l-İ’tibâr*, 317.

sağlamlığı konusunda hemfikirdirler.¹⁰¹⁷ Nâsır-ı Husrev, 438/1047 yılında Trablusşam'ı ziyaret ettiğinde, Trablusşam'ın deniz üzerindeki yerini, surlarını ve kalesini şöyle anlatmıştır: *“Trablusşam şehri öyle bir yere kurulmuştu ki üç tarafı denizdi. Deniz coşup dalgalanınca şehrin kalesinin bir kısmını yalar. Kara tarafına pek büyük bir hendek yapmışlar, oraya sağlam bir demir kapı koymuşlardır. Hisarın doğu tarafını taştan yontmuşlar. Mazgallarla savaş yerleri de taştan olup, kale bentlerinin üstüne mancınıklar koymuşlardır. Tek korkuları, Rum ülkesinden düşmanın gemilerle gelmesiydi”*.¹⁰¹⁸

Nâsır-ı Husrev şehrin yüksek evlerini, sokaklarını ve pazar yerlerini şöyle anlatmaktadır: *“Dört, beş, hatta altı katlı, kervansarayı, güzel ve temiz çarşıları, pazarları vardır. Görsen, her biri bezenmiş bir köşktür dersin. Acem ülkesinde görmüş olduğum her çeşit yemek ve meyveyi, hatta yüz kat daha fazla olarak orada gördüm, hepsi de fazlasıyla vardı”*.¹⁰¹⁹

Trablusşam, Memlûk Sultanı Mansûr Seyfeddin Kalavun (678-689/1279-1290) tarafından fethedildikten sonra şehrin yıkılmasını ve kıyıda daha uzakta başka bir şehrin kurulmasını emretmiştir.¹⁰²⁰ Nâsır-ı Hüsrev, 688/1289'da Memlûkler tarafından fethedildikten sonra Trablusşam'ın tüm binalarıyla birlikte yıkılan Ulu Cami'ni şöyle anlatmaktadır: *“Şehrin ortasında pek büyük, pek temiz, pek güzel ve sağlam bir cuma mescidi vardı. Mescidin ortasına büyük bir kubbe yapılmıştı. Kubbenin altında mermer bir havuz, ortasında da pirinçten yapılmış bir fiskiye var. Pazarda bir ark açılmış. Beş masuradan fazla su, o arkdan akmaktadır. Halk, ihtiyacı miktarınca bu sudan alır, fazlası akıp denize gitmededir”*.¹⁰²¹

Trablusşam surları 455/1063 depreminde yıkılmış¹⁰²² ve Fâtımîler'in Trablusşam valisi Ebû Tâlib Abdullah b. Ammâr'ın bu suru yeniden inşa ettirmişti. Tarihçiler, duvarı, üç atlinin atlarıyla yan yana yürüyebildiği¹⁰²³ üç metre genişliğiyle en acayip

¹⁰¹⁷ Makdisî, *Ahsenü't-Tekasîm*, 160; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhü Dimaşk*, 73; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire*, VII:321.

¹⁰¹⁸ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 18-19.

¹⁰¹⁹ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 19.

¹⁰²⁰ İbnü'd-Devadârî *Kenzü'd-Dürer:(ed-Dürretü'z-Zekiyye fî Ahbâri Devleti't-Türkiyye)*, VIII:284; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII:80; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire*, VII:321-322.

¹⁰²¹ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 19.

¹⁰²² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, VIII:363; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:150; Ebû'l-Fidâ', *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, II:184; İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbni'l-Verdî*, I:358; Zehebi, *Târîhü'l-İslâm*, XXX:282; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XV:790.

¹⁰²³ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VIII:80.

yapılardan biri olarak tanımlamıştır.¹⁰²⁴ Ammâroğullarının, şehri sağlamlaştırmaya önem verdikleri kesindir. Celâlmülk de Trablusşam'ın yönetimini eline aldığı anda onu güçlendirmeye çalışmıştır.¹⁰²⁵ Büyük olasılıkla Fahrülmülk de şehrin tahkimatını artırmaya çalışmıştı. Zira Fahrülmülk'ün hüküm sürdüğü dönemde şehrin dokunulmazlığı ve erişilmezliği, Raymond de Saint-Gilles'i şehrin yakınında uzun süreli kuşatma için bir gözetleme kalesi inşa etmeye zorlamıştı.¹⁰²⁶

Trablusşam surlarının sağlamlığı yanında, hiçbir şehirde benzeri olmayan binalarının güzelliğiyle de dikkati çekmektedir.¹⁰²⁷ İbn Tağrıberdî, Trablusşam'ın en iyi ve en güzel şehirlerden biri olduğunu söylemiştir.¹⁰²⁸ Şair Ebü'l-Mevâhib Abdu'l-Mühsin b. Sadaka el-Ma'arrî'nin 493/1100 yılında Ramazan Bayramı'nı tebrik edip o zaman Trablusşam'da bayramın güzelliğini ve şehrin uzunluğu ve genişliği boyunca uzanan süs iplerini anlatarak Fahrülmülk'e yazdığı uzun bir şiiri biz ulaşmıştır.¹⁰²⁹

5.2.2. Halk

Trablusşam Emirliği'nde farklı din ve mezheplere bağlı topluluklar bir arada yaşıyordu. Bu karışım, o sırada emirlikte hüküm süren hoşgörünün kanıtıdır. Ancak o dönemde Bilâdü's-Şâm'daki çoğu şehirde olduğu gibi, Trablusşam sakinleri ağırlıklı olarak Şii idi. Öyle ki Nâsır-ı Hüsrev, Trablusşam'ın tüm sakinlerinin Şii olduğunu söylemiştir: *"Şehrin halkı, tamamıyla Şîa'dır. Şiiler, her şehirde güzel mescitler yapmışlardır. Orada kervansaraylar gibi evler kurmuşlardır. Fakat oralarda kimseler oturmaz. Oralara "meşhed" derler. Trablus'un dışında, söylediğim meşhedlerin iki üç tanesinden başka hiçbir ev yoktur"*.¹⁰³⁰

Trablusşam'da Şiilerin çok olması Sünnilerin olmadığı anlamına gelmez. Bu çalışmanın birinci bölümünde belirttiğimiz gibi, Oğuzlar Trablusşam bölgesinde H. V. / M. XI. yüzyılın ikinci yarısının başlarında bulunmuştu. Ayrıca Hanoğlu Harun'un

¹⁰²⁴ İbnü'd-Devadârî *Kenzü'd-Dürrer:(ed-Dürretü'z-Zekiyye fî Ahbâri Devleti't-Türkiyye)*, VIII:284.

¹⁰²⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, VIII:392; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:257; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXI:158.

¹⁰²⁶ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 681; Anna Comnena, *The Alexiad*, 204; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 454; Kennedy, *Crusader Castles*, 63; Setton, *A History of The Crusades*, I:396.

¹⁰²⁷ İbnü'd-Devadârî *Kenzü'd-Dürrer:(ed-Dürretü'z-Zekiyye fî Ahbâri Devleti't-Türkiyye)*, VIII:284.

¹⁰²⁸ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire*, VII:322.

¹⁰²⁹ İmâdüddîn el-İsfahânî, *Harîdetü'l-Kasr ve Cerîdetül'l-'Asr*, Kısım Şü'arâ's-Şâm, thk. Şükrî Feysal, (Dimaşk: el-Matba'atü'l-Hâşimiyye, 1378/1959), II:111-118.

¹⁰³⁰ Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*, 20.

456/1064 yılında Trablusşam'a gitmesi,¹⁰³¹ sadece Oğuzlardan oluşan bir askeri kuvvet oluşturmak amacını taşıyordu. Zira İbnü'l-Adîm, Mahmud b. Nasr ve Hanoğlu'nun Halep'e gitmeden önce bir grup Türkmen'in Hanoğlu'na katıldığından bahsetmiştir.¹⁰³² Ayrıca Celalülmülk, 474/1081 yılında Cebele şehrini kontrol altına almak istediğinde, bu görev için Aynüzzemân önderliğinde yaklaşık 300 kişilik bir Türkmen askeri göndermiştir.¹⁰³³ Bu Türkmen kitlesinin varlığı, onların yanlarında yaşayan aileleri olduğu anlamına da gelmektedir. Bu nedenle Sünni din alimleri, Ehli Sünnet olduğu bilinen Türkmenlerin şerî ve hukuki meselelerine bakmaktaydılar. Dolayısıyla Trablusşam'da Sünni din alimleri ve en azından Türkmenlerden oluşan bir Sünni kesim vardı.¹⁰³⁴ Öte yandan Dımaşk şehrinin çok sayıda sakini, Fâtîmî hakimiyetinin sonunda ve Atsız hakimiyetinin başlangıcında Dımaşk'daki çalkantılı koşullar sonucunda Trablusşam'a göç ederek orada yerleşmiştir.¹⁰³⁵ Bilindiği kadarıyla Dımaşk sakinleri çoğunlukla Sünnilerdir.¹⁰³⁶ Profesör et-Tedmurî, Trablusşam'da Sünniler için kadı tayin edilmiş olduğundan bahsetmiştir.¹⁰³⁷ Dolayısıyla Sünni kesimin varlığı sadece Türklerle sınırlı kalmayıp, bölgedeki Fâtîmî yayılmasına eşlik eden eskiden beri Şam kıyılarına yerleşen Trablusşam'da bir grup Sünni Mağribiler de yaşamaktaydı. Onların din adamları ve fakihleri vardı. Nitekim Trablusşam'da bu grubun temsilcisi olan Maliki fakihlerle, Şii kadısı İbn Ebî'r-Revh arasında Fahrülmülk zamanında fikhî münazaralar gerçekleştiriliyordu.¹⁰³⁸

Ammâroğulları Emirliği'nde, Yahudiler de yaşıyordu. Yahudiler özellikle Trablusşam'da yayılmışlardı. İbnü'l-Hayyât'ın şiirleri, bunun reddedilemez bir kanıtıdır.¹⁰³⁹ Cenîzâ belgeleri ayrıca Trablusşam'daki Yahudi ailelerin varlıklı, ticaretle uğraşan aileler olduğunu ve bu kişilerin Ammâroğulları ile yakın ilişki içinde bulunduğunu göstermektedir. Esasen, Haçlıların Kudüs'ün kontrolünü ele geçirmesinden sonra birçok Yahudi ailenin Filistin'den Trablusşam'a göçünü

¹⁰³¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 155; Azîmî, *Târihü Haleb*, 345-346; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:224.

¹⁰³² İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, I:396.

¹⁰³³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:35; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:353; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire*, V:111.

¹⁰³⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 175, dipnot:1.

¹⁰³⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 174-175; İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, VII:347; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII:410; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX: 325-326; Safedî, *Tuhfetü Zevî'l-Elbâb*, II:56; Şâkir, "Dühûlü't-Türkü'l-Ğuzi ile Bilâdi's-Şam", 371-372.

¹⁰³⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 30.

¹⁰³⁷ Tedmurî, *Lübnan mine's-Siyâdeti'l-Fâtîmîyye*, II:17.

¹⁰³⁸ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXV:447-449; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, II:94-95.

¹⁰³⁹ İbnü'l-Hayyât, *Dîvânü İbnü'l-Hayyât*, 41-43.

kolaylaştırmıştı.¹⁰⁴⁰ Ayrıca bazı Yahudi aileler ‘Arka¹⁰⁴¹ ve Cübeyl’e dağılmıştı.¹⁰⁴² Bilâdü’ş-Şâm’daki Yahudiler sarraflık işleriyle ünlü olup boyama, cam ve tabaklama işlerini de tekellerine almışlardı.¹⁰⁴³

Trablusşam’daki Hristiyan topluluğuna gelince; Ammâroğulları Emirliği’ndeki Hristiyan yayılımından bahsetmeden önce, Haçlıların gelişinden önce Bilâdü’ş-Şâm’da hüküm süren kiliseye ilişkin sistemi bilmek gerekir. M. IV. yüzyıldan Haçlıların bölgeye gelişine kadar Bilâdü’ş-Şâm’da biri Kudüs’te diğeri Antakya’da olmak üzere iki büyük patriklik vardı. Kudüs Patriği’ne Sûr, Kaysâriyye, en-Nâsıra,¹⁰⁴⁴ Kerak¹⁰⁴⁵ ve Busrâ’nın beş Başpiskoposu uymaktaydı. Antakya patriğine ise Antakya, Trablusşam, Mardin, Antartûs, Cebele, el-Bara, Tarsus ve el-Masâsa [Misis] kiliseleri uymaktaydı.¹⁰⁴⁶ Dolayısıyla, emirliğin şehirlerinden üçünün, yani Cebele, Antartûs ve Trablusşam’ın bir Hristiyan piskoposluğuna sahip olduğu açıktır. Bilindiği gibi piskoposluğun birçok kilisesi vardır. Dolayısıyla bölgede Hristiyanlar bulunmuş olmasaydı bu piskoposlar ve kiliseler bulunmazdı.

Bunların başında Ortodoks Rumlar gelmektedir. Bazıları emirlikteki dağlık yamaçlarda ve düz alanlarda bulunan köylerde yaşarken, bazıları emirliğin kıyı şehirlerinde, özellikle Trablusşam ve Cübeyl’de ikamet etmekteydiler.¹⁰⁴⁷ Bunlar arasında Nasturiler de vardır. Onlar Süryani kökenli Doğu Hristiyanlarıdır ve İsa Mesih’te ilahi ve insan doğasının ayrı kaldığına inanırlar. Bunlar, diğer Hristiyan mezheplerinden sayıca en azı olup, Trablusşam ve Cübeyl’de yaşamışlardır.¹⁰⁴⁸ Bunlar

¹⁰⁴⁰ Goldman, *Mediterranean Notables and the Politics of Survival in Islamic and Latin Syria*, 7; Goldman, *Arabic-Speaking Jews in Crusader Syria*, 70-72.

¹⁰⁴¹ Goitein, Tyre-Tripoli-‘Arqa: Geniza Document, 85.

¹⁰⁴² Binyâmîn et-Tetûlî, 569/1173, *Rihletü Binyâmîn et-Tetûlî*, Çev. ‘Azrâ Haddâd, (Ebû Zabî, el-Mücemme‘ü’s-Sekâfî, 1422/2002), 233.

¹⁰⁴³ Claude Cahen, *eş-Şerk ve ‘l-Garp Zemeni ‘l-Hürûbi’s-Salîbiyye*, Çev. Ahmed eş-Şeyh, (Kahire: Sînâ li’n-Neşir, 1995), 115, Abdüddâyim, *İmâratü Trablus es-Salîbiyye*, 181; Sâlim, *Trablusşam fi’t-Târîhi ‘l-İslâmî*, 230.

¹⁰⁴⁴ en-Nâsir: “Taberiyye ile arası 13 mil olan bir köydür. Mesih İsa b. Meryem Aleyhisselâm bu Köyde doğmuştu... Beytü’l-Makdis ahalisi İsa Aleyhisselâm’ın Beytü Lahim’de doğduğunu iddia ederler. En-Nasârâ [Hristiyanlar] kelimesi bu köyün adından türetilmiştir. Nitekim Mesih, bu köyde oturmuştu. Bu yüzden de buraya nispet edilirler”. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-Büldân*, V:251; el-Bağdâdî, *Merâsidü’l-İttılâ‘*, III:337.

¹⁰⁴⁵ Kerak: “Şâm taraflarında gerçekten çok müstahkem bir kaledir. el-Belkâ’ dolaylarında, buradaki dağların içindedir. Yâkût diyor ki: Kulzum denizindeki Eyle ile Beytü’l-Makdis arasında, yüksek bir dağın üzerindedir”. Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-Büldân*, IV:452; el-Bağdâdî, *Merâsidü’l-İttılâ‘*, III:145.

¹⁰⁴⁶ ‘Âşûr, *el-Harekâtü’s-Salîbiyye*, I: 389.

¹⁰⁴⁷ Nühâ Fethî el-Cevherî, *İmâratü Tarablus fi’l-Karni’s-Sâlisi ‘Aşer el-Milâdî/ es-Sâbi‘i’l-Hicrî*, (Kahire: Dârü’l-‘Âlemi’l-‘Arabî, 2008), 166.

¹⁰⁴⁸ Mahmûd Muhammed el-Hüvyârî, *el-Evdâ‘ü’l-Hedâriyye fi Bilâdi ‘ş-Şam fi’l-Karneyni’s-Sânî ‘Aşer ve’s-Sâlis ‘Aşer Min’l-Milâd*, (Kahire: Dârü’l-Me‘ârif, 2008), 166.

arasında da Ya'kûbîler [Süryânîler] vardır. Emirliğin farklı bölgelerine, özellikle Trablusşam ve Cübeyl'de yayılmışlardır. Ancak büyük ölçüde güneydeki Cûniye kasabasında yoğunlaşmışlardır.¹⁰⁴⁹ Hıristiyanların son grubu Mârûnîlerdir. Bu grup özellikle Haçlılar bölgeye geldiğinde önemli bir rol oynamıştır. Bu Mârûnîler Lübnan Dağında yaşamış, el-Cübbe,¹⁰⁵⁰ Ehden ve el-Müneytira gibi vadileri mesken olarak kullanmış ve Trablusşam, Cübeyl, Betrûn ve 'Akkâr'da ikamet etmişlerdir.¹⁰⁵¹ İkinci bölümde, Haçlılar bölgeye geldiklerinde Mârûnîlerin onları tebrik edip ağırladıkları, onlara rehberlik ve kılavuzluk ettikleri belirtilmiştir.¹⁰⁵² Trablusşam'ı kontrol etme girişimleri sırasında Raymond de Saint-Gilles ile askerî olarak ittifak da yapmışlardır.¹⁰⁵³ Ayrıca Haçlıların son Trablusşam kuşatmasında, haçlı gruplarının önünde bağımsız bir okçu birliği oluşturarak onlar için izci rolü oynamışlardır. Birçok Mârûnî genç de Haçlı kuvvetlerinin saflarına katılmıştı. Öyle ki, bunlar hakkında "Haçlı seferlerindeki en iyi savaşçılar Avrupalılar değil, Doğululardır"¹⁰⁵⁴ diye söylenmiştir.

5.3. Kültürel Hayat

Ammâroğulları döneminde Trablusşam, önceki ve sonraki devirlerde görmediği bir bilimsel kalkınmaya tanık olmuş ve her yerden talebelerin ilgi gösterdiği büyük bir bilim merkezi haline gelmiştir.¹⁰⁵⁵ Ammâroğullarının bu kalkınmada büyük rolü olduğu kesindir. Çünkü emirliğin kurucusu Şii mezhebine bağlı olmakla birlikte, fakih ve kadî olup Trablusşam'da yüz binden fazla kitap içeren bir Kütüphane [Dârü'l-İlim] kurmuş olan bir müellif idi.¹⁰⁵⁶ Celâlülmülk b. Ammâr kütüphaneye çok ilgi duyduğu için 473/1079 yılında kütüphaneyi yenilemiştir.¹⁰⁵⁷ Fahrülmülk aynı yolu izleyince

¹⁰⁴⁹ Sâlim, *Trablusşam fi't-Târihi'l-İslâmî*, 225.

¹⁰⁵⁰ Cübbe: "Şâm'da Trâblus a'mâlinde bir köydür". Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II:108; el-Bağdâdî, *Merâsidü'l-İttılâ'*, I:358.

¹⁰⁵¹ Nühâ Fethî el-Cevherî, *İmâratü Tarablus*, 169.

¹⁰⁵² William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 330; Hitti, *Târihu Lübnan*, 392.

¹⁰⁵³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:56; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVIII:168; İbnü's-Şihne, *ed-Dürrü'l-Müntehab*, 264.

¹⁰⁵⁴ 'Amilî, *Târihi 'Alâkâti'l-Mevârîne*, 29.

¹⁰⁵⁵ Sâlim, *Trablusşam fi't-Târihi'l-İslâmî*, 388.

¹⁰⁵⁶ İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât*, VIII:77.

¹⁰⁵⁷ Kürd Ali, *Hitatü's-Şâm*, IV:38.

Trablusşam'ın tamamı dünyanın dört bir yanından büyük beyinlerin geldiği ilim evi haline gelmiştir.¹⁰⁵⁸

İlmi konulara olan ilgi, Trablusşam hükümdarlarıyla sınırlı değildi. Kentin zenginleri de bu alanda önemli bir role sahip idi. Zira bunlar, kitap satın alıp toplamakla ilgilendiler ve kitaplarını ilim talebelerine vakıf olarak bağışladılar.¹⁰⁵⁹ Trablusşam'daki kültürel hareket, kütüphanelerin kurulması, ilim evleri ve ilim talebelerini kabul etmekle sınırlı kalmamış, aynı zamanda Latince, Farsça ve diğer kitapların Arapçaya geniş bir çeviri hareketinin kurulmasını da beraberinde getirmiştir.¹⁰⁶⁰ Trablusşam'ın kütüphaneleri, medreseleri ve alimlerinin meclisleri, birçok ilim talebesini ve bilgisini artırmak isteyen kimseleri kendine çekmiştir. Şehir, bilim ve sanatın her dalında alimler, edipler, şairler, muhaddisler, fakihler ve hocalarla doluydu.¹⁰⁶¹ Bu nedenle Trablusşam kenti “ilim evi” (dârü'l-ilm) olarak tanınmıştır.¹⁰⁶² Biygorafi ve tarih kitaplarına göz atan bir kimse, Trablusşam'ı ziyaret eden veya oraya yerleşen talebelerin ve alimlerin uzun bir listesini bulacaktır. Onlardan bazıları şunlardır:

Hatîb el-Bağdâdî Ahmed b. Alî b. Sâbit: Fakih, muhaddis ve tarihçi olarak büyük âlimlerden biri idi. Basra, Nişabur, Dımaşk, Mekke, Kudüs, Sur, Trablusşam vb. gibi birçok İslam şehrini ziyaret etmiş. Bağdat'a döndükten sonra 463/1071'de orada vefat etmiştir.¹⁰⁶³

İbn Hayyûs Muhammed b. Sultân b. Muhammed b. Hayyûs, Ünlü bir şair. Trablusşam'a gidip bir süre oraya yerleşmiş. Fakat Fâtımîlere meyilli olduğu için Ammâroğulları kendisiyle ilgilenmeyince 465/1073 yılında Halep'e gidip emirleri olan Mirdâsîleri övmüştür. 473/1081 yılında vefat etmiştir.¹⁰⁶⁴

¹⁰⁵⁸ Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, Çev. Mustafa Daş, 3.bask, (İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2013), 343.

¹⁰⁵⁹ İbnü'l-Kıfî, *İnbâhü'r-Ruvât 'alâ enbâhhi'n-Nühât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadıl İbrahim, (Kahire: Dârü'l-Fikrî'l-'Arabî, 1406/1986), I:84; Safedî, *Nektü'l-Himyân fî Nüketi'l-'Umyân*, (Kahire, el-Matbaatü'l-Cemâliyye, 1329/1911), 103.

¹⁰⁶⁰ De Lacy O'Leary, *'Ulûmü'l-Yûnân ve Sübûlü'n-Tikâlühâ İlâ'l-'Arab*, trc. Vahîb Ali, (Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Masriyye, 1962), 266.

¹⁰⁶¹ Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî, *el-Hayâtü's-Sekâfiyye fî Trablusşam Hilâle'l-'Usûr*, (Beyrut: Dârü Filistin litt'lîfi ve't-Terceme, 1392/1972), 26.

¹⁰⁶² İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, III:370; İbnü's-Şihne, ed-Dürrü'l-Müntehab, 263.

¹⁰⁶³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, I:92-93; Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*; XIII:270-286.

¹⁰⁶⁴ İbn Asâkir, *Târihu Medineti Dımaşk*, LIII:110-114; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, II:40; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, IV:438-444.

Muhammed b. el-Hüseyn b. Ahmed el-Ĥimyerî [el-Ce'berî]: Kûfe'de doğup büyüştür. Kuran ve Hadis ilimlerini öğrenmiş. Bir süre Bağdat'ta ikamet edip okumuştur. Sonra Dimaşk'a taşınıp oranın önde gelen alimlerinden ders almış ve kadılık görevi yapmıştır. Daha sonra Trablusşam'a gidip 468/1076 yılında vefat edinceye kadar orada kalmıştır.¹⁰⁶⁵

Ahmed b. Muhammed et-Ṭuleyṭilî: Nahiv ve dil bilimleri ile ünlü Endülüslü alim. Arapça ve edebiyat öğrettiği öğrencilerle dolu bir halkası vardı. Şair İbnü'l-Hayyât'a ders vermiştir. et-Ṭuleyṭilî, Trablusşam'daki Dârü'l-İlm'in yönetimini üstlenmişti. Haçlılar Trablusşam'ın kontrolünü ele geçirdiğinde esir alınmıştır. Şeyzer'in hakimleri Münkizogulları, fazileti ve ilmi için fidye ödeyerek onu kurtarmışlardır. Şeyzer'de ikamet ederek Nahiv dersleri vermiştir.¹⁰⁶⁶

Zeyd b. Ali b. Abdullah el-Fâris'i: İranlı olup, önde gelen Nahiv ve dil alimlerinden biridir. Fars'tan Irak'a, oradan da Halep'e gelmiş, burada Nahiv dersleri vermişti. Bir süre Dimaşk'ta kalmış, ardından Trablusşam'a yerleşmiş ve Zilhicce 497/1104'te vefat edinceye kadar orada kalmıştır.¹⁰⁶⁷

Ca'fer b. Ahmed b. el-Hüseyn b. Ahmed b. es-Serrâc: Önde gelen kurrâ ve yazarlardan biridir. Yıllar boyunca Kuran müderrisliği yapmıştır. Kırâat ilminde uzman idi. Bilâdü's-Şâm ve Mısır'a gitmiş, ilim öğrenmek için Dimaşk ve Trablusşam'ı ziyaret etmişti. Bunun yanı sıra edip, şair, zarif, dürüst ve güvenilir biriydi. Birçok şiir kitabı yazmıştır. Onlar arasında: "*el-Mübtede*", "*Menâsikü'l-hac*", "*el-Hirkî*" ve "*et-Tenbîh*" eserleri vardır. 500/1106 yılında vefat etmiştir.¹⁰⁶⁸

İbrahim b. Muhammed b. Abdürrezzâk Ebû Ṭâhir el-'âbid el-Hifî: Hadis ilmi öğrenmek ve öğretmek için seyahat eden hadis alimlerinden biridir. Trablusşam'a gelip orada hadis ilmi okumuştur. Daha sonra 476/1084 yılında Sur'da hadis ilmi müderrisliği yapmıştır.¹⁰⁶⁹

¹⁰⁶⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, LII:338; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:306; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefiyât*, III:10.

¹⁰⁶⁶ İbn Münkiz, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, 317-318; Tedmürî, *el-Hayâtü's-Sekâfiyye fî Trablusşam*, 99-100.

¹⁰⁶⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, XIX:481-482; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, II:18; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb*, IX:4051-4054; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nühât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, (Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî ve Şurakâh, 1384/1965), I:573.

¹⁰⁶⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Müntazam fî Târîhi'l-Mülûk*, XVII:102-104; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, II:777-781; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefiyât*, XI:72-73.

¹⁰⁶⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, VII:197-198.

Ebû'l-Vefâ' en-Nesevî el-Kâfî Sa'd b. Ali b. Muhammed b. Ahmed, Hadis alimlerinden biridir. 470-1078 yılında Trablusşam'da Hadis ilmi müderrisliği yapmıştır.¹⁰⁷⁰

Sedîdü'l-Mülk b. Münkız Ali b. Muklled b. Nasr: Edip, şair ve önde gelen Nahiv ve dil alimlerinden biridir. Birkaç yıl Trablusşam'da ikamet etmiştir. 474/1081 yılında Şeyzer'de Benû Münkız (Münkızoğulları) Emirliği'ni kuran kişidir. Sedîdü'l-Mülk, kıvrak zekâsı ve cesareti ile ünlüydü, 470/1078 yılında vefat etmiştir.¹⁰⁷¹

İbnü'l-Hayyât: Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Yahya b. Sadaka et-Tağlibî, daha çok İbnü'l-Hayyât ed-Dimaşkî olarak bilinir. Zamanının en büyük ve en ünlü şairlerinden biridir. 450/1058 yılında Dimaşk'ta doğmuş, 517/1123 yılında orada vefat etmiştir. Birçok ülkeyi gezerek zamanının hükümdarlarını övmüştür. Şair İbn Hayyûs ile Halep'te görüşmüştür. İbn Hayyûs ona bu sanatı seven Trablusşam'daki Ammâroğulları'na gitmesini tavsiye etmiştir. Bunun üzerine Trablusşam'a gitmiş ve orada yaklaşık on yıl boyunca Ammâroğulları'nın emirleri ve devlet adamlarını överek kalmış, sonra Şam'a dönmüştür. Daha sonra 487/1094 yılında Tutuş'un veziri Hibetullah Bedî' İsfahânî ile birlikte Rey'e sonra Horasan'a gitmiştir. Fars şehirlerindeki ikameti uzun sürmemiş, ancak aynı yıl Dimaşk'a dönmüş ve ölünceye kadar hükümdarları, beyleri ve ileri gelenleri övdüğü şiirler yazarak orada kalmıştır.¹⁰⁷²

el-Hüseyn b. Muhammed b. el-Hüseyn b. en-Nekkâr: Dimaşk'ta doğmuştur. Trablusşam'a taşınmış ve orada Kuran ve dinî ilimlere ait dersler almıştır. Sonra Cebele'ye camiinin imam ve hatibi olarak yerleşmiştir. İbnü'n-Nekkâr, Fahrülmülk Trablusşam'dan ayrıldıktan sonra Dimaşk'a dönmüş ve orada 533/1138 yılında vefat etmiştir.¹⁰⁷³

Ṭâhir el-Mısrî b. Muhammed b. Selâme b. Ce'fer el-Kudâ'î: 463/1071 yılında Trablusşam'a gelip Hadis ilmi müderrisliği yapmıştır.¹⁰⁷⁴

¹⁰⁷⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, XX:275-276; Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, 748/1348, *Mizânü'l-İ'tidâl*, thk. Ali Muhammed Becâvî, (Beyrut: Dârü'l-Me'rife li't-Tibaati ve'n-Neşir, 1382/1963), II:124.

¹⁰⁷¹ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, XLIII:249-252; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, III:409-411; Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*; XVIII:553-554.

¹⁰⁷² İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, V:419; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, I:145-146; Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*; XIX:476-481; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefiyât*, VIII:45-47.

¹⁰⁷³ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, XIV:311-312; Selefî, *Mu'cemü's-Sefer*, 152-153.

¹⁰⁷⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, XIV:456.

Ebû Muhammed el-Mervezî Abdullah b. Tâhir b. Muhammed b. Kâkeveyh, Kuran ve Hadis alimlerinden biriydi. Zaman zaman şiir okurdu. 463/1071 yılında Trablusşam'da Hadis dersleri vermekteydi.¹⁰⁷⁵

Urmevî Abdülcebbâr b. Abdullah b. Ali, Hadis alimlerinden biridir. 475/1082 yılında Trablusşam'da Hadis ilmi müderrisliği yapmıştır.¹⁰⁷⁶

İbnü'd-Dürzî Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed, Sûr kentinin ünlü Şii şairlerinden biridir. Trablusşam'a yerleşmiş ve 463/1071'de orada vefat etmiştir.¹⁰⁷⁷

Ebü'l-Hemâ'l er-Rabi'î el-Fekîh Mukalled b. el-Kâsım, Hadis alimlerinden biridir. Takva ve nezaket ile tanınmıştır. 470/1078 yılına kadar Trablusşam'da Hadis müderrisliği yapmıştır. Hacca gitmek için Mekke'ye gitmiş ama haccetmeden önce vefat etmiştir.¹⁰⁷⁸

Trablusşam'ın o dönemde yetiştirdiği önemli şahsiyetlere gelince; sayıları sayılamayacak kadar çoktur. Bunlardan bazıları şunlardır:

İbn Münîr et-Trâbülsî Ahmed b. Münîr b. Ahmed b. Müflih, Trablusşam'ın önde gelen şairlerinden biridir. Trablusşam'da büyümüş, Kuran'ı ezberlemiş ve orada dil ve edebiyat öğrenmiştir. İmamiyye mezhebine mensup bir Şii idi. Dimaşk'a taşınmış. Şiirindeki müstehcen sözler nedeniyle Tâcûlmülk Börî b. Tuğtegin tarafından hapsedilmiş, ardından sürgüne gönderilmiştir. Hama'dan Şeyzer'e oradan Halep'e taşınmış ve orada 548/1153 yılında vefat etmiştir.¹⁰⁷⁹

Ebû Muhammed et-Trâbülsî en-Nahavî Tevfik b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdullah b. Züreyk, Trablusşam'da doğup büyümüş, Dimaşk'ta ikamet etmiş, Büyük bir edip ve şairdi. Mühendislik ve astronom alimlerinden biriydi. 516/1122 yılında vefat etmiştir.¹⁰⁸⁰

¹⁰⁷⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, XIV:457-458; İbn Nokta el-Hanbelî, Muhammed b. Abdülganî b. Ebî bekir b. Şücâ', 629/1231, *et-Tekyîd lime 'rifeti Rûvâtî's-Sünen ve'l-Mesânîd*, thk. Kemal Yusuf, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1988), 443-444; İbnü'l-Fuvatî, *Mecme'ü'l-Âdâb*, V:616-617.

¹⁰⁷⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, XXXIV:22; Selefi, *Mu'cemü's-Sefer*, 214.

¹⁰⁷⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, LIV:391-382; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefiyât*, VI:100; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire*, VII:89.

¹⁰⁷⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, LX:196.

¹⁰⁷⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk*, 498; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, VI:32-35; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb*, III:1154-1162; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, I:156-160.

¹⁰⁸⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, XI:101-102; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, I:293-294; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ'*, II:770; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât*, I:479.

Ali et-Trâbülsî b. Muhammed b. el-Hasen b. eş-Şâm, Trablusşam'ın muhaddislerinden biridir. 509/1115 yılında Dimaşk'ta Hadis ilmi müderrisliği yapmıştır.¹⁰⁸¹

el-Eftâsî et-Trâbülsî Muhammed b. Muhammed b. Hibetullah, Kureyş'in şeceresine vakıf bir ediptir. Birçok şiirle Ammâroğulları'nı övmüştür. Celalülmülk onu bir süre alıkoyduktan sonra serbest bırakmıştır. 492/1098 yılında Dimaşk'a, sonra Mısır'a gitmiş ve Emîri'l-Cüyûş Efdal b. Bedr el-Cemâlî'yi övmüştür. 510/1116 yılında 'Askalân'da bir yıl boyunca kadılık yapmıştır. Mısır'a dönmüş ve orada 518/1124'te vefat etmiştir.¹⁰⁸²

İbn ed-Divânî et-Trâbülsî, Ammâroğulları zamanında Trablusşam şairlerinden biriydi. Trablusşam'ın Haçlıların eline geçmesinden sonra Dimaşk'a gitmiştir.¹⁰⁸³

İbn Horasan et-Trâbülsî Ahmed b. el-Hüseyin b. Haydere, Trablusşam şairlerinden biridir. Kendisini hicvetmesi nedeniyle Fahrülmülk tarafından kendisine verilen bir cezadan sonra 496/1102 yılında Trablusşam'da vefat etmiştir.¹⁰⁸⁴

Bedr el-Cemâlî b. Abdullah el-Ermenî. Cemalülmülk b. Ammâr tarafından satın alınmış ve onun tarafından büyütülmüş ünlü Fâtîmî devlet adamı ve ordu komutanıdır. Fâtîmîler onu Dimaşk'ın, sonra Sûr'un, sonra 'Akkâ'nın valisi yapmışlardı. Eş-Şiddetü'l-Müstensiriyye [Fâtîmî halifesi el-Müstensir döneminde Mısır halkının yaşadığı ekonomik buhran, iç karışıklıklar ve büyük sıkıntılar dönemi] sonucu Fâtîmî Devleti'nin şartları bozulunca, 466/1074 yılında Kahire'ye çağırılmıştır. Halife el-Müstansır Mısır ve Bilâdü's-Şâm işlerini ona devretmiştir. Böylece onun elinde meseleler halledilmiş ve devleti kontrol edip çok iyi şekilde yönetmiştir. Emîrü'l-Cüyûş [Ordu Komutanı] olarak adlandırılmış ve 488/1095 yılında vefat edinceye kadar bu mevkide kalmıştır.¹⁰⁸⁵

¹⁰⁸¹ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, XLIII:171.

¹⁰⁸² İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, LV:210-211; Makrîzî, *el-Mükaffâ'l-Kebîr*, VII:96.

¹⁰⁸³ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, LXVIII:31.

¹⁰⁸⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, LXXI:85-86; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XIX:529-530; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefiyât*, VI:218.

¹⁰⁸⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, LXXI:364-366; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, II:448-449; Safedî, *Tühfetü Zevî'l-Elbâb*, II:46-49; İbnü'l-Îmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb fî aḥbâri men zeheb*, thk. Mahmud el-Erne'ût, (Dimaşk-Beyrut: Dârü İbn Kesîr, 1406/1989), V:379.

5.4. Trablusşam Kütüphanesi

Ammâroğullarından önceki Trablusşam yöneticileri ve zenginleri, teçhizatlı medreseler değerinde kütüphanelere ilgi göstermişlerdir.¹⁰⁸⁶ Ebû Tâlib Abdullah b. Ammâr, Fâtımîlerden bağımsızlaşıp Trablusşam'da Ammâroğulları Emirliği'ni kurduğunda, kitaplarının sayısı yüz bini aşan [*Dârü'l-İlm*] kütüphanesini inşa etmişti.¹⁰⁸⁷ Bundan sonra 472/1080 yılında Celâlmülk Ali b. Muhammed b. Ammâr bu kütüphaneyi yenilemiştir. Fahrülmülk Ammâr b. Muhammed b. Ammâr da aynı yolu izlemiştir. Böylece Trablusşam, Ammâroğulları döneminde “İlim Evi” (*Dârü'l-İlm*) olarak tanınmıştır.¹⁰⁸⁸ Ammâroğulları döneminde Trablusşam Kütüphanesi'ni peş peşe yöneten üç âlimin ismi bize ulaşmıştır. Onlar, el-Hüseyn b. Bişr b. Ali b. Bişr et-Tarâbülsî,¹⁰⁸⁹ Es'ad b. Ahmed b. Ebî'r- Revh¹⁰⁹⁰ ve Ahmed b. Muhammed Ebû Abdullah et-Tulaytî'dir.¹⁰⁹¹

İbnü'l-Fürât'tan nakledilen İbn Ebî Tayy'ın rivayetine göre, Trablusşam Kütüphanesi'nde fıkıh, Kur'an ilimleri, hadis ve edebiyat alanlarında olmak üzere üç milyon kitap vardı. Bunların arasında elli bin nüsha Kur'an-ı Kerim ve yirmi bir bin tefsir kitabı bulunuyordu.¹⁰⁹² İbn Ebî Tayy'ın rivayeti doğru ise, Ebû Tâlib tarafından kurulduğundan beri kütüphanedeki kitap sayısı otuz kat artmış demektir. Çünkü yukarıda bahsettiğimiz gibi Ebu Tâlib kütüphaneyi kurduğunda içindeki kitapların sayısı yüz bin idi.¹⁰⁹³ Ancak Mısırlı araştırmacı Muhammed Kürt Ali, İbnü'l-Fürât'ın bahsettiği bu rivayete katılmamış ve İbnü'l-Fürât'ın bahsettiği sayının sadece Ammâroğulları kütüphanesinde değil o dönemde Trablusşam kütüphanelerinde bulunan tüm kitaplara atıfta bulunduğunu ileri sürmüştür.¹⁰⁹⁴ Her halükarda, Trablusşam'ın kütüphanesinde kaç kitap olursa olsun, tarihçiler onun dünyanın harikalarından biri olduğu konusunda hemfikirdirler. Ammâroğulları idarecileri bu kütüphane için büyük servetler tahsis etmişlerdir. Öyle ki kütüphanede maaş alan yüz seksen kâtip görev yapıyordu; onlardan otuzu gece gündüz orada ikamet ediyordu.

¹⁰⁸⁶ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, II:84; Safedî, *Nektü'l-Himyân fî Nüketi'l-'Umyân*, 103.

¹⁰⁸⁷ İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-Hatîre: Târihü Lübnan ve'l-Ürdün ve Filistin*, II-II:107; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXXI:36; İbnü'l-Fürât, *Târihu İbni'l-Fürât*, VIII:77.

¹⁰⁸⁸ Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, 343.

¹⁰⁸⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, III:152.

¹⁰⁹⁰ İbnü'l-Hayyât, *Dîvânü İbnü'l-Hayyât*, 121; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXV:447-449.

¹⁰⁹¹ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, 317.

¹⁰⁹² Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, 343.

¹⁰⁹³ İbn Şeddâd, *el-A'lâkü'l-Hatîre: Târihü Lübnan ve'l-Ürdün ve Filistin*, II-II:107; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXXI:36; İbnü'l-Fürât, *Târihu İbni'l-Fürât*, VIII:77.

¹⁰⁹⁴ Kürt Ali, *Hitatü's-Şâm*, VI:1.

Ayrıca Ammâroğullarının tüm ülkelerde kütüphane için değerli kitaplar satın alan aracıları vardı.¹⁰⁹⁵

Tahmin edilebileceği gibi, Trablusşam Kütüphanesi'nin birkaç kanadı vardı. Bunlardan biri öğrencilerin ders çalıştığı eğitim sınıflarını içeriyordu. Okuma salonu, kâtipler salonu ve mücellitler salonunu içeren kütüphaneye ayrılmış diğer salonlar da mevcuttu. Bu salonlar, kütüphanenin bölümleri arasında hareketi kolaylaştıran çatılı revaklarla birbirine bağlanmıştı.¹⁰⁹⁶ Kitaplıklar, Mısır'daki el-Hâkim-Biemrillâh'ın kütüphanesine benzer şekilde, her oda bir kitap türünde ayrılmış, kitaplar geniş odalara konularına göre dağıtılmıştı. İbnü'l-Fürât'ın Trablusşam Kütüphanesi'ndeki odalardan birinde sadece Kur'an-ı Kerim nüshalarının bulunduğu ilişkin rivayeti de bunları desteklemektedir.¹⁰⁹⁷

Bu kütüphanenin akıbetine gelince; Haçlılar 502/1109'da Trablusşam'ı ele geçirdikten sonra, rahiplerden biri Trablusşam Kütüphanesi'ne girmiş, etrafını dolaşmış ve kütüphanenin kitaplarla dolu olduğunu görmüştür. Anlaşılan o ki, bu rahip, Kur'an-ı Kerim için ayrılan salona girmiş, ilk kitabı alıp bakmış, Kur'an-ı Kerim olduğunu anlayınca fırlatmış, ikinciyi almış, onun da Kur'an olduğunu görünce onu da fırlatmış ve aynı şeyi yaklaşık yirmi kez tekrar etmiştir. Açtığı bütün kitapların Kur'an-ı Kerim olduğunu görünce, bütün kütüphaneyi Kur'an nüshalarından ibaret olduğunu sanmış ve kızarak şöyle demiştir: "*Bu kütüphane Kuran dolu, yakın onu*". Bu cahil rahip, Kur'an ve tefsir bölümüne girdiğini bilmiyordu. Böylece onun talimatı yerine getirilmiş ve kütüphane yakılmıştır.¹⁰⁹⁸

Trablusşam'da "Dârü'l-İlm" adıyla anılan kütüphanenin sonu bu üzücü hikayeyle bitmektedir. Bu isim Ammâroğulları zamanında Trablusşam şehri için de kullanılmıştır. Bu isim birkaç tarihi kaynakta yer almıştır. Mesela İbn Fazlullah el-Ömerî, Trablusşam'ı anlatırken geçmişte buraya Dârü'l-İlm denildiğini söylemiştir.¹⁰⁹⁹

¹⁰⁹⁵ Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, 343.

¹⁰⁹⁶ Tedmürî, *Lübnan mine's-Siyâdeti'l-Fâtımîyye*, II:295.

¹⁰⁹⁷ Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, 343.

¹⁰⁹⁸ Muhammed Mahir Hamâde, *el-mektebâtü fi'l-İslâm Neş'tühâ ve Tetavvürühâ ve Mesâ'rühâ*, 2. Baskı, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1398/1978), 134; Yusuf el-İş, *Devrü'l-Kütübi'l-'Arabîyye el-'Âmme ve Şibhü'l-'Âmme li-Bilâdi'l-Irak ve's-Şâm ve Mısır fi'l-'Asri'l-Vasît*, trc. Nizâr Abâza ve Muhammed Sabbâğ, (Dimaşk: Dârü'l-Fıkr, 1411/1991), 150-151; Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, 343-344.

¹⁰⁹⁹ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, III:370; İbnü's-Şihne, *ed-Dürü'l-Müntehab*, 263.

5.5. Tarım

Trablusşam'ın Ebû Ali [Kâdişâ] Nehri'nin ağzındaki ovada genişlemesi, burada yaşayan bir grubun tarımla uğraşmasında büyük etkisi olmuştur. Ekili alanlar Trablusşam'ı çevreleyen Guta bölgesi ile sınırlı değildi. Tarım alanları ve yerleşim yerleri Ebû Ali Nehri'nin her iki yakasına ve yakın dağların yamaçlarına yayılmıştır.¹¹⁰⁰

Ammâroğulları Emirliği, Trablusşam'a kendi nehri olan Kâdişâ Nehri'nden düzenli bir sulama sağlayan su projeleri ile ayırt edilmiştir. Daha önce Kâdişâ Nehri taşarak hasara neden olduğundan, sularından faydalanılamıyordu. Fahrülmülk nehrin akışını düzenlemek için bir plan yapıp, sulama için kanallar inşa ettirerek, Trablusşam ve çevrendeki toprakların düzenli sulanmasını sağlamıştır. Bu yüzden buranın halkı nehre Ebû Ali Nehri adını vermişlerdir. Bu ırmak bugüne kadar bu adla bilinmektedir.¹¹⁰¹

Trablusşam, farklı zamanlarda farklı türde zirai ürün ve meyvelere sahip olmasıyla ünlü olmuştur. Tarihçiler ve seyyahlar, Trablusşam'ın başka bölgelerde bulunmayan mahsul ve meyveleri olduğunu, bunların bahçelerde yetiştirildiği konusunda hemfikirler. Suyun bolluğundan dolayı hemen hemen ağaçsız ev yoktu.¹¹⁰² Trablusşam'a gelen her ziyaretçi, topraklarının verimliliğini ve zenginliğini övmüştür. Mesela İstahrî, yörenin, şeker kamışı, hurma ağaçları ve bereketli toprak ile dolu olduğunu söylemiştir.¹¹⁰³ Trablusşam, ceviz, muz, hurma, şeker kamışı¹¹⁰⁴ gibi tarım ürünlerinin yanı sıra aşağıda bahsedeceğimiz buz¹¹⁰⁵ imalatının yapıldığı Bilâdü's-Şâm'ın zengin bir bölgesi idi.

Ammâroğulları Emirliği'nin kurulmasından birkaç yıl önce Trablusşam'ı ziyaret eden Nâsır-ı Hüsrev'in tarifine gelince, o şöyle demektedir: “*Şehrîn civarî tamamıyla ekinlik, bostan, ağaçlık ve şeker kamışlığıydı. Portakal, turunç, muz, limon, hurma ağaçları çoktu. Şeker kamışının şekerini de mevsiminde çıkarıyorlardı*”.¹¹⁰⁶

¹¹⁰⁰ Sâlim, *Trablusşam fî t-Târîhi'l-İslâmî*, 378.

¹¹⁰¹ Emîn, *el-Vatanü'l-İslâmî beyne's-Selâcika ve's-Salîbiyyîn*, 301-302; Hasan Emîn, *Dâ'retü'l-Me'ârifî'l-İslâmiyyeti's-Şi'iyye*, 6. Baskı, (Beyrut: Dârü't-Te'ârûf lil-Metbû'ât, 1422/2002), XV:282.

¹¹⁰² Dimaşkî, *Kitâbü Nühbetü'd-Dehr*, 207; Ebû'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân*, 253.

¹¹⁰³ İstahrî, *Kitâbu'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, 61.

¹¹⁰⁴ Bedrüddîn el-Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî 855/1451, *İkdü'l-Cümân fî Târîhi Ehli'z-Zamân*, thk. Muhammed Muhammed Emîn, (Kahire: Dârü'l-Kütüp ve'l-Vesâ'ki'l-Kavmiyye, 1431/2010), II:381.

¹¹⁰⁵ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, III:371; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVII:617; İbnü's-Şihne, *ed-Dürrü'l-Müntehab*, 263.

¹¹⁰⁶ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 18.

Nâsır-ı Hüsrev, Trablusşam ziyareti sırasında buradaki yiyecek ve meyveleri överek şunları söylemektedir: “*Acem ülkesinde görmüş olduğum her çeşit yemek ve meyveyi, hatta yüz kat daha fazlasını orada gördüm, hepsi de fazlasıyla vardı*”.¹¹⁰⁷

Ünlü coğrafyacı el-İdrîsî, kendi dönemindeki Trablusşam’ı şöyle anlatmaktadır: “*Onun büyük bölge ve köyleri, zeytin ağaçları, bağları, şeker kamışı, çeşitli meyveleri ve çeşit çeşit mahsulleri vardır*”.¹¹⁰⁸ Zeytin ağaçları ise, dağların yamaçlarını ve etrafını saran ova ve tepeleri kaplayarak bu dağları yeşil alanlara dönüştürdü.¹¹⁰⁹ Ayrıca zeytin ovaları ‘Akkâr’a kadar uzanan dünyanın en büyük zeytin ovalarından biridir. Üzüm ise Dınniyye bölgesinde yetiştirilirken, şeker kamışı, üzüm bağları ve narenciye gibi diğer meyveler Trablusşam’ı çevreleyen çayırarda yetiştirilmektedir.¹¹¹⁰

Trablusşam bahçelerinde şeker kamışı ekimi, Orta Çağ’ın en önemli tarım alanlarından biri sayılırdı. Coğrafyacıların ve seyyahların bıraktığı metinler de bu gerçeğe atıfta bulunmaktadır. Haçlılar kuşatma sırasında yiyecek bulamayınca Trablusşam çevresinde yetişen şeker kamışını yiyorlardı.¹¹¹¹ Onu beğendikleri için de Sicilya adasına götürüp oraya dikmişlerdir.¹¹¹² Sicilya’dan Avrupa’ya yayılan kamış ekimi, daha sonra önemli bir ticari meta haline gelmiştir.¹¹¹³

Ayrıca Trablusşam’a bakan dağlarda *el-Kesîrâ’* [Astragalus Gummiifer] adı verilen, yerden yarım arşından fazla yükselmeyen, yaprak dökmeyen, birçok tıbbi alanda kullanılan bir zamk çeşidi üretilen odunsu bir çalı türü bitki de yetişiyordu.¹¹¹⁴

5.6. Sanayi

Trablusşam’daki sanayi, ağırlıklı olarak emirlikte üretilen tarım ürünlerine dayanıyordu. Zeytin ağaçlarının yayıldığı alanlarda zeytin sıkılıp yağı çıkarıldığı zeytin sıkma tesisleri yaygınlaşmıştı. Trablusşam’ın ünlü sabunlarının yapımı da

¹¹⁰⁷ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 19.

¹¹⁰⁸ İdrîsî, *Nüzhetü'l-Müşâtâk*, 372.

¹¹⁰⁹ Himyerî, *er-Ravzü'l-M'târ*, 390.

¹¹¹⁰ Sâlim, *Trablusşam fi't-Târihi'l-İslâmî*, 378.

¹¹¹¹ Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 78; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 389; Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, 193.

¹¹¹² Tedmürî, *Târihu Trâblus*, II:389.

¹¹¹³ Cürcî Efendî Yenî, *Târihü Suriye*, (Beyrut: el-Metbaatü'l-Edebiyye, 1881), 380-381; Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, 193.

¹¹¹⁴ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XI:198.

zeytinyağına dayanıyordu. Sabun, ihraç edildiği için Trablusşam'daki ana ekonomik kaynaklardan biri olmuştu.¹¹¹⁵

Şeker kamışı üretiminin yoğunluğunun bir sonucu olarak Trablusşam'da şeker imalatı gelişmiş ve Trablusşam'ın meşhur olduğu ürünlerden biri haline gelmiştir. Seyyah Nâsır-ı Hüsrev'in Trablusşam'a yaptığı ziyarette şeker yapımı dikkatini çekmişti.¹¹¹⁶ İbn Fazlullah el-Ömerî, Trablusşam'ın bu sanayi ile meşhur olduğunu teyit etmiştir.¹¹¹⁷ Neyse ki, tarihi kaynaklar şeker yapma yöntemini bizim için korumuştur; Çiftçiler şeker kamışını hasadı tamamladıktan sonra, bu amaç için hazırlanmış havanlarda ezip suyunu süzerek şeker kamışının suyunu çıkartırlardı. Daha sonra bu su toplanır, düz kaplara dökülür ve içindeki sıvılar buharlaşıp katı beyaz yapraklara dönüşene kadar güneşte tutulurdu.¹¹¹⁸ Bu yapraklara "*el-kand*" adı verilmiştir. Ondan sonra bu beyaz yapraklar şekercilere taşınarak su ve sütle eritilip pişirilince içinden beyaz şeker elde edilirdi.¹¹¹⁹ Şeker, Trablusşam'ın diğer ülkelere ihraç ettiği başlıca ürünlerden biriydi.¹¹²⁰

Dut ağaçlarının birçok ipek böceği sağladığı Trablusşam'da ipek sanatı kendini gösteren sanayi alanlarından biriydi. İpek dokuma, şehrin en önemli dokuma sanatıydı. Trablusşam Emirliği, Haçlı prenslerini şaşırtan ve etkileyen ipek dokumalarıyla ünlü olmuştur.¹¹²¹ Çok sayıda zanaatkar ipek dokumada çalışıyordu. Burkhard, Arapçası "*Vasfû'l-Arâzî'l-Mükaddese*" olan *Description de la Terre-Sainte* adlı kitabında Trablusşam'daki ipek dokuma işçisi sayısının 4000 ve daha fazlasına ulaştığından bahsetmiştir.¹¹²² Makrîzî de, Trablusşam'dan bahsederken aynı sayıyı vermiştir.¹¹²³

Trablusşam'da ipek sanatının yanı sıra önemli bir sanat alanı kâğıt imalatıydı. O dönemde Trablusşam halkının ürettiği kâğıdın kalitesi seyyah Nâsır-ı Hüsrev'in dikkatini çekmiş ve şöyle demiştir: "*Orada Semerkand kâğıdı gibi, hatta ondan da güzel kâğıt yapılmaktadır*".¹¹²⁴

¹¹¹⁵ Sâlim, *Trablusşam fi't-Târihi'l-İslâmî*, 380.

¹¹¹⁶ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 18.

¹¹¹⁷ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, III:371; İbnü's-Şihne, *ed-Dürri'l-Müntehab*, 263.

¹¹¹⁸ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 389.

¹¹¹⁹ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, VIII:197.

¹¹²⁰ Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, 193.

¹¹²¹ Tedmürî, *Târihu Trâblus*, II:398.

¹¹²² Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, 194.

¹¹²³ Makrîzî, *es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, II:211.

¹¹²⁴ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 19.

Semer kand kâğıdı, Çin dışında bir benzeri olmayan ve o zamanlar mevcut olan en yumuşak ve en ince kâğıttı. Kâğıt sanatı, Çin'den halkının çoğunun orada çalıştığı Semer kand'a taşınmış ve burası kâğıt sanatı için önemli bir merkez haline gelmişti.¹¹²⁵ Kâğıt sanatı Semer kand'dan Irak'a ve oradan da Bilâdü's-Şâm'a taşınmıştır. Bilâdü's-Şâm şehirleri kâğıt sanatı ile ünlüydü ve Trablusşam, yüksek kaliteli kâğıt üreten şehirlerin başında geliyordu.¹¹²⁶ Bilâdü's-Şâm şehirlerinden diğer ülkelere kâğıt ihraç edilmekteydi. Haçlı Seferleri sırasında Dımaşk'ta iki Fransız esir, kâğıt yapmayı öğrenmişti. Bunlar ülkelere döndüklerinde kâğıt imalat sanayisini Fransa'da yaymışlardır. Kâğıt oradan da tüm Avrupa'ya taşınmıştır.¹¹²⁷

Kâğıt sanatından sonra, özellikle H. V./M. XI. yüzyıl ikinci yarısında Ammâroğulları Trablusşam kütüphanesini yenilediğinde gerekli olan ciltleme işi ortaya çıkmıştı. Bu meslekle beraber kitap süsleme ve desenleme zanaatı başlamıştır. Bu da cilt sanatı ve tabaklama sanatının gelişmesine yol açmıştır.¹¹²⁸ Boyacılık ve cam sanatı ile birlikte tabaklama mesleği, Trablusşam ve Bilâdü's-Şâm'ın büyük şehirlerindeki Yahudilerin elindeydi.¹¹²⁹

Trablusşam aynı zamanda cam sanatı ile de ünlüydü. Bu sanat ve Cam süsleme, Fenikeliler zamanından beri ünlü olduğu için en önemli sanatlar arasında yer alıyordu. Ayrıca yöre insanı aromatik kokular¹¹³⁰ ve kuru meyveler yapmakla da meşhurdur. Bu meyveleri Mısır'a götürüp orada satılırdı.¹¹³¹

Trablusşam'da Fâtımîlerin para basmak için kurdukları bir de darphane vardı. Bu darphane, Ammâroğullarının Fâtımîlerden bağımsız olmasına rağmen Fâtımî paraları basmaya devam etmiştir. 463/1071 yılında Emînüddeve Ebû Tâlib b. Ammâr döneminde basılan bir dinar da dahil olmak üzere, bize ulaşan madeni paraların tarihleri bunu doğrulamaktadır. Celâlülmülk zamanından günümüze dört dinar ulaşmıştır. Birincisi 465/1073 yılında, ikincisi 470/1077 yılında, üçüncüsü 471/1078 yılında ve dördüncüsü 475/1082'de basılmıştır.¹¹³² Paranın bir halife adına basılması

¹¹²⁵ Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl es-Seâlibî, 429/1038, *Şimârü'l-Kulûb fi'l-Muzâf ve'l-Mensûb*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim, (Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 1965), 543.

¹¹²⁶ Gûrgîs 'Avvâd, "el-Varak ev'l-Kâğid Sînâ'e fî'l-'Usûri'l-İslâmiyye", *Mecelletü Mücme'i'l-Lügati'l-'Arabiyye bi-Dımaşk*, 23/3 (1948): 429.

¹¹²⁷ Kürd Ali, *Hitatü's-Şâm*, VI:243.

¹¹²⁸ Tedmürî, *Târîhu Trâblus*, II:399-400.

¹¹²⁹ Claude Cahen, *eş-Şerk ve'l-Garp Zemeni'l-Hürûbi's-Salîbiyye*, 115; Abdüddâyim, *İmâratü Trablus es-Salîbiyye*, 181; Sâlim, *Trablusşam fi't-Târîhi'l-İslâmî*, 230.

¹¹³⁰ Tedmürî, *Târîhu Trâblus*, II:400.

¹¹³¹ Antâkî, *Târîhu'l-Antâkî*, 290.

¹¹³² Tedmürî, *Lübnan mine's-Siyâdeti'l-Fâtımîyye*, II:143-162.

farklı anlamlar taşımasına rağmen Ammâroğullarının Fâtımî halifesi adına para basmaya neden devam ettiğini anlamak zordur. Belki de iktisat kanunlarının temeli olan arz ve talep ile alakalı olabilir. Zira Bilâdü’ş-Şâm’ın çoğu bölgesinin Fâtımîlerin elinden Selçukluların eline geçmesine rağmen, Fâtımî parası bir süre Bilâdü’ş-Şâm’da yaygın olarak tedavülde kalmıştır. Sıbt İbnü’l-Cevzî de, 491/1098 yılında Bilâdü’ş-Şâm halkının sadece Fâtımî dinarlarını bildiğinden bahsetmektedir.¹¹³³

Trablusşam’da dikkatimizi çeken imalat alanlarından biri de buz imalatıdır. Buz,¹¹³⁴ temelde kışın depolanan kar kütlelerinin sıkıştırılmak suretiyle depolandıkları alanlarda buza dönüşmesi suretiyle elde edilen önemli bir ticari emtia idi. Çeşitli depolarda sıkıştırılan buz kütleleri yaz aylarında Cübbetü Büşrâ ve el-Münaytırâ’daki depolardan Trablusşam’a, oradan da gemilerle Mısır’a taşınırdı. Buz imalatı, Trablusşam’da bulunan önemli imalat alanlarından biriydi.¹¹³⁵ Buz, Mısır gibi sıcak ülkelerde halifelerin saraylarına gönderildiği gibi, yaz aylarında komutanların ve üst düzey memurların maaşlarının bir parçası olarak ödeneklerine eklenen bir gelir nesnesi haline gelmişti.¹¹³⁶ Buz ticaretinde çalışanlara "karcı" adı verilmişti. Bu görevliler kışın yağın karı toplayıp kar odaları denilen depolara koyarlardı.¹¹³⁷ Sonra buza dönüşene kadar döverek bastırılırdı. Kar odaları dolduğunda samanla kapatılırdı. Bu odalar yazın kullanmak için mayıs ayına kadar açılmazdı. Mayıs ayından itibaren başlayan etkinlikte buz kütleleri bulundukları odalardan çıkartılıp kesilir ve civardaki pazarlara götürülüp satılırdı.¹¹³⁸ Karın buza dönüştürülerek yaz aylarında Bilâdü’ş-Şâm’dan Mısır’a erimeden bir haftadan az sürmeyen bir yolculukla taşınması, gerçekten ilginç bir durumdur. Buzun, bir ticari emtia olarak İslam dünyasındaki ehemmiyeti Orta Çağ boyunca devam etmiş görünüyor.¹¹³⁹

¹¹³³ Sıbt İbnü’l-Cevzî, *Mirâtü’z-Zaman*, XIX:495-496.

¹¹³⁴ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü’l-Ebsâr*, III:371; İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XVII:617.

¹¹³⁵ İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta’rif bi’l-Müstalahi’ş-Şerîf*, 256.

¹¹³⁶ Makrîzî, *İttî’âzü’l-Hünefâ*, II:13; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü’z-Zâhire*, IV:66.

¹¹³⁷ Fîrûzâbâd, Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed Fîrûzâbâdî, 817/1414, *Kâmûsü’l-Muhît*, (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1996) 182.

¹¹³⁸ Muhammed Saîd el-Kâsimî, Cemâleddîn el-Kâsimî ve Halil el-Azım, *Kâmûsü’s-Sinâ’ati’ş-Şâmiyye*, thk. Zâfir el-Kâsimî, (Dimaşk: Dâr Tlâs, 1988) 72; Abdülmün’im Süleyman Hicâzî, “es-Selc ve’s-Selâcün fî Mısır ve Bilâdü’ş-Şâm fî l-‘Asırı’l-Memlûkî”, *Havliyyetü Siminâr et-Târîh el-İslâmî ve’l-Vasît*, (2011):268.

¹¹³⁹ Buz ticaretinin Orta Çağ İslam dünyasındaki yeri, önemi ve tekniği hakkında bir inceleme için bkz., Ahmed Aldahrouj ve Halil İbrahim Gökbörü, “Orta Çağ İslam Dünyasında Buz Ticareti”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Sayı:6 (2021):111-123.

5.7. Ticaret

Trablusşam'ın Orta Çağ'da Bilâdü's-Şâm'ın önemli bir ticaret merkezi haline gelmesi iki nedenden dolayı doğaldı. Birincisi: Çok sayıda gemiyi barındırabilen büyük bir limana sahip olmasıdır. el-Ya'kûbî, Trablusşam limanının bin tekneyi barındırabileceğinden bahseder.¹¹⁴⁰ Ayrıca orta bölgedeki ticaretin çıkış noktası olması ve bir yandan Avrupa'dan gelen yabancı tüccarlar ile diğer yandan Hıms, Halep, Dimaşk, Hama ve Ba'albek tüccarları arasındaki bağlantı noktası olmasından dolayı bu liman Bilâdü's-Şâm'ın iç ve dış ticaretinde büyük önem taşımaktadır.¹¹⁴¹ Bilâdü's-Şâm'dan gelen ve ithal edilen mallarla dolu olan tüccar dükkanları ve depolar limana bakan sokaklara yayılmıştır.¹¹⁴² İkincisi ise: Trablusşam ve çevresinde tarım ve sanayi mesleğinin gelişmesidir. Bu da ticari harekette önemli bir rol oynamıştır. Çünkü üretimin yoğunluğu, yurt dışına ürün satma ihtiyacını da beraberinde getirmektedir.¹¹⁴³

Trablusşam'ın ayrıcalıklı ticari rolü, kent Fâtımîlerin elindeyken açık idi. Nâsır-ı Hüsrev şöyle demiştir: “*Şehir, bâc yeridir. Rum, Frenk, Endülüs ve Mağrib illerinden gelen gemiler, Mısır padişahına onda bir bâc verirler. Ordunun erzakı, bundan çıkar. Padişahın orada gemileri vardır; Rum, Sicilya ve Mağrib ülkelerine gidip ticaret ederler*”.¹¹⁴⁴

Ancak genel olarak Şam kıyılarındaki şehirlerde ve özel olarak Trablusşam'daki ticaret hareketi bir şekilde Kahire'ye bağlıydı ve ticaretin gelirleri bu şehirlerde kalmayıp Kahire'deki Fâtımî halifesine gönderiliyordu. Ama Ammâroğullarının Fâtımîlerden bağımsızlığını kazanmasından sonra ve H. V. /M. XI. yüzyılın ikinci yarısında Trablusşam'da Fâtımîlerden bağımsız ticari kuruluşlar ortaya çıkmıştır.¹¹⁴⁵ İtalyan tüccarlar Kahire'ye gitmeden Trablus'la ticaret yapmaya başlamışlardı. Bunlar arasında Amalfililerin *funduk* denilen otellerinin Haçlılar gelmeden önce kıyı kentlerinde yayılmasını açıklamaktadır.¹¹⁴⁶ Ammâroğulları Trablusşam'dan diğer

¹¹⁴⁰ Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân*, 164.

¹¹⁴¹ Mahmud Muhammed el-Hüveyrî, *el-Evdâ'ü'l-Hadâriyye fî Bilâdü's-Şâm fî el-Karneyîn es-Sânî 'Aşer ve's-Sâlis 'Aşer mine'l-Milâd*, (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1979), 130.

¹¹⁴² Na'im Zekî Fehmî, *Turükü't-Ticâreti'd-Düveliyye beyne's-Şark ve'l-Ğarb*, (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1973), 151; Nicola A. Ziadeh, *Urban Life in Syria Under the Early Mamlûks*, (Beirut: American University, 1953), 136.

¹¹⁴³ Sâlim, *Trablusşam fî't-Târihi'l-İslâmî*, 383.

¹¹⁴⁴ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 58; Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, 20.

¹¹⁴⁵ Goldman, *Arabic-Speaking Jews in Crusader Syria*, 205-206.

¹¹⁴⁶ Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, 113.

yörelere bölgenin ürünlerini taşıyıp gemileri denizde dolaşan ve diğer bölgelerden ihtiyacı olanı buraya taşıyan bir ticaret filosu kurarak ticareti geliştirmeye çalışmışlardır.¹¹⁴⁷

Coğrafyacılar da Trablusşam'daki ticari hareketin faaliyetini doğrulamaktadır. İdrîsî şöyle diyordu: "*Oranın ithalatı ve ihracatı çoktur*".¹¹⁴⁸ İbn Fazlullah el-Ömerî de şöyle demiştir: "*Deniz heyetleri oraya gelirler, tekneleri orada demirler; orası ziraat ve hayvancılık yeridir*".¹¹⁴⁹ Himyerî ise şöyle demiştir: "*Birçok ekin türü vardır ayrıca ithalat ve ihracatı çoktur*".¹¹⁵⁰ Bu ticari rol, Trablusşam'ın zenginliğini görülmemiş bir şekilde artırmıştır. Ticari getiriler Ammaroğulları döneminde artık Kahire'ye gitmeyip Trablusşam'da kalmış ve bu durum ülkenin ekonomik koşullarına da yansımış, dolayısıyla zenginliği artmıştır.¹¹⁵¹ Dolayısıyla ticaretten elde edilen zenginliğin tezahürü olan bir refah düzeyi kente ve halkına yansımıştır. Bu zenginlik, Celâlmülk ile görüşmek için gelen Haçlı elçilerinin dikkatini çekmişti. Nitekim Haçlı kaynakları bundan bahsetmişlerdir.¹¹⁵²

Ammâroğulları döneminde Trablusşam'ın ulaştığı zenginliğin tezahürlerinden biri de Fahrülmülk'ün Dımaşk hükümdarı Dukak'a, İbn Süleyha'yı teslim etmesi karşılığında 300 bin dinar teklif etmesidir. Ancak Dukak bu teklifi kabul etmemiştir.¹¹⁵³ Ayrıca Haçlı kuşatması sırasında Fahrülmülk yiyecek satın alıp şehirdeki askerlere ve hastalara dağıtırdı.¹¹⁵⁴ Sultan Muhammed Tapar'dan askerî yardım istemek için Bağdat'a gitmeden hemen önce askerlerin maaşlarını altı aylık peşin ödemişti.¹¹⁵⁵ Ayrıca İbnü'l-Hayyât, Ammâroğullarının Trablusşam kütüphanesinde okuyan öğrencilere her ay altın dinarlar ödediğini ve kendisinin de bu dinarları alanlardan biri olduğunu söylemektedir.¹¹⁵⁶ Kaynaklar ayrıca, Fâtımîlerin Fahrülmülk'ün Bağdat yolculuğu sırasında Trablusşam'ın kontrolünü ele geçirdiğinde, Fâtımî valisinin

¹¹⁴⁷ Emîn, *el-Vatanü'l-İslâmî beyne's-Selâcika ve's-Salîbiyyîn*, 303.

¹¹⁴⁸ İdrîsî, *Nüzhetü'l-Müşâtâk*, 372.

¹¹⁴⁹ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, III:371; İbnü's-Şihne, ed-Dürrü'l-Müntehab, 263.

¹¹⁵⁰ Himyerî, *er-Ravzü'l-M'târ*, 390.

¹¹⁵¹ Tedmürî, *Târihu Trâblus*, II:404.

¹¹⁵² Raymond of Aguilers, *Tarihü'l-Firance Güzâtü Beyti'l-Makdis*, 185; Fulcher of Chartres, *History of the Expedition to Jerusalem*, 58; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitana*, 377; Willam B. Stevenson, "The Firest Crusade", *The Cambridge Medieval History*, 295; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I:208.

¹¹⁵³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:36.

¹¹⁵⁴ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II:51.

¹¹⁵⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Tarihü Dimaşk*, 257; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:120; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XX:23; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXXI:36; İbnü'l-Furât, *Târihu İbni'l-Furât*, VIII:77.

¹¹⁵⁶ İbnü'l-Hayyât, *Dîvânü İbnü'l-Hayyât*, 121.

Ammâroğullarından çok miktarda para ve mücevher toplayarak onları Mısır'a gönderdiğini belirtmektedir.¹¹⁵⁷ Bu tezahürler, Trablusşam'da kurulmuş olan emirliğin Ammâroğulları döneminde ulaştığı ekonomik refahın bir kanıtıdır.

¹¹⁵⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimâşk*, 258; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX:121; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mirâtü'z-Zaman*, XX:24; İzzeddin Hezbânî, *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ'*, 161; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XXXV:8; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVIII:171; Zettersteen, *Beitrage Zur Geschichte der Mamlûkensultane*, 247-248.

6. SONUÇ

Bu çalışmanın sonunda bazı önemli sonuçlara ulaşılmıştır. H. 5. yüzyılda / MS 11. yüzyılda Bilâdü's-Şam'ın yaşadığı zayıflık, parçalanma ve kaos durumu, bir yandan Abbasi devletinin zayıflığı, diğer yandan da hem Bizans devletinin hem de Fatımi devletinin Bilâdü's-Şâm'daki Abbasilerin aleyhine nüfuzunu genişletmeye çalışması yerel emirler ve bazı valileri kaostan yararlanarak elleri altındaki bölgeleri tekeline almaya teşvik etmiştir. Böylece Bilâdü's-Şâm'da sadakatleri Fâtımîler ve Abbasiler arasında değişen pek çok bağımsız emirlik ortaya çıkmış, Trablusşam'daki Ammâroğulları emirliği ortaya çıkan bu emirliklerden biriydi.

Trablus ismi şehrin tek ismi değildi. Trablus şehri tarihi boyunca pek çok isim almıştır. Ancak bu isimlerin en ünlüsü ve en uzun ömürlüsü Trablus'tur. Trablus isminin menşei ile ilgili çok sayıda teorinin bulunmasına rağmen, kanıtlanmış ve gerçeğe en yakın olan, aslının Yunanca olduğu ve şehir oluşturan "Mihlât", "Mîsâ" ve "Hâîsâ" üç köy anlamına geldiğidir. Bilâdü's-Şâm'da bulunan Trablus'u Batı'da [Libya] bulunan Trablus'tan ayırmak için Bilâdü's-Şâm'da bulunan şehre "Şam" kelimesi eklenerek **Trablusşam** olmuş, Batı'daki şehre, "Batı" kelimesi eklenerek de **Trablusgarp** olmuştur.

Trablusşam'daki Ammâroğulları emirliğinin sabit sınırları yoktu, çünkü emirliğin coğrafi uzantısı bölgedeki siyasi durumdan doğrudan etkilenerek sürekli değişiyordu. Öyle ki kuzeyde Lazkiye şehrinin sınırlarına, güneyde Nehrü'l-Kelb'e kadar en geniş alanına ulaşmıştır. Ancak İbn Süleyha'nın Cebele şehrinde bağımsız olup ardından 'Arka şehrinin valisi şehrinde bağımsız olduktan sonra bu sınırlar kısa sürede küçülmüştür. Daha sonra Haçlılar bölgeye geldiğinde Ammâroğulları emirliğine bağlı şehirler birbiri ardına ele geçirilmeye başlamış ve sonunda emirliğin merkezi olan Trablusşam Haçlıların eline geçmiştir.

Arapların soy merakı ve bu konudaki şöhretlerine rağmen, çağdaş tarihçiler Ammâroğulları'nın kökenini ve bu ailenin tarihsel kökleri üzerinde durmamışlar. Ammâroğulları'nın Trablusşam'daki tarihinden bahseden tarihçilerin çoğu -İbnü'l-

Kalânsî, İbnü'l-Esîr, Sıbt İbnü'l-Cevzî vb.- bu ailenin kökenine ya da tarihsel köklerine değinmemişlerdir. Bu, araştırmacıların bu konudaki görüşlerinde bir bölünmeye yol açmış ve her biri, tarihsel kaynaklardan gelen kanıtlara dayanmadan, Ammâroğulları'nı farklı bir kabileye atfetmeye başlamışlardır. Ancak Makrîzî ve Ammâroğulları'nın çağdaşı olan şair İbnü'l-Hayyât'ın anlattıkları, Ammâroğulları'nın kökeninin büyük Arap kabilelerinden biri olan Tayy kabilesine kadar uzandığını bize kanıtlamaktadır.

Trablusşam vilayeti Fâtımî dönemi boyunca istikrarlı bir bölge olduğu ve iç Suriye'deki büyük şehirlerde olduğu gibi iç çekişmelere, nüfuz mücadelelerine maruz kalmamıştır. Kentteki istikrarı tehdit eden tek tehlike, birkaç kez Trablusşam surlarına ulaşan Bizans seferleriydi. Ancak bu seferler, II. Basileios'un 389/999 seferi sonrasında neredeyse durmuştur. Bu, Antakya'daki Bizans valilerinin daha güneyde yer alan Müslüman kalelerine yönelik istilaları ile sınırlı kalmıştır. Bazen Trablusşam'a yaklaşan bu saldırılar kalıcı bir etki bırakmamıştır. Öte yandan Trablusşam valileri Kahire'deki Fâtımî halifelerinin güvenini kazanmış yöneticiler olmuşlardır. Bu nedenle, başka şehirlerin valilerinden biri halifeye isyan ettiğinde, onlara müdahale etmeleri veya dış saldırı tehlikesi ortaya çıktığında valilerden birine destek vermeleri istenmiştir.

H. 5. yüzyılın ilk yarısında / MS 11. yüzyılda Ammâroğulları, Trablusşam'ın Fâtımî devletinde önemli bir siyasi rol oynamış. Ayrıca çalışmaları yargı ile sınırlı değildi. Aksine, Trablusşamı Fâtımîlerin valileri olarak yönetmişler. Zira emirliğin kurucusu Ebû Tâlib, emirliği kurup bağımsızlığını ilan etmeden önce Trablusşam'ın valisiydi.

Ebû Tâlib, Trablusşam emirliğinde bağımsızlığını kazandıktan sonra Fâtımîler aleyhine Selçuklulara yaklaşmaya başlamış. Tarihçiler, Ebû Tâlib'in Selçuklulara bir mesaj göndererek onlara hediyeler verdiğinden bahsetmektedir. Aynı zamanda Alparslan, 463/1071 yılında Halep civarında bulunduğu sırada, kâtiplerinden birini durumunu belirtmek için Trablusşam'a göndermiştir. Alparslan'ın kâtibi, Ebû Tâlib ile, Selçukluların emirliğine musallat olmamaları karşılığında, Ebû Tâlib'in Selçuklulara bir tür itaat gösterdiği bir anlaşma yapmış olması kuvvetle muhtemeldir. Ebû Tâlib, aynı zamanda Fâtımîlerle bağını koparmamış, onlardan bağımsız olmasına rağmen onlara dostluk ve saygı göstermeye devam etmiştir.

Emirliğin kurucusu Ebu Tâlib'in ölümünden sonra, Trablusşam'da Ammâroğulları ailesinin yönetmeyi arzulayan üyeleri arasında bir anlaşmazlık çıkmış. Çatışma bir

yanda Ebu Tâlib'in kardeşi Ebü'l-Fetih ile diğer yanda Celâlmülk arasında kalmış. Celâlmülk, halkın ve İbn Münkız ve grubu yardımıyla emirliğin yönetimine ulaşmayı başarmıştır.

Ammâroğulları emirliği, Celâlmülk döneminde birçok önemli olay yaşamıştır. Bilâdü's-Şâm'daki mülklerinin çoğunu kaybeden Fâtımîler ile bölgeye geldiklerinden beri sadece Bilâdü's-Şâm'da değil Mısır'da da Fâtımî etkisini sona erdirmeye çalışan Selçuklular arasındaki çatışma yoğunlaşmıştır. Ayrıca hükümdarlığının son günleri, Haçlıların bölgeye gelişiyle aynı zamana denk gelmiştir. Böyle olunca da emirliğe zarar verme korkusuyla onları idare etmeye çalışmıştır. Onun döneminde de Ammâroğulları emirliğinin sınırları en geniş sınırlarına, yani Cebele'yi ilhak ettikten sonra Lazkiye'ye ulaşmıştır. Devlet ve çevredeki emirliklerle de iyi ilişkiler kurmuş, Celâlmülk'ün Trablusşam emirliğini yönetmesi ile ilgili Melikşah'tan elde ettiği menşurlarla Ammâroğulları'nın Selçuklulara olan eğilimi ve onlara olan bağlılığı netlik kazanmıştır. Ammâroğulları'nın ilişkisi büyük Selçuklularla sınırlı kalmayıp Anadolu Selçukluları ile temasa geçmiştir ve bu durum Süleyman Şah'ın Celâlmülk'e bir mektup yazarak, fethettiği şehirlerden birine yani Çukurova bölgesine bir kadı ve hatip göndermesini istemesinden anlaşılmaktadır.

Tarihsel kaynaklar, Haçlıların bölgeye gelişine tanık olan hükümdarın adından bahsetmemiş. Bu nedenle araştırmacılar, gelişlerinin Fahrülmülk'ün emirlik yönetiminin başlangıcına denk geldiğine inanıyorlardı. Ancak ilgili kaynaklarda Celâlmülk'ün ölüm tarihi ile Haçlıların bölgeye gelişine şahit olanın kardeşi Fahrülmülk değil Celâlmülk olduğu anlaşılmıştır. Çünkü ilk Haçlı Seferi 25 Cemaziyelahir 492/19 Mayıs 1099'da emirliğin sınırlarını terk etmiş. Celâlmülk'ün vefatı ise, İbni-Şeddâd, Nüveyrî ve İbnü'l-Furât'ın zikrettiklerine göre, Şaban 492/Temmuz 1099 ayının sonundaydı. Yani, Haçlıların Trablusşam'dan ayrılmasından iki aydan fazla bir süre sonra.

Fahrülmülk çok kritik bir dönemde iktidara gelmiş, zira emirlik, bölgeye Haçlıların gelmesiyle bozulan şartlar sonucunda Cebele ve Entartûs şehrini kaybetmiştir. Fahrülmülk, Haçlıların Filistin ve Anadolu ile meşgul olmalarından yararlanarak bu şehirleri kurtarmak için çalışmış. Ancak Avrupa'dan yeni askeri timlerin gelmesiyle Haçlı baskısı geri dönüp artmış, Raymond de Saint-Gilles de Trablusşam'ı kontrol etmek için çok çalışmış, ancak başarısız olup bu amacına ulaşmadan ölmüştür. Raymond'un yeğeni ve halefi Guillaum Jordain, Haçlıların Trablusşam'ı kontrol etme

hedefine ulaşmaya çalışarak Trablusşam'daki kuşatmayı sıkılaştırıp 'Arka'ı kontrol etmeyi başarmıştır. İslami güçlerin Trablusşam'daki kuşatmayı kaldırma girişimlerine ve Fahrülmülk'ün Bağdat'a gitmesi ve aynı amaçla Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar ile görüşmesine rağmen, siyasi koşullar bölgeye şehrin Haçlı kuşatmasını kırmaya yardımcı olabilecek bir İslam ordusunun gelmesine yardımcı olmamıştır. Haçlılar saflarını birleştirmeyi başarmışlar, hepsi şehri kuşatmak için toplanmışlar ve 502-1109 yılında ellerine geçirmişler. Raymond'un oğlu Bertrand da şehrin ilk Haçlı hükümdarı olmuştur.

Ammâroğulları hükümdarlarına bir dizi idari görev emirliği yönetmesine yardımcı olmuştur, onlar: Naip, kadı, kâtip, vakıf mütevellisi, Darphane'nin yöneticisi, deniz emiri, ordu komutanı ve kütüphane yöneticisidir. Emirlik, sakinlerinin ırk ve mezheplerinin çeşitliliği ile de ayırt edilmiş. Nüfusun Şii çoğunluğuna rağmen, Sünnilerin emirlikte açık bir varlığı vardı ve aralarında hüküm verecek kadıları vardı. Yahudiler de orada yayılmış ve sarraflık ve tabakalama gibi bir dizi meslek üzerindeki tekeli ile ayırt edilmiştir. Emirlikteki Hristiyan varlığına gelince, açıktı ve onların varlığı Marunilerle sınırlı değildi, aynı zamanda Yakubiler, Nesturiler ve Ortodoks Hristiyanlar da vardı.

Ammâroğulları döneminde Trablusşam, ilmî bir gelişmeye tanık olmuş, içinde mektepler ve kütüphaneler yayılmış ve her yerden alimlerin ve ilim talebelerinin merkezi olmuş. Hatta o dönemin tarihçileri bile ilimle ünlü olduğu için Trablusşam'a ***Dârü'l-İlim*** [İlim Evi] demeye başlamışlardır. Trablusşam'da çeşitli bilim dallarında binlerce kitap bulunan İslam dünyasının en büyük kütüphanelerinden biri de bulunuyordu. Ancak bu kütüphane Haçlılar tarafından şehrin kontrolünü ele geçirdiklerinde yakılmış ve kitaplarından geriye hiçbir şey kalmamıştır.

Emirlikte tarım gelişmiş ve çiftçiler, Ammâroğulları tarafından Kâdişa Nehri üzerinde kurulan su projelerinden yararlanmıştır. Emirlik ayrıca, üretimi emirliğin ihtiyacını aşan ve böylece ihracat listesine giren zeytin ve şeker kamışı başta olmak üzere bir dizi tarımsal ürünle ünlü olmuş. Haçlılar da Trablusşam'da şeker kamışını gördüklerinde ekimini Avrupa'ya taşımışlardır. Sanayiye gelince, Trablusşam, seyyahlara göre o zamanlar Semerkant kağıdından daha kaliteli olan kâğıt imalatı ve şeker kamışı ekimine dayanan şeker imalat ile üstün olmuştur. Ayrıca Trablusşam, yakın dağlarda depolanan buzı yazın gemilerle Mısır'a göndermek, burada halifelerin

ve emirlerin saraylarında ve bazı tıbbi amaçlar için kullanılmak üzere buzun imalatı ile de ünlüydü. Ticarete gelince, Trablusşam Doğu Akdeniz'e açılan ticari bir kapı, büyük limanı orta bölgenin ticareti için bir çıkış ve bir yandan Avrupa'dan gelen yabancı tüccarlar ile diğer yandan Hıms, Halep, Dımaşk, Hama ve Ba'albek tüccarları arasındaki bağlantı idi.

KAYNAKLAR

Abbâs, İhsân. *Şezerâtün min Kütüben Mefkûde fî't-Târih*. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.

Amilî. Kâzım Yâsîn. *Târîhü 'Alâkâtî'l-Mevârine Bicîrânihim min'l-Fethi'l-İslâmî ilâ'l-Harbi'l-Ehliyye*. Beyrut: Dârü'l-Vasîle, 1414/1994.

Arînî, Seyyid Bâz, *ed-Devletü'l-Bîzantiyye: 323-1081*, Beyrut: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1982.

Âşûr, Saîd Abdülfettah. *el-Harekâtü's-Salîbiyye: Safha Müşerrefe fî Târîhi'l-Cihâdi'l-İslâmî fî'l-'Üsûri'l-Vûstâ*. Kahire: Mektebetü'l-Anglo el-Masriyye, 2010.

Avad, Muhammed Mûnis. *el-İmbaratûriyye el-Bîzantiyye dirâse fî Târîhi'l-Üseri'l-Hâkime 330-1453*. Kahire: 'Ayn li'd-Dirâsât ve'l-Bühûsi'l-İnsânîyye ve'l-İctimâ'yye, 2007.

Avvâd, Gûrgîs. "el-Varak ev'l-Kâğid Sînâ'e fî'l-'Usûri'l-İslâmîyye". *Mecelletü Mücme'i'l-Lüğati'l-'Arabiyye bi-Dimaşk* 23/3 (1948): 429.

Abdüddâyim, Abdülaziz Mahmud. *İmâratü Trablus es-Salîbiyye fî'l-Karni es-Sânî 'Aşar*. Mekke: Yüksek Lisans Tezi, Ümmü'l-Kurra Üniversitesi, 1971/1391.

Ağa Büzürg Tahrani Muhammed. *Tabakâtü A'lâmi's-Şî'a*. Beyrut: Dârü İhyai't-Türâsi'l-Arabi, 2009/1430.

Ağa Büzürg Tahrani, Muhammed. *ez-Zeri'a ilâ Tasanîfi's-Şî'a*. Beyrut: Dârü'l-Edva, 1983/1403.

Albert of Aachen. *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*. Edited and Translated by Susan b. Edgington. Oxford: Clarendon Press, 2007.

Albert Vogt, "The Macedonian Dynasty from 976 To 1057 A.D". *The Cambridge Medieval History*, Edited by J.R. Tanner and anther. Vol4. Cambrige: Cambrige at the university press, 1923.

Aldahrouj, Ahmed ve Gökbörü, Halil İbrahim. "Orta Çağ İslam Dünyasında Buz Ticareti". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. Say:6 (2021):111-123.

Algül, Hüseyin. "Hasan b. Ali el-Kelbî". *TDVİA*. XVI: 288.İstanbul: TDV yayınları, 1997.

Ali el-Kâtib, Ali b. Halef el-Kâtib, 427/1035. *Mevâdü'l-Beyân*. thk. Hatim Salih Dâmin. Dimaşk: Dârü'l-Beşâ'r, 2003/1424.

Alptekin, Coşkun. “Ahdâs”, I:508-509. *TDVİA*. İstanbul: TDV yayınları, 1988.

Alptekin, Coşkun. *Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayın, 1985.

Anna Comnena, *The Alexiad*. translated by Elizabeth A. S. Dawes. Cambridge: Ontario, 2000.

Anna Komnena, *ALEXIAD Anadolu’da ve Balkan Yarımadası’nda İmparator Alexios Komnenos Döneminin Tarihi Malazgirt’in Sonrası*. Çev. Bilge Umar. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2021.

Anonim, *Mefâhirü’l-Berber*. thk. Abdülkadir Bûbâye. (Ribât: Dâr Ebî Rakrâk li’t-Tibâati ven’Neşir, 2005/1425).

Anonim. *Hüdûdü’l-‘Âlem mine’l-Meşriki ilâ’l-Mağrib*. thk: Yusuf El-Hâdi. Kahire: ed-Dârü’s-Sekafiyye linneşîr, 1999/1419.

Anonym. *the Deeds of the Frank and Other Jerusalem – Bound Pilgrims (Gesta Francorum)* The Earliest Chronicle of the First Crusades. Edited and translated by Nirmal Dass. United Kingdom: Rowman and Littlefield Publishers, 2011.

Antâkî, Ebü’l-Ferec Yahyâ b. Saîd b. Yahyâ, 458/1066. *Târîhü’l-Antâkî (Târîhü Yahyâ b. Saîd el-Antâkî)*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Trablus: Jarrous Press, 1990.

Archer, Thomas Andrew and Kingsford, Charles L. *The Crusades the Story of The Latin Kingdom*. London: T. Finsher Unwin, 1894.

Arnold, Thomas. “Muslim Civilisation During The Abbasid Period”. *The Cambrige Medieval History*. Edited by J.R. Tanner and anther. IV:276. Cambridge: Cambrige at the university press, 1923.

Azîmî, Muhammed b. Ali el-Azîmî, 556/1160. *Târîhü Haleb*. thk. İbrahim Ze’rûr. Dimaşk, 1986.

Aziz, Ahmad. *History of Islamic Sicily*. Edinburgh: Edinburgh university press, 1975.

Baba, Muhammed Kâmil. *Trâblus fi’t-Târîh*. thk. Fazıl el-Mükaddim ve Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Trablus: Jarrous Press, 1995/1415.

Bahâüddîn el-Cündî, Ebî Abdullah Bahâüddîn Muhammed b. Yusuf b. Ya’kûb, 732/1332. *es-Sülûk fi Tabakâti’l-Ülema ve’l-Mülûk*. San’a: Mektebtü’l-İrlâd, 1995.

Barthold, V.V. *Orta Asya Türk Tarihi –Dersleri-*. Yayına Hazırlayan Hüseyin Dağ. Ankara: Çağlar Yayınları, 2004.

Bayram, Mikâil. “Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkisi”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Dergisi*. Sayı:10. 2001.

Belâzürî, Ebü’l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Cabir, 279/892. *Fütûhu’l-Büldân*. tlk. Abdullah ve Ömer Tabâ’. Beyrut: Müessesetü’l-M’arif li’t-Tibâati ve’n-Neşir, 1978/1398.

Beyhakî, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, 470/1077, *Târihü'l-Beyhakî*, terceme ile'l-Arabiyye Yahyâ el-Haşşâb, Sadık Neşat, Kahire: Darü't-Tibaati'l-Hadîse, tz.

Bezer, Gülay Ögün. 'UKayliler'. *TDVİA*. XLI:59. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Binyâmîn et-Tetîlî, 569/1173. *Rihletü Binyâmîn et-Tetîlî*. Çev. 'Azrâ Haddâd. Ebû Zabî, el-Mücemme'ü's-Sekâfî, 1422/2002.

Bîtâr, Emîne. *Târihü el-'Asri'l-Abbâsî*. Dımaşk: Menşûrâtü Câmi'ti Dımaşk, 1997.

Brockelmann, Carl. *Târihü's-Şü'ûbi'l-İslâmiyye*. trc. Nebih Emin Faris, Münir Baalbeki. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1967. 192.

Brooks, Ernest Walter. "The Struggle with the Saracens (717-867)". *The Cambridge Medieval History*, Edited by J.R. Tanner, and anther. Vol4. Cambridge: Cambridge at the university press, 1923.

Bündârî, el-fetih b. Ali b. Muhammed, 643/1245, *Târihu Devleti Al-i Selçûk*, Kahire: Metbaatü el-Mevsû'at, 1900.

Bündârî, el-fetih b. Ali b. Muhammed, 643/1245. *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*. çev. Kıvameddin Burslan. 2. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.

C. R. Conder, *The Latin Kingdom of Jerusalem 1099-1291 A.D.* London: Committee of The Palestine Exploration Fund, 1897.

Cahen, Claude. *eş-Şerk ve'l-Garp Zemeni'l-Hürûbi's-Salîbiyye*. Çev. Ahmed eş-Şeyh. Kahire: Sînâ li'n-Neşir, 1995.

Cevzerî, Ebû Alî Mensûr el-Azîzî, (362/972). *Sîratü'l-Üstâz Cevzer*. thk. Muhammed Kâlmil Hüseyin ve Muhammed Abdülhâdî Şe'ra. Kahire: Dârü'l-Fikr el-Arabî, tz.

Chalandon, Ferdinand. "The Earkier Comneni". *The Cambridge Medieval History*, Edited by J.R. Tanner and anther. Vol4. Cambridge: Cambridge at the university press, 1923.

Clifford E. Bosworth. *el-'Üsrâtü'l-Hâkime fi't-Târihi'l-İslâmî*. trc. Süleyman İbrahim el- Askerî. 2. Baskı. Kuveyt: müessesetü's-Şirâ'l-Arabî, 1995.

Cum'a, Ali. *el- Mekâyil ve'l-Mevâzin eş-Şer'iyye*. Kahire, el-Kudüs li'l-İlân ve'n-Neşir ve't-Tesvîk, 2001.

Cûzcânî, Ebu Ömer Minhacüddin Osman b. Muhammed b. Osman, 660/1262. *Tabakâtu Nâsirî*. terceme Afaf es-Seyyid Zeydan. Kahire: el-Merkezü'l-Kavmi li't-Terceme, 2012.

De Lacy O'Leary. 'Ulûmü'l-Yûnân ve Sübülü'n-Tikâlühâ İlâ'l-'Arab. trc. Vahîb Ali. Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Masriyye, 1962.

Debs, Mütrân Yûsuf. *Târihü Suriyye ed-Dînî ve'd-Dünyevî*. 2. bs. Beyrut: Dâru Nazir Abbud, 1994.

- Demirkent, Işın. "Bizans" *TDVİA*. VI:230. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Demirkent, Işın. "Haçlı". *TDVİA*. İstanbul, TDV yayınları, 1996. XIV:529.
- Derûze, Muhammed 'İzze. *el-'Arab ve'l-'Ürûbe min'l-Karni'l-Sâlis hattâ el-Karni'l-Râbi'i'l-Hicrî*. Dimaşk: el-Yakazetü'l-Arabiyye lit'Te'lîfi ve't-Tercüme ve'n-Neşir, 1959/1378.
- Deşrâvî Ferhât. *el-Hilâfetü'l-Fâtımîyye bi'l-Mağrib*. trc. Hammâd es-Sâhilî. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994/1414.
- Dimaşkî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman, 727/1327, *Kitâbü Nühbetü'd-Dehr fî 'Acâ'ibi'l-Ber ve'l-Bahr*, Academie Imperiale des Science, Petersburg, 1865/1281.
- Dî Tarrâzî, Filib. *Asdaku mâ Kâne 'an Târîhi Lübnân ve Safhatiün min Ahbâri's-Süryan*. Beyrut: Metâb' Josef Selîm Sıkallî, 1948/1368.
- Diehl, Charles. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. Çev. A. Gike Bozkurt. İstanbul: İlgi yayınları, 2006.
- Ebü'l-Fidâ', İmâddiddîn İsmâîl b. Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî, (732/1331). *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*. Kahire: el-Matbaatü'l-Hüseynîyye el-Masriyye, tz.
- Ebü'l-Fidâ', İmadüddin el-Melikü'l-Müeyyed İsmail b. Ali, 732/1331. *Takvîmü'l-Büldân*. Paris: Dârü't-Tıbbâ'ti's-Sültânîyye, 1840/1255.
- ed-Dâvî, Muhammed Ali. *'Avdetü'z-Zâkire ilâ Târîhi Trablus ve'l-Mentika*. Trablus: Dârü'l-İmân, 1998.
- el-'İş, Yusuf. *Devrü'l-Kütübi'l-'Arabiyye el-'Âmme ve Şibhü'l-'Âmme li-Bilâdi'l-Irak ve's-Şâm ve Mısır fî'l-'Asri'l-Vasît*. trc. Nizâr Abâza ve Muhammed Sabbâğ. Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1411/1991.
- el-Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, 855/1451. *İkdü'l-Cümân fî Târîhi Ehli'z-Zamân*. thk. Muhammed Muhammed Emîn. Kahire: Dârü'l-Kütüp ve'l-Vesâ'ki'l-Kavmiyye, 1431/2010.
- el-Bağdâdî, Safiyyüddin Abdülmü'min b. Abdülhak, 739/1338. *Merâsidü'l-İttılâ' 'Alâ Esmâi'l-Emkine ve'l-Bika': Yâkût el-Hamevî'nin Mu'cemü'l-Büldân Adlı Eserinin Muhtasarı*. trc. H. İbrahim Gökbörü. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019/1441.
- el-Cenâbî, Taleb Sabbâr. *İmâratü Antakya Dirâse fî 'Alâkâtih's-Siyâsiyye bilkivâ'l-İslâmîyye (491-666/1098-1268)*. Dimaşk, Dârü Neynevâ, 2014/1434.
- el-Hadramî, Tayîb b. Abdullah b. Ahmed b. Ali Bâmehreime, 947/1540. *Kılâdü'n-Nehir fî Vafiyâti Â'yâni'd-Dehr*. Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2008/1428.
- el-Hüveyrî, Mahmud Muhammed. *el-Evdâ'ü'l-Hadâriyye fî Bilâdü's-Şâm fî el-Karneyîn es-Sânî 'Aşer ve's-Sâlis 'Aşer mine'l-Milâd*. Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 1979.

el-Hüvyri, Mahmûd Muhammed. *el-Evdâ'ü'l-Hedâriyye fî Bilâdi's-Şam fî'l-Karneyni's-Sânî 'Aşer ve's-Sâlis 'Aşer Min'l-Mîlâd*. Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 2008.

el-Kâsimî, Muhammed Saîd. el-Kâsimî, Cemâleddîn ve el-Azım, Halil. *Kâmûsü's-Sinâ'ati's-Şâmiyye*. thk. Zâfir el-Kâsimî. Dimaşk: Dâr Tlâs, 1988.

el-Me'âzîdî, Hâşî'. *Devletü Benî 'Ukayl fî'l-Mevsıl*. Bağdat: Matb'atü Şefik, 1968.

Elûsî, Mehmmud Şâkir. *Târîhü Necd*. thk. Muhammed Behcet el-Eserî. Kahire: Mektebetü Medbûlî, tz.

Emîn, Hasan. *Dâ'retül-Me'ârifü'l-İslâmiyyeti's-Şi'iyye*. 6. Baskı. Beyrut: Dârü't-Te'ârûf lil-Metbû'ât, 1422/2002.

Emîn, Hasan. *el-Vatanü'l-İslâmî beyne's-Selâcika ve's-Salîbiyyîn*. Beyrut: Dârü'l-Ğadîr, 1996/1416.

Emîn, Mühsin. *A'yânü's-Şî'a*. Beyrut: Dârü'l-Me'ârif li-lmatbû'ât, 1983/1403.

Emine Uyumaz, *Türkiye Selçuklu Devleti'ne Gelen ve Giden Elçiler (XI. Yüzyılın sonu- XIV. Yüzyılın başları)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2011.

eş-Şedyâk, Tanûs. *Ahbârü A'yâni Cebeli Lübnan*. Beyrut: mektebtü'l-İrfân, 1954/1373.

et-Tedmürî, Ömer Abdüsselâm. *el-Hayâtü's-Sekâfiyye fî Trablusşam Hilâle'l-'Usûr*. Beyrut: Dârü Filistin litt'lîfi ve't-Terceme, 1392/1972.

Eymen Fuâd Seyyid, "İbn Zûlâk", XX: 468-469. *TDVİA*. İstanbul: TDV yayınları, 1999.

Eymen Fuâd Seyyid, "Müsebbihî", XXXII: 81-82. *TDVİA*. İstanbul: TDV yayınları, 2006.

ez-Zeyn, Ahmed 'Arif. "Benû Ammâr fî't-Târîh", *Mecelletü'l-İrfân*, XIII/IV (1927).

Fehmî, Na'im Zekî. *Turükü't-Ticâreti'd-Düveliyye beyne's-Şark ve'l-Ğarb*. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1973.

Feyyumî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevi, 770/1368. *el-Misbahü'l-Münir fî Ğarîbi's-Şerhi'l-Kebîr*. thk. Abdulazîm eş-Şinnâvî. 2. Baskı. Kahire: Dârü'l-Me'ârif, tz.

Fıġlalı, Ethem Ruhi, "Ebû Yezîd en-Nükkârî", *TDVİA*. X:259-260. İstanbul: TDV yayınları, 1994.

Fîrûzâbâd, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed Fîrûzâbâdî, 817/1414. *Kâmûsü'l-Muhîr*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996.

Foord, Edward. *The Byzantine Empire*. London: Adam and Charles Black, 1911.

Fulcher of Chartres. *History of the Expedition to Jerusalem*. translated by Rita Ryan. Minnesota: University of Minnesota, 1916.

Füreyhe, Enîs. *Mu‘cemü Esmâi ‘l-Müdüni ve ‘l-Kürâ ‘l-Lübnânîyye ve Tefsîr M‘ânihâ*.

Beyrut: Mensûrât küliyyetü‘l-‘Ulûmi ve‘l-Âdâb, el-Câmi‘atü‘l-Amrîkîyye, 1956/1375.

Goitein, S. D. Tyre-Tripoli-‘Arqa: Geniza Document From the Beginning of the Crusader Period. *The Jewish Quarterly Review*. Vol.66. No.2 University of Pennsylvania press, Oct. 1975.

Goldman, Brendan G. *Arabic-Speaking Jews in Crusader Syria: Conquest, Continuity and Adaptation In the Medieval Mediterranean*. the degree of Doctor of Philosophy, Johns Hopkins University, 2018.

Goldman, Brendan. Mediterranean Notables and the Politics of Survival in Islamic and Latin Syria: Two Geniza Document on the Frankish Siege of Tripoli. *Society for the Study of the Crusades and the Latin East*. Volume 16. Routledge, 2017.

Gök, Halil İbrahim. *Musul Atabeyliği Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.

Gök, İbrahim. “Türklerin Suriye’ye Girişi ve Süleymanşâh”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. sayı: XXXVI. 2014.

Gökbörü, Halil İbrahim. *İbn Hallikân’ın Selçuklu Biyografileri ve Çağdaş Simalar*. Ankara: Altınordu yayınları, 2022.

Ğâmidî, Ali Muhammed Ali ‘Avde. *Bilâdü’s-Şam Kübeyle ‘l-Ğazvi’s-Salîbî: 463 491/1070-1098*. Mekke: el-Mektebetü‘l-Faysaliyye, 1984.

Ğazzî, Kamil. *Nehrü’z-Zeheb fî Târîhi Haleb*. Halep: el-Matba’tül‘l-Mârûniyye, t.z.

Habeşî, Hasan. *Nûreddin ve ‘s-Salîbiyyûn Hereketü ‘l-İfâka ve ‘t-Tecemm ‘ü ‘l-İslâmî fî ‘l-Karnî’s-Sâdis*. Kahire: Dârü‘l-Fikr el-‘Arabî, tz.

Habeşî, Hasan. *el-Harbü’s-Salîbiyyetü ‘l-Ülâ*. Kahire: Dârü‘l-Fikir, 1958.

Haldon, Johan. *Bizans Tarih Atlası*, Trc. Ali Özdemir. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.

Hamâde, Muhammed Mahir. *el-mektebâtü fî ‘l-İslâm Neş’tühâ ve Tetavvürühâ ve Mesâ’rühâ*. 2. Baskı. Beyrut: Müessesetü‘r-Risâle, 1398/1978.

Hammûd, Sûzî. *Lübnan fî ‘l-‘Asri ‘l-Vasît münzü ‘l-‘Ahdi ‘r-Râsidî ile Nihâyeti ‘Ahdi ‘l-Memâlik (13-922/634-1516)*. bsk.2. Beyrut: Dârü’n-Nahdati‘l-Arabiyye, 2010/1431.

Harîrî, Ahmed b. Ali el-Harîrî, 10./16. *El-İ‘lâm ve ‘t-Tebûin fî Hürûci ‘l-Firanci ‘l-Melâ‘în alâ Diyâri ‘l-Müslimîn*. thk. Süheyl Zekkâr. Dimaşk: dârü‘l-Melâh, 1981/1401.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit, 463/1071. *Târîhü Medîneti ‘s-Selâm*. Thk. Beşşar Avvad Ma’ruf. 4. bs. Beyrut: Darü‘l-Garbi‘l-İslami, 2001/1421.

Hazreci, Muvaffakuddîn Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hasen b. Ebî Bekr ez-Zebîdî, 812/1410. *el-Ukûdü'l-Lü'lü'iyye fî Târîhi'd-Devleti'r-Resûliyye*. thk. Muhammed Besyûnî 'Asel. Kahire: Matbaatü'l-Hilâl, 1911/1329.

Hemâde, Muhammed. *Târîhü's-Şi'a fî Lübnan ve'c-Cezîre fî'l-Kürûni'l-Vüstâ*. trc. Mahmûd Zeyn. Ba'albek: Dârü Behâ'ddîn el-'Amilî linneşir, 2013.

Heyd, W. *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*. Türkçeye Çeviren: Ord. Prof. Enver Ziya Karal. 2. Baskı., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.

Hicâzî, Abdülmün'im Süleyman. "es-Selc ve's-Selâcûn fî Mısır ve Bilâdü's-Şâm fî'l-'Asırı'l-Memlûkî". *Havliyyetü Siminâr et-Târîh el-İslâmî ve'l-Vasît* (2011):268.

Hillî, Yusuf Kerkuş. *Târîhü'l-Hille: fî'l-Hayâti's-Siyâsiyye*. Necef: Menşurat el-Mektebetü'l-Hayderiyye, 1965.

Himyerî, Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdullah, 900/1395. *er-Ravzü'l-M'târ fî Haberi'l-Aktâr*. thk. İhsan Abbas. Beyrut, Mektebetu Lübnan, 1984/1404.

Hinz, Walther, *İslam'da Ölçü Sistemleri*. trc. Acar Sevim. İstanbul, Marmara Üni. Yay., 1990.

Hitti, Philip K, *History of the Arabs*, London: Macmillan co. LTD, 1951.

Hitti, Philip K. *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989.

Hitti, Philip Khuri. *Târîhu Lübnan münzü Akdemi'l-'Usûri't-Târîhiyye ilâ 'Asrinâ'l-Hâdir*. trc. Enis Feriha, Beyrut: Dârü's-Sekâfe, 1985/1405.

Hitti, Philip. *History of Syria including Lebanon and Palestine*. London: Macmillan co. LTD, 1951.

Hüdarî Bek, Muhammed. *ed-Devletü'l-Abbâsiyye*. thk. Muhammed Osmânî. Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1986/1406.

Hüseynî, Sadreddin Ebü'l-Hasan Ali b. Nasr, 592/1194'ten sonra. *Zübdetü't-Tevârih: Ahbârü'l-Ümerâ' ve'l-Mülûkü's-Selcûkiyye*. thk. Muhammed Nureddin, Dâru İkra', Beyrut, 1985.

İbn Abbâr, Ebî Abdullah b. Ebî Bekr el-Küdâî, 658/1260. *el-Hilletü's-Serrâ'*. thk. Hüseyin Mü'nis. Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 1985/1405.

İbn Ebî Dînâr, Muhammed b. Ebî'l-Kasim el-Kayravânî, 1101/1690. *el-Mü'nis fî Ehbâri İfrîkiyye ve Tunus*. Tunus: Metba'tü'd-Devleti't-Tûnusiyye, 1870/1286.

İbn Fazlullah el-Ömerî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahyâ, 749/1349, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâliki'l-Emsâr*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988/1408.

İbn Fazlullah el-Ömerî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yahyâ, 749/1349, *et-Ta'rif bi'l-Müstalahi's-Şerîf*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988/1408.

İbn Hacce'l-Hamevî, takiyüddîn Ebî Bekir Ali b. Muhammed, 837/1434. *Semerâtü'l-Evrâk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadıl İbrahim. Beyrut: el-Mektebetül'-Asriyye, 2005/1416.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed, 808/1406, *Târîhu İbn Haldûn (Kitâbü'l-İber ve Divânü'l-Mübtede' ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men 'Âsarahüm min Zevî's-Sultâni'l-Ekber)*. thk. Halil Şihâde. (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979/1399).

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed, 681/1282. *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'ü Ebnâi'z-Zaman*. Beyrut: Dâru Sadır, tz.

İbn Hayyûn, en-Nu'mân b. Muhammed, 393/974, *el-Mecâlis ve'l-Müsâyerât*. thk. Habîb el-Fikkî, İbrahim Şebbûh ve Muhammed el-Ye'lâvî. Beyrut: Dâru'l-Müntezir, 1996/1416.

İbn Hurdâzbih, Ebü'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdullah, 300/913. *el-Mesâlik ve'l-Memalik*. Leiden: E.J. Brill, 1889/1306.

İbn İmrân, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. İmrân, 580/1184. *el-Enbâ' fî Târîhi'l-Hülefâ'*. Meşhed, Defter Neşir Kitâb, 1363 Ş.h.

İbn İzârî, Ebî'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İzârî, 712/1312. *el-Beyânü'l-Mugrib fî Ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*. thk. Beşşâr 'Avvâd Me'rûf ve Mahmmûd Beşşâr 'Avvâd. Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2013/1434.

İbn Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Yakub, 421/1030. *Tecâribü'l-Ümem*. thk. Ebü'l-Kâsım Emamî. Tahran: Dâr Suruş littib'a ve'n-Neşir, 2000.

İbn Münkız, Üsâme b. Mürşid el-Kinânî, (584/1188). *Kitâbü'l-İ'tibâr*. thk. Abdülkerîm el-Eşter. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 2003.

İbn Müyesser, Ebû Abdillâh Tâcüddîn Muhammed b. Ali b. Yûsuf b. Müyesser el-Mısırî, 677/1278, *el-Müntekâ min Ahbâri Mısır*. thk. Eymen Fuad Seyyed, Kahire: institut Français D'Archeologie Orientale, 1981.

İbn Nokta, Ebû Bekir b. Abdulganî Bağdâdî, 629/1232. *Tekmiletü'l-İkmâl*. thk. Abdulkayyûm Rabbünnebî. Mekke: Câmî'atü Ümmü'l-Kürâ, 1414/1993.

İbn Saîd el-Mağribî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Musa, 685/1286. *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Hülâ Hazreti'l-Kahire: el-Kısmü'l-Hâsü bi'l-Kahire min Kitâbi el-Mu'rib fî Hülâ'l-Mağrib*. thk. Hüseyin Nassar. Kahire: Vizaretü's-Sekâfe, 1970.

İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrıberdî, (874/1470). *en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kahire*. Kahire: el-Müessesetü'l-Mısriyyeti'l-Amme, tz.

İbn Vâsıl, Ebû Abdullah Cemâleddîn Muhammed b. Sâlim, 697/1298. *Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*. thk. Cemâleddîn eş-Şeyyâl. Kahire: Dârü'l-Kütüb ve'l-Vasâ'kü'l-Kavmiyye, 1957/1377.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah, 571/1176. *Târîhu Medîneti Dimaşk*. thk. Mühibüddîn el-'Umerî. Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1998/1418.

İbn Dokmak, Sârimüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Aydemir el-Alâî el-Mısırî, 809/1407, *el-Cevherü's-Semîn fî Şîyeri'l-Hülefa' ve'l-Mülûki ve's-Selâtîn*, thk. Saîd Abdülfettah Aşur, Mekke: Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, 1982.

İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdi el-Basri, 321/933. *el-İştikâk*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1991.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, 852/1449. *Lisânü'l-Mîzân*. Beyrut: Dârü'l-Beşâir el-İslâmiyye, 2002/1422.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, 852/1449. *Raf'ü'l-İsr 'An küdâti Mısır*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1998/1418.

İbn Hammâd es-Sanhâcî, Ebû Abdullah b. Hamadu Muhammed b. Ali, 628/1231. *Ahbâru Mülûki Benî Übeyd ve Siretîhim*. thk. E't-Tihâmî Nakre ve abdülhalîm Uvays. Kahire: Dârü's-Sahva li'n-Neşir, tz.

İbn Havkal, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Havkal el-Bağdâdî, 367/977. *Sûretü'l-Arz*. Beyrut: Menşûrat Mektebetü'l-Hayat, 1992/1412.

İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zahiri, 456/1064. *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. 5. bs. Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1982.

İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmâdüddîn İsmail b. Ömer, 774/1373. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Kahire: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşir, 1998/1419.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. 711/1311, *Lisânü'l-Arab*. 3. Baskı. Beyrut: Dârü Sadır, 1993/1414.

İbn Şeddâd, Ebû Abdullah İzzeddin Muhammed b. Ali b. İbrâhîm, 684/1285. *el-A'lâkü'l-Hatîre fî Zikri Ümerai's-Şâm ve'l-Cezire: Târîhu Lübnan ve'l-Ürdün ve Filistin*. thk. Sami ed-Dehhan. Dimaşk: el-Ma'hedü'l-Fransi li'd-Dirasati'l-Arabiyye bi- Institut Français d'Etudes Arabes de Damas (IFEAD), 1962.

İbn Şeddâd, Ebû Abdullah İzzeddin Muhammed b. Ali b. İbrâhîm, 684/1285, *el-A'lâkü'l-Hatîre fî Zikri Ümerai's-Şâm ve'l-Cezire*. thk. Yahyâ Zeheriye 'Abbâd. Dimaşk: Mensûrârü Vizâratü's-Sekâfe, 1991.

İbnü'd-Devadârî, Seyfüddîn Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek ed-Devâdârî, 736/1336. *Kenzü'd-Dürer ve Câmi'ü'l-Gürer: Zehrü'l-Mürûc min Kısmeti Feleki'l-Burûc: ed-Dürretü'z-Zekiyye fî Ahbâri Devleti (Mülûki)'t-Türkiyye*. thk. Ulrich Haarmann. Cilt.8. Kahire: Schwarz, 1971/1391.

İbnü'd-Devadârî, Seyfüddîn Ebû Bekr b. Abdullâh b. Aybek ed-Devadari, 736/1336. *Kenzü'd-Dürer ve Câmi'ü'l-Ğurer: el-Fâ'ik Sıhâhü'l-Cevherî min Kısmeti Feleki'l-Müşterî: ed-Dürretü's-Seniyye (mudiyye) fî Ahbâri'd-Devleti'l-Fâtımiyye*. Cilt.VI. thk. Selâhaddin el-Müneccid. Kahire: Otto Harrassowitz, 1961/1380.

İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâleddin Ömer b. Ahmed, 660/1262, *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb*, thk. Sâmî Dehhân. Dımaşk: Institut Français de Damas, 1951.

İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâleddin Ömer b. Ahmed, 660/1262. *Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dârü'l-Fıkr, tz.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, 597/1201, *el-Müntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Ahmed Ata, Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvâhid eş-Şeybânî, 630/1233. *el-Kâmil fî't-Târih*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1987.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvâhid eş-Şeybânî, 630/1233. *İslam Tarihi İbnü'l-Esir El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*. Çer. Abdülkerim Özaydın, Redaktör. Mertol Tulum. İstanbul: Bahar Yayınları, 1985-1987.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvâhid eş-Şeybânî, 630/1233. *el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*. Beyrut: Dârü Sâdır, 1980/1400.

İbnü'l-Ezrak el-Fârikî, Ahmed b. Yusuf b. Ali, 577/1181. *Târîhü'l-Fârikî*. thk. Bedevi Abdüllatif Avvad. Kahire: el-hey'etü'l-Âmme lişüun'l-Matabi'l-Emiriyye, 1959.

İbnü'l-Fakîh el-Hemedânî, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî, 289/902. *Kitâbü'l-Büldân*. thk. Yusuf Hadi. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1996/1416.

İbnü'l-Furât, Nasîrüddin Muhammed b. Abdürrahim b. Ali, 807/1405. *Târîhu İbni'l-Furât*. thk. Kostantin Züreyk. Beyrut : American University in Cairo, 1932/1357.

İbnü'l-Fuvâtî, Ebü'l-Fazl Kemâleddin Abdürrezzâk b. Ahmed, 723/1323. *Mecme'ü'l-Âdâb fî Mu'cemi'l-Elkâb/ Telhisü Mecme'i'l-Âdâb fî Mu'cemi'l-Elkâb*. thk. Muhammed Kazım. Tahran: Vizaret-i Ferheng u İrşad-i İslami, 1995/1416.

İbnü'l-Hatîb, Ebû Abdillâh Zü'l-Vizâreteyn Lisânüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Saîd es-Selmânî el-Endelüsî, 776/1374-75, *A'mâlü'l-A'lâm Fîmen Büyi'a Kable'l-İhtilâmi min Mülûki'l-İslâm ve mâ yete'allekü Bizâlike mine'l-Kelâm*, thk. Ebû Abdullah Seyyid b. Kesrevî b. Hasan. Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.

İbnü'l-Hatîb, Ebû Abdillâh Zü'l-Vizâreteyn Lisânüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Saîd es-Selmânî el-Endelüsî, 776/1374. *A'mâlü'l-A'lâm fîmen Büyi'a Kable'l-İhtilâmi min Mülûki İslâm ve mâ Yete'allekü bi-Zâlike mine'l-Kelâm*, thk. Seyyid Kesrevî. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002/1422.

İbnü'l-Hayyât, Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Alî Tağlibî, (517/1112), *Dîvânü İbnü'l Hayyât*, thk. Halil Merdem bek. Dımaşk: el-Matbaatü'l-Hâşimîyye, 1958/1376.

İbnü'l-İbrî, Ebü'l-ferec Cemâlüddîn Yuhannâ Mâr Grigorius b. Ehrûn, 685/1286. *Târihü'z-Zamân*. trc. İshâk Ermele. Beyrut: Dârü'l-Meşrik, 1991.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî, 1089/1679. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. thk. Mahmud el-Erne'ût. Dimaşk-Beyrut: Dârü İbn Kesîr, 1406/1989.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, 1089/1679. *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*. Beyrut: Dârü'l-Mesîre, 1979/1399.

İbnü'l-Kalânîsî, Ebû Ya'la Hamza b. Esed b. Ali ed-Dimaşkî, 555/1160. *Târihü Dimaşk*. thk. Süheyl Zekkâr. Dimaşk: Dâru Hassan, 1983/1403.

İbnü'l-Verdî, Ebû Hafs Zeynüddin Ömer b. Muzaffer b. Ömer, 749/1349. *Târihu İbni'l-Verdî*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996/1416.

İbnü's-Sayrafî, Ebü'l-Kâsım Tâcürriâse Emînüddîn Alî b. Müncib b. Süleymân el-Kâtib et-Tenûhî (542/1147). *el-İşâre ilâ men Nâle'l-Vezâre*. thk. Abdüllah Mühlis. Kahire: institut Français D'Archeologie Orientale, 1924/1342.

İbnü's-Şihne, Ebî'l-Fadıl Muhammed b. eş-Şihne, 812/1412, *ed-Dürrü'l-Müntehab fî Tarihi Memleketi Haleb*, Dimaşk: Dârü'l-Kitâb el-Arabî, 1984/1404.

İbnü't-Tıktakâ, Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. Tabataba, 709/1309. *el-Fahrî fî'l-Âdâbi's-Sültâniyye ve'd-Düvelü'l-İslâmiyye*. Beyrut: Dâru Sadır, tz.

İbnü'l-Kıftî, Ebû'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm el-Kıftî, 646/1248. *İnbâhü'r-Ruvât 'alâ enbâhi'n-Nühât*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadıl İbrahim. Kahire: Dârü'l-Fikrî'l-'Arabî, 1406/1986.

İdrîs İmâdüddin, İdrîs b. Hasan b. Ali, 872/1468. *'Uyûnü'l-Ahbâr (Târihü'l-Hilâfeti'l-Fâtîmiyye bi'l-Mağrib)*. thk. Muhammed el-Ye'lâvî. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1985/1405.

İdrîsî, Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. İdrîs eş-Şerîf es-Sebtî es-Sıkkîlî, 560/1165. *Nüzhetü'l-Müştak fî İhtirâki'l-Âfâk*. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2002/1422.

İmâdüddîn el-İsfahânî, Ebu Abdullah İmâdüddin el-Katib Muhammed b. Muhammed b. Hamid, 597/1201. *Târihu Devleti Al-i Selçûk*. Kahire: metbatü'l-Mevsû'at, 1900.

İmâdüddîn el-İsfahânî, Ebu Abdullah İmâdüddin el-Katib Muhammed b. Muhammed b. Hamid, 597/1201. *el-Büstânü'l-Câmi' Licemî' Tevârih Ehli'z-Zamân*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2002.

İmâdüddîn el-İsfahânî, Ebu Abdullah İmâdüddin el-Katib Muhammed b. Muhammed b. Hamid, 597/1201. *Harîdetü'l-Kasr ve Cerîdetül'l-'Asr, Kısım Şü'arâ's-Şâm*. thk. Şükrî Feysal. Dimaşk: el-Matba'atü'l-Hâşimiyye, 1378/1959.

İmâdüddîn el-İsfahânî, Ebu Abdullah İmâdüddîn el-Kâtib Muhammed b. Muhammed b. Hâmid, 597/1201. *Nüsretü'l-Fetre ve 'Usretü'l-Fitre*. thk. İsam Mustafa Ukle.

London: Müessesetü'l-Furkan li't-Türasi'l-İslâmî [al-Furqan Islamic Heritage], 2019/1440.

İmâdüddîn el-İsfahânî, Ebu Abdullah İmâdüddîn el-Kâtib Muhammed b. Muhammed b. Hamîd. 597/1201, *Harîdetü'l-Kasr ve Cerîdetü'l-Asr: Bilâdü's-Şâm: Kısmü Şü'arâi's-Şâm*. thk. Şükrü Faysal. Dimaşk: Matbuatu Hâşimiyye, 1955/1375.

İsmail Paşa el-Bağdâdî. *Hediyetü'l-Arifin Esmâ'ü'l-Mü'lifin ve Âsârü'l-Müsannifin*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, tz.

İstahrî, Ebu İshâk b. Muhammed El-İstahrî El-Fârisî, 340/951. *Kitâbu'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*. Leiden: E.J. Brill, 1927/1345.

İzzeddin Hezbânî, Muhammed b. Ebî'l-Heycâ', 700/1301. *Târihü İbn Ebî'l-Heycâ'*, thk. Sübhî abdülmünim Muhammed. Kahire: Riyazü's-Sâlihîne littiba'ti ve'n-Neşir, 1993/1413.

K. V. Zettersteen. *Beitrage Zur Geschichte der Mamlûkensultane in den Jahren 690-741 der Hıgra nach Arabischen Handschriften*. Leiden: E. J. Brill, 1919.

Kafesoğlu, İbrahim. *Büyük Selçuklu İmparatoru Sultan Melikşah*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, 1973.

Kalkaşendî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Ali b. Ahmed, 821/1418, *Nihâyetü'l-Ereb fî Ma'rifeti Ensâbi'l-Arab*, thk. İbrahim el-Ebiyârî, Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnanî, Beyrut, 1980.

Kalkaşendî, Ebü'l-Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Ahmed, 821/1418. *Subhü'l-A'sa fî Sinâ'ati'l-İnşa*. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Masriyye, 1922/1340.

Karakuş, Nadir. "Trablus'ta Bir Emirlik Benû Ammâr". *İstem*, Yıl: XVI, Sayı: XXXI, (2018).

Kavas, Ahmet. "TRABLUSGRARP". *TDVİA*. VL: 288. İstanbul: TDV yayınları, 2021.

Kazvînî, Ebû Yahyâ Zekerîyyâ b. Muhammed b. Mahmûd, 682/1283. *Asârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*. Beyrut, Dâru Sadır, tz.

Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü Kabâ'ili'l-Arabi'l-Kadîme ve'l-Hadîse*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 3. bs. 1982/1402.

Kelbî, Ebü'l-Münzir İbnü's-Saib Hişam b. Muhammed b. Saib, 204/819. *Cemheretü'n-Neseb*. thk. Nacî Hasan. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1986/1407.

Kennedy, Hugh. *Crusader Castles*. Cambridge, Cambridge University Press, 1994.

Kerâcükî, Ebî'l-Fetih Muhammed b. Alî b. Osman, 449/1057. *Kitâbü't-Tefdîl*. Tahran: Müessesetü dâru'l-Kütübî'l-İslâmiyye, 1329 h.ş.

Kırkıl, Emin. *Selçuklu Döneminde Halep*. Fırat Üniversitesi, Doktora tezi, 1999.

King, E. J. *the Knights Hospitallars in the Holy land*. London: Methuen and Co. LTD, 1931.

Köymen, Mehmet Altay. "Süleyman Şah Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu". *Belleten*. Cilt: LVII, Sayı: 218. 1993.

Kudâî, Ebu Abdullah Muhammed b. Selame b. Ca'fer, 454/1062, *Tarihü'l-Kudâî (Kitâbü Üyünü'l-M'ârif ve Fününü Ahbâri'l-Halâ'f)*, thk. Cemîl Abdullah Muhammed el-Mısırî, Mekke: Câmî'atü Ümmi'l-Kürâ, 1995/1415.

Kudâme b. Ca'fer, Ebü'l-Ferec Kudâme b. Ca'fer el-Bağdâdî, 337/948. *Kitâbü'l-Harâc ve Sinâ'ati'l-Kitâb*. thk. Muhammed Huseyin zebidî. Dımaşk: Dârü'r-Raşid, 1981.

Küçüksipahioğlu, Birsal. *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007.

Kürd Ali. Muhammed, *Hıtatü's-Şâm*. 3 baskı. Dımaşk: Mektebetü'l-Nûrî, 1983. Lemerle, Paul. *Bizans Tarihi*, Çev. Galip Üstün, İstanbul: İletişim yayınları, 2005.

Lıkbâl, Mûsâ. *Devrü Kütâme fî Târîh'l-Hilâfeti'l-Fâtumîyye münzü T'sîsîhâ ile Müntesafî'l-Karnî'l-Hâmisi'l-Hicrî*. Cezayir: eş-Şeriket'l-Vataniyye li'n-Neşri ve't-Tevzî', tz.

Makdisî, Ebü Abdullah Muhammed b. Ahmed, 390/1000, *Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, 3. Baskı. Kahir: Mektebetü Medbûlî, 1991/1411.

Makrîzî, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkadir, 845/1442. *İtti'âzü'l-Hünefâ' bi-Ahbâri'l-E'immeti'l-Fâtumîyyîn el-Hülefâ*. thk. Muhammed Hilmi Muhammed Ahmed. Kahire: el-Meclisü'l-Ala li's-Şuuni'l-İslamiyye, 1996.

Makrîzî, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkadir, 845/1442. *el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi-Zikri'l-Hıtatî ve'l-Âsâr (el-Hıtatü'l-Makrîzîyye)*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.

Makrîzî, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkadir, 845/1442. *İğâsetü'l-Ümme bi-Keşfi'l-Ğümme*. thk. Kerem Hilmi Ferhât. Kahire: Ayın li'd-Dirâsât ve'l-Bühûs'l-İnsâniyye ve'l-İctimâ'yye, 2007.

Makrîzî, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkadir, 845/1442. *el-Mükaffâ'l-Kebîr (et-Târîhü'l-Mükaffâ, el-Mükaffâ fî Terâcimi Ehli Mısır ve'l-Vâridîne İleyhâ)*. thk. Muhammed el-Ye'lâvî. Beyrut: Darü'l-Garb, 1991/1411.

Makrîzî, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkadir, 845/1442, *es-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*. Thk. Muhammed Abdulkadir 'Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997/1418.

Mecdüddin İbnü'l-Esîr, Ebü's-Se'âdât Mejdüddin el-Mübârek b. Esirüddin Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, 606/1210. *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*. thk. Tahir Ahmed Zavi, Mahmûd Muhammed Tanahi. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1979/1399.

Mehrân, Muhammed Beyyumi. *el-Müdüni'l-Fînîkiyye Târihü Lübanân el-Kadîm*. Beyrut: Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1994/1414.

Mekkî, Muhammed Ali. *Lübnan min'l-Fethi'l-'Arabî ile'l-Fethi'l-Osmânî 635-1516*. Beyrut: Dârü'n-Nehâr, 2006.

Mettâ'r-Ruhâvî [Urfalı Mateos]. *Târihü Mettâ'r-Ruhâvî [Vekayi-Nâmesi]*. trc. Mehmud Muhammed er-Rüvaydî ve Abdürrahîm Mustafâ. İrbid: Müessesetü Hemâde liddirâsâti'l-Câmi'iyye ve'n-Neşir, 2009/1430.

Mihâîl es-Süryânî, 596/1199. *Târihü MârMihâîl es-Süriyânî el-Kebîr*. trc. Mârgrîğûriyûs Salîbe Şem'ûn. Haleb: Dâr Mardin, 1996.

Miller, William. "The Rise and Fall of The First Bulgarian Empire (679-1018)", *The Cambrige Medieval History*. Edited by J.R. Tanner and anther. Vol4. Cambrige: Cambrige at the university press, 1923.

Muller-Wiener, Wolfgang. *el-Kılâ'ü Eyâme'l-Hürûbi's-Salîbiyye*. trc. Muhammed Valîd Cellâd. Dimaşk: Darü'l-Fikir, 1984.

Mustafa Cevâd. "Dârü'l-İlim bi-Tarâblus", *Mecelletü'l-İrfân*. say33. Beyrut: 1946.

Mustafa, Şâkir. "Dühûlü't-Türkü'l-Ğuzi ile Bilâdi's-Şam", *Târihü Bilâdü's-Şâm Min'l-Karni's-Sâdis ilâ'l-Karni'l-Sâbi'i 'Aşar*. Beyrut: ed-Darü'l-Müttehide linneşir, 1974.

Mustafa, Şâkir. *et-Târîhü'l-'Arabî ve'l-Mü'rrihûn*, 2. Bak. Beyrut: Dârü'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1987.

Mücîrüddîn el-Hanbelî, Ebü'l-Yümn Mücîrüddîn Abdurrahman, 928/1522. *el-Ünsü'c-Celîl bi-Târîhi'l-Küds ve'l-Halîl*. Necef: el-Mektebetü'l-Hayderiyye, 1966/1386.

Mühâmî, Abbâs 'İzzâvî. *'Aşâ'rü'l-İrak*. Beyrut: ed-Dârü'l-Arabiyye lilmevsû'ât, 2005/1425.

Mühellebî, Hasan b. Ahmed. *el-Kitâbü'l-A'zîz el-Mesâlik ve'l-Memâlik*. cem'ü. Teysîr Halef. Dimaşk: et-Tekvîn, 2006.

Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*. Hazırlayan: Ali Öngül. İstanbul: Kabalcı yayıncılık, 2017.

Mürsî's-Şeyh, Muhammed Muhammed, *Târihü'l-İmbaratûriyyeti'l-Bizantiyye*, Dârü'l-Ma'rife'l-Câmiyye, İskenderiye, 1994.

Mürsî's-Şeyh, Muhammed Muhammed. *el-İmârâtü'l-'Arabîyye fî Bilâdi's-Şâm fî'l-Karneyni'l-Hâdî 'Aşer ve's-Sânî 'Aşer el-Milâdiyyîn*. İskenderiye: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1980.

Mürsî's-Şeyh, Muhammed. *'Asrû'l-Hürûbi's-Salîbiyye fî's-Şark*. Kahire: Dârü's-Sâde, 2004.

Nâcî, Abdülcebbâr. *el-İmârâtü'l-Mezîdiyye*. Basra: Dârü't-Tibâ'ti'l-Hadîse, 1971.

Nâsır Hüsrev. *Sefernâme*. Çev. Yahya el-Haşşâb. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1993.

Nâsır-ı Husrev. *Sefernâme*. Çev. Abdülvehhab Tarzî. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1994, 19.

Norwich, John Julius. *A Short History of Byzantium*, New York: A Division of Random House, 1999.

Nü'ayni', Süheyr Muhammed İbrahim. *Dirâsât fî Târîhi'l-Hürûbi's-Salîbiyye fî Bilâdi's-Şâm: Ceble ve Devrühâ fî's-Sırâi's-Salîbi el-İslamî (1099-1291 m. / 492-690 h.)*.İskenderiye: Dârü'l-Me'rifeti'l-Câmi'iyye, tz.

Nühâ Fethî el-Cevherî. *İmâratü Trâblus fî'l-Karni's-Sâlisi 'Aşer el-Milâdi/ es-Sâbi'i'l-Hicrî*. Kahire: Dârü'l-Âlemi'l-Arabî, 2008.

Nüveyrî, Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb b. Muhammed, 733/1333. *Nihâyetü'l-Ereb fî fûnuni'l-Edeb*. thk. Necîb Mustafa Fevvâz ve Hikmet keşlî Fevvâz. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

O'Leary, De Lacy D.D. *A Short History of the Fatimid Khalifate*. London: Kegan paul, Trench, Trubner and co.,LTD, 1923.

Oman, Charles. *the Byzantine Empire*, London: T. Fisher Unwin, LTD., 1915.

Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. Türkçeye Çeviren Fikret Işıltan. 7. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.

Ostrogorsky, George. *History of the Byzantine State*. Translated by Joan Hussey. Oxford: Basil Blackwell, 1968.

Özaydın, Abdülkerim, “Mezyediler”, *TDVİA*. XXIX: 550. Ankara: TDV yayınları, 2004.

Özaydın, Abdülkerim, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1990.

Özaydın, Abdülkerim. “Ammâroğulları”. *TDVİA*. III: 76. İstanbul, TDV yayınları, 1991.

Özaydın, Abdülkerim. *Sultan Berkıyruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*.İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2021.

Phillips, Jonathan. *The Crusades, 1095–1197*. London: Pearson Education Limited, 2002.

Râvendî, Ebu Bekr Necmeddin Muhammed b. Ali b. Süleyman, 604/1207. *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*. trc. İbraim eş-Şevâribî, Abdülmünim Haseneyn ve Fuâd as-Sayâd. Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li's-Sekâfe, 2005.

Raymond of Aguilers. *Tarîhü'l-Firance Güzâtü Beyti'l-Makdis*. trc. Hüseyin Muhammed Atiyye. Kahire: Dârü'l-Me'rifeti'l-Câmi'iyye, 1989.

Remlî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Hamza el-Ensârî, 1004/1596. *Nihâyetü'l-Mühtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1984/1404.

Reyhânî, Emin. *Kalbü Lübnan*. Beyrut: Metâb' Sâdie Reyhânî, tz.

Rice, Tamara Talbot. *The Seljuks In Asia Minor*. London: Thames and Hudson, 1961.

Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. trc. Fikret Işıltan, bsk.4. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008.

Rüstem, Esed. *er-Rûm fî Siyasetihim ve Hadâretihim ve Dînihim ve Sekâfetihim ve Silâtihim bi'l-Arab*. Beyrut: Dârü'l-Mekşuf, 1955.

Rüzrâverî, Ebû Şücâ' Zâhireddîn Muhammed b. Hüseyin, 488/1095. *Zeylû Kitâbi Tecâribi'l-Ümem*. ed. Henry Frederick Amedroz. Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, tz.

Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh, 764/1363. *el-Vâfî bi'l-Vefiyât*. thk. Ahmed ınevût ve Türkî mustafa. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 2009/1430.

Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh, 764/1363. *Ümerâ'ü Dimaşk fî'l-İslâm*. 2. Baskı. Beyrut: Dârü'l-Kitâbü'l-Cedîd, 1983/1403.

Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh, 764/1363. *Tühfetü Zevî'l-Elbâb fî men Hakeme bi-Dimaşk mine'l-Hülefa' ve'l-Mülûk ve'n-Nevvâb*. thk. İhsan bint Sa'îd Hulûsî, Züheyr Hümejdân Samsâm. Dimaşk: Vizaretü's-Sekâfe, 1992/1412.

Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh, 764/1363. *Nektü'l-Himyan fî Nüketi'l-Umyân*. Kahire, el-Matbaatü'l-Cemâliyye, 1329/1911.

Sâlim, Abdülazîz. *Trablusşam Târihühâ ve Âsârühâ fî el-'Asri'l-İslâmî*. İskenderiye: Metbaatü Câmî'ati el-İskenderiye, 1963/1382.

Sâlim, Abdülazîz. *Trablusşam fî't-Târîhi'l-İslâmî*. İskenderiye: Müessesetu Şebabî'l-Câmia, tz.

Sarı, Mevlût. *El-Mevarid Arapça-Türkçe Lûgat*. İstanbul: İpek yayınları, 1984.

Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl es-Seâlibî, 429/1038. *Şimârü'l-Kulûb fî'l-Muzâf ve'l-Mensûb*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 1965.

Selefî, Ebû Tâhir Ahmed b. Muhammed es-Selefî, 629/1232. *Mu'cemü's-Sefer*. thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî. Beyrut: Dârü'l-Fikir, 1414/1993.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr, 562/1167. *el-Ensâb*. Kahire: El-Fârûk el-Hadîse li't-Tibaati ve'n-Neşir, 1977/1397.

Setton, Kenneth M. *A History of The Crusades*. London: the University of Wisconsin Press, 1969.

Sevim, Ali ve Merçil, Erdoğan. *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilât, Kültür)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.

Sevim, Ali. “Artukoğlu Sökmen’in Siyasi Faaliyetler”. *Belleten*, XXVI/103, 1963.

Sevim, Ali. *Suriye- Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

Sıbt İbnü’l-Cevzî. *Mirâtü’z-Zamân Fî Târîhi’l-Âyân’da Selçuklular*. Seçme, Tercüme ve Değerlendirme: Ali Sevim. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.

Sıbt İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Muzaffer Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu, 654/1256. *Mirâtü’z-Zaman fî Tevârîhi’l-A’yân*. thk. İbrahim el-zeybak. Dımaşk: er-Risâletü’l-Alemiyye, 2013.

Stevenson, William B. *The Crusaders in The East*. Cambridge: at the University Press, 1907.

Suyûtî, Ebü’l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, 911/1505, *Hüsnü’l-Mühâdara fî Târîhi Mısır ve’l-Kâhire*, thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhim, Dâru İhyai’l-Kütübî’l-Arabiyye, Kahire, 1967.

Suyûtî, Ebü’l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, 911/1505. *Târîhü’l-Hulefâ’*. Beyrut: Dâr İbn Hazım, 1424/2003.

Sübkî, Ebû Nasr Taceddin İbnü’s-Sübkî Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkâfi, 771/1370. *Tabâkâtü’ş-Şâfi’yyeti’l-kübrâ*. thk. Mahmûd Muhammed Tanahî, Abdülfettah Muhammed el-Hulv. Kahire: Dâru İhya’l-Kütübü’l-Arabiyye, 1964/1383.

Süheyl Zekkâr. *el-Mevsû’atü’ş-Şâmiyye fî Târîhi’l-Hürûbi’s-Salîbiyye*. Dımaşk: Dâru’l-Fikr, 1995/1416.

Sürûr, Muhammed Cemâleddin, *Târîhü’d-Devleti’l-Fâtımiyye*, Dâru’l-Fikri’l-Arabi, Kahire, 1994.

Süyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, 911/1505. *Buğyetü’l-Vu’ât fî Tabakâti’l-Luğaviyyîn ve’n-Nühât*. thk. Muhammed Ebü’l-Fadl İbrahim. Kahire: Matbaatü İsâ el-Bâbî ve Şurakâh, 1384/1965.

Şebârû, İsâm Muhammed, *Târîhü Beyrut min Akdemi’l-’Usûr hatta’l-Karni’l-’İşrîn*. Beyrut: Dâru’l-Misbâhi’l-Fikr, 1987/1407.

Şerif Bey, Hikmet. *Târîhü Trâblus eş-Şâm min Akdemi Ezmâniha ilâ Hâzihi’l- Eyyâm*. thk. Müna Haddad Yeke, Marun İsa el-Huri. Trablusşam: Dâru’l-İman, 1987/1407.

Takkûş, Muhammed Süheyl. *Târîhü Selâcikasi’r-Rûm fî Âsiya’s-Süğrâ*. Beyrut: Dâru’n-Nefâis, 2002.

Takkûş, Süheyl. *Târîhü’s-Selâcika fî Bilâdü’s-Şâm*. Beyrut: Dâru’n-Nefâis, 1996/1417.

Takkûş, Muhammed Süheyl. *Târîhü'l-Fâtîmîyyîn fî Şimali İfrîkiyye ve Mısır ve Bilâdi's-Şâm: 297-567/ 910-1171*. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 2001.

Tarâbulsî, Ali İbrahim. *et-Teşeyyü' fî Trâblûs ve Bilâdi's-Şâm*. Beyrut: Dârü's-Sâkî, 2007.

Tedmûrî, Ömer Abdusselâm. Selçuklular ve Trablusşam'daki Benî Ammâr ile İlişkileri. Çeviren Abdulhamit Dünder. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, II: 1, 2018, Haziran, 202.

Tedmûrî, Ömer Abdüsselâm, *Lübnan mine's-Siyâdeti'l-Fâtîmîyye hatta's-Sükûti bi-Eydi's-Salîbiyyîn*. Trablus: Dârü'l-İman, 1994/1414.

Tedmûrî, Ömer Abdüsselâm. "Usratü Benî Ammâr fî Trablus ve Alâkatühâ bi's-Selâcika ve'l-Fâtîmîyyîn ve's-Salîbiyyîn fî'l-Karni H.5/M.11". *Mecelletü't- Târihi el-Arabi ve'l-Alem* 30 (Nisan 1981).

Tedmûrî, Ömer Abdüsselâm. *Târîhu Trâblus es-Siyâsi ve'l-Hadârî 'Abre'l- 'Üsûr: 'Asri's-Sıra 'i'l-Arabî-el-Bîzantî ve'l-Hürûbi's-Salîbiyye*. 2. bs. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle; Trablus: Darü'l-İman, 1984/1404.

Tomar, Gengir. "Trablusşam". *TDVİA*. XL:293. TDV yayınları, İstanbul, 2012.

Treadgold, Warren. *A History of the Byzantine State and Society*. California: Stanford University Press, 1997.

Tufantoz, Abdurrahim. "Mervânîler". *TDVİA*. XXIX: 230. Ankara: TDV yayınları, 2004.

Turan, Osman. *Selçuklular Târîhi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Ankara: Ötüken Neşriyat A.Ş, 2008.

Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye Siyasi Tarihi Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1328)*. 7. Baskı. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2002.

Ukle, İsmâ Mustafa ve Benî Yâsîn, Yusuf Ahmed. "Eserü Dühûli'l-kabâil'l-Ğüziyye ile Bilâdi's-Şâm fî Evdâ'ihâ'l-İktisâdiyye (456-472/1063-1078)". *el-Mecelletü'l-Ürdüniyye littârîhi ve'l-Âsâr*. Cilt:6. sayı:4. 2012.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.

Vâsıf, Emin. *el-Fehrest Mu'cemü'l-Harîtati't-Tarîhîyye lil'Memâlik el-İslâmiyye*. Kahire: Müessesetü Hindâvî li't-T'alîm ve's-Sakâfe, 2015/1436.

Vasiliev, A.A. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. Çev. Arif Müfid Mansel. Ankara: Maarif Matbaası, 1943.

Vogt, Albert. "The Macedonian Dynasty From 867 to 976 A.D.". *The Cambridge Medieval History*, Edited by J.R. Tanner, and anther. Vol4. Cambridge: Cambridge at the university press, 1923.

Wiet, Gaston. “Banû ‘Ammâr”, *The Encyclopaedia of İslam*. Leiden: E.J Brill, 1986.

Willam B. Stevenson. “The Firest Crusade”. *The Cambridge Medieval History*. New York: The Macmillan Company, 1926.

William Archbishop of Tyre. *A History of Deeds Done Beyond The Sea*. Translated and Annotated by Emily Atwater Babcock and A. C. Krey. New York: Morningside Heights Columbia University Press, 1943.

Wolfgang Muller- Wiener. *el-Kilâ ‘ü Eyyâmü’l-Hürûbi’s-Salîbiyye (Castles of the Crusaders)*. trc. Muhammed Valid el-Cellâd. 2. Baskı. Dımaşk: Dârü’l-Fikir, 1984/1404.

Wright, William. *Lectures on the Comparative grammar of Semitic Language*. Cambridge, 1890.

Ya‘kâbî, İbn Vâzih Ahmed b. İshak b. Ca‘fer, 292/905, *Târîhü’l-Ya‘kûbî*. thk. Abdü’l-Emîr mühenne. Beyrut: Dârü’l-El-Ülümî, 2010.

Ya‘kûbî, Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya‘kûb İshâk b. Ca‘fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya‘kûbî, 284/897. *Kitâbü’l-Büldân*. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, tz.

Yâkût el-Hamevî, Ebî Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî 626/1229. *Mu‘cemü’l-Büldân*. Beyrut: Dâr Sâdir, 1997/1417.

Yâkût el-Hamevî, Ebü Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, 626/1229. *el-Müşterik Vad‘an ve’l-Müşterikü Sak‘an*. haz. Ferdinand Wüstenfeld. Beyrut: ‘Âlemü’l-Kütüb, 1986/1406.

Yâkût el-Hamevî, Ebü Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, 626/1229. *Mu‘cemü’l-Üdebâ’İrşâdü’l-Erîb ile Me‘rifeti’l-Edîb*. thk. İhsân abbâs. Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1993.

Yenî. Cürcî Efendî, *Târîhü Suriye*, (Beyrut: el-Metbaatü’l-Edebiyye, 1881.

Yıldız, Hakkı Dursun. “Abbâsîler”. *TDVİA*. I:40-45. İstanbul: TDV yayınlar, 1988.

Zâhir, Süleyman. “Benû Ammâr Küdâtü Trablus -1-”. *Mecelletü’d-Delîl*, VIII (1946/1367).

Zâhir, Süleyman. “Benû Ammâr Küdâtü Trablus -2-”. *Mecelletü’d-Delîl*, IX (1946).

Zâhir, Süleyman. *Târîhü’ş-Şi‘a es-Sîyâsî ve’s-Sekâfî ve’d-Dînî*. thk. ‘Abid Süleyman

Zâhir. Beyrut: Müessesetü’l-Elme‘î lilmelbu‘ât, tz.

Zakkar, Suheil, *The Emirate of Aleppo*, A Phd thesis, University of London, 1969.

Zambaur, E. De. *Manuel De Genealogie et de Chronologie Pour L’Histoire de L’Islam*, Hannover: Orient-Buchhandlug Heins Lafair, 1927.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, 748/1348. *Târîhü'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1994/1414.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, 748/1348. *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnaut, Hüseyin el-Esed. 3. bs. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985/1405.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, 748/1348. *Mîzânü'l-İ'tidâl*. thk. Ali Muhammed Becâvî. Beyrut: Dârü'l-Me'rife li't-Tibaati ve'n-Neşir, 1382/1963.

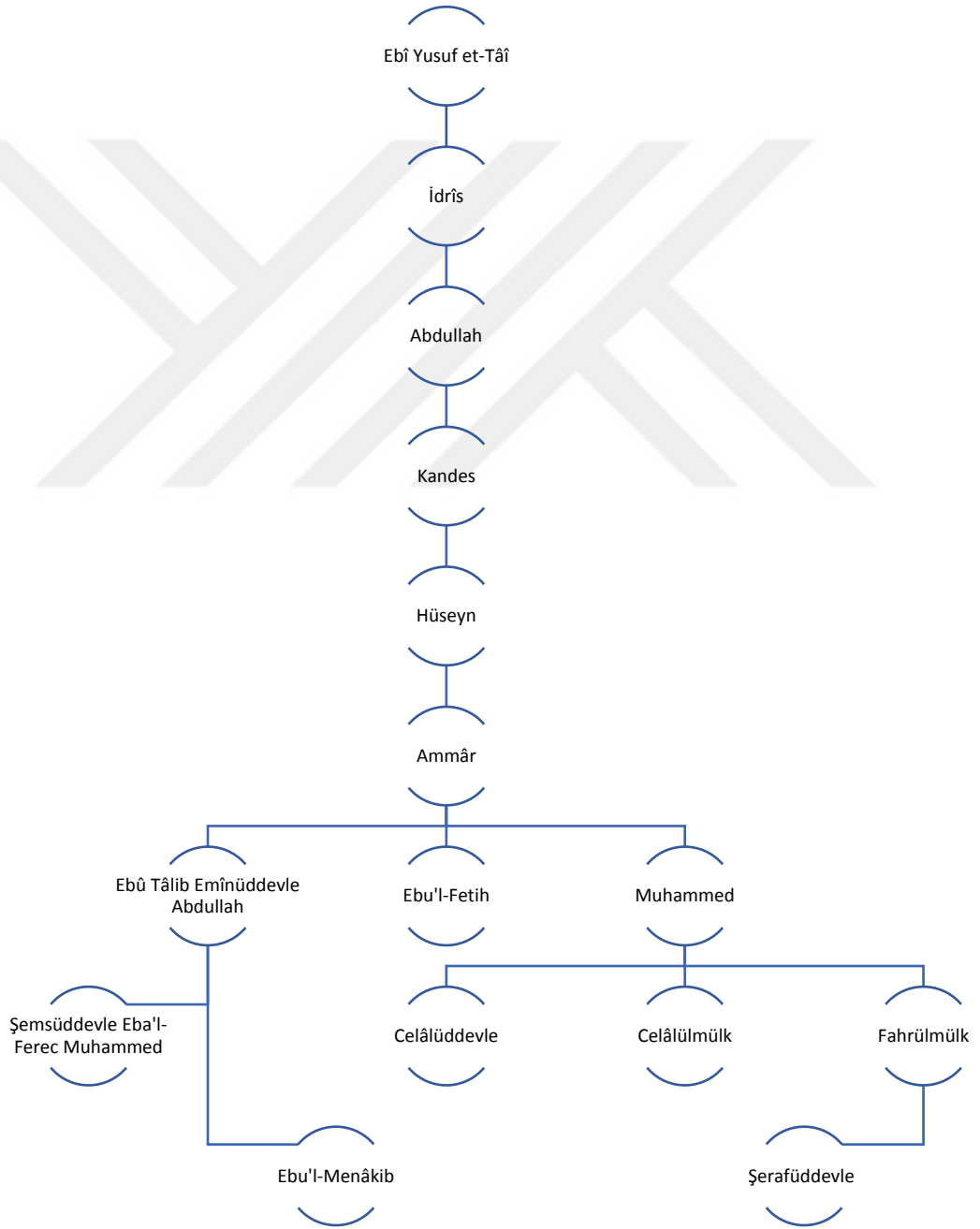
Zekeriyyâ, Ahmed Vasfi. *'Aşâ'rü's-Şam*. 2. bs. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1983/1403.

Ziadeh, Nicola A. *Urban Life in Syria Under the Early Mamlûks*. Beirut: American University, 1953.

EKLER

Ek-1: Ammaroğulları'nın Aile Seceresi

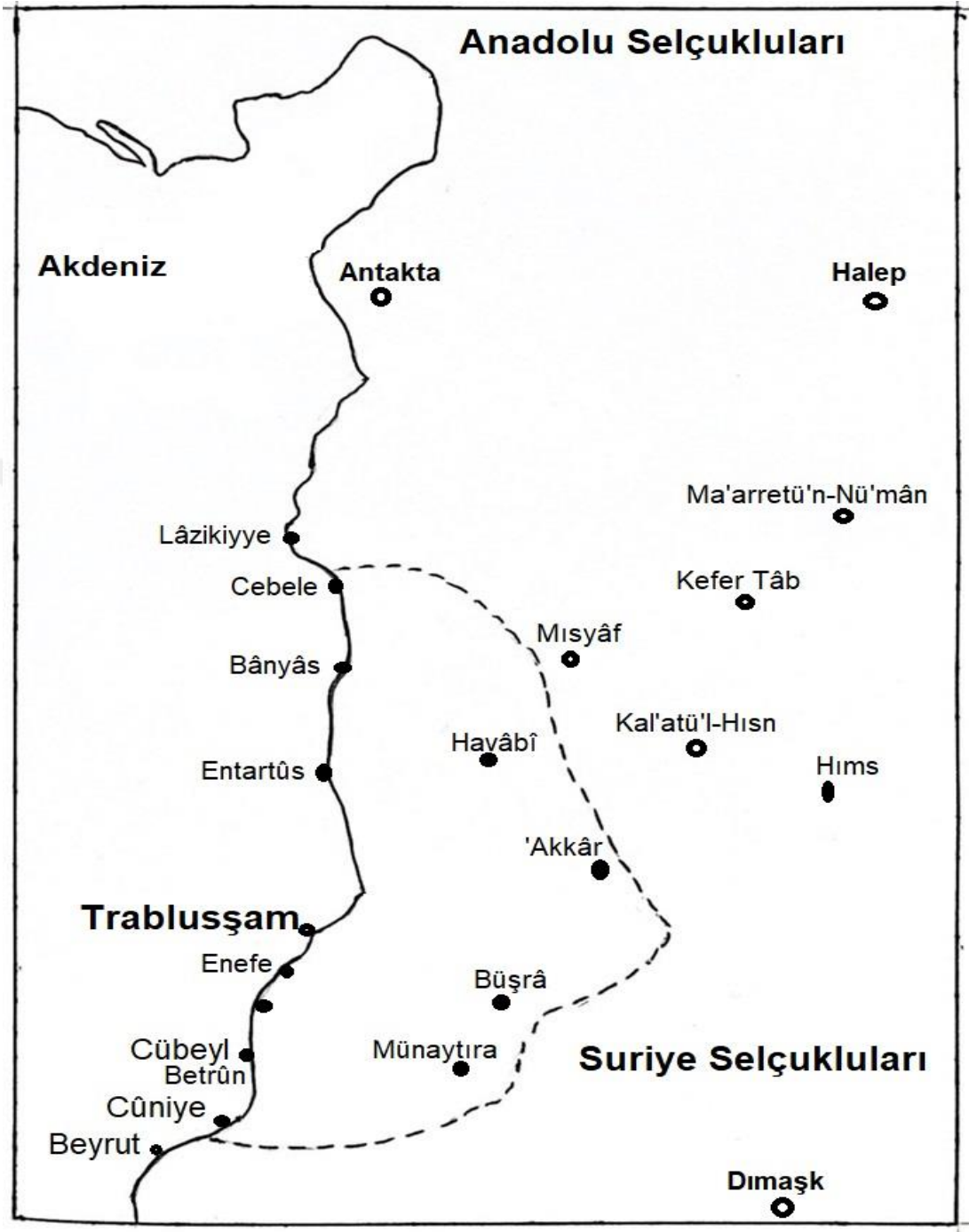

Ek-2: Doğu Akdeniz Kıyısı¹¹⁵⁸

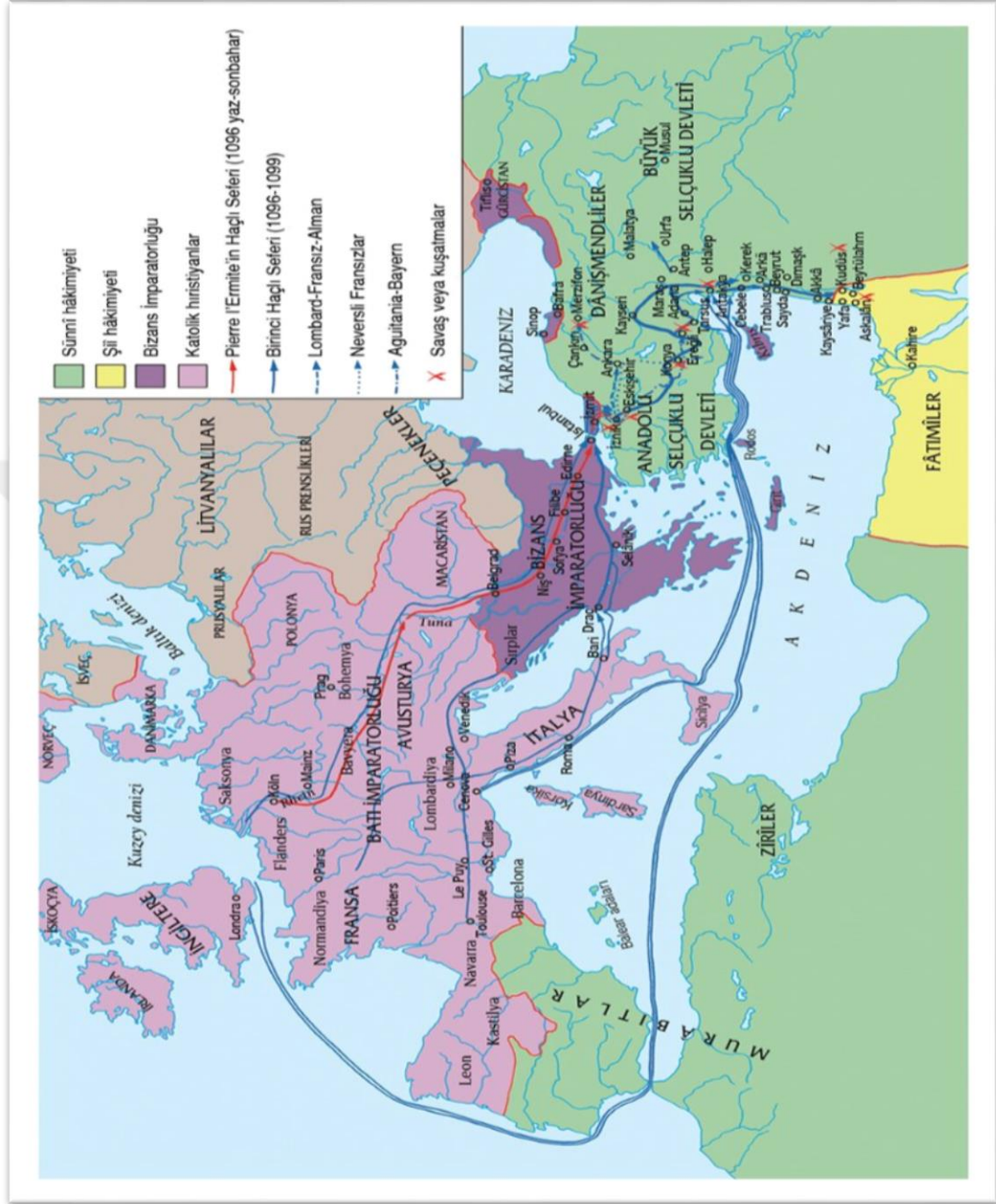

¹¹⁵⁸ Phillips, *The Crusades, 1095–1197*, 21.

Ek-3: Ammâroğulları Emirliği

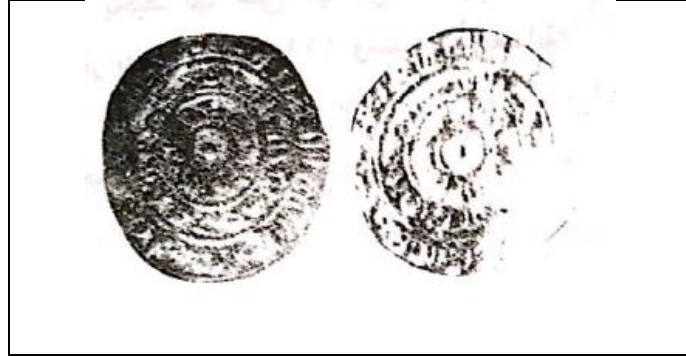

Ek-4: Birinci Haçlı Seferi¹¹⁵⁹

¹¹⁵⁹ Işın Demirkent, “Haçlı”, *TDVİA*, (İstanbul, TDV yayınları, 1996), XIV:529.

Ek-5: Amaroğulları Dönemi Sikkeleri

Kadı Ebû Tâlib Abdullah b. Ammâr döneminde Fâtımî halifesi Müstansır adına 463/1070 yılında basılan bir altın dinar.¹¹⁶⁰

Celâlmülk döneminde Fâtımî halifesi Müstansır adına 470/1077 yılında basılan bir altın dinar.¹¹⁶¹

Celâlmülk döneminde Fâtımî halifesi Müstansır adına 475/1082 yılında basılan bir altın dinar.¹¹⁶²

¹¹⁶⁰ Tedmürî, *Lübnan mine's-Sîyâdeti'l-Fâtımîyye*, II:159.

¹¹⁶¹ Tedmürî, *Lübnan mine's-Sîyâdeti'l-Fâtımîyye*, II:160.

¹¹⁶² Tedmürî, *Lübnan mine's-Sîyâdeti'l-Fâtımîyye*, II:162.

ÖZGEÇMİŞ

